

**«ҒЫЛЫМИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ –
БОЛАШАҚ ЖАСТАРДЫҢ ҚОЛЫНДА»**
*атты студенттердің XIV Республикалық ғылыми-
тәжірибелік конференциясының*
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ
Қазақстан, Тараз, 11-12 ақпан, 2022 ж.

СБОРНИК ТРУДОВ
XIV Республиканской научно-практической конференции студентов
**«НАУЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО И ИННОВАЦИЯ –
БУДУЩЕЕ ЗА МОЛОДЕЖЬЮ»**
Казахстан, Тараз, 11-12 февраля, 2022 г.

Works of the XIV Republican scientific and practical conference of students
**«SCIENTIFIC CREATIVITY AND INNOVATION –
THE FUTURE FOR YOUNG PEOPLE »**
Kazakhstan, Taraz, 11-12 February, 2022

Тараз – 2022

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТАРАЗСКИЙ ИННОВАЦИОННЫЙ ИНСТИТУТ**

**«ҒЫЛЫМИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – БОЛАШАҚ
ЖАСТАРДЫҢ ҚОЛЫНДА»**

*атты студенттердің XIV Республикалық ғылыми- тәжірибелік
конференциясының*

ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ

Қазақстан, Тараз, 11-12 ақпан, 2022 ж.

СБОРНИК ТРУДОВ

XIV Республиканской научно-практической конференции студентов

**«НАУЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО И ИННОВАЦИЯ – БУДУЩЕЕ ЗА
МОЛОДЕЖЬЮ»**

Казахстан, Тараз, 11-12 февраля, 2022 г.

Works of the XIV Republican scientific and practical conference of students

**«SCIENTIFIC CREATIVITY AND INNOVATION – THE FUTURE FOR YOUNG
PEOPLE »**

Kazakhstan, Taraz, 11-12 February, 2022

III-ТОМ

Тараз – 2022

ӘОЖ 001.891
КБЖ 73

Редакция алқасы/Редакционная коллегия

Саурыков Е.Б. (төраға), Буюклиев Н., Тажибаев С.Д., Онгарбаева М.Б., Елубаева Р.С., Маликтаева П.М., Айтекова К., Ешмаханов М.К., Арыстанғалиева В., Газаев А.И., Саткей Т.Б., Исаков Ғ.Ж., Есперов Е.И., Джекенов П.С., Сихаев А.А., Беркенова Р.А., Саурыкова Ж.М., Шырақбаев А.Б., Мусаева А.Я., Ниязова П.Р.

«Ғылыми шығармашылық және инновация – болашақ жастардың қолында» атты студенттердің XIV Республикалық ғылыми- тәжірибелік конференция жинағы. Қазақстан, Тараз, 11-12 ақпан, 2022 ж. – 265 бет.

«Научное творчество и инновация – будущее за молодежью», сборник трудов XIV Республиканской научно-практической конференции – Казахстан, Тараз, 11-12 февраля, 2022 г. – 265 стр.

ISBN 978-601-7320-47-02

Сборник статей научно-исследовательской работы студентов и магистрантов XIV Республиканской научно-практической конференции «Научное творчество и инновация – будущее за молодежью» 11-12 февраля 2022 г. На конференции рассмотрены научные проблемы по следующим направлениям: Актуальные проблемы естественно-научных предметов; современное состояние и развитие педагогических наук, инновационные технологии в образовании, устойчивое развитие социальных и гуманитарных наук.

Предназначен для широкого круга читателей.

Электронная версия материалов сборника размещается на сайте <https://htii.edu.kz/>

Сборник научных статей участников конференции подготовлен по материалам, представленным в электронном виде.

Ответственность за содержание материалов несут авторы статей.

2022 жылдың 11-12 ақпанында XIV республикалық ғылыми-практикалық конференцияның «Ғылыми шығармашылық және инновация – болашақ жастардың қолында» студенттер мен магистранттардың ғылыми - зерттеу жұмыстарының мақалалар жинағы. Конференцияда келесі бағыттар бойынша ғылыми мәселелер қарастырылды: Жаратылыстану пәндерінің өзекті мәселелері; Педагогикалық ғылымдардың қазіргі жағдайы және дамуы; Білім берудегі инновациялық технологиялар; Элементтік-гуманитарлық ғылымдардың тұрақты дамуы.

Көшілік оқырмандарға арналған.

Жинақ материалдарының электрондық нұсқасы сайтта орналастырылған

Конференцияға қатысушылардың ғылыми мақалаларының жинағы материалдар бойынша дайындалған, электронды түрде ұсынылған. Материалдардың мазмұны үшін жауапкершілік мақала авторлары.

ӘОЖ 001.891
КБЖ 73

ISBN 978-601-7320-47-02

МАЗМҰНЫ

3 СЕКЦИЯ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

МАЛЕТКИНА ВЕРОНИКА ВЛАДИМИРОВНА, АЙТБАЕВА ДИЛЬДА ТУКЕНОВНА Проблемы развития бухгалтерского учета в современных условиях	7
БАЛАБЕКОВА ЖҰЛДЫЗАЙ САДЕНҚЫЗЫ, АСЕМОВА РИЗА ДАНКИБЕКОВНА Жоғары білім беруді цифрландыру: болашағы мен тәуекелдері	11
ОМИРКУЛОВА АРАЙЛЫМ БАЙБОЛАТҚЫЗЫ, ЕСПЕРОВ ЕЛДОС ИЗБАСАРОВИЧ Современные проблемы кредитования субъектов малого и среднего бизнеса в РК	16
АКРАМОВА МӨЛДІР ЖЕҢІСБЕКҚЫЗЫ, ӘШПРАЛИЕВА ДИАНА МҰРАТҚЫЗЫ Жаһандану жағдайында ұлттық экономиканың инновациялық дамуы	20
УЛАНБАЕВА НҰРАЙЛЫМ ТОҚТАРҚЫЗЫ, ЖАКАШЕВ БЕЙБИТ РАЙКУЛОВИЧ Банктік тәуекелдерді басқару	26
ҚҰРМАНБАЙ ӘДІЛЕТ РАХАТҰЛЫ, ЖУМАДИЛЬДАЕВ МУРАТ Қаржылық бақылау іс-шараларын жетілдіру жолдары	31
КОЗЕНЯШЕВ ОЛЕГ ГЕННАДЬЕВИЧ, КИМ ТАТЬЯНА АЛЕКСЕЕВНА Особенности кредитования малого и среднего бизнеса жамбылской области	35
БҰТАҚБАЕВА МАНАТ ЖАСДӘУРЕНҚЫЗЫ, СЕЙТОВ АЗАМАТ ДОСЫМОВИЧ The problem of unemployment in the modern conditions of the labor market	42
ТОКШАЙҰЛЫ ЖАНҒАЛИ, УРИСТЕНБЕКОВА БАЯН Банктен қарыз алушының несие қабылеттілігін бағлаудың шетелдік тәжірибесі	47
БЕРДІХАН РАЙХАН ЖҰЗБАЙҚЫЗЫ, БЫҚЫЛАС СҮЙІНДІКҰЛЫ МОЛДАЛИЕВ XXI-ғасыр - жаңа инновациялық технологиялар ғасыры	53
МАНФАГАТОВ АЙТУАР КАНАТОВИЧ, БАДАНИНА МАРИНА АЛЕКСАНДРОВНА Инновационные технологии в образовании	59
Э.СҰЛТАН, Ж.Ж.САРКУЛОВА Мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есепті	

ұйымдастырудың негізгі мәселелері ЖАРМУХАМБЕТ Э., ДЖУНИСБЕКОВА Т.А.	63
Корпорацияның инновациялық қызметі ЕЛИБАЕВ Е.Е., ЕРЖЕГИТОВА А.Е.	67
Қазақстанның цифрлық экономикасының дамуы ЖОЛАШАРОВА А., ИМАНБЕКОВА А.К.	71
Мемлекет тарапынан шағын кәсіпкерлікті қолдау бағыттары АБЗЕЛБЕКЫЗЫ А., ИСАКОВ Г.Ж.	75
Корпоративное управление и его значение ЕСТЕМЕС Д., ҚОНАРБАЙ Ұ.Т.	78
Ұлттық экономиканы технологиялық жаңғыртуды басқару бойынша әлемдік тәжірибе БАҒАБЕКОВА М., МАХАНОВА А.Ж.	82
Кәсіпкерлік – ел экономикасының негізгі тірегі АЛИШЕВА К., МАХАШЕВА Ж.А.	86
Экономикалық қызмет саласындағы тәуекелдің мәні РАСУЛИЕВА ӘСИЯ МАХСЕТҚЫЗЫ, УМИРЗАКОВА НУРГУЛЬ ТЛЕУКУЛОВНА	89
Қазақстанның индустриялық инновациялық даму стратегиясы ЖОЛДЫГУЛОВ К., ОНЛАСИНОВА А.А.	93
Проблемы обеспечения экономической безопасности Казахстана в современной мировой экономике ӘБІЛДАЕВ С.Т., ЕСПЕРОВ Е. И., ӘБІЛДАЕВА А.С.	97
Жамбыл облысы бюджетіне кәсіпкерліктен түсетін түсімдерінің құрылымы мен динамикасы	103

4-СЕКЦИЯ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES	96
--	----

ИСЕНГАЛИЕВ А., АХМЕТОВА Б.С.	
Основные тенденции развития медиации и примирительных процедур в Республике Казахстан ҰЛТАН ӘСЕМГҮЛ, КОБЕГЕНОВА Г. Ж.	107
Микроқаржы қызметін лицензиялаудың құқықтық реттелуі ТӨЛЕМІС А., ШАХАЕВА Г.Б.	111
Ел болашағы - жалынды жастар ТУМАНШАЕВ МАРЛЕН, ДУИСОВА АККАНЫМ МИНДЫГАЛИЕВНА	114
Правовые основы деятельности адвоката в Казахстане УТЕУЛИЕВ РАСУЛ, ДУИСОВА АККАНЫМ МИНДЫГАЛИЕВНА	117
Значение судебной экспертизы в досудебном производстве по уголовному делу ГЕЛЬМАНОВА АЙДАНА, КОБЕГЕНОВА Г. Ж.	122
Жеке тұлғалардың берешегін қайта құрылымдау мен қайта қаржыландырудың құқықтық негізі	126

АБДУЛЛАЕВА А., ӨТЕБАЛИЕВА Қ.Е. Жастар ертеңгі елдің тірегі	129
ІЗТҰРҒАНОВА Г.Қ., АҚЖІПТОВ Ғ. Қазақстан Республикасындағы дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы не білуіңіз керек?	131
ГАСАНОВ Э., АХМЕТОВА Б.С. Медиативное соглашение как гражданско-правовая сделка	135
ИСМАГАМБЕТОВА Ф., АХМЕТОВА Б.С. Гражданское судопроизводство по трудовым спорам	139
ГУРЖИЙ АЛЕКСЕЙ, ДУИСОВА АККАНЫМ МИНДЫГАЛИЕВНА Понятие и задачи квалификации преступлений	143
ЖАМИҒАТ Н., КОБЕГЕНОВА Г.Ж. Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау	148
КАРТЖАНОВ АРМАН, АУЕШОВА Б.Т. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің рөлі мен маңызы	151
ШАГИЛБАЕВА АЛЬБИНА МҰРАТҚЫЗЫ, ӘБЖАМИ АҚМАРАЛ Кәмелетке толмағандардың құқықтық санасын қалыптастыру	155
БЕЙСЕМБЕК ГҮЛНАЗ АРТЫҚҚЫЗЫ, АРГЫНБАЙ АЛИЯ ШАМШАРХАНОВНА Интернет желісіндегі авторлық құқық мәселесі	160
ЖИРНОВА ЕКАТЕРИНА, ЖЫРГАЛБЕКҚЫЗЫ АНАРА Защита права собственности и иных вещных прав	165
МАМЕКОВА А.М., АРГЫНБАЙ А.Ш. Киберқылмыстың басқа қылмыстардан айырмашылықтарымен ерекшеліктері	169
ПУЛАТБЕКОВА А.М., АСҚАРБЕКҚЫЗЫ А. Қазақстан Республикасының сот жүйесі	174
МҰРАТБЕКОВА А.Ж., АСҚАРБЕКҚЫЗЫ А. Қазақстан Республикасының прокуратура органдарының жүйесі	177
ОРАЛБАЕВА АЙСУЛУ, ЖЫРГАЛБЕКҚЫЗЫ АНАРА Защита чести, достоинства и деловой репутации по гражданскому законодательству	180
ШИРАХАНОВ ДАУРЕН АЛИШЕРОВИЧ, АРГЫНБАЙ АЛИЯ ШАМШАРХАНОВНА Фриланс - как новый вид заработка: недостатки и преимущества	183
БРОНОВА А.А., КУСАИНОВ Р.Р., БАДАНИНА М. А. Устойчивое развитие социально-гуманитарных наук	188
ТӨЛЕМІС А., ШАХАЕВА Г.Б. Ел болашағы - жалынды жастар	191
АМАНЖОЛОВ ОЛЖАС МАРАТҰЛЫ, КОЛЕСЕНИКОВ ЮРИЙ ЮРЬЕВИЧ ҚР заңнамасы бойынша алқабилердің қатысуымен сотта іс жүргізу (теориялық және ұйымдастырушылық-құқықтық аспектілер)	194
СЕЙПЫШЕВА Д.Р., ДУБОВИЦКАЯ О.Б. Значимость инновационных технологий в юридической	199

сфере образования	
БЕЙСЕМБЕК Г.А., МУСАЕВА А.Я.	
Отбасылық қатынастарды реттеу кезінде азаматтық заңнаманы қолданудың негіздері мен шектері	203
БЕЙСЕМБЕК Г.А., МУСАЕВА А.Я.	
Отбасылық қатынастарды реттеу кезінде қолданылатын ұлттық заңнаманың жалпы сипаттамасы	209
КУРМАНАЛИЕВА НУРГУЛЬ САЙЛАУБЕКОВНА, МУРАТОВ ДАНАБЕК ДАУЫЛБАЙ ҰЛЫ	
Жемқорлықсыз жарқын болашақ	216
ТОХТАР АЗИЗАТ ЕСТИАРҚЫЗЫ, КУРМАНАЛИЕВА НУРГУЛЬ САЙЛАУБЕКОВНА	
ҚР Конституциясының құқықтық ұстанымдарын қалыптастыру және қазіргі заманғы мемлекет	219
ПУСУРМАНОВА АМИНА, КУРМАНАЛИЕВА НУРГУЛЬ САЙЛАУБЕКОВНА	
Кәмелетке толмағандарға қатысты отбасы ішіндегі зорлық зомбылықты криминологиялық сипаттамасы	223
БЕКТИБАЕВА.Б., Р.Ш.БЕКТҰРҒАНОВА.	
Заңды тұлғаларды қайта ұйымдастыру институтының құқықтық табиғаты	228
РӘШЛБЕК АЯУЛЫ, ҚАДЫРҚҰЛОВ АСҚАР	
Қазіргі кезде Қазақстанда сөз бостандығы конституциялық құқығының сақталуының мәселелері	231
МАДЫХАН МӨЛДІР, ҚАДЫРҚҰЛОВ АСҚАР	
Қазақстан Республикасында сайлау құқығын жүзеге асырудың демократиялық негіздері	234
ҚҰДАЙБЕРГЕН АЯУЛЫМ, ҚАДЫРҚҰЛОВ АСҚАР	
Мемлекеттік қызметте сыбайлас жемқорлықтық қатынастардың алыдын алу мәселелері	236
САГИМБЕКОВ АРНУР, ҚАДЫРҚҰЛОВ АСҚАР	
Қазіргі таңда мемлекеттік тіл мәселесі	241
ДАТЕЕВА А.М., ТАТТЫБАЕВА Ж.А.	
Шет елдердегі парламент және парламентаризмнің қазіргі кезеңіндегі дамуы	245
АТАБЕК АРНАТ, ИЛЬЯСОВА ИНДИРА СӘМЕДИНОВНА	
ҚР-дағы кәсіпкерлердің құқықтарының қорғалуы және мемлекет тарапынан берілетін қолдаулар.	248
ТАЛАП А.Е., АБДУРАХМАНОВА К.Р.	
Мемлекетті дамытудағы құқықтық сауаттылықты нығайтудың ролі	252
ӘСЕН Н.Қ., БЕКТҰРҒАНОВА Р.	
Адамды саудаға салу –қазіргі қоғамның ең бір залалады құбылысы	258
ЕСЕНБЕК Б. Н., БЕКТҰРҒАНОВА Р.	
Ипотекалық несиелеу және оның қазақстан республикасының заңнамасы бойынша құқықтық актілері	262

---

3 СЕКЦИЯ

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

УДК: 336.02

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.

Малеткина Вероника Владимировна
студент 3 курса факультета «Экономика и бизнес»,
Тараз, Казахстан, nika290505040100@mail.ru
Научный руководитель: Айтбаева Дильда Туkenовна
магистр, преподаватель кафедры «Финансы и учет»
Тараз, Казахстан, dilda_aitbaveva@mail.ru
Международный Таразский инновационный институт

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные определения бухгалтерского учета. Бухгалтерский учет нужен прежде всего для того, чтобы видеть реальное положение дел в компании, получать достоверную информацию в любом разрезе, поддерживать порядок в делах, принимать взвешенные решения, экономить деньги и время. Также рассмотрены вопросы развития современного бухгалтерского учета.

Ключевые слова. Бухгалтерский учет, бухгалтерские счета, двойная запись, оценка, бухгалтерский баланс, бухгалтерская отчетность, инвентаризация, документирование, калькулирование

Андатпа. Бұл мақалада бухгалтерлік есептің негізгі анықтамалары қарастырылады. Бухгалтерлік есеп, ең алдымен, компаниядағы нақты жағдайды көру, кез-келген бөлімде сенімді ақпарат алу, бизнес тәртібін сақтау, ақылға қонымды шешімдер қабылдау, ақша мен уақытты үнемдеу үшін қажет. Сондай-ақ, заманауи бухгалтерлік есепті дамыту мәселелері қаралды.

Түйінді сөздер. Бухгалтерлік есеп, Бухгалтерлік есеп, Қос жазба, бағалау, бухгалтерлік баланс, бухгалтерлік есеп, түгендеу, құжаттау, есептеу.

Summary. This article discusses the basic definitions of accounting. Accounting is needed primarily in order to see the real state of affairs in the company, receive reliable information in any context, maintain order in business, make informed decisions, save money and time. The issues of the development of modern accounting are also considered.

Keywords: Accounting, accounting accounts, double entry, valuation, balance sheet, accounting, inventory, documentation, calculation

Бухгалтерский учет – это обязательное условие для всех организаций, которое отображает результат их деятельности.

Стоит отметить, что по мере развития общества, процесс отражения информации в бухгалтерском учете был подвержен значительным изменениям. Ведение бухгалтерского учета на предприятиях в современных условиях нуждаются во внедрении новшеств. На данный момент имеется немало проблем, которые связаны с практическим применением требований бухгалтерского учета. Одним из способов разрешения проблем является автоматизация вычислительных работ в финансовом учете. За счет автоматизации упрощается алгоритм составления бухгалтерской отчетности, а также увеличивается оперативность и качество составляемой информации.

Чтобы решить основные задачи бухгалтерского учета, необходим целый набор приемов и способов, которые в совокупности составляют метод бухгалтерского учета. Данный метод включает ряд важных элементов:

1. бухгалтерские счета – действенный способ группирования текущих обязательств, имущества и операций;
2. двойная запись – взаимосвязанное отображение хозяйственных операций на счетах бухучета, при котором каждая операция одновременно вносится по дебету одного счета и кредиту другого счета на одинаковую сумму;
3. оценка – эффективный способ выражения денежных средств, а также их источников в денежном эквиваленте;
4. бухгалтерский баланс – это один из главных источников информации, а также способ экономического группирования разного имущества организации согласно источников формирования, составу, размещению, выраженный в денежном эквиваленте и оформленный на определенную дату или период времени;
5. бухгалтерская отчетность – группа показателей учета, которые отражены в форме таблиц и характеризующих непрерывное движение обязательств, имущества и финансового положения за определенный период времени;
6. инвентаризация – регулярная проверка числящегося на балансе организации имущества, которая проводится путем взвешивания, описания, подсчета, взаимной сверки, оценки выявленных средств, и дальнейшее сравнение полученных результатов с данными бухучета;
7. документирование – тщательное письменное фиксирование всей совершенной хозяйственной деятельности, что придает юридическую силу данным, отображенным в бухгалтерском учете;
8. калькулирование – вычисление себестоимости одной единицы какой-либо продукции, работы, услуги, выраженной в денежном эквиваленте, другими словами расчет себестоимости[1].

Я считаю, что бухучет нужен прежде всего для того, чтобы видеть реальное положение дел в компании, получать достоверную информацию в любом разрезе, поддерживать порядок в делах, принимать взвешенные решения, экономить деньги и время. Правила дорожного движения придумали не для того, чтобы собирать штрафы, а чтобы обезопасить участников движения. То же самое с бухгалтерским учетом – он нужен прежде всего бизнесу.

Для того, чтобы бухучет решал задачи бизнеса, я предлагаю поменять отношение к учету и создать эффективную бухгалтерию, то есть учет работает на

благо нашему бизнесу, и мы ведем бухучет для развития бизнеса, а не бизнес для учета.

Эффективная бухгалтерия это :

1. все данные для бухгалтерского, налогового и управленческого учета накапливаются в единой учетной системе, откуда в любой момент можно получить данные в любом разрезе и для любых целей: руководителям для принятия решений, учредителям для анализа, контролерам для проверок, бухгалтерам для подготовки отчетов и расчета налогов и т.д.;

2. вся рутинная автоматизирована, а акцент делается на важных учетных процессах, которые влияют на прибыль и налоговую экономию;

3. внутренние нормативные документы проработаны и методологически выверены. Они не лежат мертвым грузом от проверки до проверки, а действительно помогают и упорядочивают работу;

4. смена главного бухгалтера не катастрофа, потому что бухгалтерия прозрачна, работает как часы и новый сотрудник легко вольется в рабочий процесс;

5. компания всегда готова к проверкам и не нужно в авральном режиме наводить порядок, собирать недостающие документы и подчищать хвосты. [2].

Еще совсем недавно бухгалтеры фиксировали уже свершившийся факт: месяц прошел - начисляли зарплату, снабженцы купили материалы - оприходовали их прошедшим временем. То есть сначала было действие, а потом с небольшим отставанием появлялась запись в регистрах бухгалтерского и налогового учета.

А что происходит сейчас? Бухучет совершает крутой вираж: бухгалтер начинает отражать не только то, что уже свершилось в коммерческой и хозяйственной деятельности, но и будущие события. Похоже на волшебство, не правда ли?

Современный бухгалтер начинает работать аналитиком на будущее. Зачем? Чтобы предотвратить отрицательные результаты. Никто не даст согласия на сделку, никто не подпишет первичный документ еще на стадии установки договорных отношений, если это повлечет убыток. Бухгалтеры отлично представляют себе последствия, ведь это им потом идти и разбираться с налоговой.

Предотвращение отрицательных результатов — это будущее направление бухучета: мы не знаем, каков будет результат, что происходит сейчас, но планируем как минимум до конца отчетного периода. Чтобы научиться этому, бухгалтеру нужны профессиональная подготовка и профессиональное чутье. [3].

Коронавирусный 2020-2021-й потряс бухгалтерское сообщество не только количеством законодательных изменений, но и сломом привычного режима работы:

- Появилась возможность дистанционной работы. Мы научились эффективно работать из дома.

- Активно развиваются удаленные сервисы (то есть облачные). Все больше компаний переходят на электронный документооборот. Раньше сдавали электронный отчет, а теперь начинаем работать с электронной «первичкой» и пр.

- Многие организации решили перейти на упрощенную систему налогообложения — это один из способов сократить расходы и сохранить бизнес.

В 2021 году произошли серьезные изменения в ведение бухгалтерского учета

- ✓ Начало пилотного проекта по СНТ и ввод обязательной выписки документа;

- ✓ Введение полного цикла отражения сведений маркированной табачной продукции;

- ✓ Ретроспективный ввод вычетов по ИПН для работников и физических лиц по договорам гражданско-правового характера;
- ✓ Повышение ставок взносов на ОСМС;
- ✓ Введение нового СНР(специально- налоговый режим) с уплатой розничного налога;
- ✓ Дополнительные категории, на которых возлагается обязанность по выписке ЭСФ и новые обязательные сведения в ЭСФ и бумажных счетах-фактурах;
- ✓ Новые ФНО на 2021 год. [4].

Перемены продолжатся в 2022 году и повлияют на профессиональную деятельность бухгалтеров. С начало 2022 года введены новые законы по ведению бухгалтерского учета:

1) Токаев подписал изменения в закон по регулированию предпринимательства

Законом сокращаются излишнее регулирование и административные издержки для бизнеса. Касым-Жомарт Токаев подписал закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам внедрения новой регуляторной политики в сфере предпринимательской деятельности и перераспределения отдельных функций органов внутренних дел Республики Казахстан»

Законом сокращаются излишнее регулирование и административные издержки для бизнеса. Сформированы новые подходы к регулированию предпринимательской деятельности «с чистого листа». По данным разработчиков, это позволит кардинально снизить нагрузку на бизнес, сформировать оптимальную и эффективную регуляторную систему в стране. Также глава государства подписал закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам торговой деятельности, развития биржевой торговли и защиты персональных данных».

2) Изменен срок сдачи отчетности для некоммерческих организации .

Для некоммерческих организаций представлена возможность сдачи отчетности раз в полугодие. Ранее отчетность по форме 018.00 представлялась ежеквартально. Об этом сообщили в КГД государственных доходов . В соответствии со статьей 29 Налогового кодекса внедрена обязанность для некоммерческих организаций уведомлять органы государственных доходов о получении, расходовании денег и (или) иного имущества от иностранных государств, международных и иностранных организаций, иностранцев, когда деятельность получателя денег и имущества направлена на оказание юридической помощи, изучение и проведение опросов общественного мнения, социологических опросов и др. [5].

Также в связи с недавними январскими событиями Касым-Жомарт Токаев на совещании в Акорде дал ряд дополнительных поручений по стабилизации социально-экономической ситуации в Казахстане.

1. Ввести государственное регулирование цен, помимо сжиженного газа на бензин и дизель, сроком на 180 дней;

2. Ввести государственное ценовое регулирование по социально значимым продовольственным товарам. Решение будет приниматься акимами регионов, исходя из социально-экономической ситуации в конкретном регионе;

3. Приступить к разработке закона "О банкротстве физических лиц";

4. Рассмотреть необходимость введения моратория на повышение коммунальных тарифов для населения сроком на 180 дней;

5. Рассмотреть вопрос субсидирования арендной платы по вторичному жилью для социально уязвимых слоев населения;

6. Создать общественный фонд "Народу Казахстана", финансируемый за счет частных и государственных источников, для решения проблем здравоохранения и детей. [6].

Все это отразится на введение бухучета в 2022 году. Бизнес продолжает «сжиматься», снижаются доходы, уменьшаются объемы работы. По прогнозам социологов и HR-менеджеров, это время может стать «золотым» для высококлассных специалистов.

Главные бухгалтеры будут востребованы, потому что сжатие одних компаний приведет к увеличению доходов других — это баланс. Возрастет спрос на профессионалов, которые умеют быстро отследить и освоить нововведения.

Список литературы

1) Учет затрат на производство и калькулирование себестоимости продукции, работ и услуг, Библиотека бухгалтера и предпринимателя - Алматы, 2018

2) Назарова В. Л. Бухгалтерский учет хозяйствующих субъектов - Алматы: Каржы- Каражат, 2019.

3) Стандарты бухгалтерского учета. Нормативные акты - Алматы: Каржи- Каражат методические рекомендации - Алматы, 2017.

4) Налоговый кодекс РК - 2022

5) Учёт. Законодательство Законодательная база нормативно-правовых актов РК

<https://pk.uchet.kz/>

6) ИС «Параграф».

ӘОЖ 001.12

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ: БОЛАШАҒЫ МЕН ТӘУЕКЕЛДЕРІ

Балабекова Жұлдызай Саденқызы

Халықаралық Тараз инновациялық институты

«Экономика және бизнес» факультетінің 2 курс студенті, Тараз, Қазақстан

balabekovazhuldyzaim@gmail.com

Ғылыми жетекші: Асемова Риза Данкибековна

Халықаралық Тараз инновациялық институты

«Қаржы және есеп» кафедрасының магистрі, аға оқытушысы

Тараз, Қазақстан

riza.aseмова.87@mail.ru

Андатпа. Мақалада жоғары білім беруді цифрландыру: болашағы мен тәуекелдері көрсетілген. "Болашақтың цифрлық индустриясын құру" - адами капиталды дамыту деңгейін көтеру, инновациялық даму институттарын құру және жалпы алғанда, цифрлық экожүйені қарқынды дамыту есебінен ұзақ мерзімді орнықтылықты қамтамасыз ету, елдің цифрлық трансформациялауды іске қосу.

Түйінді сөздер: Ақпараттық революция, цифрландыру, цифрлық трансформация, цифрлық индустрия, жоғары білім

Аннотация. В статье показана цифровизация высшего образования: перспективы и риски. «Создание цифровой индустрии будущего» - повышение уровня развития человеческого капитала, создание институтов инновационного развития и в целом обеспечение долгосрочной устойчивости за счет опережающего развития цифровой экосистемы, запуска цифровой трансформации страны.

Ключевые слова: информационная революция, цифровизация, цифровая трансформация, цифровая индустрия, высшее образование

Summary. The article shows the digitization of higher education: prospects and risks. "Creating the digital industry of the future" - increasing the level of human capital development, creating institutions of innovative development and, in general, ensuring long-term sustainability through the rapid development of the digital ecosystem, launching the country's digital transformation.

Keywords: Information revolution, digitization, digital transformation, digital industry, higher education

Ақпараттық революция тез арада қазіргі қоғамның өміріне еніп, оның өмірінің әртүрлі салаларының жұмысын түбегейлі өзгертті. Ақпараттық революцияның негізгі компоненттерінің бірі ретінде цифрландыру білім беру жүйесінің механизміне берік еніп қана қоймай, сонымен бірге бұл механизмді, білімнің мәні мен сипатын түбегейлі өзгертті. Егер біз білім беру категориясын классикалық түсіну туралы айтатын болсақ, онда бұл оқушының игеруі керек білім, дағдылар, дағдылар жүйесі, сонымен қатар шығармашылық қызмет тәжірибесі мен әлемге құндылық қатынасы.

Білім басқа қызмет түрлерінен бұрын болады және жеке тұлғаны әлеуметтендіруде де, қоғамның дамуы мен оның ілгерілеуінде де маңызды фактор болып табылады. Қазіргі қоғам өміріндегі оқу орнының рөлі артып келеді. Бірақ білім берудің мазмұны мен формалары нақты тарихи сипатқа ие және дамудың осы кезеңіндегі қоғамның дүниетанымы мен ерекшеліктерін көрсетеді. Бүгінгі қоғамды ақпараттық және постмодернизмдік деп сипаттауға болады. Белгілі менеджмент сарапшысы профессор Питер Вайл мұндай компанияны үнемі қайнап жатқан су қазандығымен салыстырды. Бұл сенімсіздік, тәртіпсіздік және тұрақты хаос сезімін тудырады. Бұл сенімсіздік, тәртіпсіздік және тұрақты хаос сезімін тудырады. Дәл осы болжау мүмкін еместігі мен динамизмінде әлеуметтік доминанттар үнемі өзгеріп отырады, ал ақпарат ағымы адам санасында көшкінге түсіп, постмодернизмдік ақпараттық дәуірдің мәнін құрайды. Ойшылдар бұл әлемді "сұйық" (З.Бауманның анықтамасы бойынша), "қолайсыз" (Э. Гидденс), "қозғалатын топырақ" (Ф. Эмери) деп атайды. [1]

Жоғары білім - бұл көптеген аспектіні біріктіретін сала және біздің әлемді цифрландыру нәтижесінде туындайтын өзгерістер жиынтығы.

Осы жолда тиімділікті анықтайтын төрт фактор бар. Олар

- жоғары білім беру процестеріне сандық құралдарды енгізу және сандық кеңістік шешімдерін толығымен пайдалану мүмкіндігі:

- студент жаңа дағдыларды меңгеруі керек, бұл оларға цифрлық дивидендтерлі толық пайдалануға мүмкіндік береді.

- білім беру бағдарламалары дер кезінде жауап беру керек - қоғамдағы және еңбек нарығындағы өзгерістер;

- университеттер дизайн және пилот кеңістігіне айналуы керек - мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік реформаларды қоғамда цифрландырудың артықшылықтарын пайдалану;

- Жаңасын жасау үшін цифрлық құралдарды пайдалану қажет - қолжетімділігі мен сапаны арттыру мақсатында білім беру кеңістіктерінің білім беру қызметтерін көрсету.[3]

Қазіргі адам мен маман дұрыс шешім қабылдау үшін тез өзгеретін әлемде жақсы жүре алуы керек. Қазіргі білім берудің міндеті-оны үйрету және заманауи ақпараттық және техникалық құралдардың дағдыларын пайдалану. Дәл осы процестермен цифрландыру тұжырымдамасы байланысты, ол жақында танымал болды және ғылыми және кәсіби ортада кеңінен қолданылады: "сандық экономика", "басқаруды цифрландыру" және т.б. айқын дәлелдерге қарамастан, анық емес цифрландыру тұжырымдамасын егжей-тегжейлі қарастырайық. Бір жағынан, сөздің тар мағынасында цифрландыру көбінесе сандық технологияларды әртүрлі салаларға енгізуді, ақпаратты сандық түрге айналдыруды білдіреді. Білім беру саласында мысал ретінде "Аналогты" жиынтығын, оқытушының қағаз есептерін және түрлі сервистерді электрондық жеке кабинеттерге ауыстыруды немесе әртүрлі ақпаратты біріктіретін компьютерлік жүйелердің арнайы бағдарламаларында деректерді сақтау үшін оқытушының / студенттің / қызметкердің оқу есебін жүргізуден қағаз нұсқасына (немесе кәдімгі файлға) ауысуын келтіруге болады. Бұл жағдайда цифрландыру ұғымы, әдетте, процестерді жеңілдету мен жеделдетумен, сондай-ақ шығындарды төмендетумен байланысты.

Сонымен қатар, цифрландыру көбінесе компьютерлендірумен шатастырылады, кейде бұл терминдерді синоним ретінде қолданады. Олар іс жүзінде тығыз байланысты. Олардың арасындағы айырмашылық неде? Негізінен ақпараттық арналардың, ақпараттық инфрақұрылымның сипаты мен сапасының өзгеруімен байланысты компьютерлендіруді жүйелік және функционалды сипаттағы цифрландырудың неғұрлым күрделі процесінің бөлігі ретінде қарастыруға болады. Кез-келген салада цифрландыру адамның алға қойған міндеттерін нәтижені болжау арқылы шешуге көмектеседі. Цифрландырудың қазіргі кезеңінде сөздің қатаң мағынасында көбінесе ақпараттық және компьютерлік технологияларды кеңінен жүйелі қолдану азаяды. Алайда, сандық әдістер, барлық жаңа әдістер сияқты, қолданушыдан сандық дағдыларды қажет ететінін түсіну керек.

Бұған ақпараттық технологияларды игеру техникасы ғана емес, сонымен қатар сандық жүйелердің ерекшеліктерін білу, осындай жүйелердің артықшылықтарын пайдалану дағдылары және тіпті цифрландыру процесіне деген эмоционалды компонент кіреді. Әйтпесе, жаңа сандық функционалдылықты пайдалану дағдылары болмаған жағдайда, әсер керісінше болуы мүмкін. Сандық құзыреттілік маманды заманауи технологияларды қолданудың жаңа деңгейіне шығарады. Сөздің кең мағынасында цифрландыру немесе "цифрландыру" (ағылш. Digital-сандық) - бұл әлеуметтік, экономикалық, мәдени ортадағы, ғылым мен білім берудегі өзгерістермен, цифрландырудың қоғамның барлық салаларына енуімен сипатталатын жаһандық процесс. Сонымен бірге, "Цифрлық" қоғамда адамдар сандық құралдарды қолдана біліп қана қоймай, оларды үнемі қолданады, өйткені олар күнделікті өмірімен және жұмысымен тығыз байланысты. Цифрлық әлем кез-келген әрекетті икемді және өте динамикалық жүйелердің жағдайларына бейімдеуі керек, сондықтан бәсекеге қабілетті болуы керек. Осылайша, бүгінгі Цифрландыру - бұл цифрлық технологияларды өмірге енгізу ғана емес, қоғамдық қатынастардың

сипатына белсенді әсер ететін қоғамның даму үрдісі. Бұл құбылыс екіұшты. Бұл білім беру саласында айқын көрінеді.

Цифрлық трансформация білім беру кеңістігінде көптеген мүмкіндіктер ашатыны анық. Оларды қарастырайық. Біріншіден, жаңа перспективалар, ең алдымен, білім беру мен оқытудың мазмұнына, оны дамыту жолдарына қатысты. Интернеттің дамуы арқасында оқытушылар мен студенттер үшін ақпараттық кеңістікке, соның ішінде өздігінен білім алуға еркін қолжетімділік бар. Ашық қол жетімділік (немесе ашық қол жетімділік) 20 ғасырдың аяғында ғылыми басылымдардағы монополияларға балама ретінде пайда болды. Тегін қол жетімділік дегеніміз-әр қолданушы үшін ғылыми басылымдар мен оқу әдебиеттерінің толық мәтіндеріне шексіз ақысыз қол жетімділік. Бұл ақпарат тұтынушыда оқу, көшіру, зерттеу ақпаратын тарату және оны заңмен қарастырылған басқа мақсаттарда пайдалануға техникалық, қаржылық немесе заңды шектеулер жоқ дегенді білдіреді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 20 желтоқсандағы №949 қаулысына сәйкес "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасының (бұдан әрі – Бағдарлама) мақсаттары орта мерзімді перспективада Қазақстан Республикасы экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау болып табылады.

Осы мақсатқа қол жеткізу дамудың екі бағыты бойынша жүруді білдіреді:

"Қазіргі экономиканы цифрландыру" - нақты сектордағы нақты жобалардан тұратын прагматикалық бастауды қамтамасыз ету, экономиканың қазіргі салаларын, мемлекеттік құрылымдарды цифрландыру және оларды технологиялық қайта жабдықтау жобаларын іске қосу және цифрлық инфрақұрылымды дамыту.

"Болашақтың цифрлық индустриясын құру" - адами капиталды дамыту деңгейін көтеру, инновациялық даму институттарын құру және жалпы алғанда, цифрлық экожүйені қарқынды дамыту есебінен ұзақ мерзімді орнықтылықты қамтамасыз ету, елдің цифрлық трансформациялауды іске қосу.

2018-2022 жылдар кезеңінде іске асырылатын Бағдарлама еліміздің флагмандық салаларын технологиялық жаңғыртуға қосымша серпін беруді қамтамасыз етеді және еңбек өнімділігінің ауқымды және ұзақ мерзімді өсуіне жағдай жасайды.

Бағдарламаны іске асырудың бес негізгі бағыты төмендегідей:

1. "Экономика салаларын цифрландыру" - еңбек өнімділігін арттыруға және капиталдандырудың өсуіне алып келетін озық технологиялар мен мүмкіндіктерді пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы экономикасының дәстүрлі салаларын түрлендіру бағыты.

2. "Цифрлық мемлекетке көшу" - қажеттіліктерін күні бұрын біліп халық пен бизнеске қызмет көрсету инфрақұрылымы ретінде мемлекеттің функцияларын түрлендіру бағыты.

3. "Цифрлық Жібек жолын іске асыру" - ішкі контур үшін де, Қазақстан Республикасының транзиттік әлеуетін іске асыру үшін деректерді берудің, сақтаудың және өңдеудің жылдамдығы жоғары және қорғалған инфрақұрылымын дамыту бағыты.

4. "Адами капиталды дамыту" - жаңа жағдайға - білім экономикасына көшуді қамтамасыз ету үшін креативті қоғам деп аталатынды құруды қамтитын түрлендіру бағыты.

5. "Инновациялық экожүйені құру" - бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы орнықты көлденең байланыстармен технологиялық кәсіпкерлік пен инновацияны дамыту үшін жағдай жасау бағыты. Мемлекет инновацияларды өндіріске шығаруға, бейімдеуге және енгізуге қабілетті экожүйе катализаторы ретінде әрекет етеді.

Көрсетілген бес бағыттың шеңберінде 17 бастама мен 100-ден астам іс-шара қалыптастырылды, оларды іске асырудан түсетін қайтарылымды алдағы жылдардың ішінде айқын көруге болады, сондай-ақ болашақ экономикасының жаңа саласы ретінде цифрлық секторды қалыптастыруға негіз болатын іс-шаралардың негізгі нәтижесін келесі онжылдықтан байқауға болады.

Бағдарламаны іске асыру республикалық бюджет қаражатынан 109 млрд. теңге көлемінде қаржыландыру тартуды болжайды. Сондай-ақ квазимемлекеттік сектор субъектілерінің 169 млрд. теңгеден астам қаражатын тарту күтілуде.

Бағдарламаны іске асыру бенефициарлары Қазақстан Республикасының барлық халқы, бизнес және мемлекеттік органдары болады, өйткені ол өмірдің барлық салаларына әсер етеді және мемлекеттің әрбір азаматы мен тұрғынының өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған. Бағдарлама жұмыспен қамту құрылымында елеулі өзгерістерге әкеледі - атап айтқанда, 2022 жылға қарай цифрландыру есебінен 300 жұмыс орны құрылады.

Қазақстан экономикасын цифрландырудың қазіргі орташа деңгейі бүгінгі күні кедергі болмайды, бірақ дамуға сапалы серпіліс жасау мүмкіндік, бұл елімізді әлемдік аренада бірінші орынға шығаруға мүмкіндік береді. Ол үшін осы Бағдарламада сипатталған бес бағыт бойынша және оған қосымшада аталған іс-шаралар шеңберінде шаралар кешенін және жүйелі жұмыстар қабылдау болжанады. Іс-шаралар тізбесі жаңартылып отырады.[3]

Жаңа технологиялар электронды оқулықтарды, білім беру мекемелерінің веб-сайттарында жарияланған электронды білім беру ресурстарын және сандық түрде ғана емес, сонымен қатар пән мазмұнын біртіндеп оқыту мен игерудің жолын анықтайтын компьютерлік білім беру бағдарламаларын автоматты түрде басқаруға мүмкіндік береді: мысалы, сіз келесі бөлімді жеткілікті деңгейге дейін меңгермей-ақ оқи алмайсыз. алдыңғы бөлімнің материалы. Мұндай электронды тәртіптік курстардың алуан түрлі мүмкіндіктері бар және оқу бейнелері арқылы материалды түсінікті етеді, сонымен қатар тыңдаушыларды белгілі ғалымдардың видео дәрістері мен таныстырады.[4]

Бір жағынан, инновациялық технологияларды енгізу міндетті түрде оқыту мен оқыту әдістерін өзгертуді талап етеді, ал екінші жағынан, көптеген әлеуметтік тәжірибелер мен гуманитарлық-демократиялық бастамаларды цифрлық трансформация процестері қолдауы мүмкін. Соңғысы-цифрландырудың ең құнды активі. Осылайша, инклюзивті білім беру мүмкіндіктері әртүрлі, соның ішінде ерекше, білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру және оқушылардың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып кеңейтіледі. Цифрлық технологияларды енгізу оқытудың мазмұны мен әдістерінің дамуына ғана емес, сонымен қатар бүкіл оқытуды ұйымдастыруға түбегейлі әсер етеді. Цифрландыру білім берудің неғұрлым икемді жүйесін қалыптастыруға - жеке білім беру және кәсіптік жол картасын

жасауға ықпал етуге, сондай-ақ басқару рәсімдерін неғұрлым ашық және реинжинирингке жататын етуге тиіс.

Жоғары білім - бұл ең алдымен жоғары зияткерлік және мәдени құндылықтарды дамыту, жаһандық проблемалардың шиеленісуі жағдайында маманға қажет зияткерлік багажды байыту екенін есте ұстаған жөн. Білім беруді цифрландыру, әрине, жақсы, бірақ айта кету керек, онлайн курстар кез-келген университетте білім алудың міндетті бөлігі болуы керек, бірақ олар дәстүрлі білімді толығымен алмастыра алмайды... Интернеттегі оқыту екінші және одан кейінгі жоғары білім алу үшін қолайлы.[5]

1. [https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/]
2. [https://www.vstu.ru/nauka/izdaniya/doi/10.35211_2500-2635-2020-3-43-85-92.pdf]
3. [<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>]
4. Бидайбеков Е. Ы. Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері: /Авторлар ұжымы: Е. Ы. Бидайбеков, В. В. Гриншкун, Г. Б. Камалова, Д. Н. Исабаева, Б. Ғ. Бостанов/ Оқулық. – Алматы, 2014. – 352 б.
5. [<http://startinfo.kz/buisness/elektrik-oqyluk/>]

УДК: 336.1

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РК.

Омиркулова Арайлым Байболатқызы
Международный Таразский инновационный институт,
студент 2 курса факультета «Экономика и бизнес», Тараз, Казахстан
arailymomirkulova@gmail.com
Научный руководитель: Есперов Елдос Избасарович,
Международный Таразский инновационный институт,
к.э.н. кафедры «Финансы и учет» факультет «Экономика и бизнес»,
Тараз, Қазақстан
finansyaudit@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные проблемы кредитования субъектов малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан. Поддержка представителей МСБ, оказание помощи является одним из основных приоритетов любого государства. Таким образом, законодательная база, а также содействие развитию частного и малого бизнеса со стороны государства, способствует продвижению, развитию малых предприятий, особенно в сфере производства.

Ключевые слова. Бизнес, экономика, кредитование, финансовый оператор, малый и средний бизнес, льготное кредитование.

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнес субъектілерін несиелендірудің қазіргі заманғы мәселелері қарастырылады. ШОБ өкілдерін қолдау, көмек көрсету кез келген мемлекеттің негізгі басымдықтарының бірі болып табылады. Осылайша, заңнамалық база, сондай-ақ мемлекет тарапынан

жеке және шағын бизнестің дамуына жәрдемдесу шағын кәсіпорындарды, әсіресе өндіріс саласында ілгерілетуге, дамытуға ықпал етеді.

Түйінді сөздер. Бизнес, экономика, несиелеу, қаржы операторы, шағын және орта бизнес, жеңілдетілген несиелеу.

Summary. This article discusses the current problems of lending to small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan. Support of representatives of SMEs, assistance is one of the main priorities of any state. Thus, the legislative framework, as well as assistance to the development of private and small businesses by the state, contributes to the promotion and development of small enterprises, especially in the field of production.

Keywords: Business, economics, lending, financial operator, small and medium-sized businesses, preferential lending.

Из-за пандемии деятельность малого и среднего бизнеса в странах мира прекращается, некоторые теряют ежедневный доход, а некоторые находятся на грани банкротства. По данным Международной организации труда, число предприятий, находящихся на грани банкротства, превышает 436 миллионов.

Поддержка представителей МСБ, оказание помощи является одним из основных приоритетов любого государства. Ведь, по данным Всемирного банка, 90% мирового бизнеса составляют представители малого и среднего бизнеса. По данным портала Business Insider, стихийные бедствия приведут к банкротству 40% МСБ.

Если изначально в борьбе с вирусом проводились меры для здоровья человека и его жизни, то теперь началась борьба за сохранение экономики. Многие государства переосмысливают свои стратегические и тактические планы, разрабатывают различные программы для сохранения малого и среднего бизнеса в стране и не обостряют безработицу и социальные проблемы.

Что касается ситуации в стране, то согласно статистике за декабрь 2020 года, в Казахстане в настоящее время зарегистрировано и функционирует 1,6 млн субъектов малого и среднего предпринимательства, согласно статистике за декабрь 2020 года в Казахстане в настоящее время зарегистрировано и функционирует 1,6 млн субъектов малого и среднего предпринимательства. [1]

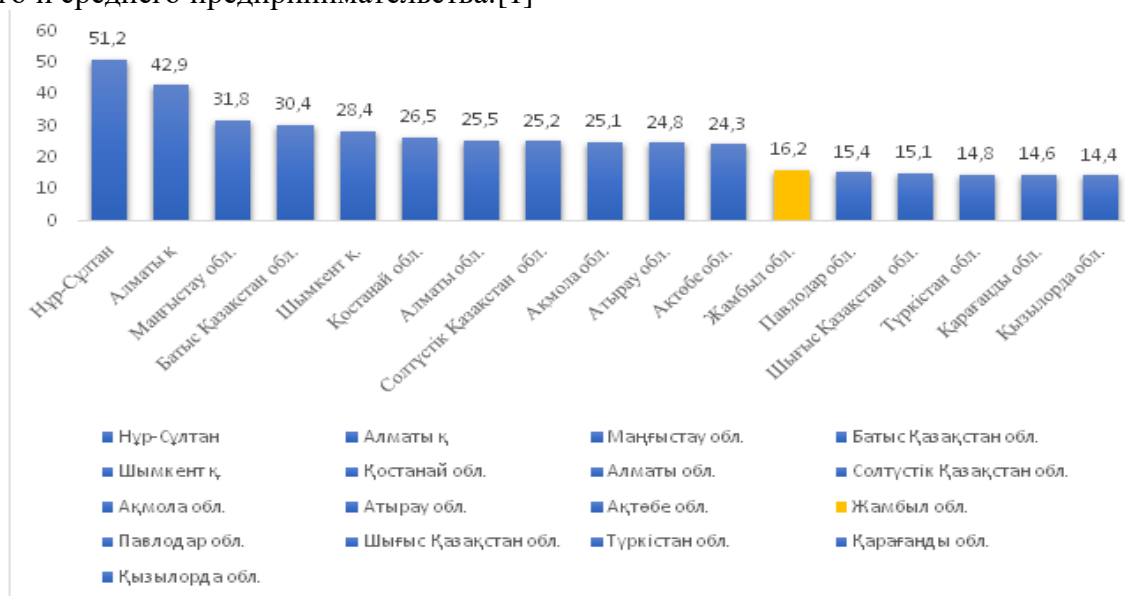

Рисунок 1- показатель "доля МСП в ВРП регионов Казахстана" по итогам 2020 года.

Доля малого и среднего бизнеса в экономике 2020 года достигла 30,5%. Субъектами малого и среднего бизнеса в 2020 году выпущено продукции на 32,7 трлн тенге. На 1 января т. г. численность занятых в МСБ составила 3,4 млн человек. Принятые реформы по улучшению делового климата позволили Казахстану в 2019 году подняться на 25 место в рейтинге Doing Business. [2]

В этом году продолжается работа по льготному кредитованию малого и среднего бизнеса. В первом квартале этого года льготное финансирование получили более 16 тыс. проектов на сумму 663 млрд тенге. По итогам года льготным кредитованием на 2,5 трлн тенге будет обеспечено более 47 тыс. проектов.

Оказывается поддержка в рамках рефинансирования кредитов малого и среднего бизнеса в пострадавших секторах экономики. В период с 15 марта 2020 года по 15 марта 2021 года предоставлены субсидии для рефинансирования около 9 тыс. проектов на сумму 475 млрд тенге.

В рамках программ «Дорожная карта бизнеса 2025 «и» экономика простых вещей» просубсидировано 5 884 проекта на общую сумму кредитов 232 млрд тенге, гарантировано 6 892 проекта на сумму кредитов 87 млрд тенге. В рамках Аграрной кредитной корпорации поддержано 134 проекта на сумму кредитов 5,9 млрд тенге. [3]

В прошлом году в рамках программы «Дорожная карта бизнеса 2025» началось новое направление микрокредитования бизнеса. В рамках данного направления предоставляются кредиты на оборотные средства до 5 млн и на инвестиционные цели до 20 млн тг. При этом, большая часть займов до 5 млн тенге предоставляется на беззалоговой основе по ставке 6% для конечного заемщика.

Бюджетные микрокредиты в городах и селах в рамках программы «Еңбек «предоставляются через» Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» под 6% годовых. Во втором полугодии будет запущено микрокредитование в рамках программы «Дорожная карта занятости». Данные микрокредиты будут выдаваться выпускникам «Бастау Бизнес «через микрофинансовую организацию, создаваемую Национальной палатой предпринимателей» Атамекен». По итогам года в рамках данных программ планируется охватить микрокредитованием более 24 тысяч субъектов предпринимательства. В рамках программ «Дорожная карта бизнеса 2025 «и» экономика простых вещей» будут оказываться меры поддержки в виде субсидирования ставки вознаграждения и гарантирования кредитов малого и среднего бизнеса. По этим программам ставка по кредитам для предпринимателей снижена и составила 6%. [3]

В прошлом году максимальный размер кредита в рамках программы «Дорожная карта бизнеса 2025» увеличен до 7 млрд тенге со сроком субсидирования до 5 лет. По «экономике простых вещей» сумма кредита не ограничена, а срок субсидирования составляет 10 лет. Кроме того, в 2020 году по программе «Дорожная карта бизнеса 2025 «сняты отраслевые ограничения, а в рамках программы» Экономика простых вещей» перечень товаров и услуг увеличен до общего классификатора 150 видов экономической деятельности.

В связи с пандемией коронавирусной инфекции со стороны государства предпринимателям оказана масштабная поддержка. По поручению Президента принят ряд конкретных мер, в частности, освобождение от уплаты налога на

имущество до конца текущего года, освобождение от ИПН доходов работников в виде средств защиты, полученных от работодателей; установление предельного предела налоговой задолженности в размере 6 МРП и т.д. НПП «Атамекен» также предоставляет предпринимателям меры нефинансовой поддержки. За 5 лет открыто более 34 тыс. предприятий, подготовлено более 23 тыс. документов, сопровождено 61 246 проектов, оплачено налогов 107 813 объектов бизнеса, расширен БИЗНЕС 16 компаний, налажено сотрудничество 129 компаний.

Как финансовый оператор мер государственной поддержки, Фонд проводит работу по повышению доступности финансирования для малого и среднего бизнеса. Например, в 2020-2021 годах фондом был принят ряд дополнительных мер. Это: заключено соглашение с Европейским инвестиционным банком с лимитом в 200 млн евро; привлечены средства в размере 200 млн тенге с выпуском "зеленых" облигаций; запущена программа исламского финансирования малого и среднего бизнеса; Подписано соглашение с Программой развития Организации Объединенных Наций по запуску программы «снижение рисков инвестирования в возобновляемые энергоисточники малых проектов». До конца текущего года планируется реализовать ряд мероприятий: расширение охвата инструмента гарантирования с помощью лизинговых компаний; развитие программы «Женщины в бизнесе»; усиление аналитической деятельности, создание центра компетенций в сфере малого и среднего бизнеса. Вышеуказанные и действующие меры позволят в 2021 году увеличить количество поддержанных проектов на 15%, создать 10 тысяч новых рабочих мест и выпустить продукцию на 5,5 трлн тенге. [4]

Вместе с тем, в соответствии с программой, разработанной Национальным банком совместно с Агентством по регулированию и развитию финансового рынка, представители малого и среднего бизнеса, а также индивидуальные предприниматели могут обратиться в банки за кредитованием на пополнение оборотного капитала сроком на 12 месяцев по ставке не более 8% годовых.

Предприниматели могут получать новые займы либо новое финансирование в рамках кредитных линий. Установленный лимит для индивидуального предпринимателя составляет 50 млн тенге, а для предприятий малого и среднего бизнеса-3 млрд тенге. При этом программа льготного кредитования не предусматривает никаких отраслевых ограничений.

Комиссия за предоставление и обслуживание займа в пределах программы не взимается, за исключением комиссий, взимаемых за нарушение и (или) изменение условий займа.

Причинами получения льготного кредита могут стать: уменьшение объема реализованных товаров и (или) услуг в период режима чрезвычайного положения и в течение 2 месяцев после его прекращения, задержка платежей со стороны покупателей, сокращение штатной численности работников. [5]

Развитие малого предпринимательства-дело непростое и многогранное, имеющее отношение ко всем гражданам Республики. Главной ошибкой деятельности бывшего государственного фонда по поддержке и развитию предпринимательства, как показывает жизнь, было то, что его финансы распределялись через чиновничью структуру, без создания оптимальных финансовых институтов.

Устав Президента Республики «О государственной поддержке малого предпринимательства и мерах по ускорению его развития» предусматривает предоставление субъектам малого предпринимательства, занимающимся

производством продукции, льгот, связанных с налоговыми и таможенными вкладами. Предусматриваются территориальные льготы малым предприятиям, занимающимся производством продукции в экологически неблагоприятных и труднодоступных отдаленных районах — сбор с них налогов, полное освобождение от налогов малых предприятий, занимающихся производством продукции в сельской местности и имеющих целью создание там рабочих мест. Таким образом, законодательная база, а также содействие развитию частного и малого бизнеса со стороны государства, способствует продвижению, развитию малых предприятий, особенно в сфере производства.

Список литературы:

1. http://malimetter.kz/shagyn-biznes-man-mazmuny_erekshelikteri/ Экономика, макроэкономика, микроэкономика
2. <https://primeminister.kz/kz/news/2021-zhyly-shagyn-nesieleumen-24-mynnan-astam-kasipkerlik-subektisi-kamtylady-a-ergaliev-4406>
3. <https://kaz.caravan.kz/zhangalyqtar/>
4. Орымбаева А.А., Алматы қаласы. «Шағын және орта бизнестің экономикадағы маңыздылығы мен артықшылығы және кемшіліктері». //— Қазіргі білім мектепте, колледжде, ЖОО-да. №6 (42), 2014. -3-6 б.
5. Кеулімжаев Қ.К., Әжібаева Н.З., Құдайбергенов Н.А., Жантаева А.Ә. «Қаржылық есеп» — Алматы, «Экономика», 2014.

УДК 330.3

ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ

Акрамова Мөлдір Жәнісбекқызы

Халықаралық Тараз Инновациялық институты
«Экономика және бизнес» факультетінің 3 курс студенті
moldi002zhekz@gmail.com

Ғылыми жетекші: Әшіралиева Диана Мұратқызы
Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Қаржы және есеп» кафедрасының магистрі, оқытушысы
Тараз, Қазақстан
ashiralieva_di@mail.ru

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы инновациялық процестердің тиімділігін төмендететін негізгі себептер көрсетілген. Ұлттық, салалық экономиканың инновациялық және кәсіпкерлік дамуының тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылып, қазіргі жаһандану жағдайындағы бар проблемалар кешені зерттелуде.

Түйінді сөздер: инновация, нарық, инновациялық процесс, инновациялық қызмет, инновациялық әлеует.

Аннотация. В статье показаны основные причины, снижающие эффективность инновационных процессов в Республике Казахстан. Рассматриваются вопросы

повышения эффективности инновационного и предпринимательского развития национальной, отраслевой экономики, исследуется комплекс существующих проблем в современных условиях глобализации.

Ключевые слова: инновация, рынок инновационный процесс, инновационная деятельность, инновационный потенциал.

Summary. The article shows the main reasons that reduce the efficiency of innovation processes in the Republic of Kazakhstan. The issues of increasing the efficiency of innovative and entrepreneurial development of the national, sectoral economy are considered, the complex of existing problems in the modern conditions of globalization is investigated.

Keywords: innovation, market innovation process, innovation activity, innovation potential.

XX ғасырдың 90-шы жылдарының ортасынан бастап әлем постиндустриалды дәуірге енді, оның басты ерекшелігі инновациялармен қозғалатын зияткерлік экономикаға көшу болып табылады. Бұл бәсекелестіктің маңызды құралы болып табылатын инновациялар, өндірушінің имиджін арттырады. Қазақстанда соңғы бірнеше жылда инновацияларға деген қызығушылық айтарлықтай өсті-тіпті үкімет деңгейінде де Инновациялық қызметті ынталандыру бойынша шаралар қабылдана бастады.

Қазақстанның ресми нормативтік-құқықтық құжаттарында «инновация» ұғымы соңғы 10-15 жылда қолданыла бастады, ол инновациялық қызмет туралы "Қазақстан Республикасының Заңында бекітілді. Қазақстанның алдында әлеуметтік-экономикалық және саяси қатынастардың барлық жүйесін серпінді жаңғырту міндеті тұр. Бұл ретте негізгі назар Ресей, Қытай, Орталық Азия, Каспий және Қара теңіз өңірлерінің нарықтарына аударылады. Бұл қазақстандық капиталдың, тауарлар мен қызметтердің сыртқы нарықтарға экспансиясын мемлекеттік қолдауды болжайды [1, 52 б.].

Қазақстанда жеткілікті Венчурлік капитал, компаниялардың инновацияларға қабілеттілігі және озық техникалық өнімді Мемлекеттік сатып алу көлемін арттыру түріндегі қолда бар мүмкіндіктер мен инновациялық жетістіктерге қарамастан, құқық, технологиялар және ғылыми кадрлар саласында тиімді дамыған құралдардың болмауына байланысты әлеуметтік-экономикалық дамудың жалпы жай-күйін инновациялық бағытталған деп сипаттау қиын [2].

Бүкіл әлемде инновациялық қызмет экономиканы жаңғыртудың басты шарттарының бірі ретінде қарастырылады. Жаңа өнімдерді, қызметтерді, технологиялық процестерді құру, енгізу және кеңінен тарату өсудің негізгі факторларына айналады. Инновациялық үлгіге көшу тек мүмкін емес, Сингапур, Оңтүстік Корея, Финляндия, Қытай, Израиль, Үндістан сияқты елдердің тәжірибесі сәтті болуы мүмкін екенін айғақтайды.

Әлемде жаңа технологияларды енгізу әртүрлі жолдармен жүзеге асырылады. Мысалы, АҚШ-та федералды ғылыми зерттеулер мен тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелердің (ҒЗТКЖ) көп бөлігін мемлекеттік емес ұйымдар келісімшарттар мен гранттар арқылы жүргізеді. Германияда АҚШ инкубаторларын, Ұлыбритания, Франция ғылыми парктерін дамыту тәжірибесі қолданылды. 1980 жылдардың басынан бастап елімізде инновациялық қызметтің ауырлық орталығын шағын және орта кәсіпорындарға біртіндеп ауыстыра отырып, өңірлік инновациялық қорлар желісін құруға баса назар аударылды.

Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде инновациялық саясатты іске асыру кезінде шағын және орта Инновациялық кәсіпорындарға да баса назар аударылады. Жапонияда олардың саны кәсіпорындардың жалпы санының 99% - ын құрайды, ал олардың елдің ЖІӨ-дегі үлесі 52% - ға немесе 3 трлн долларға жетеді. Шет елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, "зерттеу мекемесі - шағын инновациялық кәсіпорын" тандемі және ғылымды қажетсінетін өнімді жасаудың және оны нарықта сатудың нақты перспективасы бар әзірлемелер ғана қаржыландырылады [3, 32 б.].

2020 жылғы рейтингте 131 ел бағаланған инновациялар деңгейі бойынша Қазақстан 77-орынды иеленді. ҚР индексі 28,6 — ны құрады-Қырғызстанға қарағанда көп, бірақ Ресей, Армения және Беларусь сияқты ЕАЭО елдеріне қарағанда аз. Инновациялар деңгейі бойынша Рейтинг әлем елдерінің инновациялық даму көрсеткіштерінің неғұрлым толық кешенін білдіреді. Инновациялар индексі экономикалық дамудың әртүрлі деңгейлеріндегі елдердің инновациялық дамуын егжей-тегжейлі сипаттайтын 80 түрлі ауыспалыларды қамтиды. Индекс көрсеткіштердің екі тобын бағалаудың өлшенген сомасы ретінде есептеледі: инновацияларды жүргізу үшін қолда бар ресурстар және жағдайлар (Innovation Input); инновацияларды жүзеге асырудың қол жеткізілген практикалық нәтижелері [4].

Қазіргі уақытта ғылымға жұмсалатын әлемдік шығындардың шамамен 95% - ы дамыған елдерге тиесілі, мұнда 1 тұрғынға есептегенде ҒЗЖ (Ғылыми-зерттеу жұмысы) шығыстары 50-100 долларды құрайды, ал дамушы елдерде олар 4-6 доллардан аспайды. Қазақстанда бұл көрсеткіш бар болғаны 1,2 долларға тең, ал ғылымның ЖІӨ – дегі үлесі (жалпы ішкі өнім) 0,2-0,3% - дан аспайды, ал ЮНЕСКО дамушы елдерге ҒЗЖ-ға арналған шығыстарды ЖІӨ-нің 1% - ына дейін жеткізуді ұсынады [4].

Қазақстан Республикасы экономикасында шикізат экспорты маңызды рөл атқаратын ел болып табылады. Бұл қолда бар техникалық және өндірістік әлеуетті тиімсіз пайдалануды көрсетеді. Экономиканы дамыту үшін ірі инвестициялар тартылуда. Бұл ретте инвестициялардың барлық көлемінің 60% - ы мұнай және газ салаларына жүзеге асырылады. Электр энергетикасы, қара металлургия және тамақ өнеркәсібіне салынған инвестициялар шамамен 8% құрайды. Негізгі капиталға салынған инвестициялардың мұндай ұтымсыз құрылымы, біріншіден, шикізат салаларына салынған инвестициялар тез қайтарым беретіндігімен, ал екіншіден, Батыс инвесторлары қазақстандық тауар өндірушілерді өнеркәсіп өнімдерінің әлемдік нарығындағы бәсекелестерге айналдыруды қаламайтындығымен түсіндіріледі. Қазақстан Республикасында барлық қаражат Даму Қорында жинақталады, оны өз кезегінде Самұрық - Қазына үйлестіреді (оның ішінде Қазақстанның ҚДБ, ҰИҚ, ҚИҚ, МТЗО, ТТТ). Қаржы ресурстарымен қамтамасыз етуден басқа, инновациялық кәсіпкерліктің тиімділігі үшін басқа да жағдайлар жасалуы тиіс [4].

Шешілмеуі отандық инновациялық әлеуетті дамытуға теріс әсер ететін мынадай негізгі проблемаларды бөліп көрсетуге болады:

- тұтынушылардың сұранысы үшін оларды нарыққа шығару мақсатында технологиялар мен өнімдердің көптеген ғылыми әзірлемелерінің аяқталмауы. Бұл әлеуетті серіктестердің көз алдында ұсынылатын технологиялардың (немесе өнімдердің) құнын күрт төмендетеді;

- технологиялық инновацияларды енгізудің және оларды нарыққа шығарудың қазіргі заманғы тетіктерінің болмауы. Нарықтық жағдайда инновацияны дамыту

механизмі шағын инновациялық бизнеспен тығыз байланысты, ол жоғары тәуекелмен сипатталады, сонымен қатар сәтті болған жағдайда жоғары қайтарыммен сипатталады;

- технологиялық парктер мен мамандандырылған бизнес-инкубаторлар, тәуекелдік қаржыландыру қорларының (венчурлік қорлардың) желісі, фирмаларды жедел өсу кезеңінде қолдаудың арнайы қаржылық тетіктері, фирмалар мен зияткерлік меншіктің сертификатталған бағалаушылары және т.б. сияқты инновациялық жобаларға жәрдемдесудің дамыған инфрақұрылымдық элементтерінің болмауы;

- ішкі нарықта озық технологиялар мен өнеркәсіптік инновацияларға төлем қабілетті сұраныстың болмауы. Ғылым және ғылыми-техникалық қызмет қызмет саласына жатады бұл қызметтер нарықта сұранысқа ие болуы керек. Өкінішке орай, қазіргі уақытта отандық ғылыми қызметтер мен жоғары технологиялық өнімдер нарығы өте аз. Көптеген кәсіпорындар ғылым қызметтерін "сатып ала" алмайды. Қазақстандағы инновациялық процестердің тиімділігін төмендететін негізгі себептер 1-кестеде көрсетілген.

1 - Қазақстанның инновациялық процестерінің тиімділігін төмендететін себептер

Экономикалық	Ұйымдастыру	Құқықтық	Инфрақұрылымдық
<ul style="list-style-type: none"> - төмен ғылыми-техникалық және инновациялық әлеует; - өз қаражаттарының жетіспеушілігі; - несие берудің қолайсыз шарттары; - инновациялардың жоғары құны; - жаңа өнімдерге төмен төлем қабілеттілігі; - инновациялардың жоғары экономикалық тәуекелі; өтемділіктің ұзақ мерзімі. 	<ul style="list-style-type: none"> - ғылым мен өндіріс, мемлекет пен жеке сектор арасында өзара байланыстың болмауы; - күрделі өнімдерді өндіру мен өндіру кооперациясының жаңа нысандарының болмауы; - өңірлік және әлемдік интеграцияның төмен деңгейі 	<ul style="list-style-type: none"> заңнамалық және нормативтік-құқықтық базаның жетілмегендігі бойынша: - инновациялық қызметті ынталандыру және реттеу; - зияткерлік меншік құқықтарын қорғау; - патенттік заңнама 	<ul style="list-style-type: none"> - технологиялар нарығының дамымауы; - Ақпарат және коммуникациялар нарығының дамымауы; - инновациялық инфрақұрылымның дамымауы
<p>Ескерту: автор жасаған (Қазақстандағы институционалдық өзгерістерді талдау негізінде)</p>			

Айта кету керек, ұлттық экономиканы инновациялық құрылымға көшуге қаржылық тәуелсіздік, энергетикалық өзін-өзі қамтамасыз ету және тұрақтылық арқылы экономикалық қауіпсіздік алғаннан кейін, негізінен іргелі және қолданбалы ғылымды дамыту арқылы технологиялық прогресті дамыта отырып қол жеткізуге болады.

Бүгінгі күні жаһандық экономикалық дағдарысқа байланысты Қазақстанның ұлттық шаруашылық жүйесі, көптеген елдердің жүйелері сияқты, экономикалық

қауіпсіздіктің негізгі көрсеткіштері мен өлшемдері тұрғысынан күрделі жағдайда тұр. Экономиканың қауіпсіздігі осы көрсеткіштер қоғамның тиімді экономикалық тіршілігін қамтамасыз ететін жол берілетін нормалардан аспаған жағдайда жүзеге асырылуы мүмкін.

Қазақстанда инновацияларды енгізумен кәсіпорындар мен ұйымдардың 6,4% - ы айналысады, ал Германияда, АҚШ - та, Францияда және Жапонияда 70-82% - дан, Швецияда, Италияда-шамамен 50%, Ресей Федерациясында-9,1%% [5].

Экспорттың жалпы көлеміндегі ғылымды қажетсінетін өнім үлесінің қысқаруының негізгі себептерінің бірі кәсіпкерлік сектордағы инновациялық белсенділік деңгейінің төмендігі болып табылады. Қазақстанда ғылымды қажетсінетін экспорттың үлесі өнеркәсіптік экспорттың жалпы көлемінде небәрі 2,4% - ды құрайды. Бұл ретте дамыған елдерде ғылымды қажетсінетін өнімнің үлесі 20-40% - ды құрайтыны маңызды. Бұл алшақтық көптеген бағыттарда көрінеді (кесте. 2) және ғылыми жабдықтың, ғылымның адами капиталының жай-күйінде, инновациялық белсенділік деңгейінде, зерттеулер деңгейінің төмендеуі, күтулердің төмендеуі және ҒЗТКЖ инвестицияларының тәуекелдерінің артуы [6].

Кесте 2 – Қазақстан әлемдік ғылыми-технологиялық салада

	Қазақстан	Әлем елдері
1	2	3
Зерттеулер мен әзірлемелерге арналған шығындар ЖІӨ-ге % - бен	0,16	Швеция – 3,86; США – 2,67; Япония – 3,2; Германия – 2,51; Россия -1,3
Ғылыми дәрежесі бар зерттеушілердің орташа жасы (жыл)	58	Россия – 54 Орта есеппен – 44
Ғылыми жабдықтың орташа жасы (жыл)	>15	Орта есеппен – 5-6 Россия >11
Өнеркәсіптегі инновациялық белсенді кәсіпорындардың үлесі (%)	4	Германия – 82,5%; Швеция – 75,3%; Австралия – 60,8%; Россия – 10,0%
Өнеркәсіп өнімі көлеміндегі инновациялық өнімнің үлес салмағы (%)	0,6	Германия – 29%; Австралия – 31%; Россия – 3,7%
Экспорттағы жоғары технологиялық өнімнің үлесі (%)	2,4	США – 32%; Япония – 24%; Россия – 9%
1 тұрғынға есептегенде ҒЗТКЖ-ға арналған шығыстар (\$)	14	США – 991\$; Япония – 816\$; Германия – 666\$; Россия – 98\$
ҒЗТКЖ-да жұмыс істейтін зерттеушілер саны, 1 млн. адамға	611	США – 4484; Япония – 5287; Германия – 3261; Россия – 3319.
ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын жалпы шығыстардағы шетелдік инвестициялардың үлесі (%)	0,6	США – 18%; Великобритания 14%
Ескерту-автор құрастырған, дереккөз бойынша [6]		

Қазақстанда оң әлеуметтік-экономикалық қайта құрулардың негізі ретінде Инновациялық процестерді жандандыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға басты назар аударылуға тиіс. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, Қазақстанда, кез келген басқа мемлекет сияқты, зияткерлік капитал шешуші рөл атқаратын білімге негізделген инновациялық экономиканы қалыптастыру бағытынан басқа дамудың басқа жолы болмайды.

Бұл мән-жайды жете бағаламаған жағдайда, жақын болашақта Қазақстан ғылымды қажетсінетін өнім нарығынан мүлдем ығыстырылуы мүмкін, бұл сайып келгенде күшті теріс салдарларға әкеп соқтырады, халықтың өмір сүру деңгейін қазіргі заманғы стандарттарға дейін көтеруге және Ұлттық экономика мен тұтастай мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, инновациялық белсенділік Қазақстанның экономикалық өсуінің өте әлсіз факторы болып табылады.

Жаңа технологияларды енгізу әрдайым оңай болған жоқ, әр түрлі елдер бұл мәселені шешу кезінде әртүрлі жолдарды таңдайды. Мысалы, АҚШ-та федералды ғылыми зерттеулер мен тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелердің көп бөлігін мемлекеттік емес ұйымдар келісімшарттар мен гранттар арқылы жүргізеді, яғни олар ҒЗТҚЖ жүйесіндегі негізгі аспект болып табылады.

Өз кезегінде Германия жоғары технологиялар саласында бастапқыда АҚШ тәжірибесіне және технологиялық жағынан ірі бағдарламаларға бағдарланған; сондай-ақ АҚШ инкубаторларын, Ұлыбритания, Франция және Жапония ғылыми парктерін дамыту тәжірибесі де пайдаланылған. Алайда, 1980 жылдардың басынан бастап инновациялық қызметтің ауырлық орталығын шағын және орта кәсіпорындарға біртіндеп ауыстыра отырып, аймақтық инновациялық қорлар желісін құруға баса назар аударылды.

Жапония, сондай-ақ Оңтүстік-Шығыс Азияның жаңа индустриялық елдері инновациялық қызмет саласында өз ресурстарын соңғы (нарыққа дейінгі) кезеңде перспективалы жоғары технологиялық инновацияларды сатып алуға шоғырландырды. Бұл жағдайда инновацияны түпкілікті жетілдіруді және оны одан әрі нарықта сатумен іске қосуды ұйымдастыру ғана қалды [7].

Осылайша, ұлттық экономиканың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін инновациялар, инновациялық қызмет және инновациялық кәсіпкерлік айтарлықтай әсер ете алатын маңызды факторлар болып табылады. Қазақстанда инновациялық кәсіпкерліктің қағидатты түрде өзге деңгейге шығуы үшін қолайлы инновациялық инфрақұрылым қалыптастыру қажет. Оның көптеген элементтері құрылған, бірақ инновациялық процесті генерациялаудан, коммерцияландырудан бастап инновацияларды енгізуге дейін қолдамайды. Қорытындылай келе, Қазақстанның экономикасын дамыту мен экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі міндеттерінің бірі инновациялық кәсіпкерлікті дамыту болып табылады, оның негізгі мақсаты ұлттық экономиканың экспорттық-шикізаттық бағытына аз тәуелді болуына мүмкіндік беретін ғылымды қажетсінетін жоғары технологиялық бәсекеге қабілетті салаларды қалыптастыру болады. Осы саладағы қалыптасқан келеңсіз жағдайға қарамастан, Қазақстанның инновациялар мен жоғары технологиялардың әлемдік нарығында толыққанды бәсекелес болу және оны дамыту үшін перспективалары бар. Бұл мақсатқа, ең алдымен, қойылған міндеттерді шешуге кешенді көзқарас тұрғысынан, сондай-ақ саяси ерік-жігер ғана емес, Үкіметтің дәйекті іс-қимылы болған кезде де қол жеткізуге болады. Осылайша, экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерін іске

асырудың негізгі шарты халық шаруашылығының, оның салаларының және негізгі шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық қызметін жандандыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Джеломанов Е.В. Инновационная активность через призму интеллектуальной собственности // Наука и инновации. – 2015. – № 4. – С. 51-53.
2. Казахстан поднялся на 5 пунктов в рейтинге Глобального индекса инноваций [Электрон. ресурс]. – URL: <http://www.primeminister.kz/news/show/21/kazakhstan-podnjalsja-na-5-punktov-v-rejtinge-globalnogo-indeksainnovatsij-/21-07-2014>(дата обращения: 02.02.2017)
3. Капитал. Центр деловой информации. <https://kapital.kz/tehnology/93618/v-reytinge-stran-po-urovnyu-innovatsiy-kazakhstan-na-77-m-meste.html>
4. Klaus Schwab, World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2013-2014, p. 234.
5. Государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2010-2014 годы.
6. Днишев Ф.М., Альжанова Ф.Г. Технологическое развитие экономики Казахстана в условиях глобализации: приоритеты и механизмы. Алматы, Институт экономики, 2012 г.
7. Иванов С.А., Галенко В.П. Инновационный потенциал предпринимательства как фактор развития хозяйственной системы // Проблемы современной экономики. – 2012 г. – №1.

ӘОЖ :336.71

БАНКТІК ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ

Уланбаева Нұрайлым Тоқтарқызы

**Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Экономика және бизнес» факультетінің 3 курс студенті, Тараз, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Жакашев Бейбит Райкулович
Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Қаржы және есеп» кафедрасының э.ғ.к., доценті
Тараз, Қазақстан
bzhakash@mail.ru**

Андатпа. Мақалада банктік тәуекелдердің мәні, мазмұны, себептері мен даму факторлары, сондай-ақ қазіргі жағдайда тәуекелдерді басқарудың принциптері мен негізгі ережелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: Банктік тәуекел, проценттік тәуекел, валюталық тәуекел, инвестициялық тәуекел, тәуекелді бақылау

Аннотация. В статье рассмотрены сущность, содержание, причины возникновения и факторы развития банковских рисков а также принципы и основные положения управления рисками в современных условиях.

Ключевые слова: Банковский риск, процентный риск, валютный риск,

инвестиционный риск, контроль риска

Summary. The article considers the essence, content, causes and development factors of banking risks, as well as the principles and basic rules of risk management in the current situation.

Keywords. Bank risk, interest rate risk, currency risk, investment risk, risk control.

Тәуекел адам іс-әрекетінің кез-келген саласында көрініс табатын объективті оқиға болып табылады. Ол кәсіпкерліктің барлық саласында кездесетін көп аспектілі категория. Өзінің табиғаты бойынша тәуекел жағымсыз оқиғаның болуымен сипатталады. Яғни, тәуекелге ұшырау барысында кәсіпорын экономикалық немесе басқа да шығындарды шегеді. Кез келген қызмет төрінде тәуекелділіктің белгілі бір бөлігі болды. Сол сияқты банктер де тәуекелсіз жұмыс жасай алмайды. Нарықтық жағдайда банктік тәуекелділіктер жоғары деңгейде болады. Сондықтан банктер қосымша капиталды қажет етеді. Банктік қызметтер тәуекелсіз жүруі мүмкін емес, өйткені банктің кез-келген операциясы тәуекелділікпен байланысты болып келеді. Банк ісінің тарихында тәуекелдерді дұрыс басқармауына байланысты көптеген банктердің банкроттыққа ұшырағанына көз жеткізуге болады.

Қазақстанда банктік тәуекелді басқару әдістерін қолдану және дамыту мәселелері де жан жақты зерттеуді қажет ететіндіктен туындаған ғылыми ізденістер мен жарық көрген жұмыстар баршылық. Соның ішінде К.О. Шаяхметова, М.Н. Молдахметова, Д.Н. Акежанов, Н.Н. Хамитов, М. Имрамзиева, Ш.Г. Чинибаева, С.Б. Мақыш, Л.П. Корнилова және т.б. отандық экономист – ғалымдардың еңбектерін еліміздегі банктік тәуекелдерді басқаруды жетілдіруге мүмкіндік беретіндіктен атап айту орынды.

Банктік тәуекелдерді басқаруға жүйелі ықпал ету негізінде шет елдік тәжірибенің негізінде зерттелген жалпыға белгілі қағидалар жатыр. Бұл қағидалар банктердің өз тәуекелдерін басқару мен бөлуіне болатын және басшылар басқарма мен заңгерлер жақсы жұмыс тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасау үшін қолдануына болатын жалпы құрылымды білдіреді

Қаржы тәуекелдері коммерциялық банктерде және қаржы-несие институттарында маңызды орын алады. Қаржы тәуекелді бағалаудың және басқарудың тиімді үлгіні жасау тек қана мәліметтің тұрақты статистикалық талдауы негізде болуы мүмкін. Осыған байланысты, қаржы тәуекелді банк жүйесінде тиімді бағалау және басқару қажеттілігі коммерциялық банктер үшін қазіргі уақытта бастысы болып саналады[1, б.3].

Тәуекел гректің *ridskon*, *ridsa*, италиянның «*risiko*» және француздың тілінде «*risque*» қазақша «қауіп», «қатер» деген мағына береді. Ал латынша «*rescum*» сөзінің аудармасы болжанбайтын, қауіпті немесе бүлдіретін нәрселердің бірін білдіреді[23].

Тәуекел – кез келген өндірушінің, және соның ішінде банктің болжаусыз, қолайсыз жағдайлардың салдарынан зиян шегуін сипаттайды.

Банк менеджерлері пайда табуды тәуекелмен байланысты әрекеттер жасаудың салдары ретінде қарамайды. Тәуекел мен шығын, бір жағынан алғанда, банктік пайда алуы мүмкіндігіне қарама-қайшылық жасаса, екінші жағынан пайданың, пайда болу табиғаты мен тәуекелдің пайда болуы табиғаты арасында айырмашылықтың барлығына көңіл аударуды қажет санайды.

Банк үшін тәуекелді басқару ең маңызды мәселелердің бірі болып саналатынын атап өткен жөн. Өйткені, кез келген банктің қалыптасу процесінен бастап, бүкіл

қызмет ету уақытында банктің іс-әрекеті көптеген тәуекелдерге тікелей байланысты. Сол себептен, банктің болашақта банкроттыққа ұшырауы не болмаса ұшырамауы банктің тәуекелді басқаруымен байланысты. Банк ісінде тәуекел дегеніміз – банктің табысы мен капиталына кері әсер ететін оқиғалардың болу ықтималдылығы [2, б.130].

Тәуекел жағымсыз оқиғаның болу ықтималдығымен сипатталады. Бұл оқиғаларға мыналарды жатқызуға болады: табыстың төмендеуі, берілген несиелердің қайтарылмауына байланысты шығындардың пайда болуы, базалық ресурстардың азаюы, баланстан тыс операциялар бойынша төлемдердің төленбеуі және тағы басқалары. Алайда, банктік тәуекел деңгейі қаншалықты төмен болса, жоғары табыс алу ықтималдығы да соншалықты төмен болады. Сол үшін кез келген банк өзінің қаражаттарын табысы жоғары және тәуекел деңгейі төмен іс-әрекеттерге жұмсауға тырысады [2, б.132].

Тәуекел банктің берген несиелері бойынша төлемсіздік туындаған жағдайларда, ресурстық базасы жеткіліксіз болғанда, және жалпы міндеттемелері бойынша жауап беру мүмкіндігі азайған жағдайларда пайдасынан айырылып қалу ықтималдығын бейнелейді. Дегенмен, қаншалықты тәуекел деңгейі төмен болса, соғұрлым банктің жоғары мөлшерде пайда табуы да мүмкін емес болады. Сондықтан да кез келген кәсіпкер, соның ішінде банк менеджерлері басқару шешімдерін қабылдау барысында табыс пен тәуекел деңгейінің оңтайлы қатынасына мән беруге тиіс. Банк үшін тәуекелдің сандық бейнеленуі банктің алға қойған шараларды жүзеге асырудың, тәуекелділігінен шығынға ұшырауын, және тәуекел саласындағы банктің стратегиясының сапасын көрсетеді.

Банктік тәуекел – бұл активтерді жоғалту ықтималдылығының пайда болуы, жоспарланған кірістің алынбай қалуы немесе банкпен қаржылық операцияларды орындау барысында ескерілмеген шығындардың орын алу қауіпінің пайда болуы болып табылады.

Тәуекелділіктің анықтамасы адамзатқа ежелден таныс. Себебі, тәуекел біздің өміріміздің ажырамас бөлігі болып келеді. Тәуекел деп – оқиғаның болу немесе болмау мүмкіндігін жүз проценттік нақтылықпен болжай алмауына йтамыз [2, б.98].

Банктік тәуекелдің тұжырымдамасы қазіргі уақытта өте көп. Сондай – ақ, отандық экономикалық әдебеттерде банктік тәуекелдің көптеген анықтамаларын кездестіруге болады. Бірақ, ол анықтамалардың мәндерін жинақтағанда жоғарыдағы анықтамаға жетуге болады. Айта кету керек, ақпаратты жинау және талдау банктік тәуекелді бағалауда маңызды роль атқарады. Өйткені, осы этаптан кейін ғана, банктің потенциалдық зияндары мен тәуекелді өлшеуге алып келетін факторларды анықтауға не болмаса шығаруға болады.

1. Нарықтық тәуекел деп – әр түрлі активтер құнының өзгеруіне тәуелді қаржылық жағдайды айтамыз. Ол төмендегілерден тұрады:

– Проценттік тәуекел – ағымдағы проценттік тәуекелділіктің өзгеруімен байланысты тәуекелділіктің түрі.

– Валюталық тәуекел – валюта бағамының өзгеруімен байланысты тәуекелділіктің түрі.

– Инвестициялық тәуекел – қор нарығындағы өзгерістермен байланысты тәуекелділіктің түрі.

2. Контрагент тәуекелі немесе несиелік тәуекел. Контрагенттің өз

міндеттемелерін орындамауына немесе берілген несиені қайтармауына байланысты тәуекелді айтамыз.

Нарықтық тәуекел деп – әр түрлі активтер құнының өзгеруіне тәуелді қаржылық жағдайды айтамыз. Ол төмендегілерден тұрады:

– Проценттік тәуекел – ағымдағы проценттік тәуекелділіктің өзгеруімен байланысты тәуекелділіктің түрі.

– Валюталық тәуекел – валюта бағамының өзгеруімен байланысты тәуекелділіктің түрі.

– Инвестициялық тәуекел – қор нарығындағы өзгерістермен байланысты тәуекелділіктің түрі.

3. Контрагент тәуекелі немесе несиелік тәуекел. Контрагенттің өз міндеттемелерін орындамауына немесе берілген несиені қайтармауына байланысты тәуекелді айтамыз.

4. Басқару немесе менеджмент тәуекелі. Банк өз қызметі барысында көптеген тәуекел түрлерін кездестіреді. Ол тәуекелдер пайда болу уақыты мен жеріне, оның деңгейіне әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар жиынтығына және де оларды бағалау әдістері мен сипаттамаларына қарай ерекшеленеді [3, б.128].

Тәуекелділіктің жоғары деңгейімен сипатталатын, банк қызметтерінің түрлерінде банк табысқа ие болу үшін, шешім қабылдаудың ерекше механизмін дамытады. Банктер тәуекелділіктің мүмкін болатын деңгейін анықтап, оның табысты қандай дәрежеде ақтайтынын есептейді. Соның негізінде банк тәуекелдерді анықтауға, өзгертуге, бақылауға, деңгейін төмендетуге байланысты, іс-шаралар дайындап жүзеге асырады.

Тәуекелді бақылау. Тәуекелді бақылау, тәуекелді уақтылы анықтау және оның алдын алуға не болмаса оны болдырмауға бағытталған іс – шараларды қамтиды.

Тәуекелді басқару жүйесінің ішкі бақылауы, тәуекелдің алдын алудың ең тиімді әдісі болып табылады. Ол келесідей жолдармен жүзеге асырылады:

1. Тәуекелді басқару саясатының тиімділігін бағалау және мониторинг жүргізу;

2. Зияндардың пайда болуы, оған алып келген жағдайлар мен оқиғалар фактілерін анықтау;

3. Тәуекелді төмендету мақсатындағы ішкі банктік процедуралар, менбизнес – процесстерді оңтайландыруға байланысты іс – шаралар мен ұсыныстарды әзірлеуге қатысу;

5. Жаңа өнімдерді енгізумен байланысты пайда болатын тәуекелдерге бақылау жүргізу [4, б.79].

Мониторинг жүргізу арқылы тәуекел деңгейінің өзгеруіне үнемі қадағалау жүргізу мен оған уақтылы әсер етуді қамтамасыз етеді.

Тәуекелді төмендету тәсілдері. Тәуекелді басқару тиімділігі көпшілік жағдайда бардық әдіс, тәсілдерді толық пайдалануға байланысты болады.

Тәуекелдерді басқару жүйесі белгілі бір нақты шаралар арқылы жүзеге асырылады, ол стратегиялық басқару дейгейінде, біріккен салалар деңгейінде жүзеге асырылады. Тәуекелді төмендетуге бағытталған банктің қызметінің тәуекелдерді басқару бойынша келесі тәсілдерін қарастырайық. Оларға жататындар:

– мүмкін болатын шығындарды, банктің қызметінде, олардың клиенттерінде, контрагенттерінде, делдалдарында, бәсекелестерінде бар

статистикалық және динамикалық шыншыл ақпараттарды болжамдық талдау тәсілі арқылы алдын-ала бағалау. Бұл мақсат үшін банк тәуекелдің деңгейін талдап, маркетинг жүйесінде оларды басқару шараларын шығаратын өнімдерді құруы керек.

- пайыздық ставкалардың серпіні, олар тәуекелдің деңгейі жоғарлаған сайын көтеріледі және керісінше, яғни құралдарға жеңіл айналатын ставкалар құралдарға айналымы шектелген ставкалардан төмен болады;
- пассивтік операциялар мен банкаралық нарықта жүргізілетін операциялардың ставкалары, клиенттермен жүргізілетін кредиттік және активтік операциялардың ставкаларынан төмен болады;
- қарыз алушы тұрақты болған сайын, пайыздық ставка да төмен болады;
- несиені кепіл ретінде қолайсыз жағдайлардың тууынан сақтандыру;
- хеджерлеу (несиені сақтандыру) ;
- үлкен тәуекелде қарыз алушының ұсынысын қайтару [5, б.115].

Осылайша, біздің ойымызша, коммерциялық банктің оңтайлы несие саясатын жалпылай алғанда банктің шығынын жауып, белгілі бір пайдасын таза табысын әкелетін саясат деп анықтауға болады. Сонымен бірге банк қызметінде табыстың немесе тіпті шығынның болмауы тиімсіз несие саясатының нәтижесі сияқты қаралмауға тиіс. Банктің несие саясатын әзірлегенде стратегиялық және тактикалық мақсаттар есепке алынады. Шынында да банк қызметіндегі және оның несие саясатындағы басымдық бағыттар банктің несие операцияларының пайдасын, сенімділігін, қауіпсіздігін қамтасыз ететін болу қажет. Жалпы алғанда коммерциялық банктің несие саясатының дәл осы принциптерінің сақталуы тиімді және оңтайлы несие саясатының критеріі болып саналады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Коммерциялық банктердегі дағдарыс кезінде қаржы тәуекелін басқару және бағалау жүйесі. Магистерлік диссертацияның рефераты – Қарағанды, 2011. -10 б.
- 2 Масленченков Ю. С.. Технология и организация работы банка: теория и практика.- М.: Дека, 2017.- 434 с.
- 3 Тагирбеков К.Р. Основы банковской деятельности. М.: Инфра М, 2015. – 292 с.
- 4 Челекбай Ә.Д., Н.А.Әлмерекөв Банк ісіндегі тәуекел-менеджмент: теориясы, әлемдік практика, Қазақстан тәжірибесі. Алматы: Экономика, 2007. –208 б.
- 5 Нованов И.Н., Дүйсенбаева Б.Б. Коммерциялық банктердің несиелік саясатын қалыптастырудың ерекшеліктері Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы, Халықаралық ғылыми журналы, Ақтобе - 2021 ж.

ӘОЖ 136.146

ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУ ІС-ШАРАЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Құрманбай Әділет Рахатұлы
Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Экономика және бизнес» факультетінің 4 курс студенті, Тараз, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Жумадильдаев Мурат
Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Қаржы және есеп» кафедрасының э.ғ.к.,
Тараз, Қазақстан
zhum_murat@mail.ru

Андатпа: Мақалада қаржылық бақылау жүйесі мен қаржылық бақылау іс-шараларын жетілдіру жолдары қарастырылған.

Түйінді сөздер: Қаржылық бақылау, ішкі мемлекеттік аудит, Есеп комитеті, бюджет қаражаттары.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования контрольной деятельности органов государственного финансового контроля.

Ключевые слова: финансовый контроль, внутренний государственный аудит, Счетный комитет, бюджетные средства.

Summary. The article discusses the issues of improving the control activities of state financial control bodies.

Keywords: financial control, internal state audit, Accounts Committee, budget funds.

Бүгінгі таңда еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етудің маңызды жолдарының бірі мемлекеттік бюджет қаражатының дұрыс, мақсатты және тиімді жұмсалуды болып табылады. Мемлекет тарапынан осы мәселелерге үнемі көңіл бөлініп, соларды жүзеге асыру үшін іс-шаралар қабылдануда. Соған қарамастан елімізде бюджет қаражаттарын талан-таражға салу фактілері көптеп орын алуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар - ел өркендеуінің берік негізі атты Қазақстан халқына жолдауында «Соңғы бес жылдың өзінде субсидиялауға 2 триллион теңгеден астам қаржы бөлінді. Өкінішке орай, агроөнеркәсіп кешеніне қатысты қозғалған қылмыстық істердің жартысынан астамы субсидияны талан-таражға салуға байланысты болып отыр. Бұған жол беруге болмайды» - деп атап өтті [1].

Бюджет қаражатын жымқыру тек агроөнеркәсіп кешенінде емес, экономиканың басқа да салаларында жиі кездеседі. Әсіресе құрылыс, транспорт объектілерінде жиі орын алуда. Бюджет қаражатының негізсіз, мақсатсыз және тиімсіз жұмсалуды фактілерін анықтауда мемлекеттік қаржылық бақылау органдары тарапынан едәуір жұмыстар жүргізілуде. Қаржылық бұзушылыққа кінәлі тұлғалардың жауапкершіліген қарау оларды бас бостандығын айыру жұмыстарын тиісті құқық қорғау органдары біршама жұмыстар атқаруда.

Алайда мемлекеттік бюджет қаражатын жеке тұлғалардың, топтардың өз мүддесіне пайдалануы әлі де тоқталмауда. Сондықтан бүгінгі күннің кезек күттірмейтін мәселелеріне мемлекеттік қаржылық бақылау мен құқық қорғау

органдарының қызметтерін жандандыратын шешімдер іс-шараларды қабылдауды жатқызуға болады.

Осы орайда мемлекеттік қаржылық бақылаудың заңнамаларына, бюджет қаражаттарының жұмсалыу ережелеріне қаржылық бұзушылықты болдырмайтындай қатаң құқықтық базаны енгізудің маңызы зор.

Мемлекеттік бақылау органдарының өзара іс-қимылы әлі бір жүйеге келмеген. Бір-бірінің функциялары мен міндеттерін қайталау мәселесін атап өтуге болады. Олардың іс-қимылында қаржылық бұзушылықтың алдын алу және болдырмау мәселелері жөнінде жүйелілік төмен деңгейде жүргізілуде. Мемлекеттік қаржылық бақылау органдары әрқайсысы өз қызметтерінің шеңберінде жұмыс атқаруда. Бюджет аралық қатынастардың жемісті жұмыс атқарылуына және олардың нәтижелерінің қомақты болуына байланысты іс-шаралар өз деңгейінде емес. Әр орган өздерінің жоспардағы жұмыстарын атқарумен шектеліп, мемлекеттік бюджет қаражаттарының мақсатты да тиімді жұмсалыуына байланысты бірлескен бақылау жұмыстары мен іс-шаралар қабылдау мәселесі бүгінгі күннің талаптарына сай емес. Мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының бюджеттік және қаржылық ресурстарды қалыптастыру және олардың жұмсалыуындағы міндеттері мен функциялары бірін-бірі қайталаумен сипатталады.

Қаржылық бақылаудың мемлекеттік органдары арасындағы өзара іс-қимыл мәселелері қолда бар ресурстық базаны және кадрлық әлеуетті неғұрлым тиімді пайдалануды қамтамасыз ете отырып, кешенді шешімді талап етеді.

Осы мәселені шешуде қаржылық бақылау органдары арасында өзара түсіністікке қол жеткізілгенге дейін нақты нәтиже болмайтыны түсінікті.

Осыған байланысты мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының ұстанымдарын жақындастыру және олардың арасындағы өзара іс-қимыл тәртібін бекітіп, негізгі элементтерін заңнамалық тұрғыдан келісу тетіктерін әзірлеу қажет.

Мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының жұмыстарын жоспарлау мен жүргізуде бар мүмкіншіліктерін барынша жүйелі түрде жүргізулері қажет. Сондықтан осы аталған мәселелердің шешімін табу мақсатында Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қаржылық бақылау және аудиторлық қызмет туралы заңнамаларына толықтырулар енгізіліп, олардың талаптарын жүйелі де нәтижелі шаралардың жүргізілуіне толық мүмкіндіктер туғызуына бағыттауды қамтамасыз ету керек. Бақылау іс-шараларын жүргізу барысында мемлекеттік бағдарламалар мен бюджеттік бағдарламалардың жүзеге асырылу тиімділігін бақылау, даму институттары мен ұлттық компаниялар қызметінің нәтижелігін, республикалық бюджеттің ресми трансферттерін жұмсалыу тиімділігін бағалау басым болуы тиіс.

Президент Қ.К.Тоқаев 2020 жылдың қаңтарында отандық бизнес өкілдерімен кездесуінде «Халықаралық сарапшылар (KPMG, 2019 жыл) Қазақстан байлығының жартысын 162 адамның ғана қолында екенін растап отыр. Осы ретте халықтың жартысының айлық табысы 50,0 мың теңгеден аспайды. Бұлай жіктелу мен теңсіздіктің қауіпті екенін айтқан болатынмын. Жағдайды дереу өзгерту керек», - деді [2].

Осы жағдайдың өзі елімізде жұмысшылар мен қарапайым қызметкерлерге еңбекақыны төлеу және ірі мемлекеттік компаниялардың табысын бөлудегі жолсыздықтардың жиі орын алатындығын сипаттайды.

Әлеуметтік функцияны қамтамасыз ету елдің экономикасын басқару процестерін объективті бағалауға, мемлекеттік меншікті пайдаланудағы қаржылық бұзушылықтарды анықтауға, одан түсетін пайданы қоғамдық мүдделерге объективті

түрде бөлу дәрежесіне, сондай-ақ мемлекеттік қаржылық бақылау тәжірибесінің сапасын арттыруға кепілдік береді. Осыған байланысты мемлекеттік қаржы еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізудің маңызды шарттарының біріне айналуы тиіс.

Сондықтан Қазақстан Республикасының Президентінің жоғарыдағы тапсырмасына байланысты мемлекеттік қаржылық бақылау органдары өздерінің құзыреттері мен міндеттерін халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартатын және бюджет қаражаттары мен мемлекеттердің активтерінің талан-таражға түсуіне жол бермеу іс-шараларын қалыптастыруға бағыттаған жөн.

Бүгінде Қазақстан Республикасында сатып алу туралы белгіленген заңдар, нормалар мен процестер жиі бұзылады. Бұл жағдай өз кезегінде бюджет қаражаттарының мақсатты да тиімді жұмсалыуына кедергілер туғызуда. Осы мәселенің тез арада шешілуі маңызды сұрақтардың біріне жатады. Осыған орай Үкімет аудит міндеттеріне қосымша Қаржы Министрлігінің ішкі мемлекеттік аудит Комитетіне сатып алу процесін жедел бақылауды жүктеген болатын. Алайда Ішкі мемлекеттік аудит Комитеті бұл проблеманы толық шеше алмай отырғандығы белгілі. Осы мемлекеттік бақылау органының Үкімет үшін сатып алу жөніндегі рәсімдері мен операцияларды басқарумен айналысатындықтан, оның өзі мемлекеттік процестердің бір бөлігіне айналды. Соның салдарынан сатып алуды жүзеге асыру рәсімдерінің толық қанды тәуелсіз Ішкі аудиторы болуы жүзеге асырылмады.

Сондықтан Мемлекеттік сатып алу процестері бойынша тәуелсіз Ішкі аудиттің іс жүзінде болмауына байланысты, Есеп комитеті осы функцияға аудит жүргізуге аудиторлық ресурстарды көбірек бөлуді ұсынуы қажет. Есеп комитеті Мемлекеттік сатып алу жөніндегі заңнаманы, курстарды, стандарттарды, нормалар мен процестерді жақсарту жөнінде ұсынымдар беруді қолға алып, оның орындалуын қадағалау жұмыстарын жүргізуді жетілдіруі тиіс.

Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының тұтас жүйесін құру, ең алдымен, барлық деңгейлерде: республикалық, аймақтық және жергілікті деңгейлердегі органдарының заңнамалық базасын жетілдірумен, салалар мен құзыреттердің, міндеттер мен өкілеттіктердің нақты бөлінуін орнатумен байланысты.

Билік иерархиясының барлық деңгейлеріндегі қаржылық бақылау бір ортақ мақсатқа - бюджет жүйесінің қаражатын қалыптастыру және пайдалану, мемлекеттік және жергілікті меншікті басқару және билік ету процестерінің заңдылығы мен тиімділігін қамтамасыз етуге бағынады. Алайда бірыңғай құқықтық реттеудің болмауына байланысты бақылау тұрақты негізде бақылау субъектілерінің жүйелілігі мен өзара байланыстылығымен қамтамасыз етілмейді.

Дамыған елдердің тәжірибесі ішкі және сыртқы қаржылық бақылаудың көптеген аспектілер бойынша жеткілікті түрде тиімді болуы мүмкін екенін көрсетеді, егер бұл:

- бюджет жүйесінің ресурстарын қандай да бір шамада пайдаланатын экономикалық субъектілердің қаржы-шаруашылық қызметіне пәрменді қаржылық бақылау;

- бюджет жүйесінің ресурстарын пайдаланудың тиімділігін бақылау болған жағдайда.

Қазақстанда нақты бақылаудың әрекет ету механизмі әлі қалыптасқан жоқ, жеке жұмыс істейтін мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының құзыреттері шеңберіндегі жұмыстары тиісті дәрежеде емес. Мемлекеттік қаржылық бақылаудың

тиімді болуы және оның дамыған мемлекеттердің деңгейіне сәйкес келуі үшін, ең алдымен, әлемдік және отандық теория мен практиканың жетістіктерін ескере отырып, оның ұзақ мерзімді кезеңдегі даму тұжырымдамасын қабылдау, және оның тиімді жүйесін құру қажет. Жүйені қалыптастырудағы тұжырымдамалық тәсілдердің негізгі ұстанымы, ережеден шығарып тастауға жол бермейтін барлық бақылау объектілері үшін бірыңғай мемлекеттік қаржылық бақылау органының орнықты идеологиясын негіздеу болуға тиіс. Осы орайда мәселе мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының әртүрлі органдарын біріктіру емес, олардың мәртебесін, өкілеттіктерін, функциялары мен өзара іс-қимыл нысандарын нақтылау туралы болып отыр. Сондықтан мемлекеттік қаржылық бақылаудың теориясын, бірыңғай тұжырымдамасын қалыптастыру контекстінде оны дамыту әдіснамасын әзірлеу өзекті мәселе болып табылады.

Қазіргі уақытта бюджеттердің сыртқы аудиті шеңберінде бюджет жүйесі ресурстарының тиімділігін бақылау барған сайын маңызды бола түсуде. Мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының бұл ерекшелігі бақылауды ұйымдастыруға, сыртқы қаржылық бақылау органдарының тиімді қызметін анықтайтын шарт болып табылатын бюджеттік жүйенің ресурстарын тиімді пайдалануды бағалаудың объективтілігін қамтамасыз ететін әдістерді таңдауға, кері байланыс нысаны және басқару шешімдерін қабылдау үшін негіз ретінде ақпараттың сенімді негізіне жүгінуге мәжбүр етеді.

Бюджет жүйесінің ресурстарын пайдалану тиімділігінің аудиті және бюджет шығыстарының нәтижелілігінің мониторингі қаржылық бақылау жұмысындағы жаңалық болып табылатынын атап өтуге болады. Бюджет жүйесінің ресурстарын пайдалану жөніндегі бақылау іс-шараларын жүзеге асыру кезінде осындай перспективалық әдістерді қолдану стратегиялық сипаттағы құжаттарда, нысаналы бағдарламалар мен жобаларда айқындалған бақылау объектілерінің мақсаттарға қол жеткізудің аралық және түпкілікті нәтижелерін бағалау мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Мемлекеттік қаржылық бақылау және аудит органдарының іс-шараларын жетілдіру жолдарының бірі болып, олардың объектілерінде жүргізілетін бақылау мен аудиттің кешенді түрде жүргізілуін қамтамасыз ету. Қаржылық бақылау мен аудиттің осы түрін тағайындау мүмкін болмаған жағдайда тақырыпты бақылауда бірнеше сұрақтарды қамтуды жоспарлап және оларды жүргізу үшін бақылау органының бірнеше қызметкерлерін жіберуді ұйымдастырған жөн. Себебі бақылаушы-тексеруші мен аудитор алдын ала қандай сұрақтарды тексеретінін жоспарлап оған қанша уақыттың қажеттілігін анықтай алады. Сонымен қатар ол сұрақтарды тексеру үшін қандай нормативтік актілердің талаптарының сақталуының қажеттілігін аудиттің бағдарламасы мен жоспарына енгізіп, аудит іс-шараларының толық жүргізілуін және нәтижелілігін қамтамасыз ете алатын болады.

Жалпы аудиттің қандай да түрі болмасын оны жүргізу үшін мүмкіншілігінше аудиторлар тобын тағайындаған дұрыс. Бұл өз кезегінде аудитті сапалы және қысқа мерзімде оперативті түрде жүргізуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар аудит жүргізу үшін әр саланың білікті мамандарын тартудың маңызы зор. Осы мәселе шетелдік аудит органдарында жақсы жолға қойылған. Атап айтқанда Канада елінде. Бұл елдің тәжірибесінде аудит іс-шараларын жүргізу үшін келісім шарт негізінде әр саланың білікті мамандарын қызметке тарту қалыптасқан. Оған қажетті қаражаттар көлемі жоспарларында қарастырылған [3]. Сондықтан біздің елде де осы тәжірибені енгізу қажет.

Бюджеттің сыртқы аудитін жүргізу шеңберінде бақылау-тексеру және сараптамалық - талдау сияқты қызмет түрлерін жетілдірумен қатар бюджет жүйесі ресурстарын пайдаланудың тиімділігін бақылауды енгізу маңызды болып табылады. Осыған байланысты қолданылатын әдістерді: қаржы - экономикалық сараптаманы, бюджеттік талдауды, бюджет жүйесі ресурстарын пайдалану тиімділігінің аудитін, өзінің түсіндірілуін және заңнамалық деңгейде міндетті бекітілуін талап ететін бюджет шығыстарының нәтижелілігін мониторингтеуді және т.б. дамыту мен жетілдіру есебінен сыртқы қаржылық бақылау органдарының сараптамалық-талдау жұмысының функцияларын кеңейту орынды болып табылады

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар-ел өркендеуінің берік негізі атты Қазақстан халқына жолдауында, 1 қыркүйек 2021 жыл.

2. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2020 жылдың қаңтарында отандық бизнес өкілдерімен кездесуіндегі баяндамасы «Жаңа экономикалық бағыттың қағидаттары», Егемен қазақстан газеті 22.01 2022 ж.

3. Жумадильдаев М. Мұратұлы Н. Жумадильдаева Б. Особенности международного государственного финансового контроля и аудита, «Цифрлық экономиканы қалыптастыру дәуіріндегі жоғары білім беру, бухгалтерлік есеп және аудит жүйесін трансформациялау» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының еңбектер жинағы, Тараз, Қазақстан, 6 мамыр, 2021 ж., 153-156 бет.

УДК: 336.1

**ОСОБЕННОСТИ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА
ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ.**

Козеняшев Олег Геннадьевич

**Международный Таразский инновационный институт
студент 3 курса факультета «Экономика и бизнес»,
Тараз, Казахстан**

**Научный руководитель: Ким Татьяна Алексеевна
Международный Таразский инновационный институт
магистр, преподаватель кафедры «Финансы и учет», Тараз, Казахстан**

Аннотация. Начальный этап перехода экономики Казахстана к рыночным отношениям обусловлен процессами развития малых форм предпринимательства. Надо отметить, что, несмотря на принимаемые нормативно-правовые акты, решения Главы государства и правительственные документы, эти процессы протекают неоднозначно - малый бизнес поднимается на ноги тяжело, испытывает немало

трудностей в своем организационном становлении, в поддержке от финансово-кредитной системы страны.

Ключевые слова. Кредит, инвестиции, налоги, нормативно-правовые положения, банки второго уровня, бизнес.

Андатпа. Қазақстан экономикасының нарықтық қатынастарға өтуінің бастапқы кезеңі кәсіпкерліктің шағын нысандарының даму процестеріне байланысты. Қабылданған нормативтік-құқықтық актілерге, Мемлекет басшысының шешімдеріне және үкіметтік құжаттарға қарамастан, бұл үдерістердің түсініксіз екенін атап өткен жөн – шағын кәсіпкерліктің өркендеуі, ұйымдық дамуында, елдің қаржы-несие жүйесін қолдауда көптеген қиындықтарды бастан кешіруде

Түйінді сөздер. Несие, инвестиция, салықтар, ережелер, екінші деңгейлі банктер, бизнес

Summary. The initial stage of the transition of the economy of Kazakhstan to market relations is due to the development of small businesses. It should be noted that, despite the adopted regulatory legal acts, decisions of the Head of State and government documents, these processes are ambiguous - small business rises hard, experiences many difficulties in its organizational development, in support from the country's financial and credit system.

Keywords: Credit, investments, taxes, regulations, second-tier banks, business.

В целях выявления основного круга проблем в сфере финансового обеспечения развития малого бизнеса и разработки конкретных предложений по их решению, проанализируем отечественный опыт государственной финансовой поддержки малого бизнеса в контексте со сложившимися мировыми тенденциями, особенностями развития финансово-кредитной системы Казахстана и ее взаимоотношений с малым бизнесом [1-4].

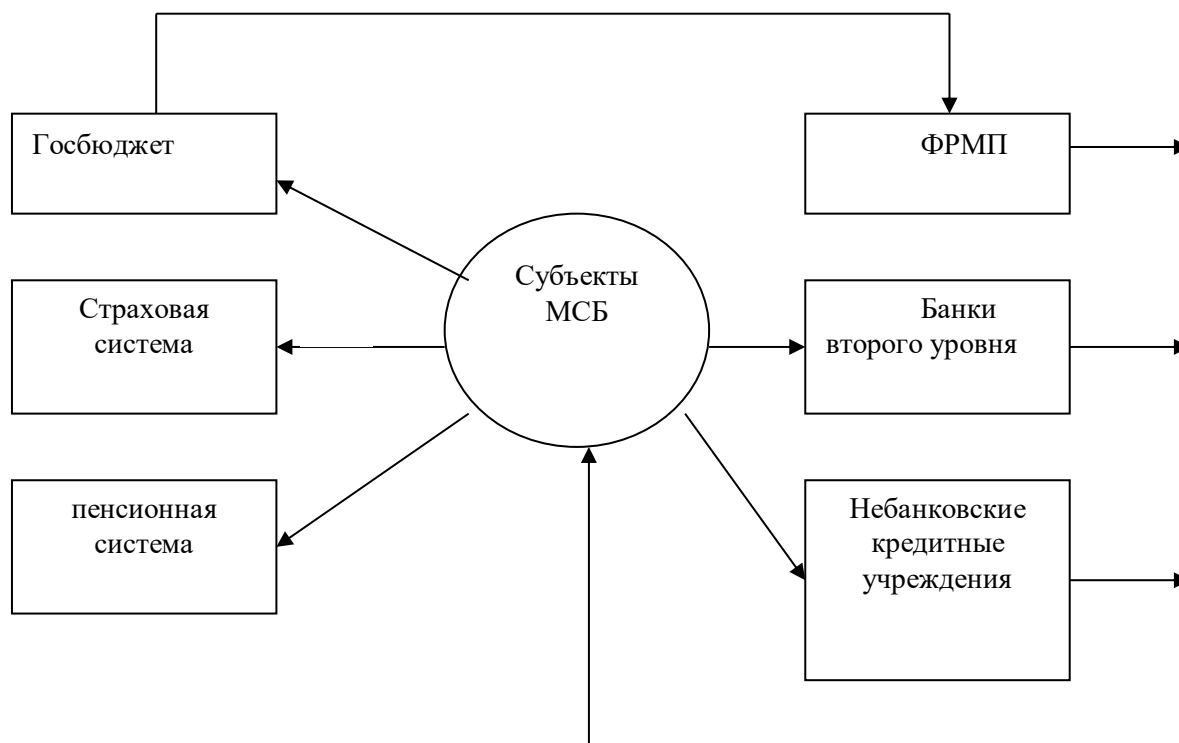
В отличие от финансов, кредит представляет собой экономические отношения, выражающие движение денег на условиях возвратности. Многие экономисты полагают, что расходование денежных фондов, формируемых с помощью финансов, также имеет возвратный характер. В принципиальном значении - возвратность присуща денежным отношениям. Однако возвратность финансовых ресурсов, в отличие от кредитных, относительно, поскольку возврат средств при финансовых отношениях происходит за счет вновь созданной стоимости.

По мнению Мельникова В.Д. и Ильясова К.К., если финансы распределяют и перераспределяют общественный продукт, то кредит участвует только в перераспределении, продолжая распределение, начатое финансами. Объектом кредита является только та часть стоимости, которая на данный момент является временно свободной, что позволяет аккумулировать ее в ссудный фонд для удовлетворения потребностей хозорганов и населения, нуждающихся в денежных средствах [5].

Финансово-кредитная система Казахстана в условиях рыночной экономики претерпевает коренные преобразования. Прежде всего, это касается ее структуры, что связано, главным образом, с многообразием форм собственности и экономической самостоятельностью субъектов, взаимоотношения финансово-кредитной системы с субъектами малого бизнеса прослеживаются при ведении последними своей хозяйственной деятельности: осуществление налоговых платежей, страховых взносов, денежных переводов, хранение денег, получение и погашение кредитов, налоговых льгот, субсидий, ассигнований из бюджета и т. д.

Правом выбирать направления пополнения и использования своих финансовых ресурсов.

Взаимоотношения финансово-кредитной системы с субъектами малого бизнеса можно проследить на предложенной нами схеме (рисунок 1).

1 - отчисление налогов; 2 - страховые взносы; 3 - пенсионные платежи; 4 - депозиты; 5 - долевое участие; 6 - ассигнования; 7,8,9- финансирование и кредитование

Рисунок 1. Схема взаимоотношений финансово-кредитной системы страны с субъектами малого бизнеса

Нормативные акты по вопросам защиты малого предпринимательства как социального института закреплены в Конституции Республики Казахстан, Гражданском кодексе Республики Казахстан, Уголовном кодексе Республики Казахстан, Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях, Законах РК от 19 июня 1997 года N 131-1 «О государственной поддержке малого предпринимательства», от 19 июня 1997 года N 135-1 «Об индивидуальном предпринимательстве», от 4 июля 1992 г. N 1543-ХІІ «О защите и поддержке частного предпринимательства» и ряде других.

Проблема состоит не в том, что в стране отсутствует законодательство защиты малого и среднего предпринимательства. Законодательно-нормативная база, регулирующая развитие этого сектора экономики в Казахстане, по оценкам специалистов, включает несколько тысяч правовых актов, включая ведомственные

нормативные правовые акты, часто противоречивых и не учитывающих в полной мере специфику условий деятельности субъектов МСБ, особенности их взаимоотношений с различными хозяйствующими субъектами и органами власти и управления.

Государственная программа развития и поддержки малого предпринимательства в РК на 2020-2030 годы, далее – Программа разработана в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 15 августа 2010 года N 1165 "О дальнейших мерах по реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года".

Целью Программы является повышение конкурентоспособности Казахстана за счет совершенствования институциональных условий, направленных на максимальное расширение сфер деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, и активизация их деятельности.

В Программе констатируется, что прежде «государственная поддержка малого предпринимательства в Казахстане акцентировалась на предоставлении налоговых преференций и льготного финансирования за счет государственных финансов, которая приносила определенный краткосрочный эффект, но велась не на системных началах.

Программы финансирования РК, включает:

- 1) Кредитование микрокредитных организаций.
- 2) Проектное финансирование.
- 3) Финансовый лизинг.
- 4) Программные займы БВУ для сельскохозяйственного сектора.
- 5) Прямое кредитование в т.ч. женское предпринимательство.

Основным критерием определения женского предпринимательства является наличие в трудовом коллективе лиц женского пола не менее 50% от общего состава и женщины-руководителя.

На сегодняшний день, в Казахстане, в инфраструктуре кредитования действуют БВУ, микрокредитные организации, множество консалтинговых и страховых фирм (рис.2). Все эти элементы инфраструктуры кредитования сосредоточили свою деятельность на обслуживании предприятий малого бизнеса. Кредитование МП является более зависимым от инфраструктуры кредитования, чем кредитование других секторов экономики.

В отличие от системы кредитования предприятий крупного и среднего бизнеса, в базовый подблок фундаментального блока системы кредитования малых предприятий включаются не только субъекты, но и участники, которыми выступают международные финансовые организации, такие как ЕБРР, Всемирный банк, а также государство РК в лице специальных фондов поддержки МП, негосударственные структуры. Эти участники кредитования используют банки в качестве посредников. Такой состав участников кредитования МП обусловлен как стадией развития, на которой находится сегодня МП в нашей стране, так и тем, что само развитие МП невозможно без прямой или косвенной поддержки.

Рисунок 2. Основные формы кредитования малых предприятий

Примечание: Разработано автором

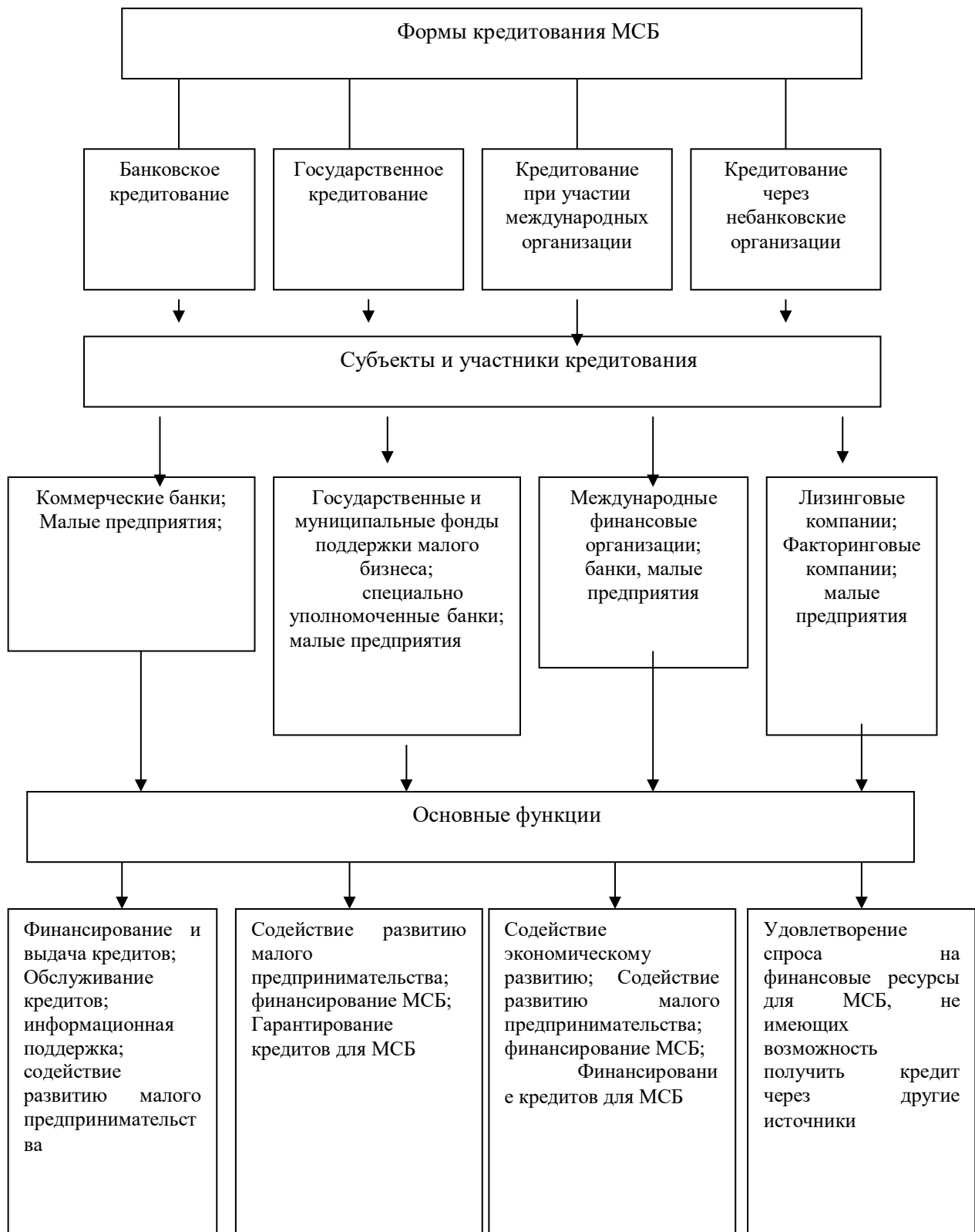

Таблица 1
Целевое назначение фактически используемых кредитов, предоставленных малым предприятиям в 2020г [6].

Объекты кредитования	Преобладающий вид кредитного продукта	Удельный вес в общем объеме ссуд, %
1	2	3
Расширение производства	Разовый кредит, кредитная	30,2
Приобретение сырья, материалов	Разовый кредит, кредитная	24,3
Переоборудование производства	Кредитная линия	9,6
1	2	3
Выплата зарплаты	Кредитная линия, овердрафт	8,1
Погашение задолженности перед поставщиками (в том числе за воду, газ, электричество и т.д.)	Кредитная линия, овердрафт	8,8
Погашение задолженности перед бюджетами разных уровней	Кредитная линия	5,1
Другое	Разовый кредит	14,1
Примечание: Рассчитано автором на основе отчета АО «Фонд развития		

АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» (далее – Фонд «Даму») осуществляет финансовую поддержку по Программе обусловленного размещения средств (далее – Программа) в банках второго уровня.

В настоящее время фонд "Даму" позиционируется как единственный национальный институт развития, роль которого заключается в оказании государственной финансовой поддержки предпринимательству Казахстана. Целевым сегментом фонда являются 130 тыс. предприятий малого бизнеса, 170 тыс. крестьянских хозяйств, 439 тыс. индивидуальных предпринимателей и около 4 тыс. предприятий среднего бизнеса.

По состоянию начало марта 2021 года Фонд «Самрук-Казына» завершил размещение 716 млрд. тенге в банках второго уровня для кредитования экономики Казахстана.

По второму направлению антикризисной программы - поддержка малого и среднего бизнеса - в банки второго уровня через Фонд развития предпринимательства «Даму» с 16 по 26 февраля 2021 года перечислены средства, в соответствии с соглашением, подписанным 14 февраля с 12 банками второго уровня.

Банки, участвующие в данной программе, будут кредитовать МСБ по эффективной ставке не более 12,5% сроком до 7 лет, лимит на одного заемщика - до 750 млн. тенге. Предполагается, что 70% выделенных государством средств пойдет на рефинансирование ранее выданных кредитов малому бизнесу, 30% - на кредитование новых проектов. Срок освоения банками средств, выделенных фондом, определен до 1 июля 2023 года с ежемесячным представлением отчетов по освоению. Таким образом, средства, предназначенные на поддержку сектора МСБ, полностью размещены в банках и доступны для кредитования предпринимателей.

В соответствии с подписанными с банками договорами, БВУ обязуются предоставлять полную информацию об объеме выданных кредитов и конкретных заемщиках. Она будет предоставляться через «Первое кредитное бюро». В период

кризиса крайне важно, чтобы государственные средства использовались прозрачно и эффективно.

Жамбылская область входит в число приоритетных направлений развития и укрепления МСБ.

Приоритетные направления для кредитования МСБ в Жамбылской области являются:

- 1) Торговля
- 2) Места общественного питания
- 3) Сфера образования и повышение квалификации
- 4) Малое производство.
- 5) Туризм и гостиничный бизнес

Жамбылская область является исторически и экономически важным регионом для Казахстана. Так как на ее территории еще 2000 лет назад находился Великий Шелковый путь. Крупнейшее торговое образование.

Быстро растущий город и развивающаяся инфра-структура дает возможность Жамбылской области стать экономически интересным регионом для субъектов МСБ и инвесторов.

Список литературы:

1. План совместных действий Правительства Республики Казахстан, Национального Банка Республики Казахстан и Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций по стабилизации экономики и финансовой системы на 2020 – 2030 годы // Казахстанская правда – ноябрь 2019г

2. Постановление Кабинета Министров Республики Казахстан от 15 сентября 1915 года № 884 № «О порядке создания центров малого бизнеса»

3. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1997 года № 135-1 «Об индивидуальном предпринимательстве» // Казахстанская правда, 8 июля 1997.

4. Постановление Правительства Республики Казахстан № 77 «О Концепции развития и поддержки малого предпринимательства в Республики Казахстан на 2004-2003 годы». Оpubл. 19.01.2004.

5. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (налоговый кодекс) // Казахстанская правда, 20 июня 2004.

6. Закон РК от 31 января 2008 года №124-III «О частном предпринимательстве».

7. Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2004-2015 годы.

8. Сабден О., Токсанова Ж. Развитие малого бизнеса Казахстана: теория и практика. –Алматы. – 2016г. –с 460.

UDC/BCC: 331.77/.58

THE PROBLEM OF UNEMPLOYMENT IN THE MODERN CONDITIONS OF THE LABOR MARKET

Бұтақбаева Манат Жасдәуренқызы
Халықаралық Тараз Инновациялық институты
«Экономика және бизнес» факультетінің
3 курс студенті
manat.zhumanova@bk.ru

Ғылыми жетекші: Сейтов Азамат Досымович
Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Қаржы және есеп» кафедрасының магистрі, оқытушысы
Тараз, Қазақстан
seitov_azamat1990@mail.ru

Андатпа. Бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі-дүниежүзілік дағдарыстың әсерінен елімізде жұмыссыздық деңгейінің өсуі болып отыр. Жаһандық қаржы дағдарысы көптеген тұрғындарымыздың арасында жұмыссыздық санының артуына, нәтижесінде халықтың материалдық жағдайының біршама төмендеуіне әкеліп соғып отыр.

Түйінді сөздер: Тәуелсіздік, жұмыссыздық, кәсіпкерлік, жауапкершілік

Аннотация. Одной из актуальных проблем сегодняшнего дня является рост уровня безработицы в стране под влиянием мирового кризиса. Глобальный финансовый кризис привел к росту безработицы среди многих наших жителей и, как следствие, к значительному снижению материального положения населения.

Ключевые слова: независимость, безработица, предпринимательство, ответственность

Summary. One of the urgent problems of today is the growth of the unemployment rate in the country under the influence of the global crisis. The global financial crisis has led to an increase in unemployment among many of our residents and, as a result, to a significant decrease in the financial situation of the population.

Keywords: independence, unemployment, entrepreneurship, responsibility

Unemployment is one of the central problems in the world. And it is widely observed in countries that pass from one system to another. For example, this process takes place in Kazakhstan. It brings with it a number of new problems. At the same time, the problem of unemployment is closely related to people and directly affects them. Job loss leads to a decrease in their income, a decrease in their standard of living, and psychological stress. For this reason, many politicians pay great attention to creating jobs in their election companies. The study of unemployment reveals the causes of their occurrence, determines measures on the part of the state. But at the same time, according to many economists, unemployment is a necessary thing, it should not be seen as an evil.

30 years have passed since the independence of the Republic of Kazakhstan. However, the problems that arose in the first days of Kazakhstan have not yet been fully developed. One of these problems is unemployment. An unemployed person can be compared to a wingless bird. It is not possible to benefit society or increase the welfare of the family. Constant participation of the working-age population in public production in

the country. It is one of the most important factors for maintaining the public life of each country. It is known that the transition to a planned economy with a market orientation led to the loss of many workers' jobs. This is consistent with the current global economic changes. The development of market relations has led to the development of entrepreneurship. That is, unemployment from the transition to the market is essentially an objective process, and on the other hand, Society, which requires a certain limit to insure the natural level of unemployment.

The explanation of unemployment in general today can be called a simple explanation: it can be said that this is the relationship between the price of Labor and the supply of Labor. The price of wages creates conditions for demand for labor, and hence employment; wage growth increases the supply of labor, but stops the growth of demand. Analysis of the causes of unemployment is given by many economic schools. The first explanation of unemployment was given in the work of the English economist T. Malthus – "the experience of population growth". According to Malthus, unemployment leads to demographic causes, as a result of which the rate of population growth exceeds the rate of production growth. In general, the employed population can be divided into two categories: employees and self-employed citizens. As the name itself suggests, wage earners are citizens who are hired to work for some organization. The category of self-employed includes individual entrepreneurs, small and medium-sized businesses [2].

One of the most difficult problems in market conditions is the inability of young people to quickly enter the labor market. Despite the decline in the overall unemployment rate, some issues remain unresolved.

"Unemployment is the lack of employment in production of the able-bodied population who wants to work. Lack of employment can increase the efficiency of production, as well as be a consequence of scientific and technological progress, which makes it possible to lay off part of the labor force or imposes new requirements on its structure and quality. In the market economy, unemployment increases during crises. In the absence of a market, the reason for the increase in unemployment may be the wrong structural policy of the state in the deployment of productive forces.»

Unemployment exists in every state and occurs in the market to a certain extent. Excessive unemployment has a negative impact on the well-being of the population. And this situation requires state intervention. Since independence, the country has developed a number of factors that affect the labor market. These include, first of all, gastorbayers who have flocked to the country since the country's economy rose. No one can say exactly how many such types of unemployment there are now. At the same time, youth unemployment is one of the most painful problems for Kazakhstan, the number of young people who do not study and do not work in the country is one-eighth of the total active part. And women are the first active group, but there is also unemployment [3].

According to the estimates given in the economy of the Republic, the unemployment rate in Kazakhstan for the first quarter of 2021 was 4.9%. According to the official data of the committee on statistics, as of the first quarter of this year, that is, before the beginning of the pandemic, the number of unemployed in Kazakhstan amounted to 500 thousand people.

Thanks to the measures taken in connection with the pandemic, he made forecasts that in the second quarter it will grow to 5%, the number of unemployed will reach 600 thousand people. (Ranking.kz.)

The data of the electronic labor exchange clearly shows this. So, Enbek.kz the number of resumes and vacancies on the electronic labor exchange (EEB) during the state

of emergency decreased by 35% and 23%, respectively, compared to the same period last year. However, when the state of emergency and strict coronavirus quarantine were suspended in May, both the number of resumes and the number of vacancies began to actively recover. In May, the number of EEB resumes and vacancies increased by 1.6 and 3.5 times compared to April, respectively. At the same time, construction has become the main industry in which new vacancies are created. In the period from January to May, the share of the industry in vacancies in the EEB increased from 8% to 43%. This trend may be associated with the resumption of seasonal work, as well as with the implementation of the government package of anti - crisis measures, including the "employment roadmap", in which one of the conditions for the participation of applicants is the placement of vacancies in the EEB.

From the point of view of the regions, most vacancies after the state of emergency were created in the cities of Almaty, Nur-Sultan and Kostanay (29% of the total number of vacancies created in May), and the largest number of resumes for five months of 2021 falls on Turkestan, Zhambyl and Almaty regions (31% of the total number of resumes submitted in January-May 2021). The three southern regions were also among the leaders in terms of the number of job seekers registered in employment centers and amounted to 102 thousand people in January-May 2021, or 32% of their total number [3]. Among them, the Turkestan region is one of the regions with the largest excess labor force in the country. The region ranks second in the country in terms of unemployment, ranks 3rd in terms of long-term unemployment, and in the overall structure of the labor market of Kazakhstan, the region also ranks second in terms of the number of labor in rural areas.

However, the unemployment rate not only increases the level of poverty, but is also considered a psychological blow. And in our strategy "Kazakhstan-2050" and other strategic documents, the main features of Youth Policy and their expected results are mentioned, as well as great trust and responsibility for young people as the main resource of developing Kazakhstan. The increased trust and hope for young people is well expressed in the "concept of the state youth policy until 2021". This document says: "...young people, as the basis of our future, need to get new opportunities to build their future with their knowledge, creative work and efforts. It is necessary to actively continue the formation of a new Kazakhstan in the XXI century-a developed, competitive and respected state in the world."

Unemployment is a very complex phenomenon and leads to various important steps in the development of society. In general, in order to solve unemployment under the conditions of a market economy, it is necessary to properly conduct a political economy and assess and control the existing intersectoral price imbalances, budget revenues, the sharp increase in prices, accompanied by a decrease in solvency. We all know that the experience of human history is the best motivation of a person to work. In accordance with the requirements of modern modern life, everyone should get used to the formation of their own small economy through work. "I don't know," he said.

The only way to solve the problem of unemployment is to see the results of the practice of many states on Labor exchanges. Providing employment to the population on Labor exchanges. We can see that this is the main tool for combating unemployment. These labor exchanges appear in the earliest developed countries as humane institutions for the purpose of providing advertising assistance to the unemployed. Over time and in connection with the development of Labor Relations, its functions and actual changes. The labor exchange is an issue that, in the process of Labor analysis, creates a stable periodic activity, which is an intermediary between employees and entrepreneurs. At the same time,

in China, India, and Malaysia, where the population is concentrated, labor exchanges are formed as a marketing system and transformed into a system in which employees are presented as advertising.

Therefore, the labor exchange regulates supply and demand in the labor market; accounting of the unemployed and registration of the main jobs; providing information to people who are changing or looking for a job, who want to get a job, organizing training and retraining of working people; conducting career guidance work among young people; providing intermediary services for attracting people to work. In this case, the appointment of unemployment benefits. The state should take into account the impact on the labor market through exchanges, taking into account the interests of enterprises and organizations .[4].

And the current exchange should have a complete picture of the supply and demand for Labor. In this direction, we can use the experience of industrialized Western countries. With the help of this consultation, unemployment in all classes of professions will decrease by 40% within a month. Another way to eliminate unemployment is to develop a non-standard sector of the economy, the main of which is the urban economy, and a special service sector. This industry and human labor, traditionally established industry and functioning in this industry without any interference from state policy. In developing countries and cities, the informal sector has 50% of the urban workforce. The state considered that it is necessary to provide maximum assistance in improving the infrastructure of cities, again allocating loans to small enterprises, without limiting the development of this industry. According to many economists, the developed informal sector is the reason for the decline in the number of unemployed in the city. .[5].

In the same way, our country is currently fighting unemployment. In the strategic plan of the country until 2030, we clearly see ways to develop small businesses and make the population fully literate. In other words, it is expected that the implementation of these goals will provide employment for future Kazakhstanis. Currently, the problem of youth unemployment in the country is gradually being resolved. One of them is the measures taken to reduce youth unemployment and the implementation of these measures:

- Within the framework of the law of the Republic of Kazakhstan" on State Youth Policy", specific measures and tasks should be implemented.
- The rights of young people should be protected.
- It is necessary to finance the private sector.
- Youth entrepreneurship should be supported.
- It is necessary to invest in the business sector as a whole.
- The concept of youth policy until 2023 will create conditions for the future generation to live actively and not be left out of every case within the country.

Despite the positive policy of the state to increase the number of employed people and measures to reduce poverty aimed at improving the well-being of the population, some issues still cause concern. The decline in the unemployment rate in the country contributes to economic growth for Kazakhstan, and in order to further reduce the unemployment rate, i.e. increase the unemployment rate, the employment policy is being implemented.

In conclusion, we consider this unemployment as one of the main problems not only in our republic, but also in other states, but our state is developing many benchmarks for combating unemployment. At the same time, in order to employ young graduates, it is necessary to have contacts with employers, educational institutions and other parties. Each of these parties should provide assistance to young professionals. The main causes of youth unemployment have been identified: low work experience, low wages, lack of places of

residence, as well as low competition. To effectively address employment issues, it is necessary to take a number of measures, including legislative ones.

Unemployment is a socio-economic phenomenon in which a part of the working-age population of the country is unable to find a profession that benefits them. In the economic literature, depending on the nature of unemployment phenomena in any society, frictional unemployment, structural unemployment, and cyclical unemployment are distinguished. Friction unemployment is a phenomenon associated with a voluntary change of workplace by employees and periods of temporary dismissal from work (temporary lack of employment of employees when moving from one job to another). Structural unemployment is a phenomenon that occurs as a result of changes in the structure of demand for consumer goods in the country and production technology. In this case, the employee becomes unemployed either because of the lack of demand for their profession (specialty), or because of the lack of sufficient qualifications to get a job.

Many of the institutions have been exposed to some forgotten problem of the need for work personnel. Previously, there were too many of them, but now there are very few of them due to the fact that they are moving into different spheres, their qualifications are reduced. And the qualification of existing job seekers is either absent or very low. Then society can suffer from two different diseases that are opposite to each other:

1. personnel deficit
2. unemployment.

Getting along with universities, schools, colleges, and industrial enterprises can solve this problem. At the same time, the state needs a certain strategy to manage this sector.

Unemployment in US, unemployment in general, plays the role of a reserve of Labor. The surplus labor force, which is formed as a result of various structural changes, naturally finds work after a certain period of time by mastering other areas. But to do this, they need help from the state and society. If we look at our unemployment, there are two different opposites. The first is a shortage of personnel, the second is its excess in certain areas. These problems are the most difficult to solve, but they are also solved by the great social changes mentioned above.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің ресми сайты // [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: enbek.gov.kz
2. Статистика комитетінің ресми сайт Қазақстандағы жастар жұмыссыздығы, www.inform.kz
3. Байжолова Р.А., Абылкасимова Ж.А. Дағдарыс жағдайында Қазақстан Республикасының еңбек нарығының жағдайы мен даму болашағы // Экономика и статитика -2015. -№1. -С. 45-50.
4. Назарова Г. Н., Абдрашитова Т. А. ҚР Жұмыссыздық мәселелері және оны шешу жолдары // Молодой ученый. —2018. —№5.1. —С. 59-62
5. Klaus Schwab, World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2013-2014, p. 234.
6. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің материалдары/ ҚР Ұлттық экономика министрлігі

ӘОЖ.336.648

БАНКТЕН ҚАРЫЗ АЛУШЫНЫҢ НЕСИЕ ҚАБЫЛЕТТІЛІГІН БАҒЛАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖРИБЕСІ

Токшайұлы Жанғали
Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Экономика және бизнес» факультетінің 4 курс студенті, Тараз, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Уристенбекова Баян
Халықаралық Тараз инновациялық институты
«Қаржы және есеп» кафедрасының э.ғ.к., доценті
Тараз, Қазақстан
uristenbekova47@mail.ru

Аңдатпа; Бұл мақалада банктен қарыз алушылардың несие қабылеттілігін бағалаудың шетелдік тәжірибесі, атап айтқанда Германия, АҚШ және Англия елдерінің әдістері туралы зерттеудің нәтижесі жазылған.

Аннотация: В данной статье изложены результаты исследования зарубежной практики оценки кредитоспособности заемщиков банка, в частности, методов оценки кредитоспособности Германии, США и Англии.

Annotation: This article presents the results of a study of foreign practice for assessing the creditworthiness of bank borrowers, in particular, methods for assessing the creditworthiness of Germany, the USA and England.

Түйін сөздер. Несие қабылеттілік, қарыз алушы, несие тәуекелі, логикалық әдіс.

Ключевые слова. Кредитоспособность, заемщик, кредитный риск, логический метод.

Keywords. Creditworthiness, borrower, credit risk, logical method.

Банктен қарыз алушының несиелік қабілеттілігі бұл – қарыз алушының алған несиесін уақтылы және толық көлемде қайтару қабілеттігі. Қарыз алушының несиені қайтара алмауы көптеген факторлардың әсерінен болуы мүмкін, сондықтан да, банк клиентке несие беруге шешім қабылдаудан бұрын оның несиелік қабілеттілігіне бағлау жүргізеді, себебі несиенің қайтарылмауы банктің өтімділігіне әсер етіп оның қаржылық жағдайы қиындайды.

Қарыз алушының несиелік қабілеттілігін бағалау барысында төмендегі факторлар есепке алыну қажет.

1) Несиеге байланысты қабілеттілігі. Қарыз алушыға несиені бере отырып, оның құқықтық мәртебесін анықтайтын Жарғысымен және нұсқауымен танысуға тиіс.

2) Қарыз алушының іскерлік беделі, яғни несиелік мәмілеге тиісті беделі деп – қарыз алушының қарызды қайтаруға мүмкіншілігі ғана есепке алынбай, сонымен қатар оның келісім-шартқа байланысты барлық міндеттемелерді орындай алатын мүмкіншілігі.

3) Қарыз алушының соңғы жылдардағы алған табысының көлемі негізгі фактор болып есептеледі, сондықтан несиені қайтаруға жеткілікті қаражатты табу қабілетіне баға беруі қажет [1, 35 б.].

Несиелеудегі шетелдік тәжірибеде бұл факторларға қоса жарнамалау тиімділігі, бәсеке сияқты факторлар ескеріледі.

Несиелік операциялардың табыстылығының артуы несиелік тәуекелді бағалаудың сапасымен тікелей байланысты. Клиенттердің тәуекелділік топтары бойынша жіктелуіне байланысты банк несиені беру, несие шегін анықтау және пайызды белгілеу туралы шешім қабылдайды.

Қазіргі кезеңде еліміздің несие нарығы депозиттердің сақтандыру жүйесінің құрылуына сәйкес жоғары деңгейде дамып келе жатқаны белгілі. Нарық кезеңіндегі банк жүйесінің тиімді қалыптасуы халықтың банк жүйесіне деген сенімінің артуының нәтижесінде, банк қарамағындағы қаржы ресурстарының шоғырлана бастады, ал, банктер қалыптасқан қаржы ресурстарын тиімді орналастыру мақсатымен тұтыну несиесі нарығында белсенді саясат жүргізе бастады, себебі:

- біріншіден, бұл әлде де болса, кең көлемді нарық болып табылады;

- екіншіден, жеке тұлғаларлар банктің несие саясатына, оның қаржылық өнеркәсіптік топтарға кіруіне баса назар аудармайды, оларға тек банктің жарнамасы мен несиені рәсімдеудің жылдамдығы, жеделдігі маңыздырақ;

- үшіншіден, қарыз алушы жеке тұлғалар корпоративті клиенттерге қарағанда жоғары пайыздық мөлшерлемені төлеуге дайын, яғни жеке тұлғаның қарызға алған сомасының абсолютті мөлшері корпоративті клиенттерге қарағанда аз, сондықтан несие бойынша төленетін сыйақы қарыз алушыға айтарлықтай әсер етпейді;

- төртіншіден, тұтыну несиесінің тәуекелі корпоративті несиеге қарағанда төмен. Себебі, тұтыну несиесінің есебінен қалыптасқан несиелік қоржынның диверсификациялану дәрежесі жоғары болады;

- бесіншіден, тұтыну несиесі тек қана банктер емес, сонымен қатар банктердің клиенттері болып табылатын сауда ұйымдарына да тиімді [4, 27 б.].

Шетел банктерінің тәжірибесіне сүйенеті болсақ, жеке тұлғаның несиелік қабілеттілігін анықтаудың өзара байланысты екі әдісі қолданылады. Біріншісі (логикалық), болжамды эксперттік бағалауға сүйенеді және потенциалды қарыз алушының қаржылық жағдайы мен жеке қасиеттерін талдауды көздейді. Эксперттік бағалау бір көрсеткіштердің басқа көрсеткіштер алдындағы басымдылығын сипаттайды. Қолда бар ақпарат негізінде банк маманы тапсырыс берушінің «жалпы бейнесін» құруға тырысады және оны несиелік тәуекелі әртүрлі қарыз алушылардың «стандартты бейнелерімен» салыстырады. Логикалық әдіс потенциалды клиенттердің несиелік тарихын ашып көрсететін мониторинг жүйесінің дамуымен күшейе түседі. Осы мақсатпен көптеген экономикалық дамыған елдердің банктері потенциалды қарыз алушылардың қаржылық және мүліктік жағдайы туралы ақпаратты жинақтайтын несиелік бюроның ақпараттық қызметтерін пайдаланады. Осылайша, АҚШ-та 2000-нан аса жеке меншік ұйымдар, бұрын несие алған жеке тұлғалар жайлы мәліметтерге ие [4, 35 б.].

Банктердің кәсіпорындармен және ұйымдармен жүргізетін операцияларындағы тәуекелділікті анықтаудың негізгі құралдарының бірі - қарыз алушының банк алдындағы міндеттемелерін адал түрде орындау туралы ақпаратты анықтап көрсететін жүйені (несиелік бюро) қалыптастыру болып табылады. Несие бюролары несиелік ұйымдар мен олардың клиенттерінің мүдделеріне қызмет атқаратындай етіп, тәуелсіз құрылымдар ретінде қалыптасуы мүмкін.

Әлемнің көптеген елдерінде кредиторлар үнемі қарыз алушының төлем қабілеттілігі туралы ақпаратпен несиелік бюро арқылы тұрақты түрде алмасып отырады. Қаржылық емес сектордағы жағдайдың нашарлауы тәуекелдерді бағалау

мен қарыз алушыларды таңдау мүмкіндігін күрделендіреді, пайыздық мөлшерлемелер өсіп, мықты және ірі қарыз алушыларды нарықтан кетуге мәжбүр етеді. Ал, қаржылық жағдайы тұрақсыз клиенттер жоғары мөлшерде ақы төлеуге даяр болады, себебі олар ссуданы қайтармауы да мүмкін. Мұның нәтижесі ретінде тәуекелді несиелік саясат пен кредиторлардың қаржылық тұрақтылығына қауіп төндіруі мүмкін, немесе нарықта сенімді қарыз алушылардың бар болуына қарамастан, ссудаларды беруді шектеуі мүмкін. Бұл нақты сектордың да, қаржы секторының да жағдайына кері әсер етеді.

Шетелдік тәжірибеден көріп отырғанымыздай, бұл проблемалардың шешілуі, кредиторлар арасында қарыз алушылар туралы ақпаратпен алмасу мақсатымен құрылған, несиелік бюролардың қызметімен тығыз байланысты.

Қазақстан, басқа да дамушы нарықтық елдер сияқты қаржылық делдалдық саласында ақпараттардың қарама-қайшылығының әсерін сезінеді. Мұнай ақпараттардың басым болуы банктік тәуекелдерді басқаруды күрделендіре түседі. Сондықтан қарыз алушының несиелік қабілеттілігін дұрыс бағалауға мүмкіндік беретін. Несиелік бюроны құру – күн тәртібінде тұрған басты мәселелердің бірі болып табылады [2, 32-34 б.].

Несиелік бюрода мәліметтердің келесідей түрлері болуы мүмкін:

- әлеуметтік - демографиялық сипаттамалар;
- Сот шешімдері (несие бойынша қарыздарды талап ету туралы істі берген жағдайда);
- банкроттық туралы ақпараттар;
- несиелік ұйымдардан «сен-маған, мен-саған» қағидасы бойынша жеке қарыз алушылар туралы мәліметтер, яғни банк басқа банктердің клиенттері туралы ақпарат алады, бірақ егер өзі сондай ақпарат берсе.

Клиентке несиелік бюродағы өз қаражаттарының жағдайы туралы ақпаратты тексеруге құқық беріледі және қателер болған жағдайда оны түзету үшін айту керек. Бюрода сақталатын ақпараттың көлемі мен сипаты әр мемлекеттің заңымен реттеледі.

Жеке қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін анықтаудың кең таралған екінші бір әдісі несиелік тапсырыстары таңдаудың «скорингтік» жүйесі деп аталады.

Өткен ғасырдың 50-ші жылдарында несиелік тапсырыстарды қарастыру процесін автоматтандыру қажеттілігіне несиелік карточкалардың өндірісін дамытатын американдық банктер тап болды. Мәселені шешу үшін жеке тұлғаларды "жақсы" және "жаман" қарыз алушыларға жіктеудің статистикалық әдістерін ұсынған әйгілі математиктер тартылды. Мұнай жіктеуді өткізу үшін әдетте сауалнамада көрсетілетін қарыз алушы туралы өте аз ақпарат және аз уақыт талап етіледі. Мұнай түрдегі барлық жүйелер скорингтік деген атқа ие болды (skore - жалпы балл).

Қазақстанда скорингті енгізу біртіндеп жүзеге асырылуда. Бастапқыда «нашар» тәуекелдерді автоматты түрде жоятын, ал несиелік комитетке тек «жақсы» және «шектеулі» тәуекелдерді шығаратын қарыз алушыларды алдын-ала бағалаудың автоматты жүйесін жасауға болады. Алайда, автоматтандыруды енгізбес бұрын, клиенттің жеке сипаттамаларының жеке тұлғалар сияқты заңды тұлғалардың да дефолт ықтималдығымен байланысты бағалауға болады. Мұнай сипаттамаларды білу несиелік инспекторларды қолдау ретінде бола алады.

Скоринг потенциалды қарыз алушының сенімділігімен және сенімсіздігімен байланысты сипаттамаларды анықтайды. Маңыздысы мұнай сипаттамаларды дұрыс

таңдауды қамтамасыз етеді және оған сәйкес салмақты коэффициенттерді анықтауға мүмкіндік береді. Модель жасалатын клиенттердің жиынтығы неғұрлым бірдей болса, соғұрлым ссуданың қайтарылу барысын болжау нақты болады.

Қазақстанда скоринг жүйелерді несиелеудің төмен көлемімен тежейді. Бірақ, экономикалық өсумен жағдай ауыса бастайды.

Несиелік бюросыз скорингтің дамуы мүмкін емес. Несиелік бюросының маңызы үлкен, олардың болуы несиелік ұйымдарға, бұрын банктер қызмет көрсетілмеген несиелік ұйымдарға да ссуда беруге мүмкіндік береді. Сонымен бірге, дефолттың ықтималдығын болжау үшін бұрынғы несиелік тарихының құндылығы жалпы мойындалған болып табылады [2, 15-21 б.]. Скорингті енгізу объективті сияқты, банктік менеджерлердің математикалық және статистикалық әдістеріне сенімсіз қарауымен байланысты субъективті себептер тежейді. Өз клиенттерін - несиелік тарихы мен статистикалық пакетін талдауды бастау көп уақытты қажет етеді, ал одан көп пайда келеді. Скорингтік жүйенің артықшылықтары арасынан батыс банкирлері, бірінші кезекте несиенің қайтарылмау деңгейін төмендетуді көрсетеді. Ары қарай шешім қабылдаудағы жылдамдық, несиелік қоржынды тиімді бақылау мүмкіндігі, персоналды ұзақ оқыту қажеттілігінің жоқтығы айтылады. Осылайша, скоринг АҚШ-та және Батыс Европада кеңінен қолданылатын несиелік тәуекелді автоматты бағалауды білдіреді. Скоринг үшін бастапқы материал ретінде клиенттердің өткені туралы ақпарат пайдаланады. Оның негізінде әртүрлі статистикалық және статистикалық емес әдістердің көмегімен болашақ қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігі туралы болжам жасалады.

Қазақстандық банктерде жеке тұлғаларға деген несие қабілеттілігінің скорингтік бағалау жүйесі дами бастады. Қазіргі уақытта бес банк экспресс несиелерді ұсынуда. Алайда, скоринг негізінен банк қызметтері міндетті түрде дүкенде бола тұра, тауарды несиеге сатып алғысы келетін клиенттен қажетті ақпаратпен толтырылған сауалнамаларды (дербес мәліметтер, тұлғаны куәландыратын құжаттар, тұрғылықты жерінің тіркелу мекежайы, нақты тұрғылықты мекен-жайы, әлеуметтік дәрежесі, жанұялық жағдайы, балаларының және асырауындағы адамдар саны, жеке және жанұялық табыс мөлшері, жылжымайтын мүлік түрі, қызмет орны және білімі жөніндегі мәліметтер және т.б.) жинақтай отырып, несиелік және сауда ұйымдарының әріптестік байланыстарының нығаюы үшін пайдаланылады. Тез өңдеуге бейімделген мұндай сауалнамалар тез арада материалдардың жеке мұрағатын ескере отырып, несиенің берілуі немесе берілмеуі жөнінде шешім қабылданатын банк бөлімшесіне беріледі. Бұл процедура бір сағат алуы мүмкін. Оң шешімді несиелеу параметрлері (пайыз мөлшері, ссуда көлемі мен уақыты, алғашқы жеке салым көлемі) балл түрінде бағаланған қарыз алушының сенімділігі мен онымен алынатын тауардың әлеуметтік мәніне байланысты белгіленеді.

Ал, шетелдік тәжірибеде клиенттің несиелік қабілеттігін анықтау үшін әртүрлі тәсілдер қолданылады. Мысалы, 5С мен 6С ережелері, Альтман формуласы, Компарі ережесі, Parts ережесі, Батыс елдерінде кеңінен қолданатын «несиелік Скоринг» жүйесі.

Біздің мемлекетімізде Батыс елдер тәжірибесінде кең қолданыс тапқан «несиелік Скоринг» жүйесіне көп көңіл бөлінбейді. Бұл жүйе жеке және заңды тұлғалардың беделін анықтау процесін жеңілдетеді және де «несиелік Скоринг» жүйесі әрбір банктің саясатына, қолданатын заңдылықтарына, несие алушылар сипатына байланысты жасалуы қажет [2, 16 б.].

Тұтыну несиесінің қайтарылымыдық деңгейін анықтау кезінде негізінен әр факторға балл беру арқылы бағаланады: Мысалы, несие алушы 20 жастан асқан болса және әр бір жылына 0,1 балл, жынысына байланысты 0,4 балл, тұрақты тұрғылықты жеріне байланысты әрбір жыл үшін - 0,042 балл, мамандығына сәйкес тәуекелділік дәрежесі төмен мамандықтар үшін - 0,55 балл, тәуекелі жоғары мамандықтар үшін – 0 балл, басқа мамандықтар үшін -0,16 балл, салаға байланысты мемлекеттік, банк немесе брокерлік фирмалар болса 0,21 балл, сонымен қатар банктік шоты болса - 0,45 балл, қозғалмайтын мүлкі болса - 0,35 балл, өмірін сақтандыру полюсі бар несие алушыларға – 0,19 балл беріледі.

Несиелік Скоринг әдісін 1941 жылы американдық Д. Дюран ұсынған болатын. Скоринг қарыз алушының несиені төлеу қабілеттілігімен және төлей алмайтын жағдайымен тығыз байланысты сипаттамаларын айқындап көрсетеді.

Әр банк өзінің клиенттерінің қаржылық жағдайына, мемлекеттің дәстүрлеріне, әлеуметтік - экономикалық жағдайларының өзгеруіне қатысты скоринг әдісін жүргізудің дербес саясатын, скорингтік модельді тиімді құру қажет, яғни скорингтік әдіс әлеуметтік - экономикалық жағдайлардың жиі өзгеруіне байланысты үнемі жаңарып, қайта құрылып отыруы қажет.

Германия, АҚШ елдеріндегі коммерциялық банктердің қолданатын қарыз алушының несиелік қабілеттілігін анықтаудың Скоринг жүйесіне тоқталатын болсақ, неміс банктеріндегі «Скоринг – формулярында»: [2, 16 б.].

1) клиенттің қаржылық мүмкіншіліктері басқа банктерден жағымсыз ақпараттың түспеуі - 20 балл, қарызды қайтару мүмкіншілігіне байланысты: егер 60 пайызға дейін - 0 балл, 80 пайызға дейін - 10 балл, 100 пайызға дейін - 20 балл, қамтамасыз етуге байланысты: қарыздың 25 пайызын жабатын болса - 1 балл, 50 пайызға дейін - 4 балл, 75 пайызға дейін - 7 балл, 100 пайызға дейін - 20 балл, несиені уақытында қайтарса - 15 балл беріледі.

2) Мамандану дәрежесіне байланысты: егер несие алушының білімі болмаса - 7 балл, қызметкер - 9 балл, зейнеткер - 13 балл;

3) Соңғы жұмыс берушідегі еңбек ету мерзіміне байланысты: 1 жылға дейін - 0 балл, 2 жылға дейін - 3 балл, 3 жылға дейін - 5 балл, 5 жылға дейін - 8 балл, 5 жылдан жоғары - 12 балл;

4) Қызмет ету саласына байланысты: мемлекеттік қызметкер болса - 10 балл, басқа сала қызметкері болған жағдайда - 6 балл;

5) Жасына байланысты: 20 жасқа дейін - 0 балл, 25 жасқа дейін - 2 балл, 30 жас - 4 балл, 35 жас - 8 балл, 50 жас - 9 балл, 60 жас -11 балл, 60 жастан жоғары - 16 балл;

6) Жанұя жағдайына байланысты: басы бос болса - 8 балл, үйленген болса - 14 балл, ажырасқан болса - 8 балл, түл ер (вдовец) болса - 8 балл;

7) Тұрғылықты жеріне байланысты: өз баспанасы болса - 10 балл, не өтерді, не үйді жалдап тұратын болса - 5 балл, өз баспанасы мүлдем болмаса - 0 балл;

8) Асырауындағы адамдар санына байланысты: егер асырауында адам болмаса - 10 балл, біреу болса - 7 балл, екеу болса - 5 балл, үшеу болса - 2 балл, үшеуден көп болса - 0 балл. [3, 55 б.].

Банктің шешімі келесідей анықталады: егер несие алушы 80 балл жинайтын болса, несие беру туралы шешімді несиелік қызметкердің өзі қабылдай алады. Ал егер несие алушы 61-80 балл жинаса, несие беру туралы шешімді қабылдау үшін жоғары лауазымды тұлғаның келісімі қажет. Ал егер несие алушы 6 баллдан төмен жинайтын болса, несие бермеу туралы шешім қабылданады.

Американдық банктерде несиені алушының несиелік қабілеттілігін анықтау әдісінде несиені алушының несиелік қабілеттілігін анықтау барысында 30 балл жиналатын болса, онда несиені беру өте үлкен тәуекелге әкеледі. Ал егер баллдар жиынтығы 13-тен аз болса, онда несиені бермеу туралы шешім дәл сол ретте қабылданады.

Сонымен қатар, АҚШ-тың банктік жүйесінде клиенттің қаржылық жағдайын талдаудың «алты Си» ережесі қолданылады.

- 1 C - character (қарыз алушының мінезі);
- 2 C - capacity (қарызды өтеу қабілеті);
- 3 C - collateral (қамтамасыз етілуі);
- 4 C - cash (ақша қаражаттары);
- 5 C - conditions (жалпы экономикалық жағдайлар);
- 6 C - control (бақылау).

Ал Англияда несиелік қабілеттілікті бағалауда «PARTS» ережесі қолданылады. Бұл сөз қарыз алушыға несиені бермес бұрын банктер тарапынан қойылатын талаптардан тұрады. Оған жаттатындар:

- 1 Purpose - мақсаттылық;
- 2 Amount - сомасы, мөлшері;
- 3 Repayment - қарыз және пайызды қайтару;
- 4 Term - мерзім;
- 5 Security - қамтамасыз етілуі.

Қорытындылай келе, шетел тәжірибесінде несиелік қабілетті анықтаудың негізгі әдістері мен тәсілдеріне - қарыз алушының несиелік қабілетін бағалаудың «несиелік скоринг» әдісі, «6 Си», «PARTS» және «CAMPAI» ережелері жатады және осы жоғарыда аталған әдістерді отандық банк тәжірибесіне пайдалануға толық мүмкіншілік бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Хамитов, Н.Н. Қазіргі кезеңдегі кредиттік іс [Электрондық ресурс]: Оқу құралы / Н.Н. Хамитов.- Алматы: "Отан" ЖҚ, 2014.- 32мб
2. Хамитов, Н.Н. Банк бизнесі [Электрондық ресурс]: Оқулық / Н.Н. Хамитов.- Алматы: "Отан" ЖҚ, 2014.- 22, 4 мб.
3. Кузнецова, В.В. Банковское дело [Мәтін]: Учебное пособие / В.В. Кузнецова.- Москва: ЮНИТИ, 2010.- 253б. Режим доступа: [http://lib.tarsu.kz/rus/all.doc/Elektron_res/\(Kuznecova_Bankovskoe_delo\).ra](http://lib.tarsu.kz/rus/all.doc/Elektron_res/(Kuznecova_Bankovskoe_delo).ra)
4. Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков: российский и зарубежный опыт // М.: «Финансы и статистика». – 2015. – С. 32-34.
5. Банктің ресурстық потенциалын басқару тиімділігін бағалау және оны жетілдіру жолдары . Кокталов Д. Магистрлік диссертация: Ғылыми, Тараз, 2017.- 85б

УДК 33737.01.37.013.8

XXI-ҒАСЫР - ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҒАСЫРЫ

Бердіхан Райхан Жүзбайқызы

**Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің
жалпы медицина факультетінің 3-курс студенті**

**Жетекшісі: Ықылас Сүйіндікұлы Молдалиев – медицина ғылымдарының
докторы, профессор, Ресей Жаратылыстану академиясының корреспондент-
мүшесі, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
медицина факультетінің деканы**

Андатпа: Мақала қазіргі білім беру жағдайында мұғалімнің кәсіби біліктілігін дамытудың маңызды аспектілерін қарастырады: инновациялық оқыту технологияларын меңгеру, әдістемелік қызметті жаңарту, қызмет нәтижесін талдау, тәжірибе дағдыларын талдау.

Тірек сөздер: инновациялық технологиялар, кәсіби педагогикалық мүдде, білім беру жүйесі, оқу тәрбие үрдісі, инновациялық процесс.

Summary: The article considers important aspects of the professional development of the teacher in the current educational conditions: mastering of innovative teaching technologies, updating the methodological service, analyzing the results of activities, and analyzing practical skills.

Key words: innovative technologies, professional pedagogical interests, educational system, educational process, innovative process.

Аннотация: Статья рассматривает важные аспекты профессионального развития учителя в современных условиях образования: освоение инновационных учебных технологий, обновление методической службы, анализ результатов деятельности, анализ практических навыков.

Ключевые слова: инновационные технологии, профессиональные педагогические интересы, образовательная система, образовательный процесс, инновационный процесс.

Еліміз егемендік алған алғашқы жылдарынан бастап білім беру ісіне аса мән берілуде. Бүгінгі ғаламдастыру дәуірінің талабына сай білім беру барысында оқушының жеке тұлғасын жан-жақты жетілдіруге, олардың танымдық әрекетін дамытумен қатар ғаламдық ой-санасын қалыптастыруға ерекше назар аударылуда.

Әрбір мемлекеттің алдына қойған мақсаты мен мұраты тарих сахнасынан өзіндік орнын ала отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылу болса, сол экономикасы жақсы дамыған елдердің басты жетістіктері олардың қазба байлықтарының көптігі немесе жер көлемінің үлкендігінде емес, сондағы байлықты өз орнымен игере білуінде. Бұл қажеттілікті қанағаттандыру үшін ел ертеңі бүгінгі жас ұрпаққа сапалы білім мен саналы тәрбие беруге бүкілхалықтық дәрежеде мән беру-қазіргі таңдағы үлкен мәселе.

Ұлы Абайдың «Адам баласын заман өсіреді, кімде-кім жаман болса, оның замандастарының бәрі кінәлі» деген әйгілі сөзін еске алсақ, қазір құдайға шүкір, еліміз еңсе көтеріп, әлемдік өркениет пен ұлттық рухани құндылықтарымызға бет бұра бастадық.

Қазіргі заманғы мектепте нақты педагогикалық қызметте іске асыруға болатын орасан зор педагогикалық тәжірибе жинақталған, бірақ олардың бәрі бірдей қолданыла бермейді, өйткені көптеген мұғалімдер мен басшыларда ол тәжірибені зерттеу және қолдану қажеттілігі қалыптаспаған, сол сияқты ол тәжірибелерді талдау мен талдаудың дағдысы мен іскерлігі жетісе бермейді. Мұғалімдер нақты іс-әрекетінде өзінің, сол сияқты әріптесінің де педагогикалық тәжірибесіне талдау жасаудың қажеттілігіне мән бермейді. Осы бағытта мұғалімдердің инновациялық білім прогресіне бет бұруы көзделуде.

Жалпы инновациялық білім прогресінің негізіне педагогиканың екі маңызды проблемасы жатыр:

педагогикалық тәжірибені оқыту проблемасы;

психологиялық – педагогикалық ғылым жетістіктерінің практикасына дейін жеткізудің проблемасы.

Білімдегі инновациялық процестің нәтижесі теория мен практиканың тоғысында пайда болатын – теориялықта, практикалықта жаңалықтарды пайдалану болып табылады.

Мұнда білім жүйесіндегі инновация білім мақсатына жаңашылдықты енгізуді көздейді, оқыту мен тәрбиенің жаңа әдісі мен түрлерін, жаңа мазмұнын әзірлеуге, қолданылып отырған педагогикалық жүйені тарату мен енгізу; мектепті басқарудың жаңа технологияларын әзірлеу, оның дамуы; мектеп тәжірибелік орын ретінде мектептің принципті жаңа білімдік бағдары болған жағдайда, білім беру жүйесінің мақсатын, мазмұнын, әдісін, түрлері мен басқа компоненттерін көздейтін жүйелі сипаттағы білім тәрбие беруді жүзеге асырады. Олардың дамуының негізінде факторлардың екі тобы жатыр:

объективті факторлар – инновациялық қызметтің дамуына дем беретін және оның нәтижесінің ұғымын қамтамасыз ететін жағдай жасау;

субъективті факторлар инновациялық процестің субъектісімен байланысты, ал инновациялық процестердің субъектілері педагог – ғалымдар, мұғалімдер және инновациялық бағыттағы білім саласының қызметкерлері болып табылады.

Ал инновациялардың тууының екі жолы бар. Біріншісі – тәжірибенің терең қойнауынан, педагогикалық ғылымның ұғымдары мен терминдерінен пайда болған жаңаны ой елегінен өткізу, екіншісі – жаңаның ғылымның өзінен тууы. Кейде бұл жолдар тоғысады. Мысалы, кейде педагог-практик жаңа қорытындылар мен іс-әрекеттерге, олардың ғылымда бұған дейін әзірленіп, ұсынылғанын білмей, өз бетінше келеді. Әрине, оның проблемаларын ғылым шешіп бергенше күтіп тұра алмайды, бірақ та мұғалімнің нағыз кәсіпқойлығы сонда, ол соңғы зерттеулердің нәтижелері туралы үнемі хабардар болуға тиісті.

Өкінішке орай, қазіргі кезде мектепте нақты педагогикалық қызметте іске асырылуға тиіс мол тәжірибе жинақталған, бірақ өте сирек қолданылады, өйткені көп мұғалімдер мен басшыларда оларды зерттеуге, қолдануға қажеттілік қалыптаспаған, оларды таңдап, талдауға біліктілігі мен іскерлігі жетіспейді. Шынайы практикада мұғалім көбіне өз педагогикалық тәжірибесін және әріптестерінің тәжірибесін талдауы керек екенін және диагностикалық зерттеулер жүргізілуін ойланбайды.

Ал, инновациялық процестерді зерттеудің диагностикалық әдісі мыналарды көздейді:

мұғалімдердің педагогика қызметіндегі нақты қиыншылықтарды жеңу негізінде қалыптасқан кәсіби педагогикалық мүдделерін, қажеттерін, құнды бағдарын жүйелі зерттеу;

Мұғалімдердің мүдделері мен қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған жолдарды, тұжырымдамаларды, озық педагогикалық тәжірибе технологияларын зерттеу;

Педагогикалық инновацияларды енгізу және игеру түрлерін мұғалімнің тұлғалық ерекшеліктеріне сәйкес таңдау (көрініс, сипаттау, ашық сабақтар, әдебиетті зерттеу, баяндама дайындау, эксперименттік жұмысқа қатысу).

Сонда диагностикалық әдіс мұғалімдердің біліктілігін арттыру жұмысын жаңаша құруға мүмкіндік беретін жұмыс нәтижесінің баянды болуына ықпал етеді.

Бұл оқытудың түрткі берушілік функциясы жетістікке деген сенімін, жұмысқа қызығушылығын арттырады, кәсіби өсуіне және кәсіби құзіреттілігінің кіріктірілуіне мүмкіндік береді. Мұнда оқыту кәсіби шеберліктің жаңа қырларын меңгеруге, мамандығының күрделі қыр-сырына қол жеткізуде пікірлестер табуға жол ашады.

Ендеше, мектепшілік инновациялық іс-әрекет біріншіден жаңалықты таңдау, оны іске асыру болса, екіншіден сол жаңалықты жүзеге асыратын мұғалімдердің инновациялық даярлығын қажет етеді.

Мұғалімдердің инновациялық даярлығын қалыптастыру үшін төмендегі жағдайлардың болуы шарт:

-білім беру мекемелері басшыларының инновацияны енгізудің құндылығын түсінуі;

-мектептің материалдық-техникалық базасын күшейту: мектептегі компьютерлер санын көбейту, оны түгелдей интернет жүйесіне қосу;

-мектептегі әдістемелік жұмыстарға жаңаша бағыт беру, әр мұғалімнің шығармашылығын арттыратындай ізденіс жұмыстарын жүргізу;

-әрбір мұғалімнің шығармашылық мүмкіндігін ашу;

-жаңа идеясы бар шығармашылық қабілеті жоғары маманның болуы;

-мектептің озық іс-тәжірибелерін жеке веб-сайттар арқылы тарату, пайдалану.

Жаңа енгізілген жаңалық немесе инновация адамның кәсіптік қызметінің бәріне де тән болғандықтан, ол табиғи түрде зерттеудің, талдаудың және тәжірибеге енгізудің нысанасына айналады. Инновация өздігінен пайда болмайды. Ол — ғылыми ізденістердің, жекелеген мұғалімдер мен тұтас ұжымның озық педагогикалық тәжірибиесі. Бұл процесс стихиялы дамымайтындықтан ол басқаруды қажет етеді.

Қазіргі уақытта қоғам, мәдениет және білімнің дамуында педагогикалық қызметтің инновациялық бағыттылығының қажеттілі бірқатар жағдайлардан көрініп отыр.

Біріншіден, қоғамда жүріп жатқан әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар білім беру жүйесін, әдістемесі мен түрлі типтегі оқу орындарының оқу тәрбие үрдістерін ұйымдастырудың технологиясын түбірінен жаңартуды талап етуде. Педагогикалық жаңалықты жасау, игеру және пайдалануға негізделген мұғалім мен тәрбиеші қызметінің инновациялық бағыттылығы білім беру саясатын жаңартудың құралына айналуға.

Екіншіден, білім беру мазмұнын ізгілендірудің күшеюі, пәндерінің көлемі мен құрамының үнемі өзгеріске ұшырауы, жаңа оқу пәндерінің енгізілуі жаңа ұжымдық формалар мен оқыту технологиясын үздіксіз іздестіруді талап етуде. Осы жағдайда мұғалімдер арасында педагогикалық білімнің рөлі мен беделі арта түсіп отыр.

Үшіншіден, мұғалімнің педагогикалық жаңалықты игеру және қолданылуға деген қатынасы сипатының өзгеруі. Егер бұрынғы уақытта инновациялық қызмет негізінен жоғарыда ұсынылған жаңалықтарды практикада қолданумен шектелсе, қазіргі уақытта ол барынша баламалы, зерттеушілік сипат ала бастады. Сондықтан да мектеп, білім беру органы басшыларының қызметіндегі маңызды бағыттардың бірі мұғалімдердің енгізген инновациясына талдау жасап, баға беру, оны іске асыруға, қолдануға қолайлы жағдай жасау болуы тиіс.

Төртіншіден, жалпы білім беретін оқу орындарының нарықтық қатынастарға енуі, мемлекеттік емес оқу орындарының құрылуы нақты бәсекелестік ахуал туғызуда.

Қазіргі мектеп жағдайларындағы білім берудің ұлттық моделіне өту, оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін, инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, педагогикалық жұмыста қалыптасқан бұрынғы «баршаға білім беру» ескі сұрлеуінен тез арада арылып, жаңаша білім беру мазмұнына «әркімге таңдау бойынша білім беруге» көшуге қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашылықпен ізденушілікпен жұмыс істейтін зерттеуші мұғалімдерді даярлауды қажет етеді.

Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастырудағы әдістемелік жұмыстардың алатын орны зор. Әдістемелік бірлестіктер мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру бағытында ғылыми-әдістемелік жұмыстарды ұйымдастыруды, мұғалімнің шығармашылығының қалыптасуына атсалысады.

Әдістемелік бірлестіктер оқу-тәрбие үрдісінде инновациялық оқыту технологиялары қалай жүзеге асырылып жатқанын бақылап, инновациялық әдістемелік қызмет атқарады: білім сапасының нәтижесін тексеріп, білім сапасының мониторингісін жасайды, нәтижесін талдап, қорытынды шығарады.

Ендеше педагогикалық тәжірибені зерделеу мен қорытудың дәстүрлі нысандарын қарастырып көрелік:

Оқу – тәрбие жұмысының әр түрлі тақырыптары мен мәселелері бойынша ашық сабақтар. Тәжірибені зерделеу мен қорытудың бұл нысаны барлық мектептерде кеңінен қолданылады. Тәжірибелі педагогтардың ашық сабақтарына қатыса отырып, олардың әріптестері мен мектеп басшылары тәжірибенің шын мәніндегі озық жақтарын бүкіл ұжым болып талқылайды, атап көрсетеді, нақты педагогтың озат тәжірибесінің басқалардың игілігіне айналатын жағдайларын анықтайды.

Ғылыми-әдістемелік және ғылыми-практикалық конференциялар – озат тәжірибені зерделеу мен қорытудың ыңғайлы тәсілі. Конференцияның тақырыбына сәйкес мұғалімдер әдебиетпен танысып, өз тәжірибелерін, сондай-ақ әріптестерінің тәжірибелерін ой елегінен өткізеді.

Педагогикалық оқулар мұғалімнің өз тәжірибесін талдауын, ой елегіне өткізуін және қорытуын мақсат етеді. Ол алдымен әдістемелік секцияда, бірлестікте немесе педагогикалық кеңесте, өндірістік кеңесте баяндама жасайды. Содан кейін педагогикалық оқулар өткізіліп, үздік баяндамалар аймақтық оқуларға, журналдарда, мақалалар жинақтарында жариялауға ұсынылады, т.с.с.

Педагогикалық консультациялар ауызша және жазбаша болуы мүмкін. Жаңашыл педагогтың жұмысында мәселелер, қиындықтар, кейде күмән туындайды. Педагогикалық консультацияны жұмысты жаңа бастаған, тәжірибесі аз оқытушылар үшін тәжірибелі мұғалімдер жүргізеді.

Өздігінен білім алу – егер тәжірибе баяндамалар, мақалалар, брошюралар, монографиялар, әдістемелік әзірлемелер, жаднамалар, нұсқаулықтар түрінде жазылып, қорытылған болса, бұл кез келген педагог үшін басқа педагогтардың тәжірибесін зерделеудің қолжетімді, тиімді әрі қажетті нысана.

Мұндай біліктілік арттырудың инновациялық формалары мұғалімдердің шығармашылығын дамытуға, зерттеу жұмысы мен айналысуға, қабілеттілігі мен қызығуын тудыруға жеке тұлға туралы теориялық білімдерін тереңдетуге және болашақта оқу- тәрбие үрдісінде оны дамытуға қолайлы жағдай жасауға өз үлесін қосары даусыз.

Біліктілік арттырудың инновациялық формаларының негізгі міндеттері:

- Қазіргі инновациялық педагогикалық технологияларды оқып үйрену;
- Республика, ТМД, әлемдегі педагогикалық озық іс- тәжірибелерді оқып үйрену, зерттеу, талдау, насихаттау, тарату, пайдалану;
- Жаңашыл мұғалімдердің озық іс-тәжірибелерін зерттеу;
- Болашақ мұғалімдердің жоғары интеллектуальдық, шығармашылық әлеуетін қалыптастыру, оны дамыту;
- Оқу-тәрбие үрдісіне инновациялық технологияларды ендіру мақсатында эксперименттік тәжірибелер жүргізу.

Ендеше, ғылыми педагогикалық ақпараттарды талдай отырып инновациялық нысандардың бірнеше түріне тоқталып өтелік.

Уақытша шығармашылық топтар — бұл топтар жаңа жобаларды құруға және олардың жүйелі іске асыуына, эксперимент жұмыстарының дұрыс жүргізілуі үшін құрылады.

Кәсіби даму мектептері – бұл педагог кадрлардың біліктілік деңгейіне қарай бірнеше топтарға іріктелген топтар.

- Оларға: 1. «Жоғарғы деңгейдегі кәсіби даму мектебі»;
 «Мұғалімнің кәсіби дамуына негізделген мектептер» ;
 «Кәсіби дамуға негізделген жас мектептер».

Педагогикалық шеберханалар бұл ізденімпаз ұстаздардың жұмысын толыққанды орындауға белгіленген орын немесе өзінің озат-тәжірибесімен бөлісетін жұмыстың формасы болып табылады.

Ендеше, осыны іске асыру бағытында мектептің даму бағдарламалары жүйелі негізде жасалынып, жоғарыда айтылған дәстүрлі нысандағы кемшіліктерді ескеріп диагностикалық сараптама жүргізіліп мұғалімнің кәсіби өсуімен кәсіби күзіреттілігін арттыруды мақсат етеді.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында: «Қазіргі мектептердің, біріншіден, практикалық қызметінде жинақталған барлық игіліктердің сақталуы, екіншіден, қоғамның интеллектуалдық қуатын жетілдіру, еліміздің материалдық – қаржылық ресурстарын әрі қарай дамытатын адам тәрбиелеу, орта білім жүйесін одан әрі дамытып жұмылдыру міндеттерін көздейді. Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдары, әр мұғалім күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа практика, жаңа қарым-қатынас жасаулары қажет», — деп атап көрсетілуі мұғалім іс-әрекетіне жаңа бағыт сілтейді. Бұл заңда қазіргі кезеңде мұғалімдердің біліктілігін жетілдірумен қатар, кәсіби қызметтің ғылыми негіздерін практикаға қолдануға, практикалық іскерлік пен дағдыны қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінген.

Қазіргі кезеңде педагогика ғылымының бір ерекшелігі – баланың тұлғалық дамуына бағытталған оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы. Ал мұның өзі

мұғалімдер қауымына зор жауапкершілік, үлкен міндет жүктейді. Мұндай міндеттерді шешу мұғалімдерден оқушыларға берілетін ғылым негіздерін олардың болашақ іс-әрекетінің берік негізі әрі тірегі болатындай етіп оқытуды, оқу-тәрбие үрдісін, білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен әр алуан құралдарын қолдануын тиімділігін арттырудың, оқытудың инновациялық технологиясын меңгеруді, педагогикалық жаңалықтарды тәжірибеге батыл енгізуді талап етеді.

Мұғалімдердің инновациялық даярлығын қалыптастыру – олардың жаңа педагогикалық технологияны меңгеруінің алғы шарты. Ал мұғалімдердің жаңа педагогикалық технологияларды меңгеруі мен оны оқу-тәрбие үрдісіне енгізу – уақыт талабы. Өйткені жаңа педагогикалық технологияны меңгеру мұғалімдердің іскерлігін, ізденісін туғызып, шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашса, оқушылардың білім сапасын арттыруға өз үлесін қосады. Инновациялық іс-әрекеттің негізгі функцияларына педагогикалық үдерістің компоненттерінің өзгерістерін енгізеді: мақсаттары, білім беру мазмұны, оқытудың формасы, әдістері, тәсілдері, технологиялары, басқару жүйесі және т.б. Сонымен бірге барлық зерттеушілер инновацияны инновациялық стихиялы ізденіс ретінде қарастырмау керек деген пікірге келеді, себебі инновация - мақсатты бағытталған, саналы өзгеріс.

Бүгінде инновациялық өзгерістер әртүрлі бағыттарда жүруде, білім берудің жаңа мазмұнын қалыптастыру; оқытудың жаңа технологияларын өңдеу мен жүзеге асыруда; жаңа бағдарламаны меңгерудің әдістері мен тәсілдерін қолдану; оқыту үдерісінде оқушылардың өзіндік анықталуына жағдай туғызу; мұғалім мен оқушының ойлау стилінде, өзара қарым-қатынастарында өзгеріс, білім беру мекемелерінде шығармашылық инновациялық ұжымды жасау және дамыту. Бұл үдерістердің барлық қарама-қайшылықтарында, шығындарында, кемшіліктерінде олар позитивті сипат береді. Осы инновация әлеуметтік институт ретінде білім беруге тән керітартпалықты жоюға мүмкіндік береді, әлеуметтік тапсырыс, мемлекеттің, тұлғаның қажеттілігінің өзгерісіне жедел және икемді жауап беру механизмін құру жағдайларын қамтамасыз етеді, бұл бүгінде отандық білім беруді дамытудың өзекті міндеттері ретінде қарастырылады.

Осылайша, жоғарыда қарастырылған педагогикалық инновацияның болмысын ұғу амалдарындағы ортақ нәрсе олардың басты назары педагогикалық шығармашылықтың үдерісі мен нәтижесінде болуында. Барлық зерттеушілер білімнің инновациялық үдерістердің болмысын жаңа теориялық талдап, түсінік беруге, үздіксіз инновациялық қозғалысты қамтамасыз етуге қажеттілігін атап өтеді. Бұл қажеттілік, өз кезегінде мамандардың арнайы даярлау, соның ішінде педагогикалық инновация саласында құзыретті педагогтерді даярлау мәселелесін өзектендіреді. Инновациялық іс-әрекетке, үздіксіз инновациялық режимде жұмыс жасауға педагогтерді даярлау арқылы инновациялық білім беруді дамытудың сәттілігі анықталады. Осы даярлықтың маңызды құрылымдық бөліміне қоғамның, еңбек нарығының, тұлғаның, технологиялардың және үздіксіз ақпараттық ортаның жаңаруына өз кәсіби іс-әрекетінде оперативті әрекет етіп, икемді болу қабілеті жатады. Сонымен, педагогтің құзыреттілігі білім берудегі инновацияның дамуының тұрақтылығының маңызды шарттарының бірі. Сондықтан, педагог мамандардың кәсіби құзыреттіліктерін мақсатты дамыту- білімнің инновациялық дамуының маңызды факторы. Біліктілікті арттырып тәжірибеге араласқаннан кейінгі мұғалімдердің дәстүрлі оқыту әдістемесіне көшіп кетпеуі үшін мектепшілік, аудандық, қалалық, облыстық, республикалық әдістемелік қолдау мен біріккен

әрекетті жүйелі жүзеге асыру маңызды. Бүгінде желілік қоғамдастықтар, әртүрлі формада тәжірибе алмасулар, ортақ ойды ортаға салатын басылымдар, іс – тәжірибені тарату жұмыстарының жүйелі жүзеге асырылууда. Бұл өз кезегінде мұғалімге кәсіби қолдау, даму, кәсіби құзыреттіліктің арттыру қолайлы факторлары болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989.
2. Монахов В. Проектирование и внедрение новых технологий обучения. М.: Педагогика, 1990.
3. Таубаева Ш.Т. Передовой педагогический опыт: от теоретического осмысления к практике. — Алматы: Республиканский издательский кабинет, 1997.
4. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики. М., 1991.
5. Әлмұхамбетов Б.А., Бенцион Я.С. Педагогикалық кадрлармен әдістемелік жұмыс: келелі мәселелер, тәсілдер, шешімін іздеу. — Алматы, 1998.
6. Ж.Әбиев., С. Бабаев. А. Кудиярова Педагогикалық қызметтің инновациялық бағыттылығы. - Алматы 2004 ж.
7. К. Бұзаубақова «Педагогикалық жаңа технологиялар зертханасы»-Қазақстан мектебі №12. 2004 ж.
8. А. Биязбаев «Студенттер — болашақ жетекшілер»- Қазақстан мектебі №12. 2004 ж.

УДК 378.1:004
ГРНТИ 14.01.29

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Автор: Манфагатов Айтуар Канатович
Научный руководитель: Баданина Марина Александровна
Торайгыров Университет
Адрес: Казахстан, Павлодар, улица Ломова, 64

Аннотация: бұл мақалада инновациялық оқыту технологиясын білім беру мекемелерінде, сондай-ақ анықталған оқытушының рөлі қазіргі заманғы білім беру жүйесі.

Түйін сөздер: инновация, технология, білім беру процесі, білім беру үрдісін жетілдіру өзектілігі, инновациялық оқыту, оқыту технологиясы, 10 тренд.

Abstract: the article deals with innovative technologies of teaching in educational institutions and defines the role of a teacher in the modern system of education.

Key words: innovation, teaching technologies, educational process, improvement of educational process, relevance of innovative teaching, teaching technologies, 10 trends.

Аннотация: в данной статье рассматриваются инновационные технологии преподавания в образовании, а также определена роль преподавателя в современной системе образования.

Ключевые слова: инновации, технологии обучения, образовательный процесс, совершенствование образовательного процесса, актуальность инновационного обучения, технологии обучения, 10 трендов.

Введение современных информационных технологий, соответствующих международным образовательным стандартам, а также обеспечение всех необходимых условий для плодотворной работы учителей, преподавателей, специалистов производственного и реподавания являются стратегическими приоритетами в сфере образования. Обеспечение доступа для всех желающих к информационным технологиям, даст, несомненно, положительный результат. Для современного общества являются динамизм и модернизация, Атрибутом современного общества являются динамизм и модернизация, поэтому для стабильного развития необходимы инновации во всех сферах. Это касается производства, экономики и т. д. Ещё Конфуцием была доказана фундаментальная роль образования в процессе эволюции общества. [1]

Исходя из этого инновации для устойчивого развития необходимы абсолютно во всех сферах. Осознание общественных процессов дает нам возможность заключить вывод о том, что модернизации общества будет содействовать новации культуры, науки и образования. Главной задачей обучения является компетентность в приобретении новых знаний, а причиной выступает - конкурентоспособность знаний на современном этапе иными словами - подготовка человека к жизни в регулярно меняющемся мире. Доказано, что инновационные технологии играют в образовании положительную роль, так как они помогают не только учащемуся развивать разный вид мышления, но и преподавателю вести занятия на более высоком уровне. [2]

На что направлен сам учебно-воспитательный процесс? Данный процесс, направлен на передачу учащимся знаний, умений, навыков, на формирование личности, гражданственности, так как занимает в современной науке ведущее место. Появление новых информационных технологий, связанных с развитием компьютерных средств и сетей телекоммуникаций, дало возможность создать качественно новую информационно-образовательную среду как основу для развития и совершенствования системы образования. [3]

Имеются различные виды форм и методов технологий интерактивного обучения, в частности: Ротационные (сменные) тройки, учебная дискуссия, «мозговой штурм», Броуновское движение, Метод пресс, «аквариум» и другие. Новации имеют место быть там, где старые устои больше не способны дать ответ требованиям общества. Относительно процесса образования речь идет об смещении упоров со знаниецентрированности в индивидуальную. Так как имеется достаточная конкуренция знаний в новых реалиях профессионализм в приобретении новейших познаний является стратегической задачей обучения. Думаю, каждый из нас понял, что в сложившейся традиционной системе присуще подотчётное положение обучаемого по отношению к обучающему в условиях современности больше не функционирует. В классической форме образования преподаватель был неким информатором, стоит отметить повышение роста прав и статуса обучаемого до их равных отношений, прав с преподавателем. Следуя из сказанного, можно сказать, что инновационный подход к обучению позволяет организовать учебный процесс так, что учащемуся урок и в радость, и приносит пользу, не превращаясь просто в

забаву или игру. И, может быть, именно на таком уроке, как говорил Цицерон, «зажгутся глаза слушающего о глаза говорящего». [4]

Таким образом мы с вами должны понять суть необходимости инновационных технологий и осмыслить их роль и место в современном образовательном процессе. Выделяют несколько видов данных технологий:

Инновационные технологии:

1. игровые
2. проектные
3. технология проблемного обучения
4. технология дифференцированного обучения
5. технология учебно-исследовательской деятельности на уроке.

Воспитательные инновационные технологии:

1. здоровье сберегающие технологии
2. технология групповой деятельности
3. технология КТД (коллективные творческие дела).

“Единственный путь, ведущий к знанию - деятельность” - Бернард Шоу.

Кейс Терлоу - эксперт в области исследований развития образовательных систем выделяет десять основных современных трендов, которые положительно влияют на панораму образовательного дизайна и технологии. Возникает вопрос, какие тренды будут определять развитие образования в ближайшие годы? перечислим 10 трендов, выделенных Кейсом Терлоу.

1-ый - улучшить качество и результаты обучения.

2-ой - «конструктивизм» - этот подход к современному образованию предполагает актуализацию обучения;

3-ий - управлении знаниями;

4-ый - необходимость создания механизма поддержки качества образования, дающий возможность ее участникам доступ к информации, когда это необходимо;

5-ый - популярность технологии обучения через интернет, а система преподавания «в режиме личной встречи» постепенно теряет свои позиции;

6-ой - «обучение в неформальной обстановке»

7-ой - социальные медиа. Различные источники информации— все это необходимо использовать в процессе обучения;

8-ой - введение в обучение игровых технологий;

9 - ый - связь методики преподавания с естественными науками

10-ый - мобильное образование (внедрение мобильных обучающих платформ, возможность использования в процессе обучения планшетов, ноутбуков, а также смартфонов.

Актуальность инновационного обучения состоит в следующем:

- соответствие концепции гуманизации образования;
- преодоление формализма, авторитарного стиля в системе преподавания;
- использование личностно-ориентированного обучения;
- поиск условий для раскрытия творческого потенциала ученика;
- соответствие социокультурной потребности современного общества самостоятельной творческой деятельности.

Основными целями инновационного обучения являются:

- развитие интеллектуальных, коммуникативных, лингвистических и творческих способностей учащихся;

- формирование личностных качеств учащихся;
- выработка умений, влияющих на учебно-познавательную деятельность и переход на уровень продуктивного творчества;
- развитие различных типов мышления;
- формирование качественных знаний, умений и навыков.

Цели и задачи инновационного обучения:

- оптимизация учебно-воспитательного процесса;
- создание обстановки сотрудничества ученика и учителя;
- выработка долговременной положительной мотивации к обучению;
- включение учащихся в креативную деятельность;
- тщательный отбор материала и способов его подачи.

В основе инновационного обучения лежат следующие технологии:

- развивающее обучение;
- проблемное обучение;
- развитие критического мышления;
- дифференцированный подход к обучению;
- создание ситуации успеха на уроке.

Основными принципами инновационного обучения являются:

- креативность (ориентация на творчество);
- усвоение знаний в системе;
- нетрадиционные формы уроков;
- использование наглядности. [5]

Так же стоит отметить, что на практике вопрос реализации инновационных технологий предполагает оснащение учебных заведений техническими средствами, следовательно, оно не будет иметь успеха без квалифицированных в этой области преподавателей, никто из авторов педагогических пособий не может гарантировать успешность своего проекта. Существенную значимость играет неподготовленность родителей к нововведённым методам обучения, имеется некое отторжение осознания важности и неизбежности перехода к инновационным технологиям. Я считаю, данное явление объясняется недостаточной информированностью и консервативностью взглядов старшего поколения.

В заключении стоит подчеркнуть, что любое нововведение в сегодняшнем образовании, любая новейшая образовательная стратегия должна последовательно преодолеть некоторые стадии «эволюции»: внедрение, анализ, развитие, а также проектирование и экспертная оценка. Данный подход к улучшению образования позволит всем достичь необходимого уровня и получать по-настоящему качественное обучение.

Список источников

- 1 Мыслители образования / под ред. Заглул Морси. Перспективы. 1993.
- 2 Статья научной работы на тему: “Инновационные технологии в образовании.” Ст. преподаватель кафедры общетехнических дисциплин, ЧГПУ Амерханова Гульнара Шаарановна.
- 3 Статья научной работы на тему: “Инновационные технологии в образовании.” Махмудова Наргиза Рахматуллаевна - старший преподаватель; Мухамадиев Санжар Исаевич - старший преподаватель, кафедра информационных

технологий и математики, Ташкентский государственный аграрный университет, г. Ташкент, Республика Узбекистан.

4 Доклад на тему: “Инновационные технологии на уроках русского языка и литературы” Учитель русского языка и литературы МОУ СОШ п. Спутник

Сердюкова Т.В.

5 Статья на тему: “Инновационные технологии на уроках русского языка и литературы” ЮКО Сайрамский район осш имени Ш. Рашидова Давлетова - Рана Ирисметовна

УДК 330.3

МЕМЛЕКЕТТІК МЕКЕМЕЛЕРДЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Э.Сұлтан

«Экономика және бизнес» факультеті, «Қаржы және есеп» кафедрасы,
3 курс ЕА-19-1 тобы

Ғылыми жетекшісі: Ж.Ж.Саркулова

«Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушысы, магистр
Халықаралық Тараз Инновациялық институты, «Қаржы және есеп»
кафедрасы

Андатпа. Мақалада қазіргі таңдағы, яғни нарықтық экономикаға түбегейлі көшу кезеңінде мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есепті ұйымдастыру қай кездегіден болмасын күрделі, ауқымды болып отырғаны көрсетілген. Өйткені қазіргі қоғамдық дамудың жаңа кезеңінде өндіріс құрал-жабдықтарының мемлекеттік меншіктен ұжымдық және жеке меншіктерге ауысуы кең етек алуда. Осыған байланысты қазіргі кезде мемлекет, субъекті және жеке тұлғалар арасындағы экономикалық және қоғамдық қарым-қатынастар саясаты жаңа сипат алып отырғаны айтылған.

Түйінді сөздер: мемлекеттік мекеме, бухгалтерлік есеп, бухгалтерлік қызмет, бюджет, касса.

Аннотация. В статье показано, что в современный период перехода к рыночной экономике организация бухгалтерского учета в государственных учреждениях как никогда сложна и масштабна. Ведь на новом этапе современного общественного развития широко распространен переход производственного оборудования из государственной собственности в коллективно-частную собственность. В связи с этим отмечается, что сегодня политика экономических и социальных отношений между государством, субъектом и личностью приобретает новый характер.

Ключевые слова. Государственное учреждение, бухгалтерский учет, бухгалтерия, бюджет, денежные средства

Summary. The article shows that in the modern period of transition to a market economy, the organization of accounting in public institutions is more complex and large-scale than ever. Indeed, at the new stage of modern social development, the transition of production equipment from state ownership to collective-private ownership is widespread.

In this regard, it is noted that today the policy of economic and social relations between the state, the subject and the individual is acquiring a new character.

Keywords: government agency, accounting, bookkeeping, budget, cash

Қаржы жағдайы, қаржы жағдайындағы өзгерістер мен қызмет нәтижелері туралы толық және анық ақпарат беру бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептіліктің мақсаты болып табылады.

Мемлекеттік мекемелердің бухгалтерлік есебінде операциялар мен оқиғалар Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2010 жылғы 15 маусымдағы №281 бұйрығымен бекітілген (Нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде №6314 болып тіркелген) Мемлекеттік мекемелердің бухгалтерлік есеп шоттарының жоспары (бұдан әрі – Шоттар жоспары) негізінде көрсетіледі.

Мемлекеттік мекеменің басшысы бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізу үшін жағдайлар жасайды, есепке қатысы бар мемлекеттік мекемелердің барлық бөлімшелерінің және қызметкерлерінің құжаттар мен мәліметтерді есепке алу үшін рәсімдеу мен ұсынудың тәртібіне қатысты талаптардың мүлтіксіз орындауын қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік мекемеде бухгалтерлік есепті оның дербес құрылымдық бөлімшесі болып табылатын мемлекеттік мекеменің бухгалтерлік қызметі немесе бас бухгалтер басқаратын орталықтандырылған бухгалтериясы жүзеге асырады.

Бюджеттік бағдарламалардың әкімшілері бюджетті атқару жөніндегі орталық уәкілетті органмен келісім бойынша өз жүйесінің мемлекеттік мекемелерінде олардың қызметінің ерекшелігін ескере отырып және мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есеп жүргізуді және есеп саясатын сақтай отырып, бухгалтерлік есеп жөніндегі жалпы ережелерді қолдану тәртібі туралы нұсқаулар беруі мүмкін.

Бухгалтерлік қызметі жоқ мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есеп пен есептілікті мекеме басшысының жазбаша өкімімен тағайындалған тиісті маман жүзеге асырады.

Орталықтандырылған есепке алу бюджеттік бағдарламалар әкімшісінің бұйрығымен бекітілетін Орталықтандырылған бухгалтерия туралы ережеге сәйкес жүзеге асырылады. Орталықтандырылған бухгалтерия қызмет көрсетілетін мемлекеттік мекемелердің басшыларына осы мемлекеттік мекемелер басшыларының келісімімен орталықтандырылған бухгалтерияның бас бухгалтері белгілеген мерзімде қаржы есептілігін ұсынады.

Бухгалтерлік қызметтердің басшылары өз жұмыстарында Қазақстан Республикасының Бюджет кодексін, мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жөніндегі нормативтік құқықтық актілерді және бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілікті қалыптастыру басқармалары туралы ережелерді басшылыққа алады.

Мемлекеттік мекеменің бас бухгалтері лауазымына басшы тағайындайды және босатады және мемлекеттік мекеменің басшысына тікелей бағынады. Мемлекеттік мекеменің бас бухгалтері барлық жүзеге асырылатын шаруашылық операцияларының бухгалтерлік есеп шотында көрінуі мен бақылануын, шұғыл операцияның ұсынылуын, қаржыесептілігінің белгіленген мерзімде жасалуын қамтамасыз етеді.

Бас бухгалтер мемлекеттік мекеме басшысымен бірлесіп банк құжаттарына және материалдық құндылықтарды және ақша қаражатын қабылдау мен беруге негіз болатын құжаттарға, сондай-ақ қаржы міндеттемелері мен мемлекеттік сатып алу

туралы шарттарға қол қояды. Мемлекеттік мекеменің басшысы бас бухгалтердің ұсынымы бойынша банк құжаттары мен бухгалтерлік құжаттарға қол қоюқұқығын уәкілетті тұлғаларға бере алады. Осы өкілеттіктер мемлекеттік мекеме басшысының бұйрықтары негізінде жүргізіледі.

Бас бухгалтердің немесе оны алмастыратын тұлғаның қолтаңбасыз құжаттар жарамсыз болып есептеледі және орындалуға қабылданбайды.

Бас бухгалтер атқаратын лауазымынан босатылған (жұмыстан шығарылған, басқа жұмысқа тағайындалған, ауыстырылған) кезде Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасына сәйкес лауазымға тағайындалған бас бухгалтерге, ал соңғысы болмаған кезде мемлекеттік мекеме басшысының бұйрығымен тағайындалған қызметкерге істерді тапсыру жүргізіледі. Істерді тапсырушы бас бухгалтердің (бұдан әрі – тапсырушы) және істерді қабылдаушы қызметкердің (бұдан әрі – қабылдаушы) істерді тапсыруы және қабылдауы мемлекеттік мекеме басшысының бұйрығы негізінде жүргізіледі.

Бұйрықта бухгалтерлік қызмет істерінің қабылдау-тапсыру мерзімі, бірақекі аптадан аспауы тиіс; тапсырушы мен қабылдаушының еңбекақы төлеу тәртібі көрсетіледі. Бұйрықта сондай-ақ, істерді қабылдау-тапсыру кезеңінде қол қою құқығы кімге берілетіні көрсетіледі, бұл ретте қабылдаушы тұлғаның қол қою құқығын рәсімдегенге дейін құжаттарға қабылдаушының бақылауымен істерді тапсырушы қол қоятыны келісілуі тиіс. Бухгалтерлік қызмет істерін тапсыру соңғы ұсынылған баланстың негізінде жүргізіледі. Қабылдап алу-беру актісінде істерді беруді жүзеге асыру күні көрсетілуі тиіс.

Істерді қабылдау және тапсырудың басында істерді қабылдау-тапсыру кезіндегі кассаның (қолда бар ақша қаражатының сақталуына тиісті жағдайлар қамтамасыз етілген бе, кассада сақталатын басқа құндылықтар бойынша жағдай және олардың бухгалтерлік жазбаларға сәйкестілігі, чек кітапшаларының, қолданылмаған чектер нөмірлерінің болуы) жағдайы тексеріледі. Кассадағы қолма-қол ақшаның қалдығын тексеру актісіне (онда ерекшеліктер бойынша ақша қаражатының қалдық сомасы, соңғы шығыс және кіріс ордерлерінің нөмірлері мен күні көрсетіледі) бухгалтерлік қызмет істерін тапсырушы және қабылдаушы адам, сондай-ақ кассир не кассалық операцияның жүргізілуіне жауап беретін тұлға қол қояды. Істерді қабылдау және тапсыру кезінде ақшалай есептің, есептеу операцияларын есептеу жағдайы, есептеу баптары балансының жағдайы (дебиторлық және кредиторлық берешектің нақтылығы, осыған кінәлі тұлғалардың көрсетілуімен өндіріп алуға болмайтын берешектің болуы, өзара есептесудің салыстыру актісінің болуы, бюджетке уақытылы аударылмаған сомалардың болуы), сондай-ақ мемлекеттік мекеменің қаржы есептілігінің жасалуы (есеп тәртібінің сақталуы, ұсынылатын есептің сапасы) тексеріледі. Бұдан басқа қабылдап алу-беру актісінде:

- бухгалтерлік қызметте есепті ұйымдастырудың жағдайы (штат, оның жинақталуы, міндеттердің бөлінуі, лауазымдық нұсқаулықтар, бухгалтерлік есеп пен есептілік бойынша нұсқаулық материалдардың болуы, бухгалтерлік кітаптармен, есеп пен есептілік бланкілерімен қамтамасыз етілуі), есеп жүйесінің қалыптасуы;
- есептің, бухгалтерлік есептіліктің алғашқы құжаттамасының жағдайы;
- есеп пен қаржылық бақылауды ұйымдастыру үшін қажетті іс-шаралар;
- құжаттардың ресімделуінің және сақталуының дұрыстығы, мұрағаттың жағдайы көрсетіледі.

Мемлекеттік мекеменің есебі мен есептілігінің жағдайын тексеруді аяқтау бойынша жасалған қабылдап алу-беру актісіне істерге қабылдаушы мен тапсырушы

қол қояды және мемлекеттік мекеменің басшысы бекітеді. Қабылдап алу-беру актісінің қандай-да бір ережелерімен қабылдаушы келіспеген жағдайда, ол оған қол қойғанда тиісті дәлелденген ескертулерді көрсету тиіс. Қабылдап алу-беру актісі екі данада жасалады, оның біреуі істі тапсырушы тұлғада қалады. Мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік қызметтер мемлекеттік мекемелердің бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілігі саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасының сақталуын, қаржыландыру жоспарының орындалу барысын, ұйымдармен, мемлекеттік мекемелермен және тұлғалармен есеп айырысудың жағдайын, ақша қаражаты мен материалдық құндылықтардың сақталуын бақылау үшін толық және нақты ақпаратпен мемлекеттік мекемелерді қамтамасыз етуі тиіс.

Қорытындылай келгенде, мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілікті ұйымдастыруда келесілерді ұсынамын:

- мемлекеттік мекемеде бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілікті ұйымдастыруда халықаралық стандарттарға көшу;
- бухгалтерлік есеп жүйесі халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына сай ары қарай ұлттық тұрғыда жетілдіру мен дамыту;
- барлық мемлекеттік мекемелерді «Клиент-Қазынашылық» ақпараттық жүйесін орната отырып, есеп жүйесін электронды түрде басқару.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік мекемелері үшін бухгалтерлік құжат нысандарының альбомын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің міндетін атқарушының 2011 жылғы 2 тамыздағы №390 бұйрығы.

2. «Мемлекеттік мекемелер мен бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджеттік есептілігін жасау және ұсыну қағидасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2009 жылғы 27 ақпандағы №89 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2011 жылғы 29 шілдедегі №387 бұйрығы.

3. «Мемлекеттік мекемелерде түгендеу жүргізу қағидасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2011 жылғы 22 тамыздағы №423 бұйрығы.

4. «Мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесін мемлекеттік реттеудің кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2011 жылғы 24 ақпандағы № 95 бұйрығына өзгеріс пен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2011 жылғы 27 сәуірдегі № 219 бұйрығы (бұдан әрі – Ұзақ мерзімді активтер бойынша жылдық тозу нормалары).

5. Калиева Д.Ш., Байрамова Г.Ш., Макарова С.Б. Бухгалтерский учет и финансовая отчетность в соответствии с МСФООС по методу начисления: учебное пособие. – Астана: АО «Центр подготовки, переподготовки и повышения квалификации специалистов органов финансовой системы», 2012. – 257 с.

6. Ержанова Г.Е. Бухгалтерский учет и финансовая отчетность в соответствии с МСФООС по методу начисления: учебное пособие. – Астана: «Учебный центр «Зерде», 2012. – 207 с.

7. Шәріпов А. Қ. Мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есеп: Оқулық /А. Қ. Шәріпов. – Алматы, 2014. – 596 б.

ӘОЖ 339.923

КОРПОРАЦИЯНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ**Жармухамбет Э.**

студент Эко-21-1, «Экономика» білім беру бағдарламасы, 1 курс

**Ғылыми жетекші: Джунисбекова Т.А. экономика ғылымдарының кандидаты
«Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика және басқару» кафедрасы
Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Аннотация: Инновационный процесс - это процесс преобразования научного знания в инновацию, который может быть представлен как последовательная последовательность событий, в которой инновация развивается от идеи до определенного продукта, технологии или услуги и распространяется через практическое применение. Инновационный процесс направлен на создание необходимых рынков для продуктов, технологий или услуг и осуществляется в тесной связи с окружающей средой: ее направленность, темпы, цели зависят от социально-экономической среды, в которой она функционирует и развивается. Инновационная деятельность - это деятельность, направленная на использование результатов научных разработок для расширения и обновления номенклатуры и повышения качества выпускаемой продукции, совершенствования технологии их изготовления с последующим внедрением и реализацией.

Ключевые слова: инновация, технология, экономика, менеджмент, функция-инновация, процесс, система, изменение, имитация, проблема.

Андатпа: Инновациялық процесс - бұл ғылыми білімді инновацияға айналдыру процесі, ол инновация идеядан белгілі бір өнімге, технологияға немесе қызметке дейін жетіліп, практикалық қолдану арқылы таралатын оқиғалардың дәйекті тізбегі ретінде ұсынылуы мүмкін. Инновациялық процесс өнімдердің, технологиялардың немесе қызметтердің қажетті нарықтарын құруға бағытталған және қоршаған ортамен тығыз байланыста жүзеге асырылады: оның бағыты, қарқыны, мақсаттары ол жұмыс істейтін және дамитын әлеуметтік-экономикалық ортаға байланысты. Инновациялық қызмет - бұл номенклатураны кеңейту және жаңарту және шығарылатын өнімнің сапасын жақсарту, кейіннен енгізу және өткізу арқылы оларды дайындау технологиясын жетілдіру үшін ғылыми әзірлемелердің нәтижелерін пайдалануға бағытталған қызмет.

Кілтті сөздер: Инновация, технология, экономика, менеджмент, функция-инновация, процесс, жүйе, өзгеріс, имитация, проблема.

Annotation: The innovation process is the process of transforming scientific knowledge into innovation, which can be represented as a sequential sequence of events in which innovation develops from an idea to a specific product, technology or service and spreads through practical application. The innovation process is aimed at creating the necessary markets for products, technologies or services and is carried out in close connection with the environment: its orientation, pace, goals depend on the socio-economic environment in which it functions and develops. Innovation activity is an activity aimed at using the results of scientific research to expand and update the nomenclature and improve the quality of products, improve the technology of their manufacture with subsequent implementation and implementation.

Keywords: innovation, technology, economics, management, function-innovation, process, system, change, imitation, problem.

Қазіргі экономикалық әлемде инновациялар ұйымдардың әлеуметтік-экономикалық даму перспективаларын анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Бүгінгі таңда отандық және әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілік жаңа білімге негізделген өнімдерге байланысты. Егер бұрын ұйымның жетістігі мен дамуы көбінесе табиғи ресурстарға қол жеткізуге байланысты болса, бүгінде олар ғылымға, инновацияларға және жұмысшылардың біліміне мұқтаж. Қазіргі уақытта инновацияларды жүзеге асыру бойынша барлық жауапкершілік жеке шаруашылық жүргізуші субъектілердің басшыларына жүктелді.

Алайда, бүгінгі таңда дұрыс бағалау мен таңдау ғана емес, сонымен қатар инновациялық жобаларды сәтті жүзеге асыру ұйымдарға жетекші орын алуға мүмкіндік береді және одан әрі өсу үшін тұрақты негізді қамтамасыз етеді. Инновациялық менеджмент - Компания басшылығының жоғары деңгейінде жүзеге асырылатын стратегиялық басқарудың бір бағыты болып саналады. Оның мақсаты келесі салалардағы кәсіпорынның ғылыми-техникалық және өндірістік қызметінің негізгі бағыттарын анықтау:

- жаңа өнімді әзірлеу және енгізу (инновациялық қызмет);
- шығарылатын өнімді жаңғырту және жетілдіру;
- өнімнің дәстүрлі түрлерін өндіруді одан әрі дамыту;
- ескірген өнімді өндірістен шығару.

Халықаралық стандарттарға сәйкес инновация нарықта енгізілген жаңа немесе жетілдірілген өнім, практикалық қызметте пайдаланылатын жаңа немесе жетілдірілген технологиялық процесс немесе әлеуметтік қызметтерге жаңа көзқарас түрінде іске асырылған инновациялық қызметтің түпкілікті нәтижесі ретінде анықталады. Оған тек түпнұсқа өнертабыс қана емес, сонымен қатар жаңа технологияны дамыту, жаңа өнімді алу кіреді. Басқа салаларға инновацияны тарату, басқа салаларға жаңа әдістер мен өнімдерді бейімдеу, нарықтардың жаңа секторларын қалыптастыру да өте маңызды.

Инновациялар, олардың экономикалық мәні мен маңызы. Инновациялық процесс басқару объектісі ретінде қазіргі жағдайда кәсіпорындардың табысты қызметі инновациясыз мүмкін емес. Кеңейтілген көбеюдің пайда болуымен экономикалық өсу тенденциялары тұрақтанды, өндірісте де, өндіріс процесінен тыс жерлерде де жетілдіруге үнемі өсіп келе жатқан қажеттілік пайда болды. Жетілдіру процестері инновациялық процестер, содан кейін инновациялық процестер деп аталды. Экономикада "инновация" ұғымы ғылыми айналымға жақында енгізілді.

Инновация - бұл зерттеу, өндіру, сату қатынастарының бүкіл кешеніне әсер ететін өте күрделі, жан-жақты мәселе.

Инновацияның тиімділігін арттыруда менеджментке үлкен мән беріледі. Инновацияны анықтайтын белгілер: олар әрқашан түпнұсқа шешімдерді экономикалық (практикалық) қолданумен байланысты. Бұл олардың техникалық өнертабыстардан айырмашылығы; кәсіпорын үшін нақты экономикалық және (немесе) Әлеуметтік пайда әкеледі; бұрын қолданылған-қолданылмағанына қарамастан, кәсіпорында инновацияның алғашқы қолданылуын білдіреді. Басқаша айтқанда, жеке компанияның көзқарасы бойынша, тіпті еліктеу инновацияның сипатына ие болуы мүмкін; шығармашылық тәсіл қажет және тәуекелдермен байланысты. Инновацияларды күнделікті процестер барысында құру және енгізу

мүмкін емес, бірақ барлық қатысушылардан (басшылар мен қызметкерлерден) олардың қажеттілігі мен шығармашылық қабілеттерін нақты түсінуді талап етеді. Инновация дегеніміз-жаңа немесе жетілдірілген өнімдер, технологиялар мен процестер өндірісін дамыту.

Сонымен қатар, бұл кәсіпорынның тиімділігін арттыруға ықпал ететін жаңа идеяны құрудың, таратудың және пайдаланудың дамып келе жатқан кешенді процесі. Сонымен қатар, инновация-бұл өндіріске енгізілген объект ғана емес, сонымен бірге ғылыми зерттеу немесе ашылу нәтижесінде сәтті енгізілген және пайда әкелетін, алдыңғы аналогтан сапалы түрде ерекшеленетін объект.

Біріншіден, инновация тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін нарықтық құрылымды киюі керек.

Екіншіден, кез келген инновация әрқашан ғылыми-техникалық, сондай-ақ экономикалық, әлеуметтік және құрылымдық сипаттағы өзгерістерді болжайтын күрделі процесс ретінде қарастырылады.

Үшіншіден, инновацияда инновацияны практикалық қолдануға тез енгізуге баса назар аударылады.

Төртіншіден, инновациялар экономикалық, әлеуметтік, техникалық немесе экологиялық әсерді қамтамасыз етуге тиіс.

Инновацияны: процесс; жүйе; өзгеріс; нәтиже ретінде қарастыруға болады. Инновация қолданбалы сипаттағы түпкілікті нәтижеге нақты бағытталған, оны әрдайым белгілі бір техникалық және әлеуметтік-экономикалық әсерді қамтамасыз ететін күрделі процесс ретінде қарастыру керек. Инновациялық процесті салыстырмалы түрде оқшауланған деп санауға болады, оның түпкілікті өнімі бар және дәстүрлі процестер мен құрылымдарды оларды айтарлықтай өзгертпестен жүзеге асырудың құралы ретінде пайдаланады (мысалы, бұрыннан бар өнімдердің өндірісін алмастырмайтын, бірақ оларды толықтыратын кейбір техникалық өнімдерді шығару).

Инновациялық процестің осындай қарапайым түрін басқару Осы процесті қамтамасыз ету үшін ресурстарды бөлуге және осы процеске қолдау көрсету жүйелері мен қызметтеріне қатысуға қосымша ынталандыру жасауға азаяды. Соңғы тұтынушы жаңа тұжырымдаманың немесе идеяның пайдалылығын мойындауы сыртқы ортаның өзгеруіне әкеледі. Пайдалы, функция-инновация мен ашылу мен өнертабыстың айырмашылығы. Егер инновацияның негізі болмаса, ашылулар мен өнертабыстардың әлеуметтік және экономикалық мәні болмайды. Екінші енгізу жаңартуға жатады.

Бөлуді енгізген жөн: бірінші типтегі инновацияларға инноваторлар өндіріске алғаш енгізген, бастапқы артықшылықты алатын және көбінесе орталықтандырылған көздерден қаржыландырылатын жаңа ашылымдар, өнертабыстар, идеялар жатады; екінші типтегі инновацияларға еліктеушілер қайта енгізетін өнертабыстар, ноу-хау, идеялар мен ашылулар жатады, яғни мұндай жаңалықтар енді әлемде жаңа емес. Егер бірінші типтегі инновациялар барлық кәсіпорындар үшін міндетті болмаса, онда екінші типтегі инновациялар барлығына міндетті болып табылады және олар көбінесе несиелі көздерінен қаржыландырылады.

Жаңа технологияны жасаушы, яғни инноватор бірегейлік пен жаңашылдық сияқты критерийлерден туындайды; ал Имитациялық-өнімнің өмірлік циклі және оның экономикалық тиімділігі сияқты өлшемдерден. Кәсіпорынның қызметкерлері осы өнеркәсіптік салада өзіндік, өзіндік білімі мен дағдылары болған жағдайда ғана бірегейлікке қол жеткізуге болады. Лицензия сататын ұйымдар үшін инновация өте

маңызды. Қазіргі заманғы өзгерістердің, тенденциялар мен процестердің әсерінен технологияда да, экономикада да адамдар қызметінің қол жетімді нәтижелері есебінен қанағаттандырылмайтын жаңа қажеттіліктер қалыптасады. Проблемалар туындайды, оларды шешу тек жаңа құралдар мен өнімдерді, жаңа ұйымдастырушылық формаларды құру арқылы мүмкін болады, яғни кез-келген инновацияның мазмұнын құрайтын адамдардың инновациялық қызметінің арқасында.

Инновациялық процестің құрылымы және динамикалық жоспардағы инновациялардың жіктелуі, яғни уақыт өте келе инновациялық процестің құрылымы келесі түрде ұсынылуы мүмкін: проблемалық жағдайды анықтау (инновацияға еліктеу); инновацияның мақсаттарын тұжырымдау; инновацияның белгілі бір түрін әзірлеудің орындылығы туралы шешім қабылдау; инновацияларды дамыту (жобалау); инновация жобасын келісу және бекіту; объектіні инновацияға дайындау; инновацияларды енгізу; инновацияның нақты тиімділігін бағалау; ескіру. Инновациялық процестің бір операциясынан екіншісіне ауысуды бақылау инновацияны енгізу процесін басқарудың тиімді құралы болып табылады.

Инновацияны енгізудің сәттілігі көбінесе операциялардың логикалық тізбегі бойынша, әсіресе олардың түйісулерінде кедергісіз өту деңгейімен анықталады және бұл, ең алдымен, бір операциядан екіншісіне ауысу кезінде байланысты бөлімшелердің үйлесімділігіне және, тиісті операцияларды орындайтын ұйымдардың қызығушылығына байланысты.

Инновацияның экономикалық дамуынан кейін алдымен бірінші, содан кейін басқа кәсіпорындарда оны тиімді пайдалану кезеңі жүреді, ол шығындардың біртіндеп тұрақтануымен және негізінен инновацияны қолдану көлемінің артуына байланысты әсердің жоғарылауымен сипатталады. Дәл осы жерде инновацияның нақты экономикалық әсерінің негізгі бөлігі жүзеге асырылады. Инновацияның өмірлік циклінің соңғы кезеңі-оның ескіруі. Инновацияларды тиісті топтарға жіктеу келесі белгілердің көмегімен жүзеге асырылады.

Инновациялардың пайда болу белгісі бойынша екі топ бөлінеді: инновациялардың қорғау тобы - бәсекелестерден қорғау тәсілі ретінде тиісті жаңалықтарды енгізу негізінде өндіріс пен өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің қажетті деңгейін қамтамасыз ету. Инновациялардың стратегиялық тобы-бәсекелестік күресте перспективалық басымдықтарды қалыптастыру. Инновацияларды қолдану пәні мен саласы бойынша инновацияларды: азық-түлік жаңа өнімдер мен материалдар, нарықтық тауарды пайдаланудың жаңа салалары, инновацияларды жаңа деңгейде іске асыру мүмкіндігі, үдерістік технологиялар, өндірісті ұйымдастыру мен басқарудың жаңа әдістері болып бөлінеді.

Кәсіпорындағы инновациялық қызмет өткізу нарықтарын кеңейту, жоғары бәсекеге қабілеттілік жаңа технологиялар мен инновацияларды белсенді енгізусіз мүмкін емес. Бүгінгі таңда жол саласын нақты қаржыландыру шектеулі болғандықтан, аз шығынмен жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін жаңа шешімдерге назар аударылады. Суық ресайтинг қайта өңдеу осындай жаңа шешімдерге жатады, бұл жыл сайын осы технологиямен қалпына келтірілетін жолдар санының артуымен расталады. Бұл құбылыстың негізгі түсіндірмесі-бұл технология бойынша жұмыс шығындары мен алынған нәтижелерді салыстыру арқылы расталған таза экономикалық аспектілер.

Қолданылған әдебиеттер:

1. "Инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы" Қазақстан Республикасының 07.07.2006 ж. Заңы (30.03.2009 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен)
2. Бағдарлама бойынша инновацияларды дамыту және технологиялық жаңғыртуға жәрдемдесу-Қазақстан Республикасында 2010 -- 2014 жылдарға арналған
3. Сүлейменов Е.З., Васильева Н. В., Қазақстандағы инновациялық қызметті мемлекеттік реттеу, 2008 ж.
4. Елдің 2020 жылға дейінгі ғылыми-технологиялық дамуының салааралық жоспары

ӘОЖ: 338.2

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ**Елибаев Е.Е.**

студент Эко-20-1, «Экономика» білім беру бағдарламасы, 2 курс

Ғылыми жетекші: Ергежитова А.Е. оқытушы, экономика ғылымдарының магистрі

«Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика және басқару» кафедрасы
Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аннотация. Рассматривается понятие «цифровая экономика», интерес созданию которой проявляют многие государства мира. Уточнена характеристика цифровой экономики, основу которой оставляет торговля с помощью Интернета. Выявлено роль цифровой экономика, как фактора инвестиционного и инновационного роста. Особый акцент сделан на развитии цифровой экономики современного Казахстана. Выявлены подходы Казахстана к развитию цифровой экономики, проанализированы пути ее создания в Казахстане. Значительное внимание уделено исследованию показателей современного состояния цифровизации Казахстана в соответствии с показателями ежегодных международных рейтингов. Выделены проблемы, препятствующие цифровизации экономики страны.

Ключевые слова: цифровая экономика, информационные и коммуникационные ресурсы (ИКТ), цифровые технологии, веб-экономика, диджитализация, цифровая экономика Казахстана

Аңдатпа. Әлемнің көптеген мемлекеттері жасауға қызығушылық танытып отырған «цифрлық экономика» ұғымы қарастырылады. Цифрлық экономика сипаттамасының негізі интернет арқылы сауда болып табылатындығы нақтыланды. Цифрлық экономиканың инвестициялық және инновациялық өсу факторы ретіндегі рөлі анықталды. Қазіргі Қазақстанның цифрлық экономикасын дамытуға ерекше назар аударылған. Қазақстанның цифрлық экономиканы дамытуға деген көзқарастары анықталды, оны Қазақстанда құру жолдары талданды. Жыл сайынғы халықаралық рейтингтердің көрсеткіштеріне сәйкес Қазақстанды цифрландырудың

қазіргі жай-күйінің көрсеткіштерін зерттеуге көп көңіл бөлінді. Ел экономикасын цифрландыруға кедергі келтіретін проблемалар атап өтілді.

Түйінді сөздер: цифрлы экономика, ақпараттық және коммуникациялық ресурстар (АКТ), сандық технологиялар, веб-экономикасы, диджитализация, Қазақстанның цифрлы экономикасы

Abstract. This article considers the concept of «digital economy», which many countries of the world are interested in creating. The characteristics of the digital economy, which is based on trade using the Internet, are clarified. The role of the digital economy as a factor of investment and innovation growth is revealed. Special emphasis is placed on the development of the digital economy of modern Kazakhstan. Kazakhstan's approaches to the development of the digital economy are identified, and the ways of its creation in Kazakhstan are analyzed. Considerable attention is paid to the study of indicators of the current state of digitalization of Kazakhstan in accordance with the indicators of annual international ratings. The problems hindering the digitalization of the country's economy are highlighted.

Keywords: digital economy, information and communication resources (ICT), digital technologies, web economics, digitalization, digital economy of Kazakhstan

«Цифрлық экономика» термині 1995 жылы қолданысқа енгізілді, және бірінші кезекте ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуымен байланысты болды. 1995 жылы американдық информатик Николас Негропonte «цифрлық экономика» терминін енгізді. Қазір бұл термин бүкіл әлемде қолданылады. Бұл терминді саясаткерлер, кәсіпкерлер, журналистер күнделікті өмірінде пайдаланылып жатыр.

Цифрлы экономика - бұл әлемдегі көптеген мемлекет өзінің ұлттық экономикасының тиімділігін және табысын арттыру мақсатында заманауи ақпараттық технологияларды қолдануы.

Қазіргі уақытта цифрлық экономиканың мүмкіндіктері шексіз және қарқынды өсуін жалғастырып келеді. Цифрлық және коммуникациялық технологиялар барлық экономикалық, әлеуметтік және саяси салаларды қамтиды. Қазіргі заманғы халықаралық корпорациялар цифрландырудың дамуын тек өзінің қызметі мен жалпы әлемдік экономика аясында ғана емес, әлеуметтік-экономикалық жетістіктер нәтижесінің маңызды көрсеткіші ретінде ажыратады.

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Үкімет отырысында былай деді: «Егер біз қазір жұмыстың баяулауына, оның ішінде экономиканы цифрландыру бойынша жұмыстың баяулауына жол беретін болсақ, онда біз бұл маңызды проблеманы жоққа шығаратын боламыз, біз жәй ғана артта қаламыз». Еліміз өзінің цифрлық нарығын құру стратегиясын әзірлеу үстінде және ол әлі де ашылмаған әлеуеті бар сала болып қала береді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта әлемдік экономикада болып жатқан өзгерістер- бұл, бір жағынан, елеулі сынақ, ал екінші жағынан-жаһандық цифрлық орта деңгейінде Қазақстанның мамандануын іздеудің жаңа мүмкіндіктері және оны қалыптастыру дәстүрлі экономиканы жаңғырту бағыттарының негізінде жүзеге асырылады. Осылайша, цифрлық экономиканың даму аспектілерін және оның Қазақстан республикасындағы қалыптасу процестерін жан жақты зерттеу, сөзсіз, өзекті ғылыми-практикалық міндет болып табылады.

Қазақстанның үкіметі мен мемлекеттік органдары ұзақ мерзімді экономикалық өсімді анықтауда қоғамды ақпараттандырудың және цифрлық технологияларды дамытудың маңыздылығын түсіне отырып, осы саланы дамытуды мемлекеттік

саясаттың негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырып отыр. Қазақстан қазіргі кезеңде коммуникациялық желілерді дамыту және олардың сапасы бойынша белсенді жұмыс істеуде. Соңғы жылдары Қазақстан әлемдік аренада дамыған елдер арасында халықаралық бәсекеге лайықты сауда серіктестігін жүргізу үшін, елдегі цифрландыруды дамытуға, адами ресурстарды арттыруға үлкен қаржылық инвестиция салуда. Алайда, Қазақстан экономиканың басым секторларының инновациялық дамуында әлі де артта қалып отыр, бұл оның бәсекеге қабілеттілігіне әсер етеді. Мысалы, Дүниежүзілік экономикалық форум (ДЭФ) мәліметтеріне сәйкес Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының индексында

Қазақстан "инновациялық мүмкіндіктер" тұрғысынан 87-ші және 74-ші орында тұр. Халықаралық Электр байланыс одағы Жаһандық киберқауіпсіздік индексінің тұрғысынан елдің жағдайы 2018 жылы жақсарды. Өткен жылғы рейтингпен (82-ші орын) салыстырғанда 42 пунктке көтеріліп, Халықаралық Электр байланыс одағы Жаһандық киберқауіпсіздік индексінің есебіне сәйкес, 2019-2020 жылдары 40-шы орынға ие болды. Қазақстан "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасын енгізуде. Бұл бастаманы ел үкіметі ұсынды. Бағдарлама негізгі 4 бағыттар бойынша жүзеге асырылуы керек. Біріншіден, цифрлық инфрақұрылымның дамуына қолдау көрсететін «Цифрлы Жібек Жолын» құру.

Екіншіден, бизнес және басқа секторлардың бәсекеге қабілеттілігі өсу үшін хабардарлықты арттыру. Үшіншіден, жетілдірілген электрондық және мобильді үкімет жүйелер көмегімен цифрлық үкімет құру. Бұл үкіметті ашық және айқын етіп көрсетеді.

Мемлекеттік қызметтерді ұсынуға айтарлықтай көп көңіл бөлінеді. Төртіншіден, туындайтын жаңа тенденциялар мен сынақтарға сезімтал болып келетін қоғам құру үшін мүмкіндік беретін бағдарлама бағыттталып, бұл ретте цифрлық экономикаға қажетті дағдылар дамиды, демек, қоғамды барлық деңгейлерде оқыту мен цифрлық сауаттылық артады. Инновация бағытындағы тағы бір қадам жастарға тегін кәсіптік білім беру және оқыту болып табылады. Бұл Қазақстанда адам капиталына инвестиция құю болып қарастырылады. Осылайша, Қазақстан елдің болашақ дамуы үшін сапалы негізін құру керек деп есептейді. Қазақстанда инновацияларды қолдану барлық салаларда өсудің кілті болып табылады, әсіресе әлеуметтік қызметтер мен өнеркәсіптік даму саласында. Инновациялық және салалық экономика, білікті адам ресурстарын оңтайлы пайдалану арқасында Қазақстан өңірдің көшбасшысы болуға ұмтылады.

Жалпы 2022 жылға қарай мыналар жоспарлануда: интернет-қамту 85% - ға дейін, негізінен өңірлер мен ауылдарда халықтың 95% - ын сандық хабар таратумен қамту,

Халықтың цифрлық сауаттылығын 80% - ға дейін дамыту, елдегі ақпарат және коммуникациялық технологиялары мен ЖІӨ ді 4,7% - ға дейін дамуын қамтамасыз ету. Соңғы жылдары 117 қала және халық саны 250 мыңнан асатын 3324 ауыл аймақтары кең жолақты интернетке қолжетімділікпен қамтамасыз етілді. Соңғы екі жылда 481 ауыл кең жолақты Интернетке қосылды. Бұл жоба алдағы жылдары жалғасатын болады. Сонымен қатар, 5G пилоттық жобалары Нұрсұлтан, Алматы және Шымкент қалаларында іске асырылды. Сондай-ақ, 2019 жылдың соңында TransCaspian Fiber Optic Қазақстан-Әзірбайжан құрылыс жобасы басталды. 2022 жылға дейін 880 ауылды кең жолақты интернетке қосып, үйлердегі желілік интернет байланыс деңгейін 84%-ға жеткізу жоспарланды. Жалпы, Қазақстан бюджетінен екі жыл ішінде цифрландыруға 32,8 млрд теңге жұмсалды. Жүргізілген жұмыстың

экономикалық әсері 803 млрд теңгені құрады. Сонымен қатар, инновациялық экожүйеге 32,8 млрд теңге тартылды. Шектес салаларды ескере отырып 120 мың жұмыс орны құрылды. Олардың 8 мыңы 2020 жылы пайда болды.

2019 жылы инновациялық өзара әрекеттерді дамыту аясында 25 халықаралық ұйыммен ынтымақтастық туралы меморандумдарға қол қойылды. Бұл шаралар стартаптар мәдениетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға және 2021 жылы отандық стартап-жобаларға 18 млрд теңге тартуға мүмкіндік берді. Соңғы 2 жылда Қазақстан ақпараттық технологиялар нарығында тартылған жалпы инвестиция көлемі 32,4 млрд. теңгені құрады.

Осылайша, әлемнің дамыған елдерінің цифрлық технология көрсеткіштер есебінен, Қазақстанда цифрлық дамудың өсуі байқалады. ДЭФ бағалауына сәйкес, негізі цифрлық технология болып табылатын төртінші индустриялық революцияға әлемнің 25 мемлекеті дайын. Төртінші индустриялық революция шеңберінде Қазақстанның дамуына мүмкіндіктер жасау үшін мемлекеттің күш-жігері мен қоғамды біріктіру қажет. цифрландыру мәселелерінің тартылуы және бірегей мүмкіндіктерді дамыту Қазақстан үшін өте маңызды. ДЭФ деректері бойынша, 2020 жылы Қазақстан ЖБИ 4.0 жаңа рейтингінде өз позициясын 4 тармаққа жақсартып (2018 ж. - 59-орын) 55-ші орында тұр. Қазіргі Қазақстанда жүргізілген зерттеулердің қорытындысы бойынша ұлттық экономиканы дамытудағы инновациялар мен алдыңғы қатарлы технологиялардың рөлі белсенді түрде артып келеді. Қазақстан экономикасы цифрландырудың жаңа деңгейіне белсенді көшуде. Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы қазанда өткен Еревандағы Жоғары Еуразиялық экономикалық кеңес отырысында ЕАЭО ұйымына мүшелік еткен мемлекеттерді экономиканы цифрландыруға баса назар аударуға шақырды. «Озық технологияларды дамыту үшін тартымды жағдай жасауға ерекше назар аудару ұсынылады. Табысты экономика негізі - бұл озық өндіріс әдістерін игеру мен бәсекеге қабілетті өнім шығаруға ықпал ететін, ғылымды қажет ететін технологиялар. Сондықтан, елдеріміздің экономикаларын цифрландыру басым бағыт болуы тиіс.» Цифрлық технологияларды одан әрі интеграциялау ел үшін шешуші мәнге ие болады. Онсыз Қазақстанға әлемнің бәсекеге барынша қабілетті 30 экономикасының тізіміне кіру және халықтың әл-ауқатын арттыру қиын болады.

Ұлттық экономика салаларын цифрландыру еліміздің тұрақты дамуының бөлінбес бөлшегі. Цифрландырудың бәсекеге қабілеттілігін арттыратын негізгі бағыттары: техникалық және технологиялық жетілдіру, экономикалық өсу және адам әлеуеті. Қазақстанның ұлттық экономика салаларын одан әрі цифрландырудың тегіктерін жетілдіре отырып, дамыту экономикамыздың тұрақты дамуына және әлемнің дамыған елдерімен интеграциялануға оң ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баймухамедов М. Ф., Баймухамедов Г. С., Аймурзинов М. С. Технологическая модернизация экономики страны на основе реализации государственной программы «Цифровой Казахстан». *Аграрный вестник Урала*. 2019;2(181):42-45.
2. Сапаралиева К. С. Современное состояние цифровой экономики в рамках развития предпринимательства в Республике Казахстан. *Научные стремления*. 2018. 24:143-145

3. Токаев К-Ж. Для ЕАЭС приоритетным направлением должна стать цифровизация экономик. 01.10.2019. URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/dlya-eaes-prioritetnymnapravleniem-dolzhna-stat-cifrovizaciyaekonomik-kasym-zhomart-tokaev> (дата обращения 01.10.2020)
4. Жумағалиев А. О реализации программы «Цифровой Казахстан», 04.02.2020. URL: <https://www.zakon.kz/5005749-za-dva-godarealizatsii-gosprogrammy.html> (дата обращения 21.07.2020)
5. Подробный отчет о рейтинге конкурентоспособности (ГИК ВЭФ) 2019 года. URL: <https://csi.kz/news/09102019> (дата обращения: 14.05.2020).

ӘОЖ 346.26

МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОЛДАУ БАҒЫТТАРЫ

Жолашарова А.

студент Эко-18-1, «Экономика» мамандығы, 4 курс

Ғылыми жетекшісі: Иманбекова А.К. аға оқытушы, экономика
ғылымдарының магистрі, «Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика
және басқару» кафедрасы

Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аннотация: Предпринимательство - это активная, самостоятельная хозяйственная деятельность людей и созданных ими объединений. С его помощью люди рискуют и стремятся получить прибыль, сохраняя при этом имущественную ответственность. Предпринимательство зависит от реализации творческих усилий, изобретательности, новаторства в экономическом и организационном деле.

Ключевые слова: предпринимательство, лизинг, производство, бизнес, труд.

Аннотация: Кәсіпкерлік дегеніміз – адамдар мен олар құрған бірлестіктердің белсенді, дербес шаруашылық қызметі. Оның көмегімен адамдар тәуекелге бел буып, мүлктік жауапкершілікті сақтай отырып, пайда табу жолын көздейді. Кәсіпкерлік шығармашылық күш-жігерді жүзеге асыруға, экономикалық және ұйымдастыру ісінде тапқырлыққа, жаңашылдыққа байланысты.

Түйінді сөздер: кәсіпкерлік, лизинг, өндіріс, бизнес, еңбек.

Annotation: Entrepreneurship is a kind of activity that is maximally aimed at making a profit systematically. As a rule, a citizen who is an entrepreneur earns a profit deservedly because he invests in it not only material resources, but also his special abilities that are required in entrepreneurial activity.

Keywords: entrepreneurship, leasing, manufacturing, business, labor-intensive.

Шағын кәсіпкерлік бәсекелесу нарығының өте маңызды әрі таптырмас факторы болып саналады. Кәсіпкерліктің негізгі қағидасы: «мұқтаждықты сұраныс арқылы табу және оны өнім шығару немесе қызмет көрсету арқылы қанағаттандыру» тек шағын кәсіпкерлік арқасында айтарлықтай дәрежеде

жүргізіледі. Оның себебі, біріншіден, рыноктардың қажетті бөліктерінде әрекеттенеді; екіншіден, олар әрқашанда тұтынушыларға жақын тұрады; үшіншіден сұраныстарды қанағаттандыруға өте бейімделген; төртіншіден, олардың тұрғылықты халықты жұмыспен қамтамасыз етуі; бесіншіден, бұл кәсіпкерлік түрі тікелей кәсіпкердің басқаруымен қызметін жүргізе береді (басқа басқарушы кадрларды қажет қылмайды).

Заңды тұлға құрмаған, жұмыскерлерінің саны 50-ден аспайтын дара кәсіпкерлер және жыл бойындағы активтерінің орташа құны 60 мың еселенген айлық есептік көрсеткіштен аспайтын заңды тұлғалар шағын кәсіпкерлік субъектілері болып табылады.

Шағын кәсіпорынның негізгі проблемалары – ресурстық базасының жетіспеушілігі; материалдық-техникалық және қаржылық. Бұл проблемаларды шешуге мемлекет тікелей қатысуы керек. Кәсіпкерлікті қолдаудың ең тиімді үлгісі – лизинг. Кәсіпкерлікпен шұғылданғысы келетін кез келген адам лизинг компаниялары арқылы өзіне керекті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етіледі. Шағын кәсіпкерліктің іс-әрекеттерін терең зерделейтін жүйе жоқ. Басты проблеманың бірі – ол кадр мәселесі. Кәсіпкерлік сүйекке біткен қасиет дейді. Ол мүмкін дұрыс болар, бірақ ондай адамдар аз. Қоғамға керекті кәсіпкерлерді даярлау керек. Ол үшін оларды таңдап алып оқыту қажет.

Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы заңдар Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту – ел экономикасының өсімін және оның тұрақтылығын қамтамасыз етудің негізгі шарттарының бірі. Қазіргі уақытта бұл мәселенің маңызы бұрынғыдан да арта түсті.

Пандемия бірқатар салаға, оның ішінде шағын және орта бизнеске де өз зардабын тигізді. Көлік, сауда, қызмет көрсету, қоғамдық тамақтану, қонақүй және жылжымайтын мүлік бизнесі айтарлықтай шығынға ұшырады. Пандемия жағдайында кәсіпкерлер үшін жалғасып жатқан шектеулер кезінде шағын және орта бизнесті қолдау өзекті мәселе болып отыр. Сол себепті 2021 жылы Ұлттық банктің айналым капиталын толықтыруға жеңілдікпен кредит беру бағдарламалары, сондай-ақ, «Бизнестің жол картасы 2025», «Қарапайым заттар экономикасы», «Еңбек» және «жұмыспен қамту жол картасы» бағдарламалары шеңберінде шағын және орта бизнесті жеңілдікпен кредиттеу бойынша жұмыстар жүргізілуде. Сонымен қатар, айналым капиталын толықтыруды қаржыландыру едәуір кеңейтіліп, кредиттер сомасы ұлғайтылған. Микро және шағын кәсіпкерлік субъектілеріне қолжетімді микрокредит беру іске қосылған. Экономиканың зардап шеккен секторларындағы кәсіпкерлерді қолдау үшін шағын және орта кәсіпкерлік кредиттерін қайта қаржыландыру жүзеге асырылуда. Осы іс-шараға бюджеттен 18,4 миллиард теңге бөлінген. «Бизнестің жол картасы» және «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламалары шеңберінде жаңа бизнес жобаларын субсидиялау үшін бюджеттен қосымша 13,2 миллиард теңге бөлінген. 2021 ж. «Жұмыспен қамтудың жол картасы» бағдарламасы аясында «Бастау-Бизнес» жобасының түлектеріне шағын несие беру басталған. Оған 22,5 миллиард теңге бөлінген. Сонымен қатар, ауылдағы өз кәсібін жаңадан бастайтын кәсіпкерлердің 5 мыңдай жобасын қаржыландыру жоспарланып жатыр.

Бизнеске жүктемені түбегейлі төмендету, оңтайлы және тиімді реттегіш эко жүйені қалыптастыру мақсатында кәсіпкерлік қызметті «таза парақтан» реттеудің

жаңа тәсілдері жасалып жатыр. Олар мемлекет пен кәсіпкерліктің өзара іс-қимылының базалық қағидаттарын жетілдіруді көздейді.

Кәсіпкерлік мәселелері жөніндегі жобалық кеңсе шеңберінде бизнес мәселелері тұрақты негізде талқыланып жатыр. Соның ішінде, күрделі эпидемиологиялық жағдай кезінде бизнестің толыққанды жұмыс істеу мүмкіндігін сақтау үшін негізгі тәсілдердің бірі – бұл «Ashyq» қосымшасын кеңінен пайдалану. Сондай-ақ, қазіргі таңда бұл бизнестің кәсіпкерлік қызметтен табыс табу және азаматтардың денсаулығын сақтау мақсатында бизнес-процестерді қайта құрудың жалғыз тәсілі екенін атап өтті.

Кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу кезінде мына мақсаттар көзделеді:

- кәсіпкерлікті мемлекеттің, қоғамның мүддесін сақтай отырып дамыту;
- кәсіпкерлердің заңды мүдделері мен құқықтарын қорғау;
- барлық шаруашылық субъектілерінің заң алдындағы теңділігін қамтамасыз ету.

Шағын кәсіпкерлік субъектілерін мемлекет тарапынан қолдаудың мына келесідей шаралары заң жүзінде белгіленген:

- Шағын кәсіпкерлік субъектілеріне шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қаржымен қолдау шеңберінде тиісті жылға арналған мемлекеттік бюджетте көзделген қаражат шегінде жеңілдікті жағдайларда статистикалық және ақпараттық қызмет (кұралдар), сондай-ақ ғылыми-техникалық талдамалар мен технологиялар беріледі.

- Шағын кәсіпкерлер үшін кадрлар даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру шағын кәсіпкерлікті дамытуға жұмсалатын барлық қаражат көлемінің кем дегенде 2 проценті мөлшерінде шағын кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік және аймақтық бағдарламаларында көзделген қаражат есебінен жаңа оқу және зерттеу орталықтарын, мамандырылған консалтингтік ұйымдар және шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың ақпараттық жүйелерін құру және жұмыс істеп тұрғандарын дамыту арқылы жүргізіледі.

- Өндіріспен айналысатын шағын кәсіпкерлік субъектілері мемлекеттік тіркеу кезінен бастап үш жыл бойына, жылжымайтын мүлікке құқығын төлеу үшін ақы төлеуден босатылады.

- Өндірістік қызметпен айналысатын шағын кәсіпкерлік субъектілеріне (заңды және жеке тұлғаларға) жер учаскелерін беру (сату, жалға беру) олардың жергілікті атқарушы органдарға жазбаша өтініші бойынша жерді пайдалану (жерді иелену) актісін бергені үшін ақы алмастан және жерді сатып алған немесе оны жалға алғаны үшін төленетін соманы үш жыл кейінге қалдыра отырып жүргізіледі.

- Шағын кәсіпкерлік үшін мемлекет қатысатын екінші деңгейдегі банктерде шот ашу ақысы алынбастан жүргізіледі.

- Өндіріспен айналысатын шағын кәсіпкерлік субъектілері кәсіпорындардың – табиғи монополистердің қызметін монополияға қарсы реттеу қолданыла отырып, электр энергиясы, жылумен, сумен жабдықтау және канализация бойынша біріктірілетін қуат үшін ақы төлеуден босатылады. Аса маңызды бағыт ретінде шағын кәсіпкерлік аясындағы өзіндік реттеуді дамытуды айтуға болады. Кәсіпкерлер одақтар, ассоциациялар, клубтар, бизнес орталықтарын құра алады. Ең тиімдісі қалалық әкімшіліктің жанында шағын кәсіпкерліктің өкілдігін құру. Шағын кәсіпкерлікке басқарушылық ықпалын тигізу жүйесіндегі пайдаланылатын негізгі реттеу нысандары мына келесідей болып келеді:

- муниципалдық тапсырыс;
- баға деңгейіне ықпал ету;

- несиелеу;
- салықтарды жіктеу және жеңілдіктер беру;
- кәсіпкерлікті дамытуға қажетті қаржылық қорлар құру;
- кәсіпорындардың басы бос қаражаттарын ерікті түрде белгілі мақсатта біріктіру (жиыстыру).

Бұлардан басқа әкімшілік реттеу түрлері қолданылуы мүмкін:

- негізді, негізсіз тексерулерді шектеу, прокуратура қадағалауына берді;
- инспекциялау, салықтық және әкімшілік бақылау;
- айыппұл санкциялары;
- қызметке тыйым салу.

Қорыта айтатын болсақ, кәсіпкерліктің дамуын мемлекет тарапынан қолдау үш бағытта жүргізілуге тиіс:

1) жаңадан құрылған кәсіпорындар мен фирмалардың құрылу және қызмет атқару процестеріне бастапқы кездерде кеңес беріп отыру;

2) осы жаңадан құрылған құрылымдарға белгілі бір мөлшерде қаржылық көмек көрсету немесе салық салу аясында жеңілдіктер беру;

3) қаржы жағынан әлсіздеу кәсіпкерлік құрылымдарға техникалық, ғылыми-техникалық немесе технологиялық көмек көрсету.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сейтказиева, А.М. Кәсіпорын қызметін жоспарлау = студенттер мен магистранттарға арналған: Оқу құралы / А.М. Сейтказиева, Г.Е. Жунисбекова. - Алматы: Полиграф, 2020. - 178 б.

2. Мыңатаев М.М. Нарық жағдайындағы кәсіпорын экономикасы [Мәтін]: Оқу құралы / М.М. Мыңатаев, Ж.М. Мырзагелдиева. - Алматы: Экономика, 2011. - 205 б.

3. Риск-анализ инвестиционного проекта: Учебник для вузов / Под ред. М. В. Грачевой. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 351 с.

4. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия решения // Менеджмент в России и за рубежом. 2000. № 5. С. 78-83.

5. Ивасенко А. Г. Банковские риски. - М.: Вузовская книга, 1998. - 142 с.

6. Масленчиков Ю. С., Тронин Ю. Н. Системное и ситуационное управление банковской деятельностью // Бизнес и банки. 1998. № 3. С. 2.

УДК:336 (574)

КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ

Абзелбекзы Альбина

**студент Эко-19-1, образовательная программа «Экономика», 3 курс
Научный руководитель: Исаков Г.Ж. Ассоциированный профессор РАМ,
Факультет «Экономики и бизнеса», кафедра «Экономики и управления»
Международный Таразский инновационный институт**

Түйіндеме: Соңғы онжылдықта экономикалық дамудың қозғаушы күші және қосымша жұмыс орнын ашу ретінде жеке сектордағы корпорацияның ролі бүкіл

ілемде маңызды орын алуда. Экономикалық өсім көп жағдайда бәсекеге қабілетті корпоративтік сектордың дамуына байланысты.

Тиімді корпоративтік басқаруды қамтамасыз ету үшін, жеке сектордағы менеджерлердің және басқа да маңызды қызметтегі басшалардың белсенділігін арттыру маңызды екенін ескеру қажет.

Түйінді сөздер: корпоративті басқару, корпорация, жеке сектор, жалпылама жекешелендіру, халықаралық қаржылық ұйымдар, инвестициялық саясат.

Аннотация: В течение последних нескольких десятилетий роль корпораций частного сектора как движущей силы экономического развития и создания рабочих мест во всем мире значительно возросла. Экономический рост все больше зависит от развития конкурентного корпоративного сектора. Их цель проста – прибыль.

Для активного участия частного сектора менеджеров и других ключевых должностных лиц необходимо убедить в том, что эффективное корпоративное управление имеет большую важность для бизнеса.

Ключевые слова: корпоративное управление, корпорация, частный сектор, массовая приватизация, международные финансовые организации, инвестиционная политика.

Annotation: Over the past few decades, the role of private sector corporations as a driver of economic development and job creation around the world has grown significantly. Economic growth is increasingly dependent on the development of a competitive corporate sector. Their goal is simple - profit. For the active participation of the private sector, managers and other key officials need to be convinced that effective corporate governance is of great importance to business.

Keywords: corporate governance, corporation, private sector, mass privatization, international financial organizations, investment policy.

В рыночной экономике частные корпорации мобилизуют средства инвесторов и комбинируют эти средства с другими ресурсами – трудовыми и земельными. Таким образом они осуществляют свою деятельность. Их цель проста – прибыль. Признание жизненно важной роли и чрезвычайно хорошей работы корпораций частного сектора в экономическом росте было мощным мотиватором широко распространенной приватизации в многих развитых и развивающихся странах в течение последних двух десятилетий.

В течение последних нескольких десятилетий роль корпораций частного сектора как движущей силы экономического развития и создания рабочих мест во всем мире значительно возросла. Экономический рост все больше зависит от развития конкурентного корпоративного сектора. Улучшение корпоративного управления – это вопрос, который все больше волнует все страны. В особой мере это относится к странам с переходной экономикой, которым необходимо создавать у себя частный корпоративный сектор с нуля в контексте трудной экономической трансформации

В странах с переходной экономикой в течение последних десяти лет в беспрецедентных масштабах проходила передача корпоративной собственности в контексте экономической трансформации. Для того, чтобы в этих странах мог развиваться эффективный и конкурентный корпоративный сектор, приватизация считается необходимым шагом. Она была проведена в разной степени во всех этих странах, но проходила она по-разному.

Без надлежащего корпоративного управления корпорация неспособна достигать своей фундаментальной цели – получения прибыли – с максимальной эффективностью, как с точки зрения частного, так и общественного благосостояния. Этот важный принцип часто забывали при проведении приватизации переходного периода. Предполагалось, что корпоративное управление появится автоматически, как прямой результат трансформации собственности. На самом деле, опыт стран с переходной экономикой показывает, что передача корпоративной собственности в частные руки далеко не является достаточной для обеспечения развития сильного корпоративного сектора.

Основная причина того, почему страны с переходной экономикой не имели большого успеха в корпоративной реструктуризации – это отсутствие надлежащего корпоративного управления. Предприятия не будут эффективно действовать без соответствующих правил управления и учреждений, которые следят за их выполнением, а также без создания и поддержания культуры корпоративного управления среди руководителей, акционеров и заинтересованных лиц.

В странах с переходной экономикой развитие надлежащего корпоративного управления заключается не только в увеличении эффективности рынков акционерного капитала или «настройке» процессов принятия корпоративных решений, но и в создании ключевого института, который будет двигать успешную экономическую трансформацию в направлении рыночной экономики – частной корпорации. Во-первых, чтобы иметь надлежащее корпоративное управление, все соответствующие стороны, особенно руководители и акционеры, должны признать свои роли и играть их соответствующим образом. Для такого культурного перехода нужно время, и это не еще не является очевидным в большинстве стран с переходной экономикой.

Массовая приватизация создала ряд частных акционеров, которые еще не осознали свою роль, права и обязанности, которые им необходимо взять на себя как владельцам корпорации, может быть потому, что они получили акции почти даром. Большинство из них просто ожидают выплаты дивидендов, которые в основном составляют незначительные суммы. Руководители корпораций, кажется, не полностью понимают свою роль как представителей акционеров. Они руководят предприятиями так, как если бы предприятия им принадлежали, стремясь получить личную выгоду за счет акционеров, а часто – за счет предприятия в целом. Изменения в этом контексте потребуют времени, а также эффективной политики «кнута и пряника».

Во многих случаях это сведется к признанию того, что увеличение долгосрочной стоимости предприятия лучше, чем размещение его активов на заграничном банковском счету. Во-вторых, законодательная основа корпоративного управления все еще слаба в странах с переходной экономикой. Улучшение ее согласованности и способности осуществляться принудительно возможно является наиболее настоятельной задачей политиков в преобразовании их микроэкономики.

В большинстве этих стран уже приняты законы о компаниях, являющиеся основой корпоративной системы. Однако, во многих случаях законы не дают достаточно ясный и полный набор норм и недостаточно хорошо внедряются в связи с отсутствием соответствующего механизма выполнения. Корпорация с ограниченной ответственностью – это юридическое лицо, созданное в соответствии с положениями закона о компаниях. Ограничивая ответственность акционеров суммами, которые они инвестируют в акции, закон позволяет такому учреждению

привлекать средства у широкой общественности с целью проведения и расширения деятельности.

Давая возможность корпорации иметь свою собственную четко определенную собственность, он предоставляет кредиторам гарантию, что кредиты обеспечиваются активами корпорации. Без адекватной юридической поддержки такая сложная институциональная договоренность не может функционировать удовлетворительно или нормально развиваться. Более того, хотя закон о компаниях является ключом к системе корпоративного управления, его недостаточно. Другие законы и нормативные акты также имеют значительное влияние на формирование корпоративного поведения. Они включают законодательство о неплатежеспособности и о ценных бумагах, которые еще необходимо разработать и внедрить во многих странах с переходной экономикой. С другой точки зрения корпоративное управление – это процедура отбора руководителей корпорации в соответствии с рыночным механизмом.

В адекватной корпоративной среде квалифицированные менеджеры могут в достаточной мере вознаградить представителей капитала и таким образом привлечь больше инвестиций для развития предприятия, а неквалифицированные менеджеры встретятся с трудностями в привлечении средств для их деятельности и потерять свое предприятие.

Рыночный отбор корпоративных менеджеров – это центральная черта хорошей институциональной организации. Обеспечивая компетенцию менеджеров, он способствует развитию здорового корпоративного сектора и экономики в целом. Этот аспект корпоративного управления все еще во многом отсутствует в странах с переходной экономикой. Наконец, необходимо отметить, что улучшение корпоративного управления должно оказывать положительное влияние на общество в целом.

Неподотчетные и непрозрачные корпорации вероятнее всего подрывают верховенство права и эффективность правительства, создавая и поддерживая замкнутый круг коррупции, взяточничества и низкого качества управления не только в частном секторе, но также и в государственном. Развитие корпоративного управления может рассматриваться как ключевой государственный элемент построения учреждений для прозрачного и подотчетного общества.

Опыт переходного периода стран Евразии показывает, что реформаторы недооценили роль институционализации. Отсутствие надлежащим образом функционирующих частных институтов, т. е. корпораций, непосредственным образом влияет на темпы роста, ограничивая кредитование и инвестиции в акционерный капитал. Это также влияет на распределение дохода в обществе: в условиях прозрачности и отчетности у крупных акционеров и контролирующих менеджеров будет меньше возможностей распродавать активы и обогащаться за счет других акционеров и общества в целом.

Однако надлежащее функционирование компаний также зависит от существования адекватных государственных институтов, таких как судебные органы, комиссии по ценным бумагам и т. д., призванных обеспечить соблюдение имущественных прав и правил управления. Хотя эффективное корпоративное управление не может существовать без надлежащего государственного управления, последнее не сможет укорениться если частный сектор экономики и его главные участники, компании не станут прозрачными и законопослушными корпоративными гражданами.

Понимание этой взаимозависимости должно быть ключевым аспектом любых реформ. В последнее время высшие руководители государств все в большей степени осознают важность практики корпоративного управления и его влияние на экономику в целом и, соответственно, принимают меры по улучшению системы корпоративного управления.

В июле 1997 г., правительство Киргизии, первое из всех стран региона, своим постановлением утвердило учебное пособие по корпоративному управлению, в котором подчеркивается важность эффективного корпоративного управления и прилагается образец типового устава компании. Но одних государственных инициатив недостаточно. Опять таки, частный сектор играет огромную роль для внедрения практики эффективного корпоративного управления.

Для активного участия частного сектора менеджеров и других ключевых должностных лиц необходимо убедить в том, что эффективное корпоративное управление имеет большую важность для бизнеса. В этом отношении внешние инвесторы, а в случае стран Евразии – международные финансовые организации, такие как ЕБРР и МФК, могли бы занять более активную позицию и в большей степени учитывать аспекты корпоративного управления при определении своей инвестиционной политики.

Список литературы

1. Кулумбетова, Л.Б. Корпоративное управление [Текст]: Учебное пособие / Л.Б. Кулумбетова.- Алматы: Қазақ университеті, 2019.- 186 с.
2. Мұхтарова Қ.С. Аймақтық экономиканы басқару [Мәтін]: Оқу құралы / Қ.С. Мұхтарова, Г.С. Смағұлова.- Алматы: Қазақ университеті, 2013.
3. Теория государственного управления [Текст]: Учебное пособие / Бокижанова Ф.И.; Сыздыкова К.Ш.; Калиакпарова Г.Ш.; Сеитова А.Б.- Алматы: ИП "LP-Zhasulan, 2019.- 230 с.

ӘОЖ 330.47

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУДЫ БАСҚАРУ БОЙЫНША ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ

Естемес Д.

студент МЖБ-21-1, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім беру
бағдарламасы, 1 курс

Ғылыми жетекшісі: Қонарбай Ұ.Т. оқытушы, экономика ғылымдарының
магистрі

«Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика және басқару» кафедрасы
Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аннотация: В настоящее время в мировой практике большое внимание уделяется вопросам технологической модернизации, конкурентоспособности и интеграции национальной экономики в мировое сообщество, что связано с

переходом многих стран на стратегию открытости, углубления их внимания к мировым рынкам. Залогом современного развития общества является технологическая модернизация, являющаяся основой эффективного развития национальных экономических систем в ответ на вызовы четвертой промышленной революции.

Ключевые слова: технологическая модернизация, сообщество, интеграция, конкурентоспособность, мировой опыт.

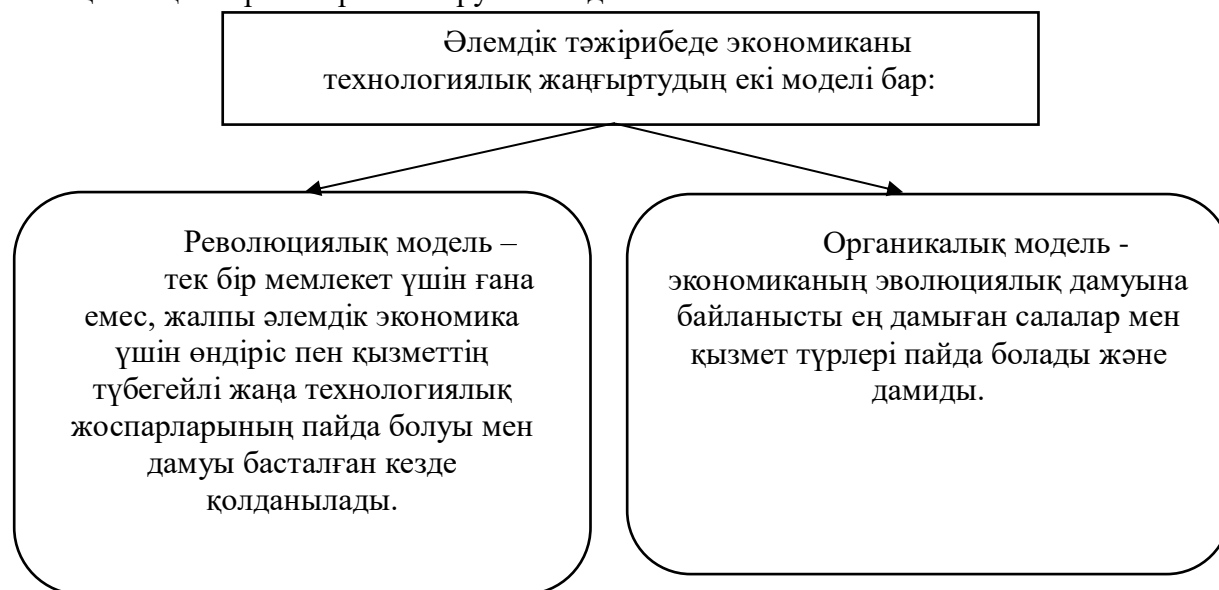
Түйіндеме: Қазіргі уақытта әлемдік тәжірибеде технологиялық жаңғыру, бәсекеге қабілеттілік және ұлттық экономиканың әлемдік қоғамдастыққа интеграциялану мәселелеріне көп көңіл бөлінуде, бұл көптеген елдердің ашықтық стратегиясына көшу, әлемдік нарыққа өз назарын тереңдету тенденциясымен байланысты. Қоғамның заманауи дамуының айқындаушы болып технологиялық жаңғыру саналады, ол ұлттық экономикалық жүйелердің тиімді дамуына төртінші өнеркәсіптік революцияның сын-қатерлеріне жауап ретінде негіз болады.

Түйінді сөздер: технологиялық жаңғыру, қоғамдастық, интеграция, бәсекеге қабілеттілік, әлемдік тәжірибе.

Annotation: Currently, in world practice, much attention is paid to the issues of technological modernization, competitiveness and integration of the national economy into the world community, which is associated with the transition of many countries to the strategy of openness, deepening their attention to world markets. The key to the modern development of society is technological modernization, which is the basis for the effective development of national economic systems in response to the challenges of the fourth industrial revolution.

Keywords: technological modernization, community, integration, competitiveness, world experience.

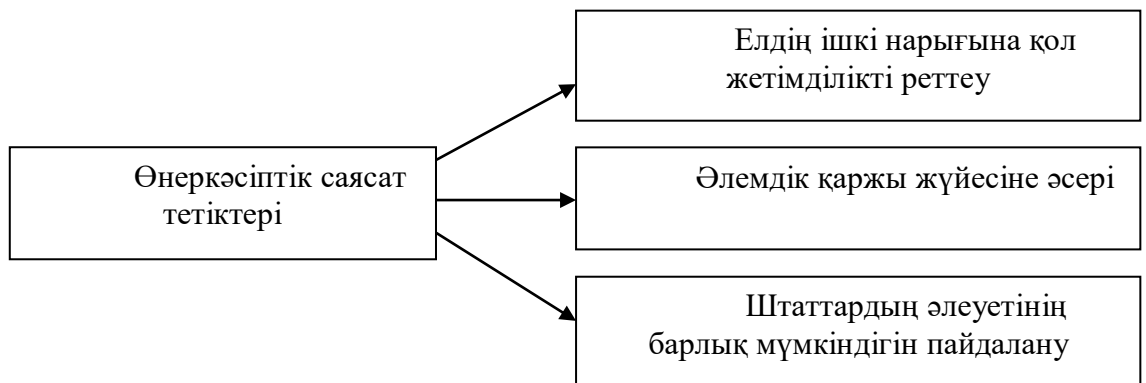
Әлемдік тәжірибеде көптеген сәтті технологиялық жаңғыртулар жүзеге асырылды, олардың әрқайсысы 10 жылдан 25 жылға дейін нақты мерзімде жүзеге асырылды. Технологиялық жаңғыртудың ең сәтті нұсқаларының қатарына АҚШ, Жапония, Қытай, Ресей, Оңтүстік Корея, Чили, және Ұлыбританияның инновациялық тәжірибелерін келтіруге болады.

Сурет 1 - Әлемдік тәжірибеде экономиканы технологиялық жаңғыртудың моделі [1]

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, құрылымдық қайта құру технологиялық жаңғыртудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ұлттық экономиканы технологиялық жаңғыртуды сәтті аяқтау индустрияландыру мен неоиндустриализацияны қажет етеді.

АҚШ-тың модернизациялық саясаты жаһандық көшбасшылықты қолдауға бағытталған. Өнеркәсіпке қатысты Америка Құрама Штаттары көпқырлы саясат жүргізеді. Оның негізгі тетіктері 2-суретте көрсетілген.

Сурет 2 – АҚШ-тың өнеркәсіптік саясат тетіктері

АҚШ өнеркәсібінің дамуы өндірістік процестерді интенсивті технологиялық жетілдіру түрінде келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылды (Кесте 1):

Кесте 1 - Өндірістік процесті технологиялық жетілдіруді жүзеге асырудың бағыттары

№	Бағыттары
1	Заманауи ақпараттық технологияларды станок өндірісінде қолдану
2	Өндіріс процесінде лазерлерді қолдану, өндірушілердің өндіріс технологиясының өзгеруіне тез бейімделе алатын жаңа бағдарламаланған станоктарды шығару
3	Станоктарды электронды өлшеу және бақылау құралдарымен қамтамасыз ету
4	Дәстүрлі емес материалдар - металдар мен полимерлерді өңдеуге қабілетті станоктар өндірісі
Ескерту - [2] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған	

Жаңа білімді құрмай өнеркәсіптің дамуы мүмкін емес. Мемлекеттік саясат американдық өнеркәсіптің технологиялық көшбасшылығын сақтаудың маңызды факторы болып табылады.

ҒЗТКЖ-ға салынған үлкен инвестициялар американдық өндірушілердің технологиялық басымдылығы мен әлемдік компьютерлік индустриядағы үстемдігін жақын болашақта сақтап қалуын қамтамасыз етеді.

Осылайша, Америка Құрама Штаттары өзінің ашқан жаңалықтары, өнертабыстары мен соңғы әзірлемелері үшін лицензия экспортында көш бастап тұр. Мұның бәрі басқа елдердің ғылым мен техника саласындағы АҚШ-қа тәуелділігіне, компаниялардың бәсекеге қабілеттілігі саласындағы АҚШ-тың көшбасшылығына

әкеледі. Лицензиялардың экспорты білімді қажет ететін өндірістердің экспортын табиғи түрде толықтырады [3].

Белгілі бір себептермен басқа елдерде өндіруге болмайтын бірегей тауарларды немесе баламасы жоқ ең жаңа технологияларды қолдану арқылы жасалған тауарларды ғана шығару тиімді. Басымдық жоғары технологиялық және жаңа технологиялық салаларға беріледі (жоғары технологиялық тауарлардың өзіндік құны құрылымында ҒЗТҚЖ шығыстары 8-15% құрайды, жаңа технологиялар - 15% - дан жоғары), бұл салалар мен кәсіпорындардың тиісті модернизациялау саясатын болжайды.

Тәжірибе көрсеткендей, елдер арасындағы әл-ауқат деңгейіндегі, олардың бәсекеге қабілеттілігіндегі айырмашылықтар көбінесе олардың мәдениетіне тән институттардың икемділігі мен өзгермелілігімен және ресми, бейресми институттар арасындағы заңды алшақтықпен түсіндіріледі.

Елдің әлеуметтік-экономикалық модернизациясын дәйекті түрде жүзеге асыру - бұл экономикалық, саяси, заң шығарушылықтан бастап, әлеуметтік қатынастармен аяқталатын қоғамның барлық салаларына әсер ететін ұзақ мерзімді процесс. Осыған орай, модернизациялаудың стратегиялық бағдары мен мақсаттарын нақты анықтау елдің ұзақ мерзімді даму траекториясын анықтайтын маңызды шарт болып табылады. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибе көрсеткендей, трансформацияларды ойдағыдай жүзеге асырудың ең маңызды талабы - үкіметтің, бизнестің жеке өкілдері немесе халықтың бір бөлігі ғана емес, бүкіл қоғамның жалпы ерік-жігері мен процестің міндеттерін түсінуі.

Жалпы қорытындылай келе, Ұлттық экономиканы технологиялық жаңғырту мәні кез келген елдің бүкіл экономикалық жүйесін сапалы қайта құрудың тетігі ретінде таңдалған нақты сектордың негізгі салаларына жинақ пен инвестициялардың шоғырлануында жатыр.

Ұлттық экономиканы технологиялық жаңғыртудың қозғаушы күші - бұл инвестициялар мен еңбек ресурстары, бірақ экономиканы жаңғырту жағдайындағы дәстүрлі тәсілден, капитал мен жұмыс күшінен айырмашылығы экономикалық өсудің жаңа факторлары мен жолдарын табу қажет.

Өтпелі экономикасы бар елдерде, атап айтқанда Орталық Азия елдерінде, экономиканы технологиялық жаңғырту үшін қолданылатын модель, ең алдымен, мемлекет экономиканы реттеуші ретінде негізгі аренаға енетін модель.

Әлемдік тәжірибені зерделеу, экономиканы технологиялық жаңғырту тек экономикалық құбылыс қана емес, сонымен бірге қоғамның әлеуметтік аспектілерімен де тығыз байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Гельман В. Авторитарная модернизация: каковы её перспективы в стране [Электрондық ресурс]: Кіру режимі: <http://www.eu.spb.ru/>
2. Модернизация экономики в странах СНГ: национальные, региональные и глобальные факторы / научный доклад Центра сравнительных исследований трансформационных процессов. м.: из Ран, 2018.
3. Марцинкевич В. Современные тенденции в экономике и политике США //Проблемы теории и практики управления. – 2016.
4. Куликов Г.В. Японский менеджмент и теория международной конкурентоспособности. М.: Экономика, 2019. – 248 с.

5. Виноградов А. В. Китайская модель модернизации. Поиски новой идентичности. 2-е изд., испр. и доп. МЛ: НОФМО, 2018. 46с.

6. Бергер Я. Китайская модель развития // Мировая экономика и международные отношения, 2019 №9 С.75-76

ОӘЖ: 334.71

КӘСІПКЕРЛІК – ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ТІРЕГІ

Бағабекова Мерей,
студент Эко-20-1, «Экономика» білім беру бағдарламасы, 2 курс
Ғылыми жетекшісі: Маханова А.Ж., аға оқытушы, экономика
ғылымдарының магистрі, «Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика
және басқару» кафедрасы
Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аннотация: Развитие предпринимательства является ключом к развитию рыночной экономики. Придерживаясь этого, наше государство сегодня прокладывает путь для развития малого и среднего бизнеса. Предпринимательство является одним из основных столпов экономики страны. Для его поддержки и развития государством было принято несколько программ, которые сегодня приносят свои плоды.

Ключевые слова: Предпринимательство, НТП – научно – технический прогресс.

Аннотация: Кәсіпкерлікті дамыту – нарықтық экономиканы дамытудың кепілі. Осыны ұстанған мемлекетіміз бүгінде шағын және орта бизнестің дамуына жағдай жасап, жол ашуда. Кәсіпкерлік – ел экономикасының негізгі тіректерінің бірі. Оны қолдап, дамыту үшін мемлекет тарапынан бірнеше бағдарлама қабылданып, бүгінде өз жемісін беруде.

Түйінді сөздер: Кәсіпкерлік, ҒТП – ғылыми – техникалық прогресс.

Annotation: The development of entrepreneurship is the key to the development of a market economy. Adhering to this, our state today paves the way for the development of small and medium-sized businesses. Entrepreneurship is one of the main pillars of the country's economy. To support and develop it, the state adopted several programs that are bearing fruit today.

Key words: Entrepreneurship, scientific and technological progress.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік экономикалық жағдайын жақсарту, экономикалық дағдарыстан шығу, мемлекеттік тұрғыдан бақыланып отырылатын мәселелер арасында күн тәртібінде бірінші кезекке қойылып отыр. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы өз Жолдауында шағын және орта бизнеске ерекше тоқталды.

Тәуелсіздік жылдары жеңіл өнеркәсіп саласы бойынша 1,7 мың шағын кәсіпорын бой көтеріп, жұмысын бастаған. Олардың 97 пайызы шағын және орта

кәсіпорындар еді. Бүгінде бір ғана жеңіл өнеркәсіп саласында 12,5 мыңнан астам адам еңбек етіп, отбасын асырап отыр. Ресми деректерге назар аударсақ, Қазақстанның жеңіл өнеркәсіп саласы шығаратын өнімдердің 51 пайызы тоқыма бұйымдар, 42 пайызын киім өндірісі, ал қалған 7 пайызы былғары және оған жататын өнімдер құрайды.

Өнеркәсіптің басқа салаларымен салыстырғанда әлеуметтік маңызға ие болып отырған жеңіл өнеркәсіп салаласы белгілі бір аймақтағы немесе елдегі тұрғын халықтың сұранысын қамтамасыз етіп отырады. Оның дамуындағы басты фактордың бірі - сапалы жұмыс күшінің болуы. Соңғы онжылдықтарда өндіріске ҒТП жетістіктері кеңінен енгізіле бастады. Құрылымы жағынан бірнеше сатылы өндірістен тұрады: шикізат өндірісі (мақта талшығын алу, теріні бастапқы өңдеу); жартылай дайын өнімдер өндірісі (жіп иіру, тоқыма, бояу, былғары өңдеу); дайын өнімдер шығару (тігін өндірісі, кілем тоқу, аяқкиім). Қазіргі кезде, әсіресе дайын өнім өндірісі жедел қарқынмен дамуда.

Жеңіл өнеркәсіп халықтың жеке сұранысын қанағаттандыратын өнім түрлерін шағарады. Жеңіл өнеркәсіптің мақсаты - тұрғындарды әдемі, әр алуан, ең бастысы жоғары сапалы киіммен және аяқ киіммен қамтамасыз ету. Қазақстанның жеңіл өнеркәсібін шикізатпен толық қамтамасыз етуге зор мүмкіншілігі бар (мақта, жүн, әр түрлі мал терілері). Дегенмен, ол еліміздегі ең шешімін таппаған» сала болып есептеледі. Жеңіл өнеркәсіп көп салалы өндіріс. Оның негізгілері - тоқыма, тігін, мақта-мата, аяқкиім, былғары, тері илеу салалары. Жеңіл өнеркәсіп - еңбекті көп қажет ететін, көбінесе «әйелдер» қызмет ететін сала. Көп жағдайда Қазақстанда жеңіл өнеркәсіп саласын дамыту мәселесін қарастырғанда орасан зор шикізат қорына арқа сүйейтіні анық. Рас, еліміздегідей шикізат қоры жеңіл өнеркәсібі қатты дамыған елдерде де жоқ. Дегенмен ғаламдық экономикалық ынтмақтастық тамырын тереңге жайған қазіргі заманда тек қана шикізатқа сенуге болмайтыны белгілі. Жеңіл өнеркәсіп саласын дамыту үшін өзге елдердің озық технологияларын әкеліп, сапалы өнім шығарудың мәні зор және өндірісте шикізатты алудан дайын өнімді жасауға дейінгі толық өндірістік циклді жандандыру аса қажет. [1]

Елдің ішкі нарығын қорғау үшін жеңіл өнеркәсіп өндірісінің көлемін экономикалық қауіпсіздік деңгейіне дейін жеткізу, яғни, отандық өндіріс үлесін 40-50 %-ға дейін жеткізу керек. Қазіргі кезде мемлекет тарапынан ішкі нарықты отандық сапалы өніммен толтыру үшін қолайлы жағдайлар жасап отыр. Шикізатты дайын өнімге дейін терең өңдеуді жүзеге асыратын жеңіл өнеркәсіп өнімін өндірушілерді қаржымен қамтамасыз ету мәселесін жетілдіру қажет. Отандық тауар өндірушілердің бәсекеге қабілетті тауарларын сыртқы нарыққа шығаруына қолдау жасау мүмкіндіктерін қарастыруы қажет. Жеңіл өнеркәсіп өнімінің көлемі 43 млрд. теңгені құрады. Кәсіпорындар 21,2 млрд. теңгенің тоқыма бұйымдарын, 17,9 млрд. теңгенің киім-кешегін, 3,7 млрд. теңгенің тері өнімдерін шығарды. ОҚО аймақтық жеңіл өнеркәсіп кластерін құру үшін «Қазақстанның инвестициялық қоры» АҚ тоқыма өндірісімен айналысатын кәсіпорындарды дамыту бағытында бірқатар шараларды қолға алды.

«Бизнестің жол картасы» бағдарламасы аясында жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарын қаржылай қолдаудың нәтижесінде бірінші жарты жылдықта 23,6 млрд. теңгеге 115 жобаға қолдау көрсетілді. Қазақстандық жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары жалпы құны 182 млрд. теңге болатын ұзақ мерзімді 342 келісім жасасқан. Бүгінде Қазақстанның жеңіл өнеркәсібіндегі кәсіпорындардың 80%-ы шағын және орта бизнес субъектілері болып табылады, бұл ретте шамамен сала

кәсіпорындарының шамамен 80%-ы жүктемелігі 30 - 40%-ды құрайтын ескірген жабдықтармен жарақталған. Саланы дамытудың жалпы үрдісі ел өнеркәсібі көлеміндегі оның үлесінің төмендеуімен сипатталады, бұл жұмыс орындарының қысқаруына, ішкі нарықтан отандық тауар өндірушілерді шетелдік өндірушілердің тықсыруына әкеледі, бұл апатты сипат алды.

Елбасының тапсырмасы бойынша қолға алынған Үдемелі индустриалды-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасы аясында жеңіл өнеркәсіпті өркендетудің жоба-жоспары әзірленген болатын. Құжатта шикізатты өңдеп – дайын өнімді сыртқы нарықтарға шығару, жоғары сапалы өнім өндіріп – жеңіл өнеркәсіп өнімдеріне деген ішкі нарық қажеттілігін толықтай қамтамасыз ету және еңбекке қабілетті халықты жұмыспен қамту мәселесі тайға таңба басқандай анық көрсетілген. [2]

Бұл проблеманы шешу үшін шикізат экспортын тежеу және өңдеуші өндірісті дамыту бағытындағы шараларды енгізу қажет. Ол отандық жеңіл индустрияны дамыту үшін өндірісте шикізатты алудан дайын өнімді жасауға дейінгі (толық цикл) кластерді дамыту аса тиімді болар еді. Мысалы, өсірілген мақтадан шитті мақтаны алу ғана емес, сонымен бірге одан мата дайындалғаны және одан киім тігілгені халық үшін аса маңызды. Сонымен қатар шикі мал терісін жинап, тері-былғары өңдейтін зауыттарда оны өңдеп, әрі қарай аяқ-киім тігу нағыз кластерлік жүйе болар еді. Әрі оның халықты жұмыспен қамту мәселесін шешуде және отандық өнімдермен қамтамасыз етуде басты роль атқарар еді.

Қазақстанда климаттың, сапалы жем-шөп базасының және табиғи селекцияның арқасында тері сапалы әрі жоғары сұранысқа ие. Жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары қауымдастығының деректері бойынша, алдағы жылдары елімізде толық өңделмеген 14 млн дана тері өндірілген. Оның ішінде 3 млн дана экспортталған, ішкі өңдеуге 2,4 млн дана жіберілген. Импорт мүлдем жүзеге асырылмаған дерлік. 8,6 млн дана өңделмеген тері «көлеңкеде» қалып отыр және «қара» және «сұр» экспорт схемасы арқылы заңсыз жолмен елден шығарылған.

Жалпы, тері – стратегиялық өнім, оны жоғары өңдеуге дейін жеткізіп, дайын өнімді экспортқа шығаруға болады. Мәселен, тәжірибеде көрсеткендей, өңделген теріні сатқанға дейін тері шикізатының сатып алу бағасын 20 есеге, ал дайын өнім (аяқкиім, мех өнімдері, тері тондары, киімге арналған былғары) шығарған кезде оны 70-80 есеге дейін көтеруге болады. Тері дайындау осы саланың тағы бір маңызды проблемасы әрі тежеуші факторы болып табылады. Тері-былғары өндірісін жандандыру шағын бизнесті дамытудың басты факторы болып табылады. [3]

Қазақстан аграрлық ел болғанына қарамастан, бізде тері дайындау және өңдеу жөніндегі кәсіпорындар қалған жоқ десек те болады. Сондықтан әр обылыс орталықтарында бизнеспен бірлесіп, тері сатып алу-дайындау оталықтарын ашу жұмыстарын жүргізуі керек. Бұл ретте, дайындау орталық жиналған теріні, кейіннен отандық тері зауыттарында өңдеу үшін оны барлық технологиясын сақтай отырып бастапқы өңдеуді өз міндеттеріне алғаны жөн. Қазір Тараз қаласындағы, Семейдегі бұрынғы былғары зауыттары, аяқкиім фабрикалары толық қуатпен жұмыс істей алмай отыр, оның жұмысын жандандыру жергілікті әкімдердің басты мәселесі болуы керек деп ойлаймыз. [4]

Сондай-ақ қазіргі заманғы жеңіл индустрияның ғылымды қажетсінетінін ескеру керек. Қазіргі уақытта бұл саланың бәсекеге қабілеттілігінің технология мен инновацияға салынатын инвестицияның деңгейіне тәуелділігі жоғары. [5]

Өкінішке қарай, отандық кәсіпорындардың көпшілігінде жабдықтардың,

сондай-ақ өндірістің технологиялық үдерістерінің физикалық және мораль-дық жағынан тозуы еңбек өнімділігіне, өнім сапасына теріс әсер ететіні сөзсіз. Ол үшін тұрып қалған кәсіпорындарды жеңіл өнеркәсіпті іске қосу үшін мемлекеттік даму институттарының құралдарын пайдалана отырып жеңілөнеркәсіб өндірісіне инвестиция тарту қажет. Сондықтан шетелдік инвесторлар үшін де, өзіміздің өндірушілерді ынталандыру үшін де тартымды жағдай жасаудың маңызы зор. Сондай-ақ өндірістерде техникалық бақылау бөлімдерін жаңғыртқан жөн. «Қазақстанда жасалған» деген белгісі бар тауарларды және қазақстандық тауар өндірушілер және киім мен аяқкиім брендтері туралы танымдық рекламалар теледидар, радио, газет журналдар арқылы танымал ету жолдарын қарастыру қажет. Бүгінгі күні жеңіл өнеркәсіптің жедел дамуына серпін беретін маңызды мәселерді шешуге қабілетіміз де жеткілікті және мүмкіншіліктеріміз мол. Ол үшін кешенді жұмыстар атқарылуы керек

Әдебиеттер тізімі

1. М.Г.Вайнер. Основные производственные фонды и эффективность их использования в сельском хозяйстве. М-1990г.
2. Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына ««Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» жолдауы. 30 Қараша 2015 ж.
3. С.Әкімбеков. “Экономикалық теория” Астана 2002ж
4. Ж.Мақанов Прибыль и её факторы, влияющие на эффективность производства на мелиорированных землях.Труды ТИИИМСХ, выпуск 96. Ташкент,1978.
5. М.М.Алексеева Планирование деятельности фирмы. - М.: Финансы и статистика, 2005 – 449 с.
6. М.И Баканов, А.Д.Шеремет Теория экономического анализа. – М.: Финансы и статистика, 2005 – 345 с.

ӘОЖ 330.131.7

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ТӘУЕКЕЛДІҢ МӘНІ

Алишева Камила

студент МЖБ-18-1, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы, 4 курс
 Ғылыми жетекшісі: Махашева Ж.А. аға оқытушы, экономика ғылымдарының
 магистрі, «Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика және басқару»
 кафедрасы

Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аннотация: Развитие мирового финансового рынка напрямую влияет на производственные и торговые корпорации крупных финансовых кредитных институтов, являющихся членами мирового экономического пространства. Риски, возникающие в процессе деятельности таких компаний, из года в год увеличиваются. Это связано с появлением новых финансовых инструментов, которые активно используются участниками рынка.

Ключевые слова: риск, расход, предприятие, ответственность.

Аннотация: Әлемдік қаржы нарығының дамуы, әлемдік экономикалық кеңістіктің мүшелері болып табылатын ірі қаржы несие институттарына өндірістік және сауда корпорацияларына тікелей әсер етеді. Осындай компаниялардың қызметі барысында пайда болатын тәуекелдер жылдан жылға көбеюде. Бұл нарықтың қатысушылары белсенді түрде пайдаланатын жаңа қаржы құралдарының пайда болуымен байланысты.

Түйінді сөздер: тәуекел, шығын, кәсіпорын, жауапкершілік.

Annotation: The development of the global financial market directly affects the production and trading corporations of large financial credit institutions that are members of the global economic space. The risks arising in the course of the activities of such companies are increasing from year to year. This is due to the emergence of new financial instruments that are actively used by market participants.

Keywords: risk, expense, enterprise, responsibility.

Экономикалық қызмет саласына қатысты «тәуекел» сөзінің басым мағынасы кәсіпкерлерге төндіретін қауіп болып табылады. Тарихи тұрғыдан алғанда, бұл қауіп ақшаға қатысты болды, әсіресе саудаға байланысты шығындар туралы. Тәуекел оң да, теріс те болуы мүмкін, қабылданған әрекеттердің түпкілікті нәтижесіне қатысты белгісіздікті қамтыды. Бұл, ең алдымен, белгісіздікпен, экономикалық қызмет саласындағы кездейсоқтықпен, сонымен қатар, белгілі бір пайдамен байланысты болды, оны қабылданған іс-шаралар нәтижесінде алуға болады және осылайша тауарларды сатудан түсетін пайда артады.

Тәуекел ұғымы кейде нақты анықтаманы табу қиын жағдайларда немесе кейбір мәселелерді шешуде қолданылады. Мұндай сипаттамалардағы қауіп-қатерлер болашақта адамзат үшін маңызды болатын жаңа құбылыстарды білдіреді. Бұл екі түрлі, бірақ бір-бірімен тығыз байланысты мағыналар: адамның осы процестерге қатысуынан туындаған оның айналасындағы процестерге қатысты тәуекел; тәуекел – адамның өзі қабылдаған және оның батылдығын сипаттайтын қауіпті іс-әрекет (жауапкершілік, тиісті қасиеттер).

Адам әрқашан өзіне тәуелсіз немесе оның іс-әрекетінен туындаған қауіп жағдайында өмір сүрді. Бұрын тәуекелді бақылау мүмкіндігі шектеулі болатын. Адам қауіптің себептерін дәл анықтай алмады, ол қауіптерді болжай алмады және олардан қорғануды білмеді. Осы жерден қауіп фатализммен байланысты болды.

Олар тәуекел туралы адамдар алған білім мен саналы әрекеттер негізінде ықтимал қауіптерге қатысты шаралар қабылдау мүмкіндігі болған кезде ғана айта бастады.

Тәуекел - бұл адамдарға зиян келтіретін немесе материалдық және басқа да шығындарға әкелетін факторлардың, әрекеттердің немесе процестердің жиынтығы. Тәуекел қауіптен өзгеше, бұл белгілі бір тікелей қауіпті білдіреді. Тәуекел туралы салдарында сенімсіздік болған кезде ғана айтылады. Белгілі бір шығын тәуекел емес, бұл орын алған факт. Тәуекел адамның іс-әрекетімен байланысты, бірақ саналы және есептелген тәуекел мағынасында міндетті емес.

Тәуекелдің тағы бір маңызды аспектісі - бұл белгілі бір мақсатқа, әсіресе экономикалық қызметке бағытталған мүмкін әрекеттер. Алайда, бұл процесте мақсатқа қол жеткізілмеуі мүмкін екенін ескеру қажет. Шындығында, ұқсас немесе тіпті бірдей әрекеттерді әртүрлі субъектілер бірдей қабылдамайтын жағдайлар болуы мүмкін. Бұл белгілі бір әрекеттер нәтижесінде мүмкін болатын немесе алынған әсерлерді біржақты бағалауды тек мақсаттар туралы нақты идея негізінде

жасауға болатындығына байланысты. Тәуекел ұғымы оқиғаның жеке компоненттері туралы ақпараттың болмауымен байланысты. Мұның себебі мен салдары - адамның әрекеті, сондай-ақ техникалық құрылғылар, олардың кейбіреулері табиғатта детерминистік тұрғыда, ал басқалары кездейсоқ болады.

Осылайша, тәуекел саналы әрекеттің немесе іс-әрекеттің қажеттілігінің туындауынан пайда болады деп қорытынды жасауға болады. Алайда, белгілі бір жағдайларда тоқтату тәуекелдің басталуына әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, кейде бұл әрекет жасалса, бұл тәуекелдің бар-жоғы белгісіз. Қорытындылай келе, бұл жағдайда тәуекелді бір немесе бірнеше мақсатқа жету мүмкіндігі туралы ақпараттың болмауы ретінде анықтауға болады.

Осылайша, тәуекел саналы әрекеттің немесе іс-әрекеттің қажеттілігінің туындауынан туындайды деп қорытынды жасауға болады. Алайда, белгілі бір жағдайларда және тоқтату тәуекелдің басталуына әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, кейде бұл әрекет жасалса, бұл тәуекелдің бар-жоғы белгісіз. Қорытындылай келе, бұл жағдайда тәуекелді бір немесе бірнеше мақсатқа жету мүмкіндігі туралы ақпараттың болмауы ретінде анықтауға болады.

Саналы түрде шешім қабылдаған адамдар тәуекелдің қайнар көзін сырттан қауіп төндіретін қауіп ретінде көреді, оған әсер ету қиын. Техникалық прогреске байланысты қауіп-қатерден гөрі қауіптер мен қауіптер көбірек болады. Тәуекел ұғымы объективті емес категория болып табылады және көптеген ымыралар мен келісулерді қажет етеді деген пікір кең таралған. Бұл кез-келген оқиғаны немесе құбылысты тану көбінесе тарихи тұрғыдан өзгертін мәдени жағдайларға байланысты қауіпті болады. Демек, әр түрлі қызмет салаларында қолдануға болатын тәуекел ұғымының бірыңғай объективті және әмбебап анықтамасын қалыптастыруға негіз жоқ деген қорытынды жасалады.

Сонымен бірге, экономикалық қызметке қатысты оның кез-келген түрі тәуекелмен байланысты деген тұжырым жалпыға бірдей танылған, өйткені ол оның нәтижелеріне әсерін алдын-ала анықтау мүмкін емес көптеген факторлар мен жағдайларға байланысты. Тәуекел экономикалық қызмет нәтижелерінің белгісіздігімен байланысты. Тәуекелдің өзі көбінесе болашақ кірістер мен шығыстарға қатысты белгісіздік деңгейімен байланысты. Экономикадағы басқарушылық шешімдер белгісіздік жағдайында қабылданады және әртүрлі тәуекел дәрежесімен сипатталады.

Экономикалық қызметтегі белгісіздік осы саладағы көптеген процестердің анықтамасы бойынша анықталмайтындығына байланысты. Сонымен, ғылыми-техникалық прогрестің қарқынының өсуін немесе жаңа бағыттарының пайда болуын, тұтынушылардың қалауы мен нарықтағы жағдайдың өзгеруін, ауа-райының кенеттен өзгеруін және т. б. болжау мүмкін емес.

Экономикалық қызмет нәтижелерінің белгісіздігі объективті факторларға байланысты болғандықтан, экономикадағы белгісіздіктің өзі объективті, сондықтан адам қызметінің осы саласындағы тәуекелдерді объективті категория ретінде қарастыру керек.

Қазіргі экономикалық әдебиеттерде тәуекелдің мәні туралы консенсус жоқ. Көптеген авторлар қауіпті анықтаған кезде оқиғаның нәтижесінен шығады. Жалпы алғанда, осы позициялардан тәуекел нақты шешімдердің немесе әрекеттердің нәтижелерін күтілгеннен ауытқу мүмкіндігі немесе қауіп ретінде қарастырылады. Қойылған мақсаттан ауытқуға әкеп соқтыратын күтпеген оқиғалардың туындау ықтималдығына О.В.Романченко тәуекелді де жатқызады, алайда тәуекел бағалауды

және таңдауды жүзеге асыруды қажет ететін іс-әрекеттердің баламалы нұсқаларының болуымен де байланысты деп санайды.

М. В. Грачева, С.Я. Бабаскин, И. М. Волков және т. б. тәуекелді тек теріс жағынан қарастырады, оны жобаны іске асыру барысында қолайсыз жағдай мен салдардың пайда болу мүмкіндігі ретінде анықтайды [1].

Кәсіпорынның қызметіне қатысты тәуекелді қарастыра отырып, А.Стрельцов пен О.Цамутали оның мазмұнын үш негізгі бағытпен байланыстырады, біріншіден, кәсіпорын өзінің қолда бар ресурстарының бір бөлігін жоғалту мүмкіндігімен, екіншіден, белгілі бір мақсаттарды іске асыру үшін тартылған ресурстардың жоғалуымен, үшіншіден, кірістерді толық алмау немесе экономикалық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде қосымша шығыстардың пайда болуымен байланысты [2].

И. Д. Сердюкова тәуекелді өндірістік немесе шаруашылық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде кәсіпорынның өз шығыстарының бір бөлігін жоғалту ықтималдығымен (қауімен) байланыстырады [4]. В.Н. Жованиковтың пайымдауынша, тәуекел тек күтпеген Оқиғалармен ғана емес, сонымен бірге белгілі бір ықтималдықпен шаруашылық жүргізуші субъектінің табысты бизнесті жалғастыру қабілетіне әсер етуі мүмкін күтілетін Оқиғалармен де байланысты [5]. Бұл анықтамаларда тәуекел негізінен тек шығындарға байланысты болады.

Әр түрлі нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігі Ю. Ю. Кинев тәуекел туралы түсінікке баса назар аударады, бірақ кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметіне оң және теріс әсер ететін әр түрлі сипаттағы белгісіз нәтижелерді алудың нақты мүмкіндігі, ол іс-әрекеттің де, әрекетсіздіктің де салдарын мойындайды [3]. Тәуекел санатын анықтауда басқа тәсілге сәйкес тәуекел құбылысының өзі әрекет, процесс ретінде қарастырылады.

Ю.Н.Трониннің пайымдауынша, тәуекел - бұл көптеген нәтижелерде жүзеге асырылатын баламалар мүмкін болған жағдайда субъект қабылдаған шешімнің сипаттамасы, нақты нәтижеге қатысты белгісіздік бар және олардың кем дегенде біреуі қауіпті [6].

Басқа дереккөздерде бұл тәсіл даулы болып саналады, өйткені тәуекел көбінесе теріс аспектіні қамтиды, сондықтан міндеттер мен жоспарларды орындамаудың және күтілетін әсерлерді алудың, керісінше, шығындарды алудың ықтималдығын білдіруі мүмкін. Егер біз тәуекелдің оң аспектісі туралы айтатын болсақ, онда пайда мен пайдаға қол жеткізу ықтималдығына назар аударылады.

Ең алдымен жағымсыз процестерді және олардың салдарын қарастырудың маңыздылығы туралы дәлелдерге келісе отырып, экономикалық салада тәуекел операцияларының оң жақтары, әсіресе нарықтық экономиканың іргелі негізін құрайтын кәсіпкерлікте өте маңызды екенін атап өткен жөн, сондықтан тәуекел санатын қарастыру кезінде ескеру қажет.

Сонымен, тәуекел – бұл экономикалық қатынастардың мүдделі субъектілерінің объективті белгісіздік пен қақтығысты қабылдауының сипаттамалық ерекшеліктерін көрсететін, мақсат қою, басқару, шешім қабылдау, бағалау процестеріне тән экономикалық категория деп санайды. мүмкін қауіптер мен пайдаланылмаған мүмкіндіктермен күрделенеді. Алайда, бұл анықтаманың соңғы ережесі қауіпті жағдайлардың нәтижелерін, ең алдымен, қолайсыз салдарға дейін төмендететінін көрсетеді.

Жоғарыда келтірілген тәуекел мәнінің анықтамаларының артықшылықтары мен кемшіліктерін ескере отырып, анықтаманы мүмкіндігінше жеңілдетуге тырысып, экономикалық қызметтің мәніне сүйене отырып, тәуекелдің анықтамасын

объективті себептерге байланысты оның нәтижелері белгісіз болған кезде адамдар арасындағы экономикалық қызмет процесінде қарым-қатынасты білдіретін категория ретінде ұсынуға болады. Тәуекел объективті экономикалық категория болып табылады және бұл қызмет қандай жолмен жүзеге асырылатынына қарамастан, экономикалық қызметтің барлық түрлеріне тән. Алайда, егер таңдау болса, онда тұрақты максималды экономикалық нәтижелерге қол жеткізу үшін тәуекел барынша азайтылуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Риск-анализ инвестиционного проекта: Учебник для вузов / Под ред. М. В. Грачевой. - М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 351 с.
2. Стрельцов А., Цамутали О. Оценка риска при обновлении производственного аппарата // Управление риском. 2000. № 2. С. 12-14.
3. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия решения // Менеджмент в России и за рубежом. 2000. № 5. С. 78-83.
4. Сердюкова И. Д. Управление финансовыми рисками // Финансы. 1995. № 12. С. 6-9.
5. Жоваников В. Н. Риск-менеджмент в коммерческом банке в условиях переходной экономики // Деньги и кредит. 2002. № 5. С. 60-65.
6. Тронин Ю. Н. Можно ли управлять рисками? // Банковские технологии. 2000. № 3. С. 60-63.

ӘОЖ 348.26

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНДУСТРИЯЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ

Расулиева Әсия Махсетқызы

**студент МЖБ-20-1, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім беру
бағдарламасы, 2- курс**

**Ғылыми жетекшісі: Умирзакова Нургуль Тлеукуловна аға оқытушы,
менеджмент ғылымдарының магистрі.**

**«Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика және басқару»
кафедрасы**

Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аннотация: Важно, какая страна будет конкурентоспособной, чтобы идти по пути современного глобального развития. Это в первую очередь движущая сила общественного развития – политика индустриально-инновационного развития, связанная с продвижением науки и квалификацией специалистов, сохранит преемственность и будет сконцентрирована на решении задач добывающей промышленности. Она будет сочетаться с принятыми программами по развитию инвестиционного климата, привлечению и удержанию иностранных инвестиций, продвижению экспорта, обеспечению массовой занятости, развитию общей инфраструктуры, цифровой инфраструктуры, а также регионов. Индустриально-

инновационное развитие будет учитывать политику по развитию других секторов, реализуемых государственной программой поддержки и развития бизнеса, программами развития АПК, отраслей услуг.

Ключевые Слова: Инвестиции, индустрия, инновации, глобальные, рынок, процессы, конкуренция, АПК, образование, наука, цифровые.

Аннотация: Қазіргі ғаламдық даму көшіне ілесу үшін қай елдің де бәсекеге қабілетті болуы маңызды. Бұл бірінші кезекте қоғамдық дамудың қозғаушы күші – ғылымның алға басуы мен мамандардың біліктілігіне байланысты Индустриялық-инновациялық даму саясаты сабақтастықты сақтайды және өндіруші өнеркәсіптің міндеттерін шешуге шоғырландырылатын болады. Ол инвестициялық ахуалды дамыту, шетелдік инвестицияларды тарту және ұстау, экспортты ілгерілету, жаппай жұмысбастылықты қамтамасыз ету, жалпы инфрақұрылымды, цифрлық инфрақұрылымды, сондай-ақ өңірлерді дамыту жөніндегі қабылданған бағдарламалармен ұштасатын болады. Индустриялық-инновациялық даму Бизнесіті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасымен, АӨК-ті, көрсетілетін қызметтер салаларын дамыту бағдарламаларымен іске асыралатын басқа секторларды дамыту жөніндегі саясатты ескеретін болады.

Түйінді Сөздер: Инвестиция, индустрия, инновация, жаһандық, нарық, үдеріс, бәсеке, АӨК, білім, ғылым, цифрлық.

Annotation: It is important which country will be competitive in order to follow the path of modern global development. This is primarily the driving force of social development – the policy of industrial and innovative development related to the promotion of science and the qualification of specialists will maintain continuity and will focus on solving the problems of the extractive industry. It will be combined with the adopted programs to develop the investment climate, attract and retain foreign investment, promote exports, provide mass employment, develop general infrastructure, digital infrastructure, as well as regions. Industrial and innovative development will take into account the policy for the development of other sectors implemented by the state program for business support and development, programs for the development of agriculture, service industries.

Keywords: Investment, industry, innovation, global, market, processes, competition, agriculture, education, science, digital.

Қазіргі ғаламдық даму көшіне ілесу үшін қай елдің де бәсекеге қабілетті болуы маңызды. Бұл бірінші кезекте қоғамдық дамудың қозғаушы күші – ғылымның алға басуы мен мамандардың біліктілігіне байланысты. Жаңалық пен ғылымды, технологияны, техниканы өндіріспен тығыз байланыстыру мақсатында Қазақстанда «индустриялық-инновациялық даму» бағыты көзделген. Бүгінде біз үлкен мүмкіндіктері бар ел ғана емес, сол мүмкіндіктерді нақты жүзеге асырып отырған алып мемлекетке айналу дамымыз. Мемлекеттің бәсекеге қабілетін көрсететін басты көрсеткіш — оның экономикасы. Экономиканың бәсекеге қабілетті болудың басты бағыты — индустриялық-инновациялық экономика құру және шикізаттық емес секторды дамыта отырып, инновациялық процестерге бет бұру. «Индустрияландыру» ұғымын терминологиялық көзқарас жағынан қарастырайық. Уикипедия танымал электронды энциклопедиясына сәйкес.

«Индустрияландыру (немесе өнекәсіптік төңкеріс) (лат. Тілінде Industria) — дамудың дәстүрлі кезеңінен индустриялық кезеңге экономикада өнеркәсіптік өндірістің басымдылығымен үдетілген әлеуметтік-экономикалық ауысу үдерісі. Бұл

үдеріс жаңа технологиялардың дамуымен байланысты, әсіресе энергетика және металлургия салаларында. Индустрияландыру барысында қоғам да кейбір өзгерістерге ұшырайды, оның әлемдік тануы өзгереді. Еңбекке позитивті көзқарас, жаңа технологияларды және ғылыми жаңалықтарды мейлінше тезірек қолдануға ұмтылу да өндірістің және халық табысының үдемелі өсіміне өз үлесін қосады. Нәтижесінде, аса кең ауқымды, ақыр аяғында, өнімнің және қызметтің барлық түрлерінің әлемдік нарығы қалыптасады, бұл, өз кезегінде, әрі қарай экономикалық өсімнің инвестицияларын ынталандырады [1].

Инновациялық қызметтің даму дәрежесі экономиканың нақты секторларының негізгі өсу факторы болып табылады. Алайда, бүгінгі таңда Қазақстан экономикасының нақты секторындағы инновациялық қызмет сыртқы орта талаптарына сай келмейді. Тұтастай алғанда, Қазақстан инновациялық экономиканы дамытудың бастапқы кезеңінде тұр. Инновациялық қызметті дамыту бойынша «Индустрия 4.0» қарсаңындағы мемлекеттік саясат жаһандық сынқатерлерге бейімделуге бағытталған. Инновациялық қызмет қажетті жағдайда қарқынды дамып келеді. Қазіргі уақытта инновациялық жүйенің негізгі элементтері қалыптасты, алайда инновациялық қызметті одан әрі дамыту Қазақстан нарығындағы бәсекелестіктің ұлғаюына тәуелді болады. Инновациялық қызметті дамыту үшін одан әрі ынталандырмалар мен жағдайларды жасау экономикалық саясаттың негізгі міндетіне айналуы тиіс. Жағдайдың күрделілігі мемлекеттер мен олардың экономикалық субъектілері арасындағы халықаралық сауда алаңында бәсекелестіктің артуымен байланысты. Осы жұмыста сын-қатерлерді анықтау мақсатында Қазақстанның жаһандық мәнмәтіндегі инновациялық белсенділігінің ағымдағы жағдайы ұсынылған. Бұдан басқа, жұмыс экономиканың нақты секторындағы инновациялық қызметтің ахуалын талдауға бағытталған және онда негізгі тәуекелдер бөліп көрсетілген. Инновациялық жобаларды өткізу үшін жаңа енгізілімнің түрлі ұйымдық-экономикалық аспектілерімен айналысатын мамандар қажет, яғни инновациялық менеджерлер. Олар түрлі ұйымның құрылымында әрекет етуі мүмкін. Инновациялық менеджерлер ғылыми-техникалық және экономикалық-психологиялық, инженерлік-экономикалық білімдерді, дәстүрлі менеджерлер мен ғылыми зерттеушілердің қасиеттерін иелену қажет. Инновациялық жобаның менеджері ғылым мен техника саласындағы оның білімі үшін, ынтасы үшін таңдалады. Егер, жобаға қатысушылар жастары өмірлік және кәсіптік тәжірибелері әр түрлі болып келетін адамдар болса, онда инновациялық жобаның менеджері мәселелермен кездеседі. Осыған байланысты сөйлесу және жанжал мәселері туындауы мүмкін. Сондықтан, инновациялық менеджер адамдарды басқара білуі қажет және жанжалдарды шешуі үшін тәсілдер қолдана білуі қажет. Инновациялық жобаның менеджері ұйымның жоғарғы басшысымен әрдайым қарым-қатынаста болады. Инновациялық жобаларды қалыптастыра отырып, басшы оның ерекшеліктері мен тиімділігін есепке алуы қажет:

-ең төменгі тәуекелі бар, бірақ аз пайда беретін және қысқа мерзімді нәтиже алуға бағытталған жобалар;

-тәуекелдіктің орта деңгейі мен орта пайдалы орта мерзімді жобалар;

-тәуекелдіктің жоғары деңгейі мен жоғары пайдалы ұзақ мерзімді жобалар.

Инновациялық жобаларды басқару фирма стратегиясының байланысынан тыс жүргізілмейді, ол фирма стратегиясына енгізілуі керек. Инновациялық жобаны әзірлеу мен оны өткізуді басқару кезінде ғылым мен техниканың қазіргі жетістіктері туралы, ақпаратты реттеуі және басқа компаниялармен стратегиялық одақ құруы

тиіс. Басқарудың дәстүрлі-ұйымдық құрылымы менеджментте вертикалды ретінде белгілі. Ол барлығын төменнен жоғары қарай бағындыруды болжайды. Ұйым құрылымы жобаны өткізуді бірнеше өндірушінің қатысу керектігін есепке алуы қажет.

Ұйымдық құрылымды инновациялық жобаларды басқару үшін, мынадай себептер бойынша таңдайды:

- көптеген жобаның ағымдағы мәртебесін анықтауға рұқсат береді;
- түрлі жобаларды дайындау кезінде пайда болатын қарама-қайшылықтарды шешуге көмектеседі;
- жобаларды басқару жүйесінің икемділігін көтереді;
- басшыға қызметкерлерді жақсы бақылау мүмкіндігін береді;
- жобаның мақсатын, оның мәртебесі мен қиындықтарын анықтауға мүмкіндік береді;
- ұйымдағы басқаратын лауазым санының өсуін қамсыздандырады.

Нарықты экономикаға өту кезеңінде басқару жүйесін одан әрі дамыту және осы кезеңге тән жаңа қағидаларды басшылыққа ала отырып экономиканы жандандыру – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Осы тауқыметті шешу жөніндегі негізгі тұтқалардың бірі ол өндірісті, жалпы экономиканы іскерлікпен басқару, нарықты-экономикалық қатынастарды дамыту, оларды құқықты тұрғыдан реттеу, ақша – несие, қаржы және валюта қатынастарын жүзеге асыру. Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында 40-тан астам әр түрлі бағдарламалар жасалды, соның ішінде екі арнайы бизнесті дамыту бойынша бағдарламалар - «Бизнестің жол картасы–2020» және «Өнімділік–2020». Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы және аталған бағдарламаларды жүзеге асыру бойынша іс-шаралар жоспары Қазақстанның барлық аймағының индустриялық-инновациялық дамуына бағытталған жобаларды жүзеге асыруды қарастырады. Тек қана индустрияландыру картасының аясында 12,1 трлн теңге шамасынан астам сомаға 927 жоба іске асады, осының нәтижесінде құрылыс кезеңінде 235 мың шамасында және пайдалану кезеңінде 195 мың шамасында жұмыс орындары пайда болады. Оның ішінде құны 7,5 млрд теңгеден астам шаманы құрайтын, жалпы сомасы 8,1 трлн теңге 48 аса ірі әлеуметтік маңызы бар жобалар республикалық картаға қосылды. Оларды жүзеге асыру 230 мыңнан астам жұмыс орындарының пайда болуына мүмкіндік береді. Аймақтық картаның жалпы сомасы 4 трлн теңге 879 жобасын жүзеге асыру нәтижесінде шамамен 200 мың адам тұрақты жұмыс орнымен қамтамасыз етіледі.[4] Жер қойнауына Менделеев кестесінде келтірілген қазба байлығының бәрін дер-лік жинаған ұлы даланың төл иесі Қазақстан үшін индустриялық державаға айналуы тағдырдың өзі жазған сияқты. Еліміздегі үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасының табысты жүзеге асырылуы ғылым мен өндірістің байланысы қамтамасыз етілуіне тікелей тәуелді деуге болады. Сондықтан бүгінде елімізде қолға алынған үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасының ауқымды жобаларын іске асыру үшін техникалық білімді, кәсіби біліктілігі мен машықтануы жан-жақты, жаңа тұрпаттағы мамандарға сұраныс аса жоғары болып отыр.

Қазақстанның әлемдік көшбасшылар қатарынан көрінуі мен еліміз экономикасының бәсекеге қабілеттілік деңгейінің артуы өнеркәсіптің инновациялық даму тиімділігімен анықталады. Бұл өз кезегінде озық білім мен жаңа технологияларды өмірге әкелетін ғылыммен және өндіріспен жүйелі байланыстағы жоғары техникалық білім саласын жаңғыртуға байланысты. Бүгінгі

күні жоғары оқу орындарының әлеуеті білім беру қызметінің сапасымен ғана емес, еңбек адамын қалыптастыруға бағытталған

«Білім-ғылым «инновация» интеграциясының дамуымен де анықталады. Индустриялық-инновациялық даму саясаты сабақтастықты сақтайды және өндіруші өнеркәсіптің міндеттерін шешуге шоғырландырылатын болады. Ол инвестициялық ахуалды дамыту, шетелдік инвестицияларды тарту және ұстау, экспортты ілгерілету, жаппай жұмысбастылықты қамтамасыз ету, жалпы инфрақұрылымды, цифрлық инфрақұрылымды, сондай-ақ өңірлерді дамыту жөніндегі қабылданған бағдарламалармен ұштасатын болады. Индустриялық-инновациялық даму Бизнесіті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасымен, АӨК-ті, көрсетілетін қызметтер салаларын дамыту бағдарламаларымен іске асыралатын басқа секторларды дамыту жөніндегі саясатты ескеретін болады. Индустриялық-инновациялық саясаттың түпкілікті нәтижесі-ішкі және сыртқы нарықтарда өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігі. Мұндай нәтижеге қол жеткізу өндірілген өнімнің, оның ішінде сыртқы нарықта сұранысқа ие халық тұтынатын тауарлар мен өнімдердің жаңа номенклатурасын игерумен, қолда бар номенклатурасын кеңейтумен және "күрделендірумен" расталатын болады. Тұжырымдамада тікелей және жүйелі мемлекеттік қолдау.

Әдебиеттер тізімі

1. Уикипедия: еркін энциклопедия. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. Грант Роберт, М. Заманауи стратегиялық талдау : оқулық. Б.1. / М. Грант Роберт. — Алматы, 2014
3. Кусаинов Х.Х., Әжмұрат Н.Т. Аймақтық экономика және басқару: Оқу құралы — Алматы: Бастау, 2014
4. Бекболатова С. Эффективность инвестиций в современных условиях// Альпари, 2015 Асилова А.С. ҚР инвестицияны тарту мәселелері және оларды шешу жолдары//Альпари, 1, 2015 (65) 143-146 б.
5. Дуламбаева Р.Т. Инновационная индустриализация: особенности и проблемы реализации. — 2015. — [ЭР]. Режим доступа: <http://group-global.org/ru/publication>

УДК 338.24: 658.01

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА В СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Жолдыгулов К., студент

Эко-19-1, образовательная программа «Экономика», 3 курс

Научный руководитель: Онласинова А.А. старший преподаватель,
магистр экономических наук

Факультет «Экономики и бизнеса», кафедра «Экономики и управления»
Международный Таразский инновационный институт

Аннотация: Бұл ғылыми мақалада қазіргі заманғы әлемдік экономикада Қазақстанның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бұл салада мемлекеттің функциялары қарастырылған, мақалада экономико-математикалық құрастырылған, олар таңдалған көрсеткіштер бойынша экономикалық жағдайды модельдеуге ғана емес, сонымен қатар.

Кілітті сөздер: Экономикалық қауіпсіздік, экономика, экономикалық интеграция, тарифтер, әлемдік экономика.

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются вопросы экономической безопасности Казахстана в современном мировом хозяйстве, функции государства в этой сфере.

Ключевые слова: экономическая безопасность, экономика, экономическая интеграция, тарифы, мировая экономика.

Annotation: In this scientific article the problems of ensuring the economic security of Kazakhstan in the modern world economy, discussed the functions of the state in this area, the article constructed economic - mathematical models that allow you to not only model the economic situation in selected indicators for the analyzed period of time, but also to calculation of predictive the values of the main indicators characterizing the efficiency of crisis management in the development of Kazakhstan's economy.

Keywords: Economic security, economy, economic integration, tariffs, world economy.

Особо значима роль государства в регулировании социально-экономических процессов, что достаточно теоретически обосновано и подтверждено мировой практикой. Государство должно решительно работать с производством, а не уповать на самостоятельность рынка. В условиях экономических реформ наивно надеяться на то, что крайне слабые ещё механизмы рыночной самоорганизации смогут обеспечить выход из экономического кризиса. Высокая степень монополизации внутреннего рынка и слабость механизмов конкуренции определяют необходимость государственного вмешательства в дополнение к игре рыночных сил. Даже в современной Японии государственная помощь малым и средним предприятиям является аксиомой.

Функции государства в этой области реализуются через такие направления, как [1, с. 64]:

1) широкомасштабная поддержка частного сектора экономики, активное формирование класса отечественных предпринимателей, протекционистская поддержка ряда отраслей, защита государством прав частной собственности;

2) развитие государственных закупок, отслеживание и контроль за использованием монопольно завышенных цен для получения сверхдоходов;

3) формирование будущей управленческой элиты, развитие гарантий социальной защиты населения, создание слоя эффективных с общественной точки зрения собственников;

4) оптимизация соотношения различных форм собственности и повышения эффективности её использования;

5) обеспечение социально-политической стабильности, создание правовых и других условий для реализации принципа экономического самоопределения человека, формирование наиболее полной ответственности у государственных служащих за социально-экономические последствия принимаемых решений, особенно законов Республики Казахстан.

Устойчивость – как основополагающее качество экономической безопасности – должна обеспечиваться, прежде всего, специальными мерами государства (в соответствии с рисунком 1). Большое значение имеет стабильность курса национальной валюты, создание резервов в различных структурах, введение в систему предупреждающих индикаторов и встроенных стабилизаторов. Также необходимы меры государства по расширению присутствия зарубежных и развитию национальных рейтинговых агентств, которые бы проводили мониторинг ситуации в денежной сфере.

При этом особое внимание, на наш взгляд должно быть уделено двум аспектам:

- 1) созданию резервов;
- 2) мониторингу, основанному на системе предупреждающих индикаторов.

Система мониторинга включает группу индикаторов, характеризующих те или иные аспекты социально-экономической системы государства, отражающих текущее состояние и перспективы развития различных секторов экономики, денежной сферы и государственных финансов. В ходе анализа выявляются факторы риска, правильная оценка которых позволяет минимизировать вероятность и последствия возможного кризиса. Создание системы индикаторов раннего оповещения позволит своевременно выявлять внешние и внутренние экономические риски и адекватно реагировать на них, а совершенствование информационной базы о внешнеэкономических операциях обеспечит эффективность управленческих решений [2, с. 12].

В современных условиях развития экономики Казахстана от государства требуется мобилизация всех усилий для создания условий по выходу из экономического кризиса и обеспечению эффективного функционирования национальной экономики при реализации антикризисной программы. Правительством РК принята антикризисная программа отражающая основную цель смягчения негативных последствий влияния глобального кризиса на социально-экономическую ситуацию в Казахстане и обеспечивающая необходимую основу для качественного роста экономики. Для осуществления действенных мер антикризисной программы требуется адекватный механизм антикризисного регулирования, с помощью которого повысится результативность выхода из кризиса экономики Казахстана. Эффективное функционирование национальной экономики и обеспечение ее стабильного развития неразрывно связано с совершенствованием системы антикризисного регулирования. В Казахстане не достаточно развиты организационные механизмы взаимосвязи макро- мезо- и микроэкономического антикризисного регулирования, отсутствует эффективно действующая институциональная структура для принятия и реализации антикризисных управленческих решений.

Вместе с тем, реализация стратегии вывода экономики Казахстана из кризиса предполагает полномасштабное использование эффективных методов упреждения кризисных явлений, это внедрение национальной модели антикризисного регулирования. Для Казахстана особенно актуальна проблематика антикризисного регулирования, так как объективные кризисные явления, связанные с распадом традиционных производственно-экономических связей в рамках единого народнохозяйственного комплекса, сочеталась с субъективными дестабилизирующими факторами, из-за неумения упреждать социально-экономические кризисы и формировать адекватную рыночную модель антикризисного

регулирования. Антикризисное регулирование является одним из новых динамично развивающихся направлений современного менеджмента [2, с.3].

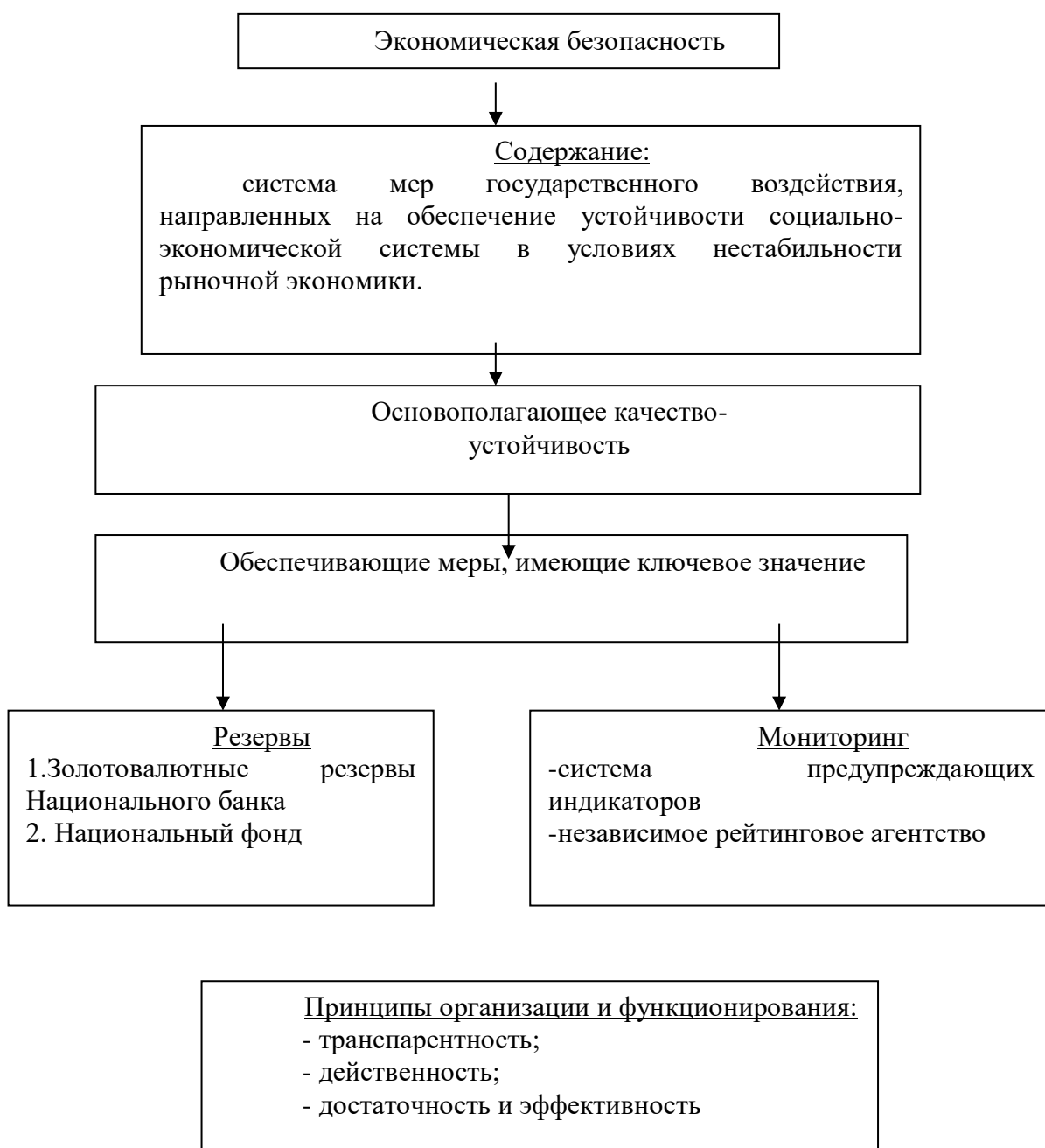

Рисунок 1. Механизм экономической безопасности [1, с. 11]

Эффективное функционирование антикризисного регулирования невозможно без оценки связей между различными факторами и результативными показателями, выявления их тенденций и разработки экономических прогнозов. Создание надежной информационной базы предполагает учет действия различных факторов, влияющих на эффективное функционирование экономики. Сохраняя закономерности развития экономики Казахстана в прошлом, был составлен прогноз на будущее [2, с.26].

Дальнейшее осуществление рыночных преобразований в Казахстане требует проведения экономических расчетов прогнозных результатов функционирования национальной экономики и обоснования путей их достижения. В работе были построены экономико - математические модели, которые позволили не только смоделировать экономическую ситуацию по выбранным показателям за исследуемый период времени, но и провести расчеты прогнозных значений основных показателей, характеризующих эффективность использования антикризисного регулирования в развитии экономики Казахстана.

Эффективное функционирование антикризисного регулирования невозможно без оценки связей между различными факторами и результативными показателями, выявления их тенденций и разработки экономических прогнозов. Создание надежной информационной базы предполагает учет действия различных факторов, влияющих на эффективное функционирование экономики. Сохраняя закономерности развития экономики Казахстана в прошлом, был составлен прогноз на будущее [3, С.26].

Дальнейшее осуществление рыночных преобразований в Казахстане требует проведения экономических расчетов прогнозных результатов функционирования национальной экономики и обоснования путей их достижения.

На первом этапе разрабатывается методологическая база антикризисного регулирования, которая основана на теории устойчивого социально-экономического развития, при этом акцентируется внимание на максимальное выявление долгосрочных преимуществ методологии проактивного антикризисного регулирования, обеспечивающей ранее выявление кризисных тенденций, что предопределяет реальную возможность заблаговременного уменьшения отрицательных последствий.

Второй этап организация проактивного антикризисного регулирования охватывает два направления, первый из которых связан с разработкой стратегии безкризисного развития. При этом приоритетное внимание уделяется обоснованию долгосрочных стратегических целей борьбы с кризисными явлениями, что принципиально отличает проактивный подход от ситуационного отношения к кризисам [4, С. 30].

Третий этап предполагает осуществления разработки конкретных программ и мероприятий по реализации стратегических целей и тактических задач борьбы с кризисными явлениями. На этой стадии определяется приоритетность использования методов, форм и способов предупреждения и упреждения кризисных ситуаций.

В большинстве случаев на этой стадии проводится выявление альтернативных сценариев и более конкретных вариантов проактивного воздействия на источники кризисных явлений.

На основе методологии проактивного антикризисного регулирования нами разработана модель антикризисного регулирования национальной экономикой Казахстана (рисунок 2), который принципиально отличается от схем и моделей, разработанных зарубежными и отечественными экономистами. В предлагаемой модели традиционные для рыночной экономики методы управления борьбы с кризисными явлениями с помощью противодействия циклическим колебаниям совокупного спроса соединены с предложениями по применению антикризисных методов по фазам воспроизводственного процесса.

Кроме того, при использовании данной модели, вероятно создание логической взаимосвязи между методами антикризисного регулирования в рамках национальной

экономики и разработкой организации антикризисного регулирования на мезо- и микроуровне.

Предложенный организационно-экономический механизм является методическим инструментом применения проактивных методов антикризисного регулирования национальной экономикой Республики Казахстан.

С помощью применения предлагаемых проактивных методов и механизма антикризисного регулирования возможно решение многих проблем, среди которых следует выделить:

- прогнозирование предкризисной ситуации, своевременно определяющее наступление кризиса, его первые признаки и характер;
- формулирование и реализация основных методологических проблем жизнедеятельности объекта управления в кризисных ситуациях;
- моделирование действия социально-экономической системы в кризисных ситуациях – прогнозирование кризисных ситуаций, их анализ и оценка, разработка и анализ поведения системы в условиях кризиса.

Комплексный и системный подход к решению проблемы обеспечения устойчивого экономического роста Республики Казахстан предполагает разработку модели антикризисного регулирования, позволяющей своевременно определить кризис национальной экономики. Использование проактивных методов и механизмов антикризисного регулирования, рассматривающих все возможные способы недопущения кризиса экономики, является основой научного предвидения кризисных явлений и управления ими в условиях их преодоления.

Итак, важно отметить, что в Казахстане антикризисное регулирование должно стать не только проблемой в сложившейся на сегодня ситуации, но и в целом приоритетной задачей органов власти как на макро- мезо- и микроуровнях. На базе объединения комплекса совокупных мер антикризисного регулирования, возможно, создать условия эффективного развития национальной экономики.

Список использованной литературы:

1. Актуальные проблемы национальной безопасности Республики Казахстан / Под. общ. ред. докт. экон. наук Серикбаева А.С., докт. филос. наук Нурахметова Т.Н. – Астана: Академия государственной службы при Президенте Республики Казахстан, 2004. – 162 с., С. 64
2. Жаппасова Р. Е. Устойчивость национальной валюты в контексте обеспечения экономической безопасности (на материалах Республики Казахстан). – Автореферат дисс. Канд. Эк. Наук. - Алматы, 2008, с. 11
3. Жаппасова Р. Е. Устойчивость национальной валюты в контексте обеспечения экономической безопасности (на материалах Республики Казахстан). – Автореферат дисс. Канд. Эк. Наук. - Алматы, 2008, с. 12
4. Баймахамбетова Г. И. Национальная модель антикризисного управления: ключевые проблемы и пути их решения. Автореферат дисс. д. эк. Наук. - Алматы, 2009г., с. 3

ӘОЖ 330.33(574:336.14(574)

**ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ БЮДЖЕТІНЕ КӘСІПКЕРЛІКТЕН ТҮСЕТІН
ТҮСІМДЕРІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ДИНАМИКАСЫ.**

**Әбілдаев С.Т.PhD, «Экономика» кафедрасының қауымдастырылған
профессоры**

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Есперов Е. И..

Әбілдаева А.С. 6В041118-Бизнес экономиксы студент 3 курс

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Шағын кәсіпкерлік кез-келген мемлекеттің экономикасының негізгі саласының бірі. Экономикасы алға кеткен дамыған елдерде шағын және орта бизнеске 10 кәсіпорынның 9-ы кіріп отырады. Егер, Еуропа елдерінде әр мың тұрғынға шаққанда 45-50 шағын кәсіпорын болса, АҚШ-та ол көрсеткіш 75 кәсіпорын шамасында, ал Қазақстанда небары 7-8 кәсіпорын ғана құрайды. Бұл көңіл қобалжытатын нәрсе.

Қазіргі кезеңде экономикалық дағдарыс жағдайында шағын және орта бизнестің рөлі одан әрі артып келеді және ірі кәсіпорындар әлеуметтік-экономикалық мәселелердің өсуін күшейтетін көлемді азайтады және шығындарды оңтайландырады, ал шағын және орта кәсіпорындар өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз етеді, жұмыссыздыққа қарсы тұрады, қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты сақтайды және жергілікті бюджеттерге салық түсімдерін қамтамасыз етеді. Өңірлерде шағын кәсіпкерлікті жоспарлы және тиімді дамытудың жоғары маңыздылығы, сондай-ақ осы субъектілердің өздерінің әлеуметтік және экономикалық функцияларын жүзеге асыруы мәселелерді, сондай-ақ өңірлерде және жергілікті деңгейде шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың бағыттарын зерттеуді қажет етеді және осы тақырыптың өзектілігін айқындайды.

Шағын кәсіпкерлік-салық түсімдерінің негізгі көздерінің бірі болғандықтан, тиісінше шағын бизнесті дамыту жергілікті бюджеттерге салық түсімдерінің кеңеюіне ықпал ететін болады.

Тұтастай алғанда елдің орнықты экономикалық дамуын қамтамасыз ету жеке кәсіпкерліктің, бірінші кезекте, шағын және орта кәсіпкерліктің жай-күйі мен даму деңгейіне байланысты болады. Экономиканың нақ осы секторы мемлекеттің экономикалық өсуіне әсер ететін бәсекелестіктің дамымауы, материалдық және материалдық емес ресурстарды тиімсіз пайдалану, ішкі сұраныстың импортқа тәуелділігі, жұмыссыздық, кедейшілік және т. б. сияқты көптеген проблемаларды шешу үшін зор әлеуетті мүмкіндіктерге ие.

Экономиканы әртараптандыруда шағын және орта кәсіпкерліктің рөлі маңызды. Индустриялық-инновациялық даму жағдайында жұмыс процестеріне шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері қатарынан көптеген қосалқы мердігерлер тартылуы мүмкін ірі өндірістер барған сайын көбірек қалыптастырылатын болады. Шағын және орта бизнестің ауылдарда, шағын қалалар мен моноқалалардағы кәсіпкерлік субъектілері халықтың тұтынушылық сұранысын қанағаттандыруға бағдарланған секторларда жұмыс істей отырып, дамуға жаңа серпін беруге әсерін тигізеді.

2020 жылдың 12 айында шағын кәсіпкерлік субъектілері бойынша түсімдер – 84776181 мың теңгені құрады, оның ішінде заңды тұлғалардан – 82366400 мың теңге немесе 97%, жеке кәсіпкерлерден – 2409781 мың теңге немесе 3%. 2019 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 2020 жылдың 12 айында шағын бизнес субъектілері санының 15% - ға өсуі кезінде түсімдердің өсімі 40% - ды құрады (1-кесте).

Кесте – 1. Жамбыл облысында шағын бизнес субъектілері бойынша көрсеткіштер динамикасы

№ п/п	Салық төлеушілер	Салық төлеушілер				Бюджетке түсетін төлемдер, мыңтг			
		2019г.	2020г.	Өсім		2019г.	2020г.	Өсім	
				Саны	%			Сумма	%
1	Заңды тұлғалар – шағын кәсіпкерлік субъектілері	39202	41114	1912	5	58881400	82366400	23485000	40
2	Жеке кәсіпкерлер	29046	37469	8423	29	1634300	2409781	775481	47
Барлығы		68248	78583	10335	15	60515700	84776181	24260481	40

Арнайы салық режимдері қимасындағы талдау жеке кәсіпкерлер санының ең көп үлес салмағы 74,1% оңайлатылған декларацияға келетінін көрсетеді. (Кесте 2)

Кесте 2- Арнаулы салық режимдері субъектілерінің көрсеткіштері

№ п/п	Салықрежимдері	Жеке кәсіпкерлер саны, адам				Бюджетке түсетін төлемдер, мыңтг			
		2019г.	2020г.	өсім		2019г.	2020г.	өсім	
				Көлемі	%			Көлемі	%
1	Патент негізінде	6709	8987	2278	34	97491	135004	37513	38
2	Жеңілдетілген декларация негізінде	21429	27637	6208	29	497123	806692	309569	62
3	Жалпыға бірдей режим	908	845	-63	-7	170081	232745	62664	37
Барлығы		29046	37469	8423	29	764695	1174441	409746	54

Көріп отырғанымыздай, 2020 жылдың 12 айында жеке кәсіпкерлердің жалпыға бірдей белгіленген режимдерден арнайы режимге ауысуы байқалады, жалпы белгіленген режимді қолданатын жеке кәсіпкерлердің саны 7% - ға төмендеді,

ал патент негізінде жұмыс істейтін жеке кәсіпкерлер санының өсуі 34% - ға, оңайлатылған декларация бойынша 29% - ға өсті.

2020 жылдың қорытындысы бойынша жекелеген салық режимдері бойынша салық төлеушілер санының азаюына қарамастан, барлық позициялар бойынша түсімдердің жалпы 409746 мың теңгеге немесе 54% - ға өсуі байқалады. Осылайша, ең үлкен үлес салмағы 27637 жеке кәсіпкердің оңайлатылған декларациясына немесе барлық жеке кәсіпкерлердің 74% - ына, патентке және салық салудың жалпы белгіленген режиміне тиісінше 8987 жеке кәсіпкерге немесе 24% - ына, 845 жеке кәсіпкерге немесе 2% - ына тиесілі.

2020 жылдың 12 айында жеке кәсіпкерлерден түскен түсімдердің ең үлкен үлес салмағы (пайыздық арақатынасы) 806692 мың теңге оңайлатылған декларацияға немесе барлық түсімдердің 72% - ына, патентке-135004 мың теңгеге келеді. немесе 10% және салық салудың жалпы белгіленген режимі 232745 мың теңге немесе 18%..

Жамбыл облысы бойынша Мемлекеттік кірістер департаментінің деректеріне сәйкес 2018-2020 жылдар аралығындағы салық төлеуші-кәсіпкерлер санының және төлемдер түсімінің серпінін қарастырамыз.

Кесте 3- Жамбыл облысында патент негізінде бюджетпен есеп айырысуды жүзеге асыратын жеке кәсіпкерлер бойынша мәліметтер 2018-2020 жж.

Көрсеткіш тауы	2018			2019			2020 г.		
	Патент бойынша	Тұрақты шегерім	Жеңілдетілген декларация бойынша	Патент бойынша	Тұрақты шегерім	Жеңілдетілген декларация бойынша	Патент бойынша	Тұрақты шегерім	Жеңілдетілген декларация бойынша
Тіркелгендер саны, адам	651	48	1888	677	51	1960	734	51	2041
жұмыс істейтіндердің саны, адам	638	48	1871	677	51	1945	507	51	1976
жалдамалы қызметкерлердің саны, адам		346	5887		363	6131		363	6257
бюджетке түсетін төлемдер, млн. Тг	10	45,7	202	12,3	54,2	209,1	6,8	4,3	51,6
берілген патенттердің саны, дана	1126			1349			507		

Кестедегі деректерінен көрініп тұрғандай, Жамбыл облысында тіркелген кәсіпкер-салық төлеушілердің саны 2018 жылғы 2587 адамнан 2020 жылы 2826 адамға дейін ұлғайды, олардың қызметіне салық салудан бюджетке 2018 жылы 257,7 млн. теңге, 2019 жылы 275,6 млн. теңге, 2020 жылы 62,7 млн. теңге түсті. Деректерден көрініп тұрғандай, жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілерінің

жалпы саны 2018 жылы 2135 адамды, 2019 жылы 2557 адамды, 2020 жылы 2673 адамды құрады, салық төлеушілердің ең көп саны сауда саласында жұмыс істейді (2018 жылы 52,3%, 2019 жылы 46,7%, 2020 жылы 45,9%).

Кәсіпкерлерден түсетін салық түсімдерінің талдауы оңайлатылған декларация бойынша жұмыс істейтін субъектілер түсімдерінің үлкен үлесін құрайтынын көрсетті (2018 жылы 64,8%, 2019 жылы 78,4%, 2020 жылы 75,9%).

Бірақ бұл ретте біз шағын кәсіпкерлікті дамытудың мынадай қосымша мәселелерін анықтадық: шағын кәсіпкерлікке түсетін жүктеме артып келеді, сондай-ақ олар жергілікті бюджеттерге төлейтін салықтар да ұлғаюда, демек, шағын бизнеске жәрдемдесудің жергілікті бағдарламалары тиісінше жұмыс істемейді. Сонымен бірге, қолданыстағы салық салу жүйесінің өзі жетілмеген екендігі анықталды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Блеутаева К. «Кәсіпкерліктің жаңа формаларын ынталандырудағы мемлекеттің рөлі» // АльПари. -2010- №3.
- 2 Қарабаев Ш. «Кәсіпкерліктің әлеуметтанулық мәселелері» // Саясат.2019 ж. №2.
- 3 Қинашева Ж. «Қазақстан экономикасын қалыптастырудағы шағын кәсіпкерліктің рөлі»// Ақиқат. 2018 ж. №2.
- 4 Мейірбеков Б. «Қазақстандағы шағын бизнес: проблемалар мен мәселелер» // Хабаршы. 2019 ж. №1.
- 5 Мейірбеков Б. «Елдегі кәсіпкерлікті тиімді дамыту жолдары» // Хабаршы. 2019 ж. №1.
- 6 Назарбаев Н. «Шағын кәсіпкерлікке үлкен жауапкершілік жүктелді» // Егемен қазақстан. 2019 ж. 20 қыркүйек.
- 7 Мырзабеков С. «Шағын және орта кәсіпкерлік өндірісінің экономикалық тиімділігін арттыру» // Жаршы. 2019 ж. №2.
- 8 Шымғанов Ә. «Кәсіпкерлік іс-әрекетті салықтық реттеу» //Ізденіс. 2010.№2.
- 9 Ахметов С. «Финансово-кредитные рычаги для малого бизнеса в развитых странах мира» //Банки Казахстана. 2019 ж. №1.
- 10 Ким Г. «Особенности кредитования малого и среднего бизнеса» //Вестник КазНУ. №4. 2018.

4-СЕКЦИЯ
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ТҰРАҚТЫ
ДАМУЫ
УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ
НАУК
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND HUMAN
SCIENCES

УДК 347.9(574)

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МЕДИАЦИИ И
ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕДУР В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Каспийский Университет Технологий и Инжиниринга имени Ш.
Есенова

Студент гр ЮП 18-2 Исенгалиев А

Научный руководитель: старший преподаватель Ахметова Б.С.

Түйін

Бұл мақалада жанжалдарды шешудегі медиацияның артықшылықтары, және Қазақстан Республикасында медиация проблемалары туралы айтылады.

Түйінді сөздер: медиация, дауларды шешу, қақтығыстар.

Аннотация

В данной статье говорится о преимуществах медиации при разрешении конфликтов, и проблемах осуществления медиации в РК.

Ключевые слова: медиация, урегулирование споров, конфликт.

Развитие института медиации в Казахстане позволяет разрешать споры и конфликты во всех сферах общественной жизни. Медиация становится самостоятельным явлением казахстанской правовой действительности.

В истории Казахстана прототипом медиации являлись суды биев, которые путем переговоров с конфликтующими сторонами разрешали споры примирением. «Казахское правосудие», под которым всегда понимались суды биев, являлось олицетворением справедливости..

Уникальность казахского суда биев, заключается в том, что он, представляет собой яркий пример института, осуществляющего правосудие в системе традиционного права.

Рассмотрев вопрос о месте медиации среди иных механизмов разрешения юридических дел, можно утверждать, что все признанные государством способы

урегулирования и разрешения правовых споров следует рассматривать во взаимосвязи и взаимодействии в рамках единой системы, основной целью функционирования которой является обеспечение беспрепятственной реализации субъективных прав путем предупреждения, урегулирования и разрешения правовых споров.

Поскольку медиация нацелена на принятие сторонами взаимовыгодного решения, то стороны могут прибегнуть к данной процедуре на любой стадии конфликта - как при возникновении предпосылок для спорной ситуации, так и на этапе судебного разбирательства.

В настоящее время в Казахстане прослеживается устойчивая тенденция, направленная на увеличение внимания к такому механизму досудебного урегулирования споров, как медиация [1].

Важнейшей особенностью современного мира является усложнение социальных отношений, расширение пространства для возникновения споров, конфликтов. За последние годы изменилось отношение людей к защите своих прав.

Решение споров посредством медиаторов позволяет удовлетворить интересы сторон по взаимному согласию.

Медиация представляет собой дополнительный и эффективный механизм, функционирующий с целью наиболее качественного и эффективного обеспечения прав и свобод граждан в современном обществе.

Объем применения медиативных процедур в процессе повседневной жизнедеятельности позволяет вести речь о том, что общество стремится разрешать конфликтные ситуации посредством диалога, а не посредством напряженных (конфликтных) методов. Распространение альтернативных способов разрешения конфликтов и судебных споров - одно из необходимых условий, способствующих совершенствованию отечественной правовой системы. Данной точки зрения придерживаются ряд авторов. По мнению В.И. Захаровой, медиация представляет собой систему, позволяющий субъектам успешно поддерживать процесс коммуникации[2]. Ц. А. Шамликашвили обозначает место медиации в классификации способов разрешения споров[2].

На сегодняшний день общепризнанно, что медиация, как альтернативная судебному разрешению правового спора наиболее эффективна. Это объясняется многими факторами, которые уже неоднократно описаны в литературе: это и ее относительная доступность, малозатратность по времени, добровольный характер, но, пожалуй самое главное, что придает медиации особую силу - это то, что данная процедура нацелена на разрешение спора исходя из интересов спорящих сторон, а не из заявленных изначально позиций, а также, разумеется, это то, что процедура является конфиденциальной

Несмотря на то что закон РК «о медиации» был принят 28 января 2011года, роль медиации в урегулировании гражданско-правовых споров недооценена должным образом. Об этом говорит осведомленность граждан о самой медиации как таковой [3].

Актуальность проблемы правового просвещения населения Республики Казахстан в плане степени знания о практическом применении медиации и вообще о ее существовании неоспорима. Людям надо дать осознать всю серьезность намерения государства помочь своим гражданам как можно более гуманно разрешать свои конфликты. Ведь если взглянуть в статистику, после медиации к соглашению приходят 82% конфликтующих сторон по всей стране. Такой высокий

показатель лишней раз доказывает насколько эффективна и жизнеспособна медиация в нашей правовой среде.

Ведь в таких развитых странах как Соединенные Штаты Америки, Китай, Австралия и Великобритания до 30% всех споров разрешаются при помощи медиации. Суть медиации в этом и проявляется, в улучшении человеческих отношении. Суть гуманизации Казахской системы правосудия получила новое, довольно прогрессивное средство для примирения сторон конфликта. Процедура внедрения медиации требует целых ряд мер, стимулирующих внедрение медиативных процедур, по большей части перед обращением в суд и на начальной стадии подготовки дела к судебному разбирательству. Медиация содействует задаче этого начального этапа, а именно, заключению медиативного соглашения, что собственно повлияет на снижение нагрузки на суд, процессуальной экономии и оперативному и справедливому урегулированию спора

Проведя анализ медиации в Казахстане можно придти к выводу, что непопулярность такого эффективного института, является его недостаточная или неправильная пропаганда. Мы пришли к выводу, что законодательство в этой области нуждается в совершенствовании.

Необходимо обратить внимание, на то, что в целях повышения уровня информированности населения о процедуре медиации, при консультировании юристы должны проводить разъяснительную работу со сторонами по всем категориям дел, в сфере гражданских, семейных, трудовых правоотношений, а также по уголовным делам связанных с преступлениями небольшой и средней тяжести, находящимся в их производстве.

Нежелание участников спора идти на компромиссы, поскольку, к сожалению, не все работники и работодатели готовы, решая проблему, взаимно уступать друг другу, сотрудничать, искать вариант, который устроит обоих участников спора;

Несмотря на вышеперечисленные причины, институт медиации в отечественном праве важен и имеет несомненную перспективу развития. Поскольку при проведении процедуры медиации поиск проблемы и урегулирование конфликта происходит значительно быстрее, чем в судебном процессе.

Медиация имеет ряд значительных преимуществ, в т. ч. позволяет сохранить деловую репутацию сторон, в силу принципа конфиденциальности информации.

Среди способов, направленных на разрешение разногласий, медиации отводится отдельная роль, которая проявляется в том, что:

- разрешение возникшей спорной ситуации при участии медиатора очень экономично по времени;

- особенности, условия, правила рассмотрения дела по возникшему спору определяют сами спорящие стороны, что само по себе уже серьезным образом облегчает существующую затруднительную ситуацию, подлежащую разрешению; - имеется реальная возможность у спорящих сторон в любой момент без опасения за какие-либо последствия остановить рассмотрение дела; - по сравнению с услугами адвокатов, третейского суда, услуги медиатора не являются высокими по стоимости;

Пропаганда медиации в средствах массовой информации. Создание специальных рубрик посвященных данной теме. Снятие социальных видеороликов, представляющих медиацию. Выпуск журналов и газет освещающих институт медиации. Людям нужно на подсознательном уровне заложить, что сам факт выбора медиации, это уже половина победы.

-Социально уязвимым слоям населения бесплатно предоставить услуги медиатора, за счет государственного бюджета. Такая мера крайне необходима для привлечения населения. Так почему бы не применить его во благо общества.

Это безусловно подтолкнет всех предпринимателей разрешать свои разногласия путем проведения медиации, если учесть что в гражданском судопроизводстве, если сторонами являются юридические лица, то государственная пошлина составляет 3% от взыскиваемой суммы.

- Внедрение медиации как обязательной учебной дисциплины в высших учебных заведениях. Похожий метод уже применяется в такой развитой Европейской стране как Германия, и следует заметить весьма успешно. В этой стране медиация гармонично встроена в систему правосудия. И медиаторы работают непосредственно в судах, ощутимо разгружая судебную систему. Необходимо, что данная дисциплина изучалась во всех факультетах, так как чтобы стать профессиональным медиатором не обязательно иметь юридическое образование, достаточно чтобы оно было высшим. Это существенно отобразится на качестве и количестве отечественных профессиональных медиаторов в положительную сторону.

- Обязательность наличия соглашения на обслуживание в центре медиации при получении лицензии на коммерческую деятельность. Аналогичная модель института медиации на данный момент существует в Сингапуре. Такое решение многократно увеличит степень востребованности медиаторов и их центров. Как известно если есть спрос, то будут и предложения.

- Увеличение полномочий нотариуса, и добавление к ним такой функции как оказание юридической помощи в качестве медиатора. Такое расширение функции нотариуса значительно увеличит количество медиаторов. Эта привилегия данная нотариусу существует в той же самой Германии. Правила проведения медиации нотариусом в этой стране закреплены в нормативных правовых актах, которые регулируют порядок осуществления нотариусом своих профессиональных обязанностей. Соответственно внести дополнения в закон «о медиации», в части определений прав и обязанностей нотариуса в качестве медиаторов.

Таким образом, развитие медиации в Республике Казахстан, рассматривается одной из приоритетных направлений повышения эффективности системы разрешения и урегулирования правовых споров.

Литература

1.Захарова В.И. Медиативные средства деловых коммуникаций // Коммуникология 2014 №4

2 Шамликашвили Ц.А. Медиация как альтернативная процедура- М.,2010-160с.

3.Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года №401-VI ЗРК « О медиации» Алматы: Юрист,2022

ӘОЖ 347.73

МИКРОҚАРЖЫ ҚЫЗМЕТІН ЛИЦЕНЗИЯЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Ұлтан Әсемгүл, Yessenov University, 4 курс студенті, Ақтау қ.
Ғылыми жетекші: з.ғ.м. Кобегенова Г.Ж.

Аңдатпа: Бұл мақалада микроқаржы ұйымдарының қызметін құқықтық реттеу мәселесі көтерілді, МҚҰ нарығын дамытудың жалпы үрдістері және осыған байланысты қажетті заңнамалық өзгерістер.

Түйінді сөздер: микроқаржыландыру, микроқаржылық ұйымдар, МҚҰ, қаржылық қызметтер.

Бүгінде микроқаржы ұйымдарын құқықтық реттеу мәселесіне кеңінен көңіл бөлінуде. МҚҰ-бұл өте жаңа құбылыс деп айта аламыз және ол 2012 жылдан бастап заңнамалық тіркеуден өтті. МҚҰ реттеу жүйесінің жетілмегендігі көптеген жағдайлармен байланысты, олардың ішінде: МҚҰ-ның өздері заңнама талаптарын толық орындамауы, қолданыстағы нормативтік базаның жетілмегендігі, қарыз алушылардың төлем тәртібінің төмендігі, сондай-ақ соңғы жылдары осы ұйымдар санының күрт өсуі. Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту жөніндегі агенттігі өз сайтында 2021 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының мынадай микроқаржы секторын 232 микроқаржы ұйымы (микроқаржы қызметін жүзеге асыруға лицензия алған) ұсынады.

2021 жылғы 1 қаңтардан бастап "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне шетел валютасындағы ипотекалық қарыздар, төлем қызметтері нарығының субъектілерін реттеуді жетілдіру, жалпыға бірдей декларациялау және экономикалық өсуді қалпына келтіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2020 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңымен азаматтарды қорғау және микрокредит беру нарығындағы алаяқтық тәуекелдерін төмендету үшін микроқаржы қызметін лицензиялау енгізіледі.

Заңды тұлға микроқаржы қызметін жүзеге асыруға лицензия алу үшін ол "Азаматтарға арналған үкімет" мемлекеттік корпорациясында микроқаржы ұйымы, кредиттік серіктестік, ломбард ретінде мемлекеттік тіркелген (қайта тіркелген) күннен бастап алты ай ішінде уәкілетті органға жүгінеді.

Агенттік Басқармасының 23.11.2020 ж. № 108 қаулысымен микроқаржы қызметін лицензиялау ережесі, микроқаржы қызметін жүзеге асыруға қойылатын біліктілік талаптары және оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесі бекітілді.

Микроқаржы қызметін жүзеге асыруға лицензия алу үшін көрсетілетін қызметті алушы көрсетілетін қызметті берушіге микроқаржы қызметін лицензиялау қағидаларына 2-қосымшаға сәйкес нысан бойынша микроқаржы қызметін жүзеге асыруға лицензия беру туралы өтінішті және тиісті құжаттарды ұсынады.

Көрсетілетін қызметті алушы құжаттарды қағаз жеткізгіште не "электрондық үкімет" веб-порталы арқылы электрондық түрде ұсынады www.egov.kz, www.elicense.kz микроқаржы қызметін лицензиялау қағидаларына мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандартына сәйкес жүзеге асырылады.

Микроқаржы қызметін лицензиялау ережесі микроқаржы қызметін жүзеге асыруға лицензия беру не дәлелді бас тарту тәртібін, қайта ресімдеу, телнұсқасын беру, лицензияның қолданылуын тоқтата тұру не тоқтату тәртібін көздейді. Микроқаржы қызметін жүзеге асыруға Лицензия құжаттар берілген күннен бастап 30 жұмыс күні ішінде беріледі. Лицензияны қайта ресімдеу кезінде-егер МҚҰ, кредиттік серіктестік, ломбард бөлініп шығу немесе бөліну нысанында қайта ұйымдастырылған жағдайда лицензия 3 жұмыс күні ішінде және 30 жұмыс күнінен кешіктірмей қайта ресімделеді. Лицензияның телнұсқасын беру 2 жұмыс күні ішінде жүзеге асырылады.

Лицензиялау ережелері микроқаржы қызметін жүзеге асыру бойынша біліктілік талаптарын да көздейді. Талаптардың ішінде-бухгалтерлік есепті жүргізуді автоматтандыруды қамтамасыз ететін ақпараттық жүйенің болуы. Ломбардтар үшін үй-жайлардың қауіпсіздігін және техникалық нығайтылуын қамтамасыз ету жүйесі туралы мәліметтерді, соның ішінде заттарды сақтау, ломбардтарда заңсыз өндірілген заттардың айналымына қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды ұсыну көзделген.

Бұдан басқа, лицензия беру туралы өтініште Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл саласындағы бірыңғай ақпараттық жүйеге қосылу талабының орындалуы туралы мәліметтер көрсетілуге тиіс.

Ереже басшы қызметкерлерге қойылатын талаптарды регламенттейді:

- басшы қызметкерде жоғары білімінің болуы;
- алынбаған немесе өтелмеген соттылығының болмауы;
- қаржы ұйымының, банк және (немесе) сақтандыру холдингінің басшы қызметкері лауазымын атқару құқығынан айыру түріндегі қылмыстық жазаны қолдану туралы заңды күшіне енген сот шешімінің болмауы және өмір бойы қаржы ұйымының ірі қатысушысы (ірі акционері) болып табылмауы .

Лицензиялау ережесі сондай-ақ "пруденциалдық нормативтер және микроқаржы қызметін жүзеге асыратын ұйым сақтауға міндетті өзге де нормалар мен лимиттер, оларды есептеу әдістемесі туралы "Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 14 қарашадағы № 192 қаулысымен бекітілген меншікті капиталдың ең аз мөлшерінің сақталуы туралы мәліметтерді, жарғылық капиталдың ең аз мөлшерінің төленгенін растайтын құжаттардың көшірмелерін ұсынуды көздейді.

Заң қолданысқа енгізілгенге дейін есептік тіркеуден өткен микроқаржы қызметін жүзеге асыратын ұйымдар "микроқаржы қызметі туралы" Қазақстан Республикасы Заңының талаптарына сәйкес 2021 жылғы 1 наурызға дейін микроқаржы қызметін жүзеге асыруға лицензия алу үшін уәкілетті органға жүгінуге құқылы екенін бір мезгілде атап өтеміз. Осы талап сақталмаған жағдайда, уәкілетті орган Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес микроқаржы қызметін жүзеге асыратын ұйымдарды мәжбүрлеп қайта ұйымдастыру не тарату туралы сотқа талап қоюға құқылы.

Лицензия алғанға дейін Заң қолданысқа енгізілгенге дейін есептік тіркеуден өткен микроқаржы қызметін жүзеге асыратын ұйымдар "микроқаржы қызметі туралы"Қазақстан Республикасы Заңының талаптарына сәйкес микроқаржы қызметін жүзеге асыру құқығын сақтайды.

Жаңа нормалар қолданыла бастағаннан бері қаржы реттеушісі лицензиялауды қорытындылады. ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігіне жүгінген 1 024

компанияның ішінен тек 883 субъект микроқаржы қызметін жүргізуге рұқсат алды, оның ішінде:

- 542 ломбард;
- 178 микроқаржы ұйымы;
- 163 несиелік серіктестік.

Инновацияның негізгі міндеттері-тәуекелдерді азайту және сегменттің ашықтығын арттыру, сондай-ақ қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау.

Көріп отырғанымыздай, таяу уақытта микроқаржыландыру нарығында үлкен өзгерістер мен жаңалықтар жүруде, олар МҚҰ қызметін құқықтық реттеуге байланысты ең даулы мәселелерді реттеуге тиіс. Алға қарап, микроқаржыландыру нарығының болашағы зор деп сеніммен айтуға болады және даму перспективалары ең оптимистік болжамдарды қалдырып, барлық өткір бұрыштарды жауып тастай алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының "Микроқаржылық қызмет туралы" Заңы 26 қараша 2012 ж.
2. Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының «Микроқаржылық қызметті лицензиялау қағидаларын, микроқаржылық қызметті жүзеге асыруға арналған біліктілік талаптарын және оларға сәйкестікті растайтын құжаттардың тізбесін бекіту туралы» 2020 жылғы 23 қарашадағы № 108 қаулысы
3. Белоусов, А.Л. Проблемные аспекты в регулировании деятельности микрофинансовых организаций // Сборник докладов седьмой Международной научно-практической конференции, 2015 год. 121–123 стр.
4. Моджина, Н.В., Сулейманова Р.Б. МФО как часть финансово-кредитной системы страны // Финансы Башкортостана Том № 1, (063), 2015. 41–43 стр.
5. Горелова, Л.В., Оболенская Ю.А. Анализ деятельности микрофинансовых организаций в РФ // Вестник Екатеринбургского института, 1 (29), 2015. 13–22 стр.

ЕЛ БОЛАШАҒЫ - ЖАЛЫНДЫ ЖАСТАР

Ш. Есенов атындағы КМТИУ, «Бизнес және Құқық» факультетінің
«Құқықтану» кафедрасының 3 курс студенті Төлеміс Ақжүніс
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.ғ.м., оқытушы Шахаева Г.Б.
gulzada.shakhayeva@yu.edu.kz

Аңдатпа: «Жастар – еліміздің болашағы» деген қанатты сөзді жиі айтамыз. Ал, сол жастардың болашағы, Отанымыздың ертеңгі тағдыры өзіміздің бүгінгі қызметімізді қалай атқарып жүргенімізге тікелей байланысты. Ендеше мына өтіп жатқан жаһандану, ғаламдану үрдістеріне жұтылып, ұлт ретінде жойылып кетпейік десек ұлымызды рухты, қызымызды ғұрыпты етіп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелейік дегім келеді.

Аннотация: Часто произносим крылатую фразу "молодежь-будущее нашей страны". А от того, как мы несем свою сегодняшнюю службу, напрямую зависит будущее этой молодежи, завтрашняя судьба нашей Родины. Я хочу сказать, что в этом процессе глобализации, глобализации, не исчезнем как нация, а воспитаем сына духом, дочку, приблизим к казахской жизни.

Abstract: We often utter the catch phrase "youth is the future of our country." And the future of these young people, the future fate of our Motherland depends directly on how we carry out our current service. I want to say that in this process of globalization, globalization, we will not disappear as a nation, but we will bring up a son in spirit, a daughter, and bring her closer to Kazakh life.

Кілтті сөздер: Заң, азамат, жастар, мен жастарға сенемін

Ключевые слова: Закон, гражданин, молодежь, я верю в молодежь

Key words: law, citizen, youth, I believe in youth

Ұлт болып ұйысып, ел болып еңсемізді көтерген кезеңде қолға алар ісіміздің бірі – ұрпақ тәрбиесі болды. Халқымыздың болашағы – бүгінгі ұрпағы. Бүгінгі таңда мемлекетіміз өз тәуелсіздігін алып, өзінің дербес мемлекеттілігін қалыптастыруда. Болашақ мемлекетіміз ұрпаққа деген сабақтастықтан туындайтын дүние болғандықтан, әр халықтың болашағы жастарына тәуелді екені даусыз мәселе. Егер бүгін жастар өз халқының рухымен тәрбиеленіп өспесе, онда елдің келешегі бұлыңғыр болмақ. Өйткені, ұлттың барша мұрасы жастарға аманат етіледі. Ал, жастар оны сақтамаса және өзінен кейінгілерге тапсырып кетпесе, біртіндеп ұлттың атауы да өшіп жоғалмақ. Бүгінгі жастардың қоғамдық өмірден еш уақыт қол үзбей, өз елін сүйуге, салт - дәстүр мен әдет - ғұрпын білуге тәрбиелеуге бүгінгі педагогика ғылымдарының алдында тұрған зор міндеттердің бірі. Қай ғасырда болсын ұлт өмірін өркендетуші саналы да салауатты, ұлтжанды, рухы биік парасатты ұрпақты тәрбиелеу – қоғам алдындағы басты міндеттердің бірі.

Сонымен қатар өз елінің рәміздерін, Ата заңын білуге, әрі құрметтеуге әрбір азамат міндетті. «Бүгінгі өскелең ұрпақ нағыз білімді, жан - жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген, нағыз өз елін сүйетін, ұлт жанды азамат болуы керек», – деп атап өтті ел Президенті Н. Ә. Назарбаев. Кез келген ұлтты қалыптастыратын орта - оның ұлттық мектебі. Сондықтан қазақ мектебінің тағдыры – ел тағдыры. Ұлтымыздың

болашағын ойлаған алаштың ардақтылары мұны әрқашан ескеріп отырған. Қазақ халқының ұлы перзенті Мұстафа Шоқай «Ұлттың мәдениеттен жүрдай рухпен тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жақтайтын пайдалы азамат шықпайды»- деп, ұлт болашағын ұлттық мектепте, ұлттық рухта тәрбиелеу керектігін көрсеткен. Сөз соңында айтарым, қазіргі кезде [1]

«Жастар – еліміздің болашағы» деген қанатты сөзді жиі айтамыз. Ал, сол жастардың болашағы, Отанымыздың ертеңгі тағдыры өзіміздің бүгінгі қызметімізді қалай атқарып жүргенімізге тікелей байланысты. Ендеше мына өтіп жатқан жаһандану, ғаламдану үрдістеріне жұтылып, ұлт ретінде жойылып кетпейік десек ұлымызды рухты, қызымызды ғұрыпты етіп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелейік дегім келеді. «Біз күш-қайратымызды, жастық жігерімізді тәуелсіз Қазақстанның дамуына жұмсаймыз.[2]

Ұлттық мүдде қағидасын сақтау мен ұлттық экономиканы – көтеру басты мақсатымыз»Заманның заңғар тұлғаларының бірі - Мыржақып Дулатов: «Алыстан алаш десе, аттанамын, қазақты қазақ десе мақтанамын», - деп айтқанындай арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты жастарымыз жаңа идеяларды жүзеге асырып, өміршең істердің бастауында тұрғанда бүгінгі жас ұрпақпен әрқашанда мақтанамыз.Халық, ел жастарға сенеді. Ал ол сенімді бүгінгі жастар қалай ақтауда? Әрине, бес саусақ бірдей емес, олай болса жастардың барлығына кінә тағуға болмайды. Десе де бүгінгі жастарға рухани байлық, таза ой, терең білім, адамгершілік, адалдық, қайрат, қала берсе, денсаулығымыз да жетіспейтін секілді. Біз бір қоғамның азғындау жолында тұрған сияқтымыз. Ойланып көрейікші, бізді қазіргі уақытты не қызықтырады? Елбасымыздың Халыққа Жолдауында ХХІ ғасыр білім ғасыры делінген. Олай болса, елімізді өркендету үшін білімді жастар керек, жақсы оқып, жан-жақты білім мен ғылым алуымыз керек. Ел ертеңі – біздердің, келер ұрпақтың қолында деп айтып та, жазып та жатыр. Елімізді көркейту, оны өзімізден кейінгі ұрпаққа жеткізу-біздің борышымыз деп білем.Ел боламын десен, бесігіңді түзе,-дегендей, еңсесін енді ғана көтеріп келе жатқан біздің еліміз үшін дарынды, білімді, жігерлі ұрпақтардың орны бөлек қой. Ал барлық жігер, қайрат, еліміздің болашағы тек жастардың қолында.Елбасымыздың Халыққа Жолдауында: Біздің ұрпақ алдында бабалар қол жеткізген игілікті сақтау, қайта қалпына келтірілген мемлекетімізді нығайту және дүниежүзілік қауымдастық талаптарына сай жаңа сапалық деңгейге көтерілу міндеті тұр,-деп , жастарға зор сенім мен үміт артып отыр. Сол сенімді ақтап, болашағымызды жарқын қылайық.[2]

Ең бастысы жастарда патриоттық сезім болуы керек.Жастарда патриоттық сезім болса,олар шыныменде патриот бола алады.Жастар жалындасын, жалындаған жастар,кез-келген уақытта өзін патриот санай алады және патриот бола алады.Елімізді көркейтетін,жалынды жастар.Әрбір жалынды жастар өз мемлекетін,елін сүйіп,танып оған табынып өсуі қажет.Ең алдымен жастар, бойына рухани адамгершілікті сіңдіре білу керек.Жастарымызды барлық батырлық істерге дайын қылып өсіру керек.[3] Келешегімізді кемелдендіретін,жастар.Жалындаған жастарымызды көп нәрсеге үйрету керек. Жастарға патриоттық тәрбие берудің бағдарлы идеяларын Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан — 2030 " атты еңбегінің «Қазақстан мұраты» деп аталатын бөлімінде: «...біздің балаларымыз бен немерелеріміз... бабаларының игі дәстүрін сақтай отырып қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар бейбіт, абат, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады» — деп, үлкен үміт артты. Болашақ жастардың қолында деген ұрандарды жиі айтып,

елімізде осы мақсаттарда қолға алынып жатқан жобалар аз емес. Тек оны өз керегіне қарай пайдалану әрбір жастың құзырындағы жұмыс. Мемлекет тарапынан жасылынып жатқан бар мүмкіндіктерді тиімді пайдалануға әрбір жастың өз ұмтылысы болуы тиіс. Өйткені, өмір, ағыны тоқтамақ емес, жастық шақтың да жарқ етіп өте шығары баршаға мәлім. Қашан да, болашағын алыстан бағамдайтын қазақ «қыстың қамын жаз ойла» демеуші ме еді... Ендеше, Қазақстанның жарқын болашағы үшін қандай да бір іс тындыруға міндетті екенімізді естен шығармайық!

Ел ертеңі — білімді жастар. «Бұлақ көрсең көзін аш» дегендей, қазақ жастарын білімге бағыттайық. Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстанның болашағы бүгінгі жастар. Сіздер оларға қалай білім берсеңіздер, Қазақстан сол-деңгейде болады» деп атап көрсеткен. Еліміздің болашағы жастардың еңбекқорлығына, талап-тілегіне, арман-мұратына байланысты. Олар ата-бабаларымыздан мұра болып келе жатқан құндылықтарымызды, тарихи дәстүрлерімізді жаңғыртып, оны алға бастырып қана қоймай, экономикасын, ғылымын да дамытуға, жігерлене ел үшін еңбектенуге міндетті. Ендеше жастар еңбек жолына түскенде ғана қоғамын өрге бастыра алады. Отаншыл халық жастары болмаған елдің болашағы қараңғы. Жаңа заман тәуелсіз ел мұраты — жастардың білімі мен біліктілікке талпынып әрекеттенуін, еңбектеніп өсуін талап етіп отыр. «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың мемлекетін нығайтып, көркеюі жолында терінді төгіп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі екенінді ұмытпа», — дейді Елбасы бір сөзінде. [3]

Сөз соңында айтарым, қазіргі кезде «Жастар – еліміздің болашағы» деген қанатты сөзді жиі айтамыз. Ал, сол жастардың болашағы, Отанымыздың ертеңгі тағдыры өзіміздің бүгінгі қызметімізді қалай атқарып жүргенімізге тікелей байланысты. Ендеше мына өтіп жатқан жаһандану, ғаламдану үрдістеріне жұтылып, ұлт ретінде жойылып кетпейік десек ұлымызды рухты, қызымызды ғұрыпты етіп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелейік дегім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҚР – ның Конституциясы 1995 жыл 30 тамызда.
2. «Волонтер жылы» Егемен Қазақстан 14 ақпан, 2020 жыл.
3. Қаулы Қазақстан Республикасының Президенті Елімізде 2020 жыл «Волонтер жылы» 2019 жылғы 26 тамыз №135
4. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтің «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» жолдау 2019 жыл, 2 қыркүйек

УДК 340 (01)

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДВОКАТА В КАЗАХСТАНЕ

**Туманшаев Марлен студент 4-ого курса, факультет "Бизнес и право"
Научный руководитель: Дуисова Акканым Миндыгалиевна
Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова,
Актау, микрорайон 32**

Аннотация: В статье рассмотрены основные аспекты совершенствования института адвокатуры в Казахстане и вопросы привлечения и подбора кадров, создание и работа юридических консультаций. Рассмотрен статус стажера и помощника адвоката, правовое регулирование деятельности адвокатов.

Мақалада Қазақстандағы адвокатура институтын жетілдірудің негізгі аспектілері және кадрларды тарту мен іріктеу, заң консультацияларын құру мен олардың жұмысы қаралды. Тағылымдамадан өтуші және адвокаттың көмекшісі мәртебесі, адвокаттардың қызметін құқықтық реттеу қаралды.

The article discusses the main aspects of improving the Institute of advocacy in Kazakhstan and the issues of recruitment and selection of personnel, the creation and operation of legal consultations. The status of a trainee and an assistant lawyer, legal regulation of lawyers' activities are considered.

Ключевые слова: помощник адвоката, стажер, юридическая консультация, адвокатские образования, юридическая помощь, коллегия адвокатов, правовой механизм.

Адвокаттың көмекшісі, тағылымдамадан өтуші, заң консультациясы, адвокаттық білім беру, заң көмегі, адвокаттар алқасы, құқықтық тетік.

Lawyer's assistant, intern, legal advice, legal education, legal assistance, bar association, legal mechanism.

В настоящее время в связи с поступательным развитием института адвокатуры актуализируются вопросы профессионального роста адвоката. К основным аспектам этой проблематики относятся вопросы подбора и привлечения кадров в адвокатские образования, вопросы усиления различий в правовом статусе стажера адвоката и помощника адвоката, проблемы совершенствования системы повышения квалификации адвокатов и занятия адвокатов научно-педагогической деятельностью.

В настоящее время проблема подбора и привлечения кадров в адвокатуру являются одним из важнейших вопросов. Так как для института адвокатуры нужны инициативные, грамотные юристы, соблюдающие правила адвокатской этики, повышающие авторитет адвокатских образований в глазах граждан, и наоборот, недостаточно подготовленные юристы, допускающие нарушения этических норм адвокатской профессии, негативно влияют на отношение общества к адвокатуре как к институту, призванному эффективно защищать права и свободы физических и юридических лиц.

В связи с принятием Закона РК "Об адвокатской деятельности и юридической помощи", изменились направления в работе адвокатов. «Законопроект разработан в целях реализации конституционного права на получение квалифицированной юридической помощи, обеспечения доступа к получению юридической помощи на бесплатной основе социально уязвимым слоям населения, лицам, находящимся в

трудной жизненной ситуации, и комплексного совершенствования системы адвокатской деятельности и оказания юрпомощи», отмечается в заключении комитета Сената по конституционному законодательству, судебной системе и правоохранительным органам [1].

Очевидно, что разным должностям в адвокатском образовании соответствует индивидуальный круг обязанностей, поэтому и к кандидатам, претендующим на поступление на работу или принятие в члены адвокатских образований, предъявляются различные требования. Основные формальные требования к стажерам и помощникам излагаются в ст. 38-40 Закона РК "Об адвокатской деятельности и юридической помощи", а в случае если принимаемое в адвокатское образование лицо вступает в него не как работник, а как полноправный член, оно должно обладать приобретенным в соответствии с действующим законодательством статусом адвоката.

Наряду с общими требованиями, предъявляемыми Законом об адвокатуре, при приеме в адвокатское образование к претендентам могут предъявляться и иные требования. Так, например, нередко обращается внимание на образовательное учреждение, которое окончил претендент, а также на имеющиеся у него в приложении к диплому оценки по соответствующим предметам, его участие в научных мероприятиях в процессе обучения, занятие научной и педагогической деятельностью, наличие опубликованных научных работ, публикаций в средствах массовой информации и т. п. Кроме того, в литературе отмечается, что, по сложившейся практике, столичные юридические фирмы предпочитают принимать на работу выпускников столичных же вузов, а региональные фирмы отдают предпочтение выпускникам юридических факультетов известного и уважаемого вуза, но при условии, что он расположен в их регионе [2]. Хотя в последнее время отмечается тенденция, состоящая в привлечении в ведущие столичные коллегии адвокатов, стажеров и помощников из регионов.

Одним из требований к кандидатам на замещение вакантной должности в адвокатском образовании следует считать и опыт работы. В литературе отмечается, что адвокатские образования отдают предпочтение соискателям, чей опыт работы приобретен в ходе занятия частной практикой, реже – в юридических отделах предприятий, поскольку юрист, проработав юрисконсульт на предприятии, приобретает слишком узкую специализацию для работы в адвокатуре, а под опекой руководства юрисконсульт, как правило, утрачивает инициативность, что недопустимо в адвокатской деятельности. Отмечается и то, что стаж работы на государственной службе и в правоохранительных органах является скорее недостатком, чем достоинством кандидата на место в адвокатском образовании, поскольку принципы работы и менталитет специалиста, длительное время находившегося на государственной службе, могут помешать работе с клиентами [3].

Представляется, что при подборе кандидатов на должность помощников и стажеров следует учитывать предшествующий профессиональный опыт работы претендента, который может позволить ему в будущем успешно сдать квалификационный экзамен.

Определяя отдельные требования к претенденту на статус адвоката и соответствующие предпочтения или противопоказания, закон, по мнению ряда исследователей, не уделил должного внимания нравственной характеристике личности претендента. Некоторыми исследователями в связи с этим вносятся предложения о включении в положения Закона об адвокатуре требований к

нравственному облику претендента на статус адвоката, стажера адвоката и помощника адвоката. Данное предложение заслуживает поддержки, хотя следует согласиться с теми авторами, которые полагают, что остается неясным, по каким критериям следует оценивать нравственный облик претендента. Представляется, что такие критерии должны быть выработаны с учетом тенденций дисциплинарной практики коллегии адвокатов, касающихся оснований ответственности адвокатов. Образцом подобного подхода является пример некоторых коллегий адвокатов, которые пытаются ограничивать прием в адвокатуру и в адвокатские образования лиц, скомпрометировавших себя на прежней юридической работе (как правило – в сфере правоохранительных органов), однако подлинной проверки нравственных качеств претендента и при таком «цензе», как правило, не проводится, как из-за отсутствия на этот счет правовых оснований, так и в силу сложностей сбора соответствующих материалов, позволяющих узнать более детально истинные биографические сведения о претенденте.

В положениях ст. 8 Закона РК "Об адвокатской деятельности и юридической помощи", содержатся нормы, регламентирующие правовой статус помощника и стажера адвоката, причем анализ этих норм показывает, что правовой статус этих лиц между собой по факту различается незначительно. В новом законе отмечается, что стажировка осуществляется под руководством адвоката, имеющего стаж адвокатской деятельности не менее пяти лет. Продолжительность стажировки составляет от шести месяцев до одного года. Период стажировки зачисляется в стаж работы по юридической специальности.

Анализ источников литературы и иных информационных материалов позволяет отметить, что в старом законе об адвокатуру, помощник адвоката в принципе не имеет права оказывать юридическую помощь кому-либо, его задача – техническое содействие адвокату, он не может ни самостоятельно, ни под руководством адвоката представлять интересы клиента, стажер, в отличие от помощника, под руководством адвоката может оказывать юридическую помощь по всем категориям дел, за исключением тех, где необходим статус адвоката. В новом законе отмечается, что помощник и стажер адвоката не вправе самостоятельно заниматься адвокатской деятельностью.

При этом и стажеры, и помощники – это наемные работники, на которых в полной мере распространяются нормы трудового законодательства: трудовой распорядок, гарантированный отпуск и больничные, твердый заработок.

Профессиональные обязанности стажера и помощника адвоката, предусмотренные в законе, являются одинаковыми.

Вместе с этим представляется, что стажеры адвоката являются не только лицами, оказывающими адвокату содействие в выполнении его профессиональных обязанностей, но и лицами обучающимися, в отличие от помощников. В связи с этим теоретической и практической подготовке стажера следует уделять повышенное внимание, поскольку в рамках нее лицу, претендующему на получение статуса адвоката, следует не только подготовиться к сдаче квалификационного экзамена, но и получить знания и навыки самостоятельной работы в качестве независимого профессионального советника по правовым вопросам. В литературе обоснованно отмечается, что стажер, в отличие от помощника адвоката, готовит себя к адвокатской деятельности и в связи с этим участвует с патроном в консультационной работе с гражданами, подбирает законодательный и нормативный материал, присутствует на судебных заседаниях, готовит проекты документов,

присутствует с разрешения следователя и согласия патрона на допросах подзащитных, изучает дела, находящиеся в производстве патрона, участвует в жизни адвокатского образования, ведет дневник стажера, заводит досье по тем или иным делам, готовит для своей будущей деятельности разработки по отраслям права или его институтам, пишет реферат по избранной теме, составляет отчет о стажировке и т. д. Думается, что уже сейчас эти отличия следует считать основными при отграничении статуса стажера адвоката от помощника адвоката, а в будущем, вполне возможно, эти отличия будут закреплены и на формально-юридическом уровне.

В перспективе отличия между помощником адвоката и стажером адвоката должны углубиться за счет следующих положений:

– введение более подробной регламентации статусных прав помощника адвоката и стажера адвоката, а также их профессиональных обязанностей;

– при введении монополии на судебное представительство возможно получение стажером адвоката права на участие в отдельных процессуальных действиях по поручению адвоката, в том числе и вместо него, помощники адвоката такого права в перспективе получить не должны;

– в законе может получить свое отражение профессиональная обязанность стажера адвоката – прохождение производственного обучения под руководством адвоката и теоретического обучения в соответствии с программой, утвержденной органами адвокатского самоуправления [4].

В юридической литературе отмечается, что современному адвокату следует регулярно повышать свою квалификацию и даже приобретать второе высшее образование, что во многом обусловлено необходимостью в узкой специализации адвокатов. Изменения сферы адвокатской деятельности приводят к тому, что адвокаты начали изучать иностранные языки, международное право и внутреннее право иностранных государств. Приходится также учитывать стремительный процесс изменения законодательства, когда большинство нормативных актов претерпевает множество изменений и дополнений.

Не случайно основные принципы, касающиеся роли юристов, относят непрерывное образование и постоянное совершенствование знаний адвокатами к международно-признанным стандартам адвокатской профессии, несоблюдение которых является основанием для привлечения к дисциплинарной ответственности, и обязывают профессиональные объединения (коллегии) адвокатов способствовать непрерывному образованию и подготовке юристов. Одной из обязанностей адвоката, предусмотренной ст. 39 Закона об адвокатуре, является требование постоянно совершенствовать свои знания и повышать свою квалификацию. Это обусловлено непрерывным изменением законодательства и практики его применения, развитием юридической науки.

В юридической литературе обосновано отмечается, что профессиональное мастерство предполагает постоянное совершенствование адвокатом своей квалификации.

В то же время сам по себе практический опыт, не подкрепленный теоретическими знаниями, ведет к узкому профессионализму, вырабатывает шаблоны поведения, другие нежелательные последствия, а постоянная работа по повышению профессионального уровня, воспитание потребности в новых знаниях могут служить гарантией достижения профессионального мастерства.

В настоящее время в Казахстане сложилась система повышения квалификации адвокатов, стажеров и помощников адвокатов, состоящая из следующих основных форм:

- организация и проведение постоянно действующих курсов повышения квалификации на базе ведущих образовательных учреждений;
- организация силами коллегии адвокатов РК выездных краткосрочных курсов;
- повышение квалификации в адвокатских образованиях;
- повышение квалификации в форме самоподготовки.

Следует также отметить, что в настоящее время органы адвокатского самоуправления пока еще не находят средств для широкого вовлечения в систему повышения квалификации стажеров и помощников адвокатов, которые, даже в большей степени чем адвокаты, нуждаются в повышении квалификации. В связи с этим представляется, что это направление развития действующей в настоящее время системы повышения квалификации является перспективным и значимым для всего адвокатского сообщества [5].

Представляется, что вследствие увеличения конкуренции в сфере оказания квалифицированной юридической помощи стремление адвокатов к занятию научно-педагогической деятельностью постепенно будет увеличиваться. Вместе с этим, требуется определенное стимулирование адвокатов к занятию научно-педагогической деятельностью. Определенным стимулом к этому могло бы послужить внесение в нормативные документы, регламентирующие размер минимальной оплаты за ведение дел по назначению органов расследования и суда, а также в принимаемые в ряде коллегий адвокатов минимальные рекомендуемые размеры адвокатского гонорара своеобразных доплат в форме повышающих коэффициентов, на которые смогут претендовать адвокаты, имеющие ученые степени и звания.

Подводя итог вышесказанному и учитывая роль адвокатуры в построении демократического и правового государства, первый президент РК Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Казахстан-2030» особо указал на необходимость принятия мер по усилению роли адвокатуры в правозащитном механизме.

Для неукоснительного соблюдения прав граждан необходимо повышать статус адвокатуры как института гражданского общества, способного реально обеспечить принцип состязательности и равноправия сторон в соответствии с процессуальным законодательством.

Необходимо усовершенствовать организационную систему форм реализации права адвокатов на занятие адвокатской деятельностью. Наряду с этим, нужно расширить круг полномочий адвоката в рамках участия в судебном процессе, а также в исполнительном производстве.

Адвокатура служит важным инструментом укрепления обратной связи от общества к государству. В связи с этим, необходимо расширять самостоятельность, права и ответственность адвокатуры. Сейчас компетенция органов государственного управления по руководству адвокатурой существенно ограничена. Однако, наряду с этим, все центральные и местные органы управления юстицией вправе издавать инструкции по вопросам деятельности адвокатуры, устанавливать порядок оказания адвокатами юридической помощи, порядок оплаты труда адвокатов и порядок организации и прохождения стажировки лицами, желающими быть принятыми в коллегию.

Подводя итог сказанному, можно утверждать, что деятельность и развитие адвокатуры неразрывно связаны с государственным устройством, его институтами, доминирующими в обществе, направленными на развитие гражданского общества в соответствии с принципами и нормами международного права, а поэтому находятся в постоянном реформировании в условиях развития общества и совершенствования его институтов.

Список литературы:

1. Закон РК "Об адвокатской деятельности и юридической помощи". - Алматы, 2019
2. Игнатов С.Д. Концептуальные основы организации адвокатуры в Казахстане. - 2016.
3. Сергеев В.И. Адвокат, помощник, стажер: посторонним вход воспрещен // Бизнес-адвокат. – 2004. – № 8.
4. Сонькин, Н. Б. Адвокат в Европейском Суде по правам человека. - М., 2020. - 24 с.
5. Рыжаков, А. П. Защитник в уголовном процессе. - М. 2020. - 24 с.

УДК 340.6

ЗНАЧЕНИЕ СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ДОСУДЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

**Утеулиев Расул, студент 4-ого курса, факультет "Бизнес и право"
 Научный руководитель: Дуисова Акканым Миндыгалиевна
 Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова,
 Актау, микрорайон 32**

Аннотация: В статье рассмотрены проблемы определения содержания судебной экспертизы, вопросы подготовки материалов на экспертизу, организации научно-исследовательской работы и судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан.

Мақалада сот сараптамасының мазмұнын анықтау мәселелері, сараптамаға материалдар дайындау, Қазақстан Республикасында ғылыми-зерттеу жұмысын және сот-сараптама қызметін ұйымдастыру мәселелері қаралды.

The article deals with the problems of determining the content of forensic examination, the preparation of materials for examination, the organization of research work and forensic activities in the Republic of Kazakhstan.

Ключевые слова: судебная экспертиза, эксперт, специальные научные знания, методика экспертного исследования, правовые основания назначения экспертизы, экспертные задачи, заключение экспертизы.

сот сараптамасы, сарапшы, арнайы ғылыми білім, сараптамалық зерттеу әдістемесі, сараптама тағайындаудың құқықтық негіздері, сараптамалық міндеттер, сараптама қорытындысы.

forensic examination, expert, special scientific knowledge, methods of expert research, legal grounds for the appointment of expertise, expert tasks, expert opinion.

Экспертиза в уголовном судопроизводстве представляет собой процессуальное действие, состоящее в проведении экспертом исследования, основанного на его специальных знаниях в науке, технике, искусстве или ремесле; применении необходимых методов, приемов и средств, а также опыте их использования для установления, обстоятельств, подлежащих доказыванию по конкретному делу. В Законе РК «О судебно-экспертной деятельности» судебная экспертиза - судебная экспертиза - исследование материалов уголовного, гражданского дела либо дела об административном правонарушении, проводимое на основе специальных научных знаний в целях установления фактических данных, имеющих значение для его разрешения [1].

По определению уголовно-процессуального закона РК специальные научные знания - область специальных знаний, содержание которой составляют научные знания, реализованные в методиках судебно-экспертных исследований.

Судебная экспертиза является самостоятельной процессуальной формой получения новых и уточнения (проверки) имеющихся вещественных доказательств в уголовном процессе.

Сущность судебной экспертизы состоит в анализе по заданию следователя (суда) сведущим лицом - экспертом - предоставляемых в его распоряжение материальных объектов экспертизы (вещественных доказательств), а также различных документов (в том числе протоколов следственных действий), с целью установления фактических данных, имеющих значение для правильного разрешения дела. По результатам исследования эксперт составляет заключение, которое является одним из предусмотренных законом источников доказательств, а фактические данные, содержащиеся в нем, - доказательствами.

Назначение судебной экспертизы основывается на тех объективных данных, прежде всего правового характера, которыми располагает субъект, его принимающий.

В уголовном процессе такие объективные данные принято называть основаниями и условиями принятия решения. Применительно к производству судебной экспертизы различают: основания назначения судебной экспертизы и основания производства (в узком смысле слова) судебной экспертизы, а также условия (обстоятельства), учитываемые при назначении судебной экспертизы. В целом все они служат обеспечению законности назначения и производства судебной экспертизы в уголовном судопроизводстве.

Основания назначения судебной экспертизы, как правило, делят на правовые и фактические. Правовые основания вытекают из содержания всего уголовно-процессуального закона, а фактические предусмотрены статьями УПК РК, непосредственно относящимися к институту судебной экспертизы [2].

Правовым основанием назначения судебной экспертизы является сам факт признания и включения данного процессуального действия в уголовно-процессуальный закон с указанием на возможность его производства в порядке, установленном гл.35 УПК РК.

Фактическим основанием назначения судебной экспертизы является необходимость применения специальных познаний в науке, технике, искусстве или ремесле, для установления с их помощью обстоятельств уголовного дела, подлежащих доказыванию (ст.270 УПК РК), которые, по оценке следователя, не могут быть установлены (доказаны) иным путем. Производимые в таких случаях

судебными экспертами исследования способствуют принятию правильных и обоснованных судебных решений [3].

Помимо вышеуказанных, основаниями назначения судебной экспертизы закон называет случаи, признанными обязательными для установления истины с помощью экспертного исследования. Среди них необходимость выяснения: причин смерти; характера и степени вреда, причиненного здоровью; психического или физического состояния подозреваемого, обвиняемого, когда возникает сомнение в его вменяемости или способности самостоятельно защищать свои права и законные интересы в уголовном судопроизводстве; психического или физического состояния потерпевшего, когда возникает сомнение в его способности правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение для уголовного дела, и давать показания; возраста подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, когда это имеет значение для уголовного дела, а документы, подтверждающие его возраст, отсутствуют или вызывают сомнение.

Правовая природа требования об обязательности производства судебной экспертизы для установления названных обстоятельств состоит в том, что закон признает недопустимым использование в этих случаях иных средств доказывания как не обеспечивающих достоверности доказательств.

Для определения вида средств и веществ (наркотическое, психотропное или их аналоги, сильнодействующее или ядовитое), их размеров, названий и свойств, происхождения, способа изготовления, производства или переработки также для установления принадлежности растений к культурам, содержащим наркотические средства, требуются специальные знания, суды должны располагать соответствующими заключениями экспертов или специалистов. Для правильного решения вопроса о наличии или отсутствии в действиях лица такого признака преступления, как изготовление либо переработка наркотического средства, психотропного вещества или их аналогов, суды в необходимых случаях должны располагать заключением эксперта о виде полученного средства или вещества, его названии, способе изготовления или переработки, либо иными доказательствами.

При квалификации действий виновного судам следует в соответствии с законом «Об обороте оружия» и на основании экспертного заключения устанавливать, является ли примененный при нападении предмет оружием, предназначенным для поражения живой или иной цели.

Свойства и характер действия веществ, примененных в отношении потерпевших при совершении грабежа или разбоя, могут быть при необходимости установлены с помощью соответствующего специалиста либо экспертным путем.

Определяя размер похищенного имущества, следует исходить из его фактической стоимости на момент совершения преступления. При отсутствии сведений о цене стоимость похищенного имущества может быть установлена на основании заключения экспертов.

Особая историческая, научная, художественная или культурная ценность похищенных предметов или документов определяется на основании экспертного заключения с учетом не только их стоимости в денежном выражении, но значимости для истории, науки, искусства или культуры.

В случаях, когда установление использования (в продукте, изделии и т.п.) виновным чужого изобретения, полезной модели или промышленного образца требует специальных знаний в той области науки, техники или ремесла, в которой

создан каждый из охраняемых объектов, суд должен располагать соответствующим заключением эксперта или мнением специалиста.

Решая вопрос о том, является ли состояние потерпевшего лица беспомощным, судам следует исходить из имеющихся доказательств по делу, включая соответствующее заключение эксперта, когда для установления психического или физического состояния потерпевшего (потерпевшей) проведение судебной экспертизы является необходимым [4].

При назначении судебной экспертизы следует учитывать условия (обстоятельства), соблюдение которых обеспечивает законность назначения и производства судебной экспертизы, т.к. их несоблюдение или не достаточно точное соблюдение может привести к признанию заключения эксперта недопустимым доказательством (ст.272 УПК РК).

При назначении судебной экспертизы нужно учитывать, соблюдены ли общие условия предварительного следствия: возбуждено ли уголовное дело, в связи с которым возникла необходимость производства судебной экспертизы; имеются ли в уголовном деле материалы (объекты), необходимые и достаточные для проведения экспертного исследования; соблюдена ли обязанность органа предварительного расследования назначить судебную экспертизу в тех случаях, когда ее производство в соответствии с законом обязательно; не поставлены ли на разрешение экспертов вопросы права, решение которых находится в исключительной компетенции органа расследования и суда.

Условием назначения судебной экспертизы также считается поручение ее производства лицу, соответствующему требованиям, предъявленным к нему уголовно-процессуальным законом, как к эксперту, а именно: обладающему специальными знаниями, действительно необходимыми для установления конкретных обстоятельств уголовного дела и разрешения конкретных вопросов; назначенному в качестве эксперта для проведения исследования в установленном законом порядке; отвечающему требованиям возможности его участия в уголовном судопроизводстве в порядке гл.35 УПК РК и др.

Соблюдение этого условия обеспечивается тщательным подбором лица, вызываемого в качестве эксперта и, в частности, проверкой его профессиональных и квалификационных качеств, наличия обстоятельств, исключающих его участие в уголовном процессе, и т.д.

Своеобразным условием и одновременно поводом назначения судебной экспертизы может служить заявленное участником уголовного процесса ходатайство с просьбой провести судебную экспертизу. В соответствии с УПК РК таким правом наделены: подозреваемый, обвиняемый, их защитники, потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик или их представители. Правом на заявление указанного выше ходатайства обладает также свидетель.

Условием назначения судебной экспертизы в отношении свидетеля является запрет на применение принуждения, что означает необходимость получения согласия данного лица на производство в отношении него судебной экспертизы. Между тем принуждение может быть допущено в случаях, когда только с помощью судебной экспертизы можно оценить достоверность показаний свидетеля (370 УПК РК). В литературе обозначена заслуживающая поддержки позиция, в соответствии с которой к свидетелю, не достигшему 18-летнего возраста, основываясь на нравственных устоях и исходя из медицинских критериев, не следует применять

физическое принуждение, как оказывающее на несовершеннолетнего повышенное травмирующее воздействие [5].

Выбор и соблюдение в каждом конкретном случае назначения судебной экспертизы, соответствующего ситуации и обстоятельствам дела основания и условий, служат обеспечению законности не только принятия решения о назначении судебной экспертизы, но и самого его производства.

Список литературы:

1. Законе РК «О судебно-экспертной деятельности». Алматы, 2021
2. Уголовно-процессуальный кодекс. Алматы.2022.
3. Россинская Е.Р. Теория судебной экспертизы. М., 2009.
4. Башкатов Л.Н. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. М., 2018.
5. Муженская Н.Е. Порядок назначения и производства судебных экспертиз на стадии предварительного расследования. М.,2015.

ӘОЖ 347.73

ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛАРДЫҢ БЕРЕШЕГІН ҚАЙТА ҚҰРЫЛЫМДАУ МЕН ҚАЙТА ҚАРЖЫЛАНДЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІ

**Гельманова Айдана, Yessenov University, 4 курс студенті, Ақтау қ.
Ғылыми жетекші: з.ғ.м. Кобегенова Г .Ж.**

Андатпа: Бұл мақалада қарызды қайта қаржыландыру қарыз алушының, тең қарыз алушылардың бірінің өтініші, борышты аудару туралы келісім болған кезде үшінші тұлғаларға қарызды қайта қаржыландыруға құқығының жалпы үрдістері және осыған байланысты қажетті заңнамалық өзгерістер түсіндіріледі.

Түйінді сөздер: жеке тұлға, қайта қаржыландыру, қарыз, қаржылық қызметтер.

Жеке тұлғалардың берекшектерін қайта құрылымдау терминің қалай екеніңе тоқталғанымыз жөн. Қарызды қайта құрылымдау-бұл қарыз алушының дефолт жағдайындағы немесе басқа себептермен өзіне алған міндеттемелерін төлеуге дайын емес қарыз құрылымын өзгертуге бағытталған құрал. Бұл сот шығындарын және олармен байланысты қосымша шығындарды өтеудің тәсілдердің бірі болып табылады. Қазақстанда "халықтың әлеуметтік осал топтарына" 2020 жылы экономика үшін қалыптасқан сыртқы факторларға байланысты борыштық жүктемені төмендетуге мүмкіндік береді. Жылжымайтын мүлік нарығында тұрғын үйді жалға алуға және одан әрі сатып алуға байланысты қайта құрылымдаудың қосымша тетіктері құрылды. Берешекті қайта құрылымдау кімге және не үшін қажет? Деген сұраққа жауабы нақты былай екен. Қарыз шарттары өзгереді және екі жақты пайдаға ие болады. Бір жағынан, қарыз алушы қарыз жүктемесін азайтады. Екінші жағынан, несие беруші санкциялар салудан, қарызды өндіріп алу бойынша түрлі проблемалардан және істі коллекторларға тиімсіз сатудан аулақ болады. Қарызды

төлеуді жеңілдету құралы жеке тұлғаларға да, заңды тұлғаларға да қатысты қолданылады. Жалпы осы артықшылықтары мен кемшіліктері қарыз алушылардың салдарымен анықталады[1].

Қайта құрылымдау қарыз бойынша төлемдерді неғұрлым ыңғайлы етуге мүмкіндік береді, бірақ сонымен бірге ол несие тарихын нашарлатады. Бұл ретте компанияның жиынтық қаржылық міндеттемелері немесе сыртқы борышы көбіне өсуде болады.

Банк проблемалы клиенттер үшін шегінуге және қайта құрылымдауды ресімдеуге мәжбүр болып келеді. Келесі талқылаап алынатын сұрақтардың бірі: «Банкті проблемалық қарызды қайта құрылымдауға мәжбүр етуге бола ма?». Қайта құрылымдаудың мақсаты-борышкердің қаржылық ауыртпалығын қандай да бір нысанда жеңілдету. Оған несиеге қызмет көрсету бойынша жағдайды түзетуге, одан әрі мерзімін өткізіп алуға жол бермеуге және соңында несиені өтеуге мүмкіндік беріледі.

Сонымен, банктер қарыз алушылардың қарызды қайта құрылымдау туралы өтініштерін оң қарауға міндетті ме және банктерді қарыз алушыларға жеңілдіктер жасауға "мәжбүрлейтін" құқықтық тетіктер бар ма? Осы сұрақтарға жауап бере отырып, банктік қарыз тараптары арасындағы қатынастардың негізі келісім екенін ескеру қажет. Демек, банктер борышкерлердің мұндай өтініштеріне келісім беруге міндетті емес және олар қарыз алушылардың ұсынысына келісу-келіспеу туралы шешім қабылдайды.

Жалпы ереже бойынша, банкті қарызды қайта құрылымдауға мәжбүрлеу мүмкін емес. Осы себепті, кейде банктерге төлемді кейінге қалдыру, несиеді қайтару мерзімін ұзарту және т.б. туралы қосымша келісімдер жасауға мәжбүрлеу туралы шағымдар негізсіз болып табылады. Тағы бір маңызды ескерту. Сот несие берушінің кінәсін ескерсе де, айыппұлдың есептелген сомасы азайтуға әсер етуі мүмкін. Борышкерге есептелген сыйақыны (және одан да көп негізгі қарыз сомасын) азайтуға болмайды, өйткені сыйақы сомасы азаматтық - құқықтық жауапкершілік шарасы емес, кредитті пайдаланғаны үшін төлем болып табылады[2]. Сол себептен де жеке тұлғалардың берешегін қайта құрылымдау мен қайта қаржыландырудың құқықтық негіздеріне сәйкес жеке тұлға өзіне қатысты құқықтары мен міндеттерін білу тиіс деп ойлаймын. Қарапайым адамдар банктің атқаратын қызметтері мен құқықтарын дұрыс білмейді. Көбіне жиі қойылатын сұрақтар мыналар:

- Банкроттықты мойындау және қарызға қол қою үшін кім өтініш бере алады? Жеке тұлғаның төлем қабілетсіздігі фактісі бойынша кез келген өндіріс өзі берген өтініш бойынша ғана іске қосылуы мүмкін.

- Субъектіні банкрот деп танудың және берешекті қайта құрылымдаудың маңызды себебі неде? Біріншіден, бұл ең төменгі жалақының кемінде отыз мөлшерінде несиегер бойынша төлемдердің кешіктірілуі. Сонымен қатар, төлемді тоқтату немесе оны кем дегенде екі ай ішінде жартысына дейін төмендету керек.

- Қандай қарыздарды қайта құрылымдау мүмкін емес? Ең алдымен, алименттерді төлеу, денсаулыққа келтірілген зиянды өтеу, сондай-ақ мемлекеттік әлеуметтік сақтандырудың міндетті төлемдерін енгізу бойынша берешек туралы айтуға болады.

- Несие бойынша берешекті қайта құрылымдаудан қашан және неге бас тартады? Азамат мерзімін кешіктіруге рұқсат береді, бұл оның несие тарихына теріс әсер етеді. Тиісінше, егер сіз несие бойынша жарты жылдан

бері төлем жасамасаңыз және қарызды қайтару туралы өтінішпен банктен қоңырауларды елемейтін болсаңыз, онда банк қайта құрылымдаудан бас тартады. Қайта құрылымдаудан кейін адамның қарызын төлеуге жеткілікті табысы жоқ. Мысалы, сіз жұмыс істедіңіз және 40 мың тенге алдыңыз[3]. Несиеге қызмет көрсетуге ай сайын 12 мың тенге жұмсалды. Міне, сіз жұмыстан шығып, жұмыспен қамту орталығына есепке тұрдыңыз. Сіз айына 15 мың тенге аласыз. Әрине, банк қайта құрылымдаудан бас тартады, өйткені сіздің өміріңізге ақшаңыз жоқ, қарызды уақтылы өтеуге мүмкіндігіңіз болмайды. Адамға басқа адамдардың заттарын жою немесе ұсақ ұрлық үшін әкімшілік жауапкершілік жүктелген.

Қайта құрылымдау туралы ақпараттың жетіспеуінен айырмашылығы, қайта қаржыландыру шарттары банктердің сайттарында дайын түрде жарнамаланады. Және бұл да түсінікті-әркім өзіне жақсы клиент, ол ұқыпты төлейді, қандай да бір басқа банк. Ал біз оған төмендетілген мөлшерлеме түріндегі жеңілдіктер мен преференцияларды уәде еттік, енді ол оларға емес, бізге төлеп жатыр. Мысалға: Сбербанкте қайта құрылымдау үшін қажетті мынандай жағдайлар көрсетілген: Клиентке қойылатын талаптар: жұмысынан айырылған жағдайда: еңбек кітапшасының көшірмесі немесе электрондық еңбек кітапшасы. Кітапшаның несие алғанға дейін алынуы міндетті; жұмыс беруші куәландырған хабарламаның көшірмесі; сіз жұмыссыз екеніңізді немесе жұмыс іздеп жүргеніңізді жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік қызметтер тізілімінен үзінді; жеке тұлғаның Р26001 нысаны бойынша ЖК ретінде қызметін тоқтатуын мемлекеттік тіркеу туралы толтырылған өтініштің скан-көшірмесі; өзін-өзі жұмыспен қамтығанды есептен шығару туралы хабарлама (кәсіптік табысқа салық төлеуші мәртебесінен (НПД) бас тартқаннан кейін бір тәуліктен кейін алынатын бас тарту).[4]

Қызығушылық танытқандарға арналған чек-парақ:

- Борышкердің соңғы активтері мен жеке мүлкін сатудан аулақ болады.
- Төлем қабілетсіздігі туралы мәлімдеуге субъектінің өзі ғана құқылы.
- Рәсімді іске қосу кезінде пайыздық мөлшерлемелер айтарлықтай төмендейді, өсімпұлдар алынбайды, айыппұл санкциялары тағайындалмайды.

Алимент бойынша берешек қол қоюға жатпайды. Қайта құрылымдау 36 айдан аспайтын мерзімге, яғни 3 жылға мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 24.04.2015ж. № 69 қаулысымен бекітілген Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын/ипотекалық қарыздарды қайта қаржыландыру бағдарламасы
2. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне екінші деңгейдегі банктердің жұмыс істемейтін кредиттері мен активтері, қаржылық қызметтер көрсету және қаржы ұйымдары мен Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы-Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 422-V ҚРЗ.
3. <https://brobank.ru/chtotakoe-restrukturizaciya-dolga/>
4. <https://www.sberbank.kz/>

ӘОЖ 378

ЖАСТАР ЕРТЕҢГІ ЕЛДІҢ ТІРЕГІ

**Ш. Есенов атындағы КМТИУ,
Бизнес және Құқық факультетінің Құқықтану кафедрасының 2 курс
студенті Абдуллаева Ақжан
Ғылыми жетекшісі з.ғ.ғ.м., аға оқытушы Өтебалиева Қ.Е.
karlygash.otebaliyeva@yu.edu.kz**

Андатпа: Жастар ең алдымен көзі ашық, білімді болса, әркім өз істің маманы бола алса өзі де далада қалмайды, өзгені де далаға қалдырмайды. Жастар осы қоғамның ең басым тобын құрағандықтан еліміздің болашағы осы жас буынға тікелей байланысты. Бүгінгі жастар – егеменді елдің ертеңгі үміті, ата-бабамыз сан жылдар армандаған тәуелсіздігімізді көзінің қарашығындай сақтайтын ұрпақ жалғасы.

Аннотация: Молодежь, прежде всего, если она открыта, образована, каждый может стать специалистом в своем деле, она не останется в поле, не оставит в поле других. От этого молодого поколения напрямую зависит будущее нашей страны, так как молодежь составляет наиболее доминирующую группу этого общества. Сегодняшняя молодежь-это будущее суверенной страны, продолжение поколения, которое сохранит независимость, о которой мечтали многие годы наши предки.

Abstract: Young people, first of all, if they are open, educated, everyone can become an expert in their field, they will not stay in the field, they will not leave others in the field. The future of our country directly depends on this young generation, as young people make up the most dominant group of this society. Today's youth is the future of a sovereign country, the continuation of a generation that will preserve the independence that our ancestors dreamed of for many years.

Кілтті сөздер: Әлем, жастар, болашақ, егемендік, тәуелсіздік, азаттық.

Ключевые слова: Мир, молодежь, будущее, суверенитет, независимость, свобода.

Key words: Peace, youth, future, sovereignty, independence, freedom.

Жастар - қоғамның қозғаушы күші, үкілі үкіметі. Егемендік жылдары елімізде санасы азат, ойы сергек тұтас бір жаға буын қалыптасып, өсіп жетілді. (Н.Ә. Назарбаев)

[1] Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің жарқын болашағы білімді де, білгір жастардың қолында. Жастар алдыңғы буын ағалардың жолын лайықты жалғастырып, өздерінің сенімді ізбасар екенін дәлелдеуде. Мағжан Жұмабаев атамыз айтқандай «Мен жастарға сенемін!» деп әр жас қазақ баласы отан алдындағы борышын, ата-анасы алдындағы үмітін ақтау керек деп есептеймін. Себебі қазіргі заман - ХХІ ғасыр бүгінгі ұрпаққа, яғни жастарға бұйырған - баға жетпес бақыт. Бұл заманда «не ішем, не кием, алдағы күнім не болмақ» деген уайым бермейді. Барлығы дайын не қаласаңда табасың, бұл қазіргі жастардың, яғни біздің бақытымыз. Осыны пайдалана алған келешек ұрпақ өзінен кейін өшпес із қалдырары анық.

Жастар ең алдымен көзі ашық, білімді болса, әркім өз істің маманы бола алса өзі де далада қалмайды, өзгені де далаға қалдырмайды. Жастар осы қоғамның ең

басым тобын құрағандықтан еліміздің болашағы осы жас буынға тікелей байланысты. Бүгінгі жастар – егеменді елдің ертеңгі үміті, ата-бабамыз сан жылдар армандаған тәуелсіздігімізді көзінің қарашығындай сақтайтын ұрпақ жалғасы.[1]

Ойшылдардың жастарға қалдырған өсиеті оларға деген сенімі қазіргі кезде оны ақтап жүрме?-деген көкей кесті сұрақтар туындауда. Бернард Шоудың « Әлемді жастар билейді... Қартайғанда!» - деген атакты бір сөзі санамызды мынадай сұрақ туындатады: болашақта елді білейтін жастар бүгінгі күнде қандай болу керек?

[1]Қазіргі жастарды ойлайды барлығы майдаланып кеткен әлеуметтік желілерде (тикток, инстаграм, в контакте) өздерінің абыройларын өздері түсіріп, тиктокта селкілдеп жүреді дейді. Бұл ой- менің пікірімше қате. Себебі әр жасөспірім өзінің талантын, өзінің болашақ жолын іздейді. Қазіргі заман цифрлық дамыған технологияның заманы. Сол трендтерді үйреніп, ақша табудың, елге танымал болудың жаңа бағытын іздеп жүрген жастар десекте қателеспейміз. Жастар әр кезде, әр заман да өжет болған ғой... Тәуелсіздікті де алып берген сол жастар, халықты ойлап шеруге шыққан олда жастар. Жақында болған оқиғаға, бар бойындағы қайрат рухын жинап, көзі ашық, көкірегі ояу жастар алаңға шықты. Өз ерліктерін тағыда бір дәлелдеді. Менің ойымша қазіргі жастар Тәуелсіз Қазақстанды жаңаша көргісі келетін сияқты. Сол себепті, де кейбір жастарды әлеуметтік желілерде билеп, селтендеп жүр деп айыптауға болмайды. Олардың арасындада ақылды, сауаттылары жетіп жатыр. «Ел билейтін жастар бар арамызда» сол жастар өз кративтілігімен қоғамға жаңа идея, жаңа ұстаным алып келеді. Қазақ атам айтқан « кәрі келсе – асқа, жас келсе – іске» деп. Сол тізгінді берместен, біздегі билік сол іскер жастарға жол бермейді ғой...[1]

Қай кезде де «жастар – болашақтың қожасы» деп оларға үлкен сенім артылып, үміт күтіледі. Бірақ биылғы 2019 жылды Елбасымыз Жастар жылы деп ерекше атауы тегіннен тегін емес. Жастарда бұрқыраған қуат бар. Олар - қоғамдағы ең күшті адамдар, ата - баба тәлімімен рухтанған жастардың бойында үрейден гөрі үміт басым. Осы орайда Тәуелсіз Қазақстанның абызы атанған Әбіш Кекілбаевтың: «Мен іскер адамды да, қарапайым адамды да емес, рухани күшті адамды көрсетуді жақтаймын», - деген сөзі ойға оралады. Шындығында қазіргі жастардан, өз замандастарым мен аға буынға тетелес жас азаматтардың бойынан бір жаңа алға ұмтылушылық лепті байқаймын.

[2]Жастардың санасында әлеуметтік эксперимент жүріп жатқан сияқты. Әрине «бес саусақтың бірдей болмайтыны» секілді жастар әр түрлі. Үлкендер кейбір жастардың болашағына зор үмітпен қарайтын болса, енді бірде сол жастарды кінәлауға дайын тұрады. Осыдан келіп, ішімдік ішетін де, нашақорлықпен әуестенетін де, ұрлықпен айналысатын да жастар деген кереғар пікір қалыптасады. Рас, бұл аталған дерттің бәрі де қоғамымызда бар. Бірақ, «Ерім дейтін ел болмаса, елім дейтін ер қайдан тусын» деген ұлы Ахмет Байтұрсыновтың сөзін қуаттаған Елбасымыз жастарға басымдық берді. Сондықтан Мағжан ақын ізімен жастарға сенім артты деп ойлаймын. Елбасы үкілеп сенген, болашақ кепілі болатын жастар еліміздің көркейгенін, дамыған елдер қатарына қосылғанын қалайтыны анық. АҚШ пен Австралия ғалымдарының пайымынша, жаңа технологиялардың дамуына байланысты қазіргі заманғы жастар өте көп ақпараттарға ие және ол ақпараттар күннен күнге өсіп келеді. Осындай шексіз ақпараттардың ағымынан дұрыс, маңыздысын таңдай білуді жастар дағдыға айналдыруда. Сол себепті Елбасымыздың тікелей бастамашылдығымен «Болашақ» бағдарламасы арқылы үздік студенттерді шетелде оқыту мәселесі жолға қойылды. Ұлтымыздың алтын қазығы – ауылды

жандандыратын да жастар екені ескеріліп, «Серпін», «Дипломмен - ауылға», «Бизнестің жол картасы» секілді бағдарламалар жасалып, жемісін беруде. Білім айдынында еркін жүзіп, ғылым нәрімен сусындаған жастар күні ел ертеңі, ел азаматы атанады. Елді өрге бастайтын солар.[2]

Қазіргі таңда Қазақстан – өркениетті, дамыған елдер қатарына енген мемлекет. Тәуелсіздік жастарға жарқын болашаққа жол ашып берді. Осы мемлекетті одан да биіктен көрсету – білімді жастардың қолында. Ал жастарға қолдау көрсету қоғамның, биліктің қолында!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҚР – ның Конституциясы 1995 жыл 30 тамызда.
2. «Волонтер жылы» Егемен Қазақстан 14 ақпан, 2020 жыл.
3. Қаулы Қазақстан Республикасының Президенті Елімізде 2020 жыл «Волонтер жылы» 2019 жылғы 26 тамыз №135
4. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтің «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» жолдау 2019 жыл, 2 қыркүйек

ОӘЖ 343.98

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДАКТИЛОСКОПИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ГЕНОМДЫҚ ТІРКЕУ ТУРАЛЫ НЕ БІЛУІҢІЗ КЕРЕК?

Ізтұрғанова Г.Қ., Ақжігітов Ғ.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қаласы

Аннотация: Мақалада Қазақстан Республикасындағы дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы сөз қозғалды. Яғни дактилоскопия терминінің мағынасына түсінік беріліп, дактилоскопиялық тіркеу қалай жұмыс істейді, геномдық ақпарат мен тіркеу туралы қарастырылды.

Тірек сөздер: дактилоскопия, саусақ ізі, тіркеу, із алу, криминалистика, геномдық тіркеу, жеке басын анықтау, құжат.

16 жастан асқан қазақстандықтардың саусақ ізін мемлекеттік базада сақтауға міндеттейтін «Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» ҚР заңы 2021 жылдың қаңтарында күшіне енуі тиіс болатын. Алайда, былтыр жыл соңында Ішкі істер министрлігі бұл тәжірибені іс жүзіне енгізуді тағы екі жылға – 2023 жылдың қаңтарына жылжытуды ұсынған болатын.

Ал енді осы дактилоскопия терминінің мағынасына үңілетін болсақ ол гректің *daktilos* – саусақ және *skoreo* – қараймын, яғни, «саусақ қарау» деген сөзінен шыққан. Дактилоскопия адам қолы терісінің папиллярлық бедерлерінің қасиеттері мен сипаттарын, негізінен, қолдың саусақтарының іздерін табу, бекіту, алу және оған сәйкестендіру жасауды яғни кімдікі екенін анықтауды зерттейді [1].

Бұл папиллярлық сызықтар бала анасының құрсағында жатқанда бес айлық кезеңінде пайда болып, өмір бойы өзгеріссіз сақталады.

Криминалистикалық тұрғыдан қарағанда олардың жекешелігі, салыстырмалы тұрақтылығы, бастапқы қалпына қайта келуі және қоршаған ортадағы заттарда із қалдыру мүмкіндігі папилляр сызықтарының негізгі қасиеттеріне жатады. Папилляр сызықтарының жекешелігі (қайталанбайтыны) әрбір адамның папиллярлық бедері тек сол адамға ғана тән екенін білдіреді және ол жақсы көрінетін белгілермен сипатталады. Папиллярлық бедерлердің екі адамда бірдей болуы түгіл бір адамның саусақтарында әртүрлі болатыны көпжылдық тәжірбиелермен қатар, математикалық есептеулермен дәлелденген.

Ғалымдар екі адамның саусақтарының папиллярлық бедерлерінің бір-бірімен сәйкес келу мүмкіндігі – ықтималдық теориясы бойынша 1:64 миллиардқа қатысындай екенін есептеп шығарған. Ал планетамызда қазіргі кезде 7,5 миллиардтан аса адам бар екенін ескерсек, саусақ бедері бірдей екі адам мүлде кездеспейді деуге болады.

Осы папиллярлық өрнектердің жекешелігін, өмір бойы өзгеріссіз сақталатынын мемлекеттік ауқымда қолдану қазіргі таңда өте өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Осы орайда Қазақстан көлемінде жаппай дактилоскопиялық тіркеуді енгізу көптеген мәселелерді шешуге мүмкіндік берер еді.

Дактилоскопиялық тіркеу адамның жеке басы туралы мәліметтерді – тегін, атын, әкесінің атын, туған күнін және туған жерін адам қолы саусақтарының папиллярлық өрнектері бойынша анықтау мақсатында жүзеге асырылуы және пайдаланылуы қажет [2].

Мысалы, жаппай дактилоскопиялық тіркеуді: хабар-ошарсыз жоғалған жеке тұлғаларды іздестіру; кім екені белгісіз мәйіттерден адамның жеке басын анықтау; денсаулық жағдайына немесе жасына байланысты өзі туралы деректер беруге қабілеті жоқ жеке тұлғалардың жеке басын анықтау; қылмыстардың алдын алу, ашу мен тергеу, сондай-ақ әкімшілік құқықбұзушылықтың алдын алу және анықтау; ҚР азаматтарының, шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ адамдардың жеке басын растау мәселелерін шешу үшін пайдалану; ҚР Президент және ҚР Парламент мәжілісі депутаттығына сайлау кезінде сайлаушыларды сәйкестендіру сияқты мәселелерді шешуге қолдануға болады.

Оның пайдасы мұнымен шектелмейді. Лаңкестік актілер, авиациялық және жол-көлік оқиғалары сияқты төтенше жағдайлар немесе табиғи апат салдарынан есінен танғандардың, ақыл-есін жоғалтқандардың немесе өзі жайлы мәлімет беруге шамасы келмейтіндердің, қаза тапқан адамдардың аты-жөндерін, кім екенін анықтау үшін орталықтандырылған дактилоскопиялық және геномдық деректер қорының тигізер пайдасы зор.

Сондай-ақ осы жалпы дактилоскопиялық базаны Қазақстан азаматтарының, шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ адамдардың жеке басын растау мәселелерін шешу үшін де пайдалануға болады.

Осы заңға сәйкес бірінші рет ҚР азаматының паспортын немесе жеке куәлігін алуға, сондай-ақ оны қалпына келтіру, ауыстыру жағдайларында өтініш жасаған азаматтар, ҚР теңізшісінің жеке куәлігін беру туралы шешім қабылданған ҚР азаматтары, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, елімізде тұрақты тұратын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, бірінші рет шетелдіктің Қазақстанда тұруға ықтиярхатын, азаматтығы жоқ адамның куәлігін, босқын куәлігін алуға немесе оны қалпына келтіруге, ауыстыруға өтініш жасаған шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, жұмыс беруші – жеке тұлғаларда үй шаруашылығындағы жұмыстарды орындау (қызметтерді көрсету) мақсатында үй жұмыскерлері ретінде

ҚР-ға келген көшіп келушілер, ҚР шегінен шығарып жіберуге жататын не ҚР ратификациялаған реадмиссия туралы халықаралық шарттардың күші қолданылатын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, ҚР визаларын алу кезінде шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар міндетті дактилоскопиялық тіркеуге жатады.

Он екі жастан он алты жасқа дейінгі балалар ҚР азаматының паспортын алу кезінде ерікті негізде дактилоскопиялық тіркеуге жатады, ал он екі жасқа толмаған балалар дактилоскопиялық тіркеуге жатпайды. Дактилоскопиялауға мүмкіндік бермейтін дене кемістіктері бар (екі қолының барлық саусақтарының болмауы немесе екі қолының барлық саусақтарының тырнақ фалангаларында папиллярлық бедерлерінің болмауы) адамдар Қазақстанның мемлекеттік шекарасын кесіп өту кезінде дактилоскопиялық тіркеуден, дактилоскопиялық ақпарат бойынша жеке басын растау рәсімінен өтуден босатылады.

Айта кетерлік жағдай, дактилоскопиялық және геномдық ақпаратты заңнамалық негізде пайдалану, оның ішінде сәйкесінше есепке алу әлемнің көптеген елдерінде кеңінен қолданылады. 2004 жылдан бастап әлемнің 118 елінде азаматтарды биометриялық тіркеу бойынша ұлттық жобалар енгізіліп жатыр. Олардың қатарында АҚШ, Австрия, Нидерланд, Норвегия, Германия, Бельгия, Ресей, Әзірбайжан, Беларусь, Тәжікстан, Молдова және Өзбекстан сияқты мемлекеттер бар. Жалпы алғанда, бүгінде 100-ден аса мемлекеттерде биометриялық тіркеу бойынша жұмыс жүргізіліп келеді.

2000-жылдары бұл бастама елімізде қызу талқыға түсіп, ол адам құқығына, жеке бас құпиясына қол сұғумен бірдей деген себептермен, депутаттар және халық тарапынан қарсылыққа ұшырап, сол кезде заң қабылданбай қалған болатын. Міне, енді он алты жылдан кейін әлемде және қоғамда болып жатқан өзгерістер, сол кезде көтерілген мәселенің маңыздылығын тағы бір көрсетіп, осы заң жобасын қайта қарап, қабылдауға алып келді.

Халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, дактилоскопиялық және геномдық тіркеуді қолдану қылмыстарды ашу және танылмаған мәйіттің кім екенін анықтау жұмыстарын жылдам жүргізеді. Жоғарыда атап өткендей, жалпы дактилоскопиялық базаны Президенттік және Парламент мәжілісі депутаттығына сайлау кезінде сайлаушыларды сәйкестендіруге қолдануға болады. Мысалы, көрші Қырғыз Республикасында өткен Парламент сайлауы жалпы дактилоскопиялық базаны қолданудың тиімділігін көрсетті. Дактилоскопиялық базаны жеке бастың құқы мен құпиялығын бұзады деген түсінікті өзгерткеніміз дұрыс.

Біріншіден, бір адамның саусақ бедері мен екінші адамның саусақ бедері сәйкес келмейді. Сондықтан біреумен шатастырып алады деудің қажеті жоқ. Екіншіден, қылмыс жасаған адамды тез табуға да көмектеседі. Бірыңғай дерек қоры болғандықтан, оны анықтау да оңай [3].

Ал енді дактилоскопиялық тіркеу қалай жұмыс істейді деген сауалға тоқталсақ, Қазақстандықтардан дактилоскопиялық ақпаратты немесе саусақ іздерін жаңа құжаттарды ресімдеу – қолданылу мерзімі өткеннен кейін ауыстыру, бастапқы ресімдеу, тегін ауыстыру, жоғалғаннан кейін қалпына келтіру кезінде және т.б. жағдайларда жинай бастайды, бұл ретте өз құжаттарын қажеттілік болмаса, ауыстырудың қажеті жоқ – олар қолданылу мерзімі аяқталғанға дейін жарамды болады. Сондай ақ қол саусақтарының папиллярлық өрнектерінің электрондық коды (таңбалары) ПМ қорғалған дерекқорына шифрленген электрондық түрде және жеке басын куәландыратын құжаттың чипіне енгізілетін болады.

«Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы» заңның 12-бабына сәйкес 2023 жылдан бастап шығарылған биометриялық жеке куәліктердің чиптерінде және төлқұжаттарда мынадай ақпарат болады:

- 1) тегі, аты, әкесінің аты;
- 2) туған күні мен жері;
- 3) жынысы;
- 4) ұлты (иесінің қалауы бойынша);
- 5) азаматтығы;
- 6) фотосурет;
- 7) саусақтардың және (немесе) қол алақандарының папиллярлық өрнектері құрылымының ерекшеліктері туралы ақпарат;
- 8) құжаттың берілген күні, номері, қолданылу мерзімі;
- 9) құжаттар иесінің қолы;
- 10) жеке сәйкестендіру номері (бар болса);
- 11) дактилоскопиялық тіркеу жүргізу күні мен негізі;
- 12) құжат берген орган атауы;
- 13) дактилоскопиялық тіркеуді жүзеге асырған адамның тегі, аты, әкесінің аты (бар болса) [4].

Ал геномдық ақпарат дегеніміз адамның немесе танылмаған мәйіттің жеке басын анықтауға мүмкіндік беретін оның дезоксирибонуклеин қышқылының (ДНК) белгілі бір фрагменттері туралы кодталған ақпараттар және дербес деректер. Геномдық тіркеу – биологиялық материал мен геномдық ақпаратты жинау, өңдеу, қорғау, адамның жеке басын анықтау немесе растау мақсатында жүргізіледі. Геномдық тіркеуге қылмыстың жекелеген түрлері бойынша сотталғандар, биологиялық материалы тергеу барысында алынған тұлғасы анықталмаған адамдар, танылмаған мәйіттер жатқызылады. Хабарсыз кеткен азаматтардың туыстары геномдық ақпаратты олардың жазбаша келісімімен ерікті түрде тапсыратын болады.

Ауыр немесе аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін сотталғандар, сондай-ақ ҚР ҚК 120, 121, 122, 123 және 124-баптары бойынша сотталғандар, биологиялық материалы сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында алынған анықталмаған адамдар және танылмаған мәйіттер геномдық тіркеуге немесе ДНК жинауға жатады.

Хабар-ошарсыз кеткен азаматтардың биологиялық туыстары келісім бойынша геномдық тіркеуден өтуі мүмкін.

Саусақ іздері мен ДНК деректері қол жетімділігі шектеулі жеке деректерге жатады [5].

«Дактилоскопиялық және геномдық ақпарат мемлекет кепілдік беретін қорғауға жатады. Дактилоскопиялық және геномдық ақпаратты жинау және өңдеу оны қорғау қамтамасыз етілген жағдайларда ғана жүзеге асырылады», – делінген құжатта.

Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу жеке тұлғаны тез және дәл анықтау міндеттерін шешуі, полиция қызметкерлеріне жұмыс істеуге, көші-қон ағынын есепке алу кезінде, хабар-ошарсыз кеткендерді іздеуге көмектесуі тиіс.

Әлемде 100-ден астам ел биометриялық тіркеуді енгізу жобаларын жүзеге асыруда. Саусақ іздері Польша, Молдова, Израиль, Эстония және т.б. елдер азаматтарының биометриялық төлқұжаттарында бар.

Барлық ақпарат электронды құпияландырылған түрде бір ақпараттық базада сақталады. Бұл ақпараттарды қашан және қандай жағдайларда қолданылатыны

заңмен нақты бекітіледі. Сол себепті, азаматтардың жаппай дактилоскопиялық және геномдық тіркеуден өтуге түсіністікпен қарағаны жөн.

Қазақстан мемлекеті өрелі өркениет көшіне ілесіп, ақпараттық цифрлы технологиялар дәуіріне аяқ басты. Сол себептен қазір бүкіл дүние жүзі ғылыми-техникалық даму бағытына бет бұрған кезде, криминалистика ғылымының даму бағытының болашағын ескере отырып, біздің де үлкен көштен қалмағанымыз дұрыс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000040> Дактилоскопиялық және геномдық тіркеу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 40-VI ҚРЗ.
2. <https://www.soros.kz/kk/how-ready-is-kazakhstan-for-the-introduction-of-genomic-registration/>
3. Сарсембаев, Б. Саусақ ізінде тұнған сыр. Қолдау / Б. Сарсембаев // Айқын. - 2019. - №48. - 4 Б.
4. <https://informburo.kz/kaz/2021-zhyldan-bastap-azastandytar-sausa-zn-tapsyrua-mndett-daktiloskopiyaly-trkeu-zhayly-ne-bleesz.html>
5. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000036> Дактилоскопиялық және геномдық тіркеуді жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 31 қаңтардағы № 36 қаулысы.

УДК 347.93

МЕДИАТИВНОЕ СОГЛАШЕНИЕ КАК ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ СДЕЛКА

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова
Гасанов Э. студент группы ЮП 18-2
Научный руководитель: Ахметова Б.С.

Түйін

Бұл мақалада азаматтық-құқықтық мәміле ретінде медиация келісімі туралы айтылады.

Түйінді сөздер: медиация, дауларды шешу, қақтығыстар.

Аннотация

В данной статье говорится о медиативном соглашении как гражданско-правовой сделке .

Ключевые слова: медиация, урегулирование споров, конфликт.

Согласно [ст.24](#) Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан подведомственный суду спор (конфликт), возникший из гражданско-правовых отношений, по письменному соглашению сторон может быть разрешен в порядке медиации, партисипативной процедуры или передан на рассмотрение арбитража, когда это не запрещено законом[1].

Само слово «медиация» произошла от латинского «mediare» (Выступать посредником в переговорах).

Соглашение примирения - это комплексное правовое решение, которое основывается на законах гражданского и процессуального права. Данный метод решения разногласий, конфликтов является альтернативой, которая не доводит дело до судебного разбирательства, а позволяет сторонам самостоятельно решать любые споры. Человеческое общество состоит из общественных взаимоотношений и разумеется, под воздействием различных жизненных факторов, обстоятельств и психологических особенностей, порой не всегда удается прийти к взаимовыгодному решению вопросов, в связи с чем неизбежны конфликты.

В научной литературе зарубежных стран, существует два типа для определения института медиации: концептуальный и описательный. Концептуальный тип подразумевает понимание медиации сквозь фундаментальные принципы, цели и задачи медиативной процедуры при участии медиатора. К обычному и частому определению концептуального типа можно отнести следующее определение: медиация — это конфиденциальная, добровольная процедура урегулирования спора, с участием незаинтересованного в данном конфликте лица, то есть посредника(медиатора). От концептуального типа определения можно взять лишь идеальное представление о медиативной процедуре, и в ней мало конкретики от которой можно было бы представить что происходит на самом деле во время самой процедуры[2].

Практика зарубежных государств наглядно показывает, что при завершении процедуры медиации стороны сохраняют теплые отношения, какие у них были до конфликта, нежели после судебного процесса. Суть медиации в этом и проявляется, в улучшении человеческих отношений. В иностранных государствах медиацию используют активнее, нежели в Казахстане. Реализация медиации в таких странах как Англия, Соединенные Штаты Америки, Германия и тому подобных странах, доказывают перспективность этой процедуры. По этой причине от заимствования опыта у этих стран, пойдет лишь на пользу стране[3].

Суть гуманизации Казахской системы правосудия получила новое, довольно прогрессивное средство для примирения сторон конфликта. Процедура внедрения медиации требует целых ряд мер, стимулирующих внедрение медиативных процедур, по большей части перед обращением в суд и на начальной стадии подготовки дела к судебному разбирательству. Медиация содействует задаче этого начального этапа, а именно, заключению медиативного соглашения, что собственно повлияет на снижение нагрузки на суд, процессуальной экономии и оперативному и справедливому урегулированию спора.

Ходатайство об урегулировании спора с применением примирительных процедур может быть заявлено по любому делу искового производства, кроме дел, вытекающих из публично-правовых отношений, если иное не предусмотрено ГПК или законом до удаления суда в совещательную комнату в судах первой, апелляционной, кассационной инстанций, а также при исполнении судебного акта.

Несмотря на то, что закон РК «о медиации» был принят пять лет назад, 28 января 2011года, роль медиации в урегулировании гражданско-правовых споров недооценена должным образом. Об этом говорит осведомленность граждан о самой медиации как таковой. Актуальность проблемы правового просвещения населения Республики Казахстан в плане степени знания о практическом применении медиации и вообще о ее существовании неоспорима. Необходимо дать возможность

осознать всю серьезность намерения государства помочь своим гражданам как можно более гуманно разрешать свои конфликты. Ведь если взглянуть в статистику, после медиации к соглашению приходят 82% конфликтующих сторон по всей стране. Такой высокий показатель лишний раз доказывает насколько эффективна и жизнеспособна медиация в нашей правовой среде. И вопросы такого типа как «уживется ли медиация у нас?» должны автоматический отпадать.

Проведя анализ медиации в Казахстане, необходимо сделать вывод, что необходимо активно пропагандировать внедрение института медиации. Среди путей решения проблем необходимо выделить пошаговые рекомендации по наиболее эффективной пропаганде института медиации в стране.

Итак, шаг первый. Обязать всех юристов при консультировании всегда предлагать медиацию по конфликтам в сфере гражданских, семейных, трудовых правоотношений и по уголовным делам связанных с преступлениями небольшой и средней тяжести, как взаимовыгодное решение проблемы, на законодательном уровне и под угрозой наказания ссылаясь на профессиональную недобросовестность.

Дело в том, что если профессионал в сфере «конфликтологии» предлагает иной выход из сложившейся ситуации в лице медиации, то у простого гражданина будет больше доверия к данной процедуре.

Шаг второй. Пропаганда медиации в средствах массовой информации. Создание специальных рубрик посвященных данной теме. Реклама социальных видеороликов, представляющих медиацию. Выпуск журналов и газет освещающих институт медиации. Людям нужно на подсознательном уровне заложить, что сам факт выбора медиации, это уже половина победы. Все мероприятия, проводимые в судах, направить на развитие института медиации, как механизм предупреждения, разрешения социальных и правовых конфликтов, досудебного урегулирования споров, популяризацию института медиации среди населения, как перспективного и альтернативного способа разрешения конфликтов и споров без участия судов и правоохранительных органов.

Шаг третий. Для уязвимых слоев населения бесплатно предоставить услуги медиаторов, за счет государственного бюджета. Такая мера крайне необходима для привлечения населения. Данный маркетинговый ход всегда безотказно работает. Так почему бы не применить его во благо общества.

Эти шаги безусловно отразятся на всех предпринимателей разрешать свои разногласия путем проведения медиации, если учесть что в гражданском судопроизводстве если сторонами являются юридические лица, то государственная пошлина составляет баснословных 3% от взыскиваемой суммы.

Шаг четвертый. Внедрение медиации как обязательной учебной дисциплины в высших учебных заведениях. Похожий метод уже применяется в такой развитой Европейской стране как Германия, и смею заметить весьма успешно. В этой стране медиация гармонично встроена в систему правосудия. И медиаторы работают непосредственно в судах, ощутимо разгружая судебную систему.

В германии в вузах медиацию преподают студентам только юридического факультета. Можно обучение ввести на всех факультетах, так как чтобы стать профессиональным медиатором не обязательно наличие высшего юридического образования, достаточно чтобы оно было высшим. Это существенно отобразится на качестве и количестве отечественных профессиональных медиаторов в положительную сторону.

Шаг пятый. Обязательность наличия соглашения на обслуживание в центре медиации при получении лицензии на коммерческую деятельность. Аналогичная модель института медиации на данный момент существует в Сингапуре. Такое решение многократно увеличит степень востребованности медиаторов и их центров. А как известно если есть спрос, то будут и предложения.

Шаг шестой. Проведение праворазъяснительных лекции на тему «медиация-альтернативное решение спора» во всех компаниях и организациях как минимум два раза в год. Во первых, это выгодно для работодателя, так как если работники будут «выяснять отношения» с начальством при помощи медиатора в неформальной и конфиденциальной обстановке, то организация сохранит свой престиж. Во-вторых, это выгодно и для работника. Так как широко известный факт, то что даже выигранное дело в суде, в тех случаях когда истцом является работник, а ответчиком является работодатель, не гарантирует того, что в скором будущем работника не уволят, и вполне на законных основаниях.

И наконец шаг седьмой. Увеличение полномочий нотариуса, и добавление к ним такой функции как оказание юридической помощи в качестве медиатора. Такое расширение функции нотариуса значительно увеличит количество медиаторов. Эта привилегия данная нотариусу существует в той же самой Германии. Правила проведения медиации нотариусом в этой стране закреплены в нормативных правовых актах, которые регулируют порядок осуществления нотариусом своих профессиональных обязанностей. Соответственно предлагаю внести дополнения и в наш закон «о медиации», и добавить туда статью где будут указаны права и обязанности нотариуса в качестве медиатора.

Этим самым, развитие медиации в нынешней Европе и Соединенных Штатах Америки, является главным направлением для построения справедливой системы правосудия, отвечающего всем требованиям. Учитывая теорию Каппеллетти, можно говорить о том, что развитие медиации, а равно альтернативных методов разрешения спора, является признаком того, что правовая система не стоит на месте, и мы сейчас находимся на последней «волне», являющейся составным элементом реформ, нацеленных на совершенствование гражданской юрисдикции. Казахстан не может остаться в стороне, когда все передовые страны мира, развивают свое правовое поле. Тем самым, актуальность внедрения медиацию в Казахстанское правовое поле вполне закономерна[6].

Также существуют и другие примирительные процедуры.

С 2016 года спорные отношения можно урегулировать путем проведения партисипативных процедур. Партисипативная процедура является альтернативным методом урегулирования споров путем переговоров сторон с обязательным участием адвокатов каждой из сторон без участия судьи. В целом партисипативная процедура заимствована и разработана по аналогии с законодательством Франции, где в 2010-2011 годах была проведена реформа по альтернативным формам урегулирования споров.

Неоднократное обращение президента Н.А. Назарбаева к институту медиации основано на понимании примирения как высшей социальной цели, а медиации как одного из самых эффективных институтов его достижения на сегодняшний день.

Литература

1. Гражданский процессуальный кодекс РК /www.adilet.kz/

2. Комарова Ю. А. Понятие, виды и место медиации в системе разрешения споров // Право и государство : теория и практика. - 2011. - № 2. - С. 107-111.
3. Носырева Е.И. Альтернативное разрешение споров в США. – М.: Городец, 2005.
4. Закон Республики Казахстан «О медиации» от 28.01.2011 N 401-IV ЗРК
5. Адильжанова Н.Т. Правовое регулирование медиации в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.- Научный журнал: серия юридические науки. – 2012, №1
6. Ракитина Л.Н., Львова О.А. Медиация (посредничество): как урегулировать спор, не обращаясь в суд. – М.: Эксмо, 2008

УДК 347

ГРАЖДАНСКОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО ПО ТРУДОВЫМ СПОРАМ

Исмагамбетова Ф. Студентка гр. ЮП 18-2

Научный руководитель: старший преподаватель кафедры «Правоведение»

Ахметова Б.С.

Каспийский университет технологий и инжиниринга им Ш. Есенова

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные проблемы трудового права РК, в целях выработки рекомендаций по совершенствованию трудового законодательства в сфере определения целей и задач договорного регулирования трудовых отношений и иных непосредственно связанных с ними отношений.

Ключевые слова: трудовой спор, согласительная комиссия, коллективный трудовой спор

Аңдатпа

Мақалада еңбек қатынастарын және олармен тікелей байланысты өзге де қатынастарды шарттық реттеудің мақсаттары мен міндеттерін айқындау саласындағы еңбек заңнамасын жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу мақсатында ҚР еңбек құқығының өзекті проблемалары қарастырылады.

Түйінді сөздер: еңбек дауы, келісім комиссиясы, ұжымдық еңбек дауы

На современном этапе разрешение трудовых конфликтов между работником и работодателем является немаловажной задачей. Даже при условиях принятия нового трудового кодекса, который, является гарантом защиты прав и интересов работников, в современном казахстанском обществе до сих пор существуют проблемы разрешения трудовых споров. Требование правильности и своевременности рассмотрения и разрешения гражданских дел остается в настоящее время весьма актуальным и сложным как в практическом, так и теоретическом отношении. Устанавливая задачи гражданского судопроизводства, нормы гражданского процессуального права не могут сами по себе гарантировать решение задач гражданского судопроизводства.

Поскольку правовые нормы вызывают нужное поведение участников гражданских процессуальных правоотношений, налицо их осуществление в одной из

своих форм. Поэтому важно не только то, что предусматривают нормы права, но и механизм их реализации. Существенное значение в этом смысле имеют процессуальные действия. В связи с этим, содержание процессуальных гарантий составляют, во-первых, процессуальные средства, направленные на достижение задач гражданского судопроизводства путем воздействия и упорядочивания действий субъектов гражданского судопроизводства и, во-вторых, правовой механизм выражающейся в реализации указанных средств субъектами гражданских процессуальных правоотношений.

Для достижения указанных целей, меры по совершенствованию гражданского процессуального законодательства должны быть ориентированы на определение путей и способов обеспечения доступности правосудия, позволяющего гражданам и организациям более полно осуществить реализацию своего права на судебную защиту и на оптимизацию стадии подготовки дела к судебному разбирательству в целях обеспечения быстрого рассмотрения и разрешения гражданских дел. Отмечается возникновению трудовых споров, как правило, предшествуют трудовые правонарушения. Основаниями возникновения трудового спора выступают юридические разногласия между работодателями и работниками в различных сферах деятельности: трудоустройство и увольнение; условия и охрана труда; повышение квалификации сотрудников; правоотношения коллектива с руководством; социальные гарантии.

Разногласие субъектов трудового права может перерасти в трудовой спор, лишь тогда когда оно не урегулировано сторонами самостоятельно, и поэтому вынесено на рассмотрение юрисдикционного органа.

Следовательно, различают следующие этапы трудового спора:

- трудовое правонарушение;
- Различная его оценка субъектами трудового отношения;
- Попытка урегулировать разногласие сторонами самостоятельно при непосредственных переговорах;
- обращение в юрисдикционный орган – трудовой спор.

Конфликт имеет место тогда, когда разногласия сторон приобретают характер неурегулированных, препятствуя нормальной реализации правоотношений. Обращение же в компетентный орган выступает способом его разрешения.

По субъектному признаку все трудовые споры делятся на индивидуальные и коллективные трудовые споры. Индивидуальные трудовые споры возникают между работодателем и отдельным работником, например, по поводу увольнения, наложения дисциплинарного взыскания, материальной ответственности и др.

Согласительные комиссии являются постоянно действующими органами, создаваемыми в организациях, ее филиалах и представительствах на паритетных началах из равного числа представителей от работодателя и работников. Количественный состав членов согласительной комиссии, порядок ее работы, содержание и порядок принятия решения согласительной комиссией, срок полномочий согласительной комиссии, вопрос о привлечении посредника устанавливаются в письменном соглашении между работодателем и представителями работников либо в коллективном договоре. Заявление, поступившее в согласительную комиссию, подлежит обязательной регистрации указанной комиссией в день подачи.

Таким образом, обращение в согласительную комиссию является обязанностью стороны трудового спора. Согласительными комиссиями по

соглашению сторон могут рассматриваться любые категории трудовых споров. Указанное нововведение обусловлено повышением эффективной защиты прав работников, позволяющей сократить реальный срок разрешения того или иного трудового спора, и способствуют существенному уменьшению нагрузки судов.

Согласно пункту 2 статьи 161 Трудового кодекса решение согласительной комиссии либо суда по рассмотрению индивидуального трудового спора о восстановлении работника на прежней работе подлежит немедленному исполнению. При задержке работодателем исполнения решения о восстановлении на работе согласительная комиссия либо суд выносит решение о выплате работнику средней заработной платы или разницы в заработной плате за время задержки исполнения решения. [1]

Конвенция Международной организации труда призывает к тому, чтобы эти конфликты избегать, но в случае, если они произойдут, - к справедливому урегулированию их путем примирения. В этой связи в теории трудового права понятие трудовых споров принято отличать от предшествующих трудовых разногласий сторон, а также от трудового правонарушения, и использовать эффективные способы ее регламентации, позволяющие в полной мере сбалансировать противоречивые интересы основных субъектов трудового права – работника и работодателя, а, кроме того, обеспечить реализацию неотъемлемых прав личности.

Такой досудебный порядок по ряду трудовых споров, как о взыскании заработной платы и других, способствует более быстрому разрешению трудовых конфликтов. При этом, не нарушая конституционное положение о праве каждого на судебную защиту, так как последующее обращение сторон в суд с иском за разрешением спора или по поводу обжалования, или не исполнения решения согласительной комиссии, предусмотрено Трудовым кодексом.

Тем не менее, на наш взгляд, основной причиной нарушений все же являются пробелы в самом трудовом законодательстве, в силу которых оно не в состоянии обеспечить стабильность в трудовых отношениях. «Стабильность трудовых отношений – это, в какой-то мере, и стабильность общества», - отмечает Идрисова С.Б. [3, с.35].

Коллективные трудовые споры характеризуются участием работодателя (объединения работодателей) и коллективом работников (его представителей), где защищаются интересы всего коллектива, например, оспариваются условия труда всего трудового коллектива.

Большую помощь в выявлении нарушений трудового законодательства могли бы оказать профсоюзы. Однако они, во-первых, созданы не во всех организациях; во-вторых, не в состоянии, в силу своей слабости, решать возникающие трудовые конфликты. Одной из нерешенных проблем также являются: использование работодателями различных способов ухода от надлежащего оформления возникших трудовых отношений; сокрытие полученной прибыли от своих работников, игнорирование роли трудовых коллективов в управлении предприятием и многое другое.

Очень важной проблемой, требующей незамедлительного решения, является необходимость внесения изменений в правовые нормы института представительства по защите интересов работников при разрешении трудовых споров. Уполномоченный профсоюза должен быть наделен правом представительства интересов работников, состоящих в профсоюзе, без специального оформления

представительства, предусмотренного гражданским процессуальным законодательством.

Коллективные трудовые споры разрешаются в следующей последовательности: рассматриваются работодателем (объединением работодателей) при невозможности разрешения - в примирительной комиссии, при не достижении соглашения в ней - трудовым арбитражем, по вопросам, неурегулированным им, - судами.

Требования работников по вопросам применения трудового законодательства Республики Казахстан, выполнения или изменения условий соглашений, коллективного и (или) трудового договоров, актов работодателя между работниками и работодателем, объединением работодателей формируются и утверждаются на общем собрании (конференции) работников.

Собрание работников считается правомочным, если на нем присутствует не менее двух третей от общего числа работников организации.

Представители работников согласовывают с работодателем регламент проведения собраний (конференций) работников, место, время, количество участников собрания (конференции).

Требования работников излагаются в письменной форме и направляются работодателю, объединениям работодателей в трехдневный календарный срок со дня проведения собрания (конференции).

Работодатель, объединение работодателей обязаны воздерживаться от всякого вмешательства, способного воспрепятствовать проведению собрания (конференции) работников по выдвижению требований.

Требования работников при невозможности их разрешения рассматриваются в порядке примирительных процедур.

На любой из стадий рассмотрения коллективного трудового спора стороны могут обратиться к посреднику. Процедура посредничества является самостоятельной по отношению к примирительным процедурам в примирительной комиссии, трудовом арбитраже и может идти параллельно с ними.

Примирительная комиссия является органом, созданным совместным решением сторон на паритетных началах из равного числа представителей от работодателя и работников.

Примирительная комиссия рассматривает требования работников (их представителей) в срок не позднее семи рабочих дней со дня их поступления. Порядок рассмотрения требований примирительной комиссией, продление указанного срока рассмотрения осуществляются по соглашению сторон и оформляются протоколом.

При не достижении соглашения в примирительной комиссии ее работа прекращается, а для разрешения спора создается трудовой арбитраж.

В соответствии с трудовым законодательством участие в забастовке является добровольным и никто не может быть принужден к участию или отказу от участия в забастовке, иначе принуждающие лица несут дисциплинарную, административную и даже уголовную ответственность. Добровольность участия в забастовке является одним из основных условий ее правомерности, которое отражено в самом понятии забастовки.

Таким образом, с учетом усовершенствований нормативно-правовой базы Республики Казахстан, и всеобщими усилиями можно достигнуть максимально комфортного сосуществования граждан в одном казахстанском обществе, где в

случае возникновения трудового конфликта, а это неизбежно, так как в человеческой природе всегда будут существовать как правые, так и неправые стороны. И такие люди, считающие, что их право нарушено или оспаривается всегда смогут получить гарантированную государством квалифицированную юридическую помощь, или же, по своему усмотрению, обратиться к частным старожилам буквы закона: медиаторам, адвокатам, нотариусам, частным судебным исполнителям, юридическим консультантом.

Литература

1 Трудовой кодекс РК: принят 15 мая 2007 года, №251-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2013 г.) // Информационная система «Параграф», 2013. <http://online.zakon.kz>.

2 Идрисова С.Б. Метод правового регулирования социально-трудовых отношений на современном этапе // Право и государство. - 2003. - №2. - С.49.

3 Тарасов Н.Н. Методологические проблемы современного правоведения: автореф. докт. юрид. наук. - М., 2002. - 48с.

4 Нурғалиева Е.Н. Метод правового регулирования общественно-трудовых отношений: дис. канд. юрид. наук. - Л., 1979. - 192 с.

УДК 343.23

ПОНЯТИЕ И ЗАДАЧИ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Гуржий Алексей, студент 3-ого курса, факультет "Бизнес и право"

**Научный руководитель: Дуисова Акканым Миндыгалиевна
Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова,
Актау, микрорайон 32**

Аннотация: В статье рассмотрены понятие, задачи и виды квалификации преступлений, теоретические основы и значение квалификации, основные этапы, а также правовые последствия квалификации согласно законодательной базы Республики Казахстан.

Мақалада қылмыстардың түсінігі, міндеттері мен түрлері, Біліктіліктің теориялық негіздері мен маңызы, негізгі кезеңдері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық базасына сәйкес біліктіліктің құқықтық салдары қарастырылған.

The article considers the concept, tasks and types of qualification of crimes, the theoretical foundations and the meaning of qualification, the main stages, as well as the legal consequences of qualification according to the legislative framework of the Republic of Kazakhstan.

Ключевые слова: квалификация преступлений, легальная квалификация, субъекты квалификации, этапы квалификации, юридическое основание.

Қылмыстардың біліктілігі, заңды біліктілігі, біліктілік субъектілері, біліктілік кезеңдері, заңды негізі.

Qualification of crimes, legal qualification, subjects of qualification, stages of qualification, legal basis.

Квалификация преступлений - один из важнейших этапов применения уголовного закона. От правильной квалификации зависят дальнейший ход расследования уголовного дела, его рассмотрение в суде и определение вида и размера наказания.

В уголовном праве под квалификацией преступлений понимается установление и юридическое закрепление точного соответствия между признаками совершенного деяния и признаками состава преступления, предусмотренного уголовно-правовой нормой. Иначе говоря, квалификация означает выбор такой уголовно-правовой нормы, которая в полной мере охватывает общественно опасное деяние, совершенное конкретным лицом.

Обратим внимание на двоякое значение термина "квалификация преступлений": а) деятельность должностных лиц правоприменительных органов (орган дознания, следователь, прокурор, судья), результатом которой является установление точного соответствия между деянием и признаками состава преступления, указанного в Особенной части УК; б) государственно-правовая оценка совершенного общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом.

Кроме того, необходимо выделить легальную и доктринальную квалификации. Доктринальная отражает мнение научных специалистов криминалистов в специальной и научной литературе. Такая квалификация помогает практикам в оценке деяний, но она не носит обязательного характера.

Легальная квалификация осуществляется в тесном единстве норм уголовного и уголовно-процессуального права. Уголовное право определяет суть квалификации, а процессуальное дает возможность облечь ее в официальную форму. Поэтому квалификация преступлений осуществляется на всех стадиях уголовного процесса.

Квалификация как определенный мыслительный процесс, который осуществляется указанными выше работниками правоохранительных органов, предполагает использование норм материального и процессуального права, концептуально-понятийного аппарата, общей теории права, основанных на законах и категориях диалектики и логики. Такие категории диалектики, как сущность и явление, конкретное и абстрактное, содержание и форма, общее, особенное и единичное, причина и следствие, количество и качество, выполняют важную методологическую нагрузку и позволяют компетентным органам юстиции всесторонне, полно и объективно дать надлежащую уголовно-правовую оценку совершенному деянию. Субъекты квалификации преступлений должны осознавать, что всякое общественно опасное деяние, совершенное физическим лицом, представляет собой конкретное явление, имеющее форму и содержание. Основная цель при этом - правильно, в точном соответствии с законом оценить данное явление и сделать вывод о соответствии либо несоответствии деяния признакам той или иной уголовно-правовой нормы.

С точки зрения уголовного процесса квалификация представляет собой деятельность, направленную на выяснение истины по уголовному делу.

Осуществляя процесс познания истины, используют различные методы: от простого знания к более сложному, от абстрактного представления о правонарушении вообще к конкретному преступлению. Основной вывод предстает в

виде умозаключения, т.е. такой формы мышления, посредством которой из одного или нескольких суждений с необходимостью выводится суждение, заключающее в себе новое знание. Отметим, что в науке уголовного права подробно освещены вопросы об использовании законов логики при квалификации преступлений.

Наряду с использованием законов логики определяющим фактором успешной квалификации преступлений является профессионализм соответствующего должностного лица, его теоретическая подготовка и практический опыт.

В процессе квалификации в тесном единстве используются научные методы познания и юридическое знание предмета. С точки зрения гносеологического аспекта этот процесс представляет собой движение от предположительного знания о совершении или не совершении преступления к четкому выводу о том, какое именно преступление совершено.

Теоретические основы квалификации преступлений имеют важное значение в деятельности правоприменительных субъектов. Вместе с тем, по мнению большинства специалистов, определяющее значение принадлежит установлению юридических основ квалификации.

Значение квалификации преступлений состоит в том, чтобы установить юридический факт, породивший уголовное правоотношение, - событие преступления, установить субъекта уголовно-правового отношения – лицо, виновное в совершении преступления, а также определить конкретное содержание данного отношения, то есть выяснить, какой уголовно-правовой нормой оно предусмотрено. Это влечет за собой уголовно-правовые, уголовно-процессуальные и криминологические последствия.

Правовые последствия квалификации разнообразны. Такое положение существовало в уголовном праве всегда, но оно усилилось в связи с тем, что все преступления разделены на четыре категории (небольшой тяжести, средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие), которые определяются исходя из максимальных санкций статей Особенной части. Следовательно, при квалификации каждого деяния ему тем самым автоматически присваивается какая-то категория, а от нее в свою очередь зависят правовые последствия: вид исправительного учреждения (ст.59 УК), вид рецидива и правила назначения наказания при нем (ст. 14, 60 УК), некоторые правила назначения наказания по совокупности преступлений (ч.3 ст.60 УК), освобождение от уголовной ответственности и наказания (ст. ст. 65-70 УК), сроки погашения судимости (ст.79 УК), нередко возможность применения амнистии.

Юридическая оценка преступления, данная в квалификации, одновременно носит нравственный и социально-политический характер.

Ошибки в применении закона ослабляют авторитет органов правосудия, порождают мнение о безнаказанности виновных либо о несправедливости. Цели как общего, так и частного предупреждения преступлений при этом в должной мере не достигаются.

Следует отметить, что квалификация преступлений влечет и процессуальные последствия. Предварительная юридическая квалификация определяет форму предварительного (досудебного) производства по уголовным делам: форму предварительного расследования (следствие или дознание), подсудность, избрание меры пресечения, а также ряд иных процессуальных последствий.

Наконец, она существенна и с точки зрения криминологии и судебной статистики, которые обобщая данные о состоянии и динамике преступности, служат исходным материалом в формировании социально-политических выводов о

необходимых мерах борьбы с преступностью, в том числе и о внесении изменений в уголовное законодательство [1].

Рассмотрим основные этапы, из которых состоит процесс квалификации, начиная со стадии возбуждения дела и кончая вступлением в силу обвинительного приговора [2]. Квалификация начинается с выдвижения версий или гипотез относительно юридической оценки того деяния, о котором стало известно следователю (прокурору, судье), возбуждающему уголовное дело.

Уголовно-процессуальный кодекс предусматривает, что дело может быть возбуждено только в тех случаях, когда имеются достаточные данные, указывающие на признаки преступления.

В постановлении о возбуждении уголовного дела должна быть обязательно указана статья уголовного закона, по признакам которого оно возбуждается, а также дальнейшее направление дела. Естественно, что квалификация, даваемая в этом постановлении, является лишь первоначальной. По сути дела, это одна из гипотез относительно характера совершенного преступления подлежащая проверке.

Расследование дела только предстоит. Лицо, возбуждающее дело, располагает, как правило, лишь некоторыми, подчас отрывочными, фактами, указывающими на признаки преступления [3]. Установление, хотя бы приблизительно, признаков нарушенного объекта преступления и причиненного ему вреда, на наш взгляд, может в большинстве случаев считаться достаточным основанием для возбуждения уголовного дела. Нарушение объекта в большинстве случаев свидетельствует о совершении общественно опасного деяния, запрещенного уголовным законом, т.е. о преступлении, хотя бы его субъект был еще неизвестен.

Второй этап квалификации, начинающийся после возбуждения дела, завершается постановлением о привлечении лица в качестве обвиняемого. Это постановление выносится при наличии достаточных доказательств, дающих основание для предъявления обвинения. Для предъявления обвинения уже недостаточно ограничиться знанием одного элемента преступления: требуется выяснить фактические признаки объекта, объективной и субъективной сторон преступления, а также его субъекта.

Если первоначальная квалификация была связана с возникновением гипотез, то второй этап заключается в анализе этих гипотез, разработке выводов, вытекающих из них, и проверке их на основе имеющихся доказательств. К моменту предъявления обвинения необходимо установить, хотя бы в общих чертах, правильность выдвинутой версии квалификации либо отвергнуть ее и заменить другим, более правильным суждением.

Составление обвинительного заключения завершает третий этап квалификации, производимой со стадии возбуждения уголовного дела. Начав с предположений о юридической оценке случившегося, следователь и прокурор постепенно приходят к обоснованным выводам о квалификации преступления, которая основана на более полном изучении фактических обстоятельств дела.

В обвинительном заключении юридическая и социальная оценки содеянного выступают как итог работы органов предварительного следствия.

Юридическая оценка преступления, данная в обвинительном заключении, подлежит в проверке в суде.

Следующий этап процесса квалификации – это судебное рассмотрение дела, если оно завершается вынесением обвинительного приговора. На этом этапе наиболее полно и глубоко анализируются и сопоставляются установленные по делу

факты, им дается окончательная социально- политическая и юридическая оценка. Квалификация преступления, данная в приговоре суда, является итогом работы органов следствия, прокурора и суда.

Процесс квалификации окончен. Дана государственная оценка содеянному. Это не исключает возможного пересмотра дела и изменения квалификации в кассационном и надзорном порядке. "Следует согласиться с теми авторами, которые считают, что изменение квалификации преступления в вышестоящем суде представляет собой последний, шестой этап квалификации" [4].

Юридическое основание квалификации преступлений. Важнейшая основа квалификации преступлений - уголовный закон. Только закон содержит исчерпывающий перечень деяний, именуемых преступлениями. Уголовный закон должен быть вступившим в силу и не отмененным на момент совершения анализируемого деяния. Применение уголовно-правовых норм по аналогии не допускается. Изменять и дополнять уголовный закон вправе лишь высший орган государственной власти. Такими правами не наделены судебные органы. Пробел в законе может быть устранен только законодательным путем.

При квалификации преступлений мы не устанавливаем тождество между совершенным общественно опасным деянием и диспозицией статьи Особенной части УК, мы сопоставляем деяние и признаки состава преступления, зафиксированные законодателем в диспозиции [5].

Юридическое основание - не что иное, как законодательная модель, общее понятие по отношению к конкретному преступному деянию, которое в данном случае является единичным, особенным. В таком виде состав преступления представляет собой совокупность объективных и субъективных элементов и признаков, указанных в уголовном законе и определяющих общественно опасное деяние как преступление. Мы обязаны использовать системный, структурный подход, который позволяет более четко и точно уяснить все составляющие. Структура состава любого преступления представлена традиционно совокупностью четырех обязательных элементов: объект посягательства, объективная сторона, субъективная сторона и субъект преступления. Для квалификации имеют значение и определенные признаки, присущие каждому из перечисленных элементов, которые делятся на обязательные и факультативные. Так, для объективной стороны (в зависимости от конструкции состава преступления) обязательными признаками являются деяние, вредные последствия и причинная связь между ними; факультативными - время, место, способ совершения преступления.

Субъективная сторона характеризуется наличием таких признаков, как вина, мотив и цель совершения преступления. Специфическими признаками обладают объект преступления - его следует отличать от предмета преступного посягательства - и субъект преступления. Элементы и признаки состава преступления не всегда исчерпывающе указываются в диспозиции статьи Особенной части УК. Это вполне объяснимо.

Во-первых, для установления элементов и признаков состава используются теоретические положения (понятия объекта и предмета преступления, определение убийства, кражи и др.). Во-вторых, применяются определенные классификационные приемы, которые позволяют экономить текстуальный материал, компактно размещать и быстро находить основные структурные части (например, Особенная часть УК подразделяется на разделы и главы в соответствии с родовым и видовым объектами

посягательства). В-третьих, значительную смысловую нагрузку несут обобщающие нормы Общей части УК, в которых содержатся определения и описания наиболее общих признаков.

Важнейшая основа квалификации преступлений - уголовный закон. Только закон содержит исчерпывающий перечень деяний, именуемых преступлениями. Уголовный закон должен быть вступившим в силу и не отмененным на момент совершения анализируемого деяния.

Состав преступления - это важнейшее законодательное и теоретическое понятие в уголовном праве. Выделяют несколько значений данного термина.

Во-первых, состав преступления как основание криминализации общественно опасных деяний. Во-вторых, как юридическое основание квалификации преступлений, в-третьих, как основание уголовной ответственности.

Обоснованность и законность применения уголовно-правовых репрессивных мер во многом зависит от точного и полного уяснения соответствующих законодательных положений.

Список литературы:

1. Корнеева, А.В. Теоретические основы квалификации преступлений. - М., 2010. - 176 с.
2. Уголовный кодекс РК. - Алматы, 2021
3. Кленова, Т. В. Квалификация преступлений и уголовная политика. // Государство и право. - 2012. - № 4. - С. 55-63.
4. Винокуров, В. Регулятивная функция уголовного права: объект преступления и квалификация деяний. // Уголовное право. - 2012. - № 1. - С. 9- 15.
3. Кауфман, М.А. Некоторые проблемные вопросы определения времени совершения преступления. // Российская юстиция. - 2012. - № 11. - С. 19-22.

ӘОЖ 347.73

ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ

**Жамиғат Назира, Yessenov University, 4 курс студенті, Ақтау қ.
Ғылыми жетекші: з.ғ.м. Кобегенова Г .Ж.**

Андатпа: Бұл мақалада қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, оның негізінде қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер қарастырылады.

Түйінді сөздер: қаржыландыру, қаржылық қызмет, тұтынушының құқықтары, қаржылық сауаттылық.

Бүгін Қазақстан экономикасы қарқында дамып келе жатқан ел ретінде танымал. Ширек ғасырдың ішінде Қазақстан жаһандық шаруашылық қатынастарға

енген егеменді ұлттық экономика ретінде, сондай-ақ әлемдік экономиканың толыққанды қатысушы елі ретінде қалыптасты.

Қазақстан 2050 жылға қарай әлемнің дамыған 30 елінің біріне айналуы керек және біз бұл мақсатқа сенімді түрде қадам басып келеміз.

Соңғы бірнеше жыл бойында көрсетілген қаржы қызметтері мен өнімдердің түрленуімен қаржылық қызметтердің өсуіне қарай қаржы ұйымдарының іс әрекеттері бойынша шағымдардың да саны артуда.

Қаржы саласындағы қауіпсіздік, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау – өз ақшанды қорғау саласындағы және заң шеңберінде қаржылық қызметтерді пайдалану бойынша өз құқықтарыңды қорғау саласындағы маңызда мәселе. Қаржылық сауаттылық қаржылық мәселелерге неге назар аудару және несие шарттарын оқу керектігін, егер оның барлық шарттары түсінікті және онымен келісілген жағдайда ғана қол қоюды ескертеді.

Қазіргі кезде бірқатар заңнамалық актілерге, атап айтқанда Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексіне, «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы», «Сақтандыру жүйесі туралы», «Төлемдер және төлем жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарына негізделген қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау жүйесі бар.

Қаржылық қызмет - банктік қызмет, сақтандыру қызметі, бағалы қағаздар нарығындағы қызмет, қаржы ұйымы көрсететін және тұтынушының ақшалай қаражатын тартумен және (немесе) орналастырумен байланысты өзге де қызмет.

Қаржылық қызмет көрсететін ұйымдар:

- банктер,
- микроқаржы компаниясы немесе микрокредиттік компания нысанындағы микроқаржы ұйымдары. Микроқаржы компаниялары тұтынушылық қарыздар беруге құқылы,
- сақтандыру компаниялары,
- төлем агенттері, сақтандыру агенттері,
- несиелік тұтыну кооперативтері,
- ломбардтар және басқалар.

Қаржылық қызмет көрсету кезінде тұтынушының құқықтарын қорғаудың негізгі тәсілдері:

Реттеудің кінә қою тәртібі.

Тұтынушының құқықтарын бұзған ұйымға шағыммен жүгіну. Талапта қандай құқық бұзушылыққа жол берілгенін және нақты талапты көрсету қажет.

Шағым беру тәсілдері:

- салымдардың тапсырылғаны туралы хабарламамен және тізімдемесімен пошта арқылы жіберу,
- талап-арыздың екінші данасына оның тапсырылғаны туралы белгі және ұйымның мөртабаны қоя отырып, ұйымның өкілі алудан жалтарған жағдайда, тапсыру кезінде қатысқан куәнің қолын қоя отырып, ұйымның өзіне тапсыру.

Міндетті талап қою тәртібі заңдарда белгіленеді.

Егер талап қою тұтынушы үшін міндетті болып табылмаған жағдайда, оның талап арызбен тікелей сотқа жүгінуге құқығы бар.

Қаржы нарықтарының серпінді дамуын және заманауи технологияларды ескерсек, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғауды одан әрі күшейту талап етіледі.

Соңғы жылдары халықаралық ұйымдар мен дамыған елдер бұл мәселелерге баса көңіл бөліп, қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғауды нығайтудың мынадай үш бағытын айқындады:

- қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын алдын ала қорғау тетіктерін ендіру;
- құрамдас бөлігі ретінде қаржылық қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғаудан тұратын қаржы секторын мемлекеттік реттеудің институционалдық реформалары;
- шығарылатын қаржы құралдарын реттеуді және қадағалауды нығайту.

ҚР Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің басты міндеттерінің бірі қаржылық қызметтерді тұтынушылардың мүдделерін қорғаудың тиісті деңгейін, тұтынушылар үшін қарды ұйымдарының қызметі және олар көрсететін қаржылық қызметтер туралы ақпараттың толықтығын және қожетімділігін қамтамасыз ету, сондай-ақ халық үшін қаржылық сауаттылық және қаржылық қолжетімділік деңгейін арттыру болып табылады.

Агенттік қызметінің шеңберінде мынадай міндеттер орындайды:

1. Қаржылық қызметтерді тұтынушылардың және микроқаржы ұйымдарының қызметтерін тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың тиісті деңгейін қамтамасыз ету;

2. тұтынушылардың құқықтарын қорғау жүйесін дамыту;

3. қаржылық сауаттылықты арттыру;

4. қаржы өнімдерінің мониторингі.

2021 жылғы 1-жартыжылдықта екінші деңгейдегі банктерге, банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдарға, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарына, коллекторлық агенттіктерге, микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын ұйымдарға және кредиттік бюроға қатысты жалпы сомасы 12 681,6 мың теңге ге 67 қадағалап ден қоюдың ұсынымдық шарасы, 43 жазбаша ұйғарым және 48 әкімшілік жаза қолданылды, оның ішінде ағымдағы жылғы II тоқсанда екінші деңгейдегі банктерге, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарына, коллекторлық агенттіктерге, микроқаржылық қызметті жүзеге асыратын ұйымдарға қатысты жалпы сомасы 5 742,7 мың теңге ге 36 қадағалап ден қоюдың ұсынымдық шарасы, 33 жазбаша ұйғарым және 20 әкімшілік жаза қолданылды.

Әдебиеттер тізімі:

6. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы «30» мамырдағы № 338 қаулысымен бекітілген Қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020 – 2024 жылдарға арналған тұжырымдамасы

7. Қазақстан Республикасының "Микроқаржылық қызмет туралы" Заңы 26 қараша 2012 ж.

8. Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Басқармасының «Микроқаржылық қызметті лицензиялау қағидаларын, микроқаржылық қызметті жүзеге асыруға арналған біліктілік талаптарын және оларға сәйкестікті растайтын құжаттардың тізбесін бекіту туралы» 2020 жылғы 23 қарашадағы № 108 қаулысы

9. Белоусов, А.Л. Проблемные аспекты в регулировании деятельности микрофинансовых организаций // Сборник докладов седьмой Международной научно-практической конференции, 2015 год. 121–123 стр.

5. <https://fingramota.kz/kk/news/post/arzhy-jymdaryny-arzhyly-ymmetterdi-ttynushylardy-ytaryn-bzuy-turaly>

ӘОЖ 342.7

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Картжанов Арман, Yessenov University, 3 курс студенті, Ақтау қ.
Ғылыми жетекші: з.ғ.к., қауымдастырылған профессор Ауешова Б.Т.

Түйін: Мақалада автор әлеуметтік қорғау жүйесінде мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру жөніндегі шаралар жүйесі және халықтың әлеуметтік осал топтарын атаулы әлеуметтік қолдау, оның ішінде мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсету жүйесі ерекшелігін зерттейді.

Кілт сөздер: әлеуметтік қорғау, мүгедек, қадір-қасиет, құқық, нормативтік құқықтық акт.

Халықты әлеуметтік қорғау әрбір бағдарланған мемлекеттің ажырамас функциясы болып табылады. Әлеуметтік қорғау жүйесі қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылықты қолдайды, жедел даму кезеңінде оның орнықтылығын сақтауға немесе бір жүйеден екіншісіне түрлендіруге ықпал етеді.

2006 жылғы 13 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының мүгедектердің құқықтары мен қадір-қасиетін қорғау және көтермелеу туралы Конвенцияны қабылдауы әлемдік қауымдастық ауқымында маңызды оқиға болды. БҰҰ Бас хатшысы БҰҰ-на мүше мемлекеттерді Конвенцияны ратификациялауға және оның орындалуын қамтамасыз етуге шақырды. Осы конвенция қабылданға дейін мүгедектердің құқықтары ешқашан бірыңғай халықаралық-құқықтық құжатта бекітілмеген. 1987 және 1992 жылдардағы онжылдық шолулар барлық күш-жігерге қарамастан, көптеген елдерде мүгедектер тең мүмкіндіктер алмай, қоғамнан оқшауланып қалғанын көрсетті.

Біздің республикамызда әлеуметтік қорғау жүйесінде мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру жөніндегі шаралар жүйесі және халықтың әлеуметтік осал топтарын атаулы әлеуметтік қолдау, оның ішінде мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсету жүйесін ерекшелеуге болады. Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР Заңымен және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі [1].

Қазақстан Республикасының мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы Қазақстан Республикасының мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және мүгедектерді әлеуметтік қорғау, олардың өмір сүруіне және қоғамға кірігуіне тең мүмкіндіктер құруының құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық шарттарын қамтамасыз етеді [12].

Қазақстанның заңнамасы көбінесе мүгедектерді әлеуметтік қорғау мен оңалтуға бағдарланған және осы проблемаға негізінен ескі тәсіл тұрғысынан келеді, яғни мүгедектерді қажетті әл-ауқаттың қарапайым деңгейін алуға тиіс халықтың осал тобы ретінде қарастырады. Осыдан қоғамның толық құқылы мүшесі ретіндегі мүгедектерді әлеуметтендіру мәселесінде жүйеліліктің болмауы туындайды.

Егер мүгедектердің құқықтары туралы тұжырымдамалық құжаттар көбінесе халықаралық стандарттарға ілесу қажеттігін ескерсе, ұлттық заңнама мұнымен толықтай келіспейді. Мүгедектердің құқықтарын қорғау жөніндегі көптеген нормативтік құқықтық актілер ескірген және кейбір бөліктерінде қарама-қайшылық бар, мүгедектердің құқықтары туралы нормалар жүйеленбеген.

Мүгедектердің құқықтары мен бостандықтарын сақтауды кепілдендіретін нормаларды жүзеге асыру проблемасы сақталып отыр. Заңнама талаптары бірқатар себептер бойынша үнемі орындала бермейді: заңдарды орындау бойынша заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің, нақты және анық жүзеге асыру тетіктерінің, бірыңғай бақылаушы органның болмауы, қаржы ресурстарының тапшылығы.

Қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер көбінесе әлеуметтік және экономикалық құқықтарды қорғауға, жазатайым оқиғалар, аурулар, тұқым қуалайтын аурулар сияқты мүгедектіктің нақты жағдайларының салдарларын жоюға бағдарланған. Халықаралық стандарттар болса барлық әлеуметтік, экономикалық, институттандыру және саяси кедергілерді жою қажеттігіне мән береді, олар мүгедектік проблемасын күрделендіре түседі және сонымен бірге мүгедектігі бар тұлғалардың әлеуметтік және экономикалық өмірге араласуға мүмкіндіктерін шектейді.

Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенция бойынша міндеттемелерді орындауға бағытталған заңдық, экономикалық, әлеуметтік және басқа нақты шараларды әзірлеген кезде мына фактіні ескеру қажет: Конвенция қолда бар ресурстары барынша пайдалану кезінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарға қатысты ережелерді біртіндеп жүзеге асыруға рұқсат етеді. Азаматтық және саяси құқықтарға қатысты міндеттермелер Конвенция күшіне енген сәттен бастап толықтай орындалуға тиіс. Бекітуге әзірлік процесіне талдау жүргізу кезінде экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі міндеттемелерді азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі міндеттемелерден бөліп қарауға ұмтылу пайдалы болады.

Конвенция ережелеріне сәйкес болу үшін заңнамаға кемсітуге жалпы тыйым салу, ыңғайлы құрылғыны беруге міндеттілік, пайымдылық айқындамасының өлшемдері, сондай-ақ мүгедектердің іс жүзінде теңдігін көтермелеу үшін тұрақты немесе уақытша оң шаралар енгізілуі тиіс. Жүргізілген талдаулар келесілерді көрсетеді: Қазақстанның заңнамасы мүгедектік белгісі бойынша кемсіту ұғымының белгі ретіндегі ыңғайлы құрылғы тұжырымдамасын, сондай-ақ әртүрлі құқықтарды жүзеге асыру кезінде оны берудің жалпы міндеттемесін қамтымайды.

Мүгедектердің құқықтарын толықтай жүзеге асыру үшін мүгедектердің әлеуметтік қорғалу элементтерін жүзеге асыруға жауапты мемлекеттік органдардың шеңберін заңнамалық тұрғыда нығайту, олардың мүгедектердің инженерлік, көліктік және әлеуметтік инфрақұрылымдарға бөгетсіз кіріп-шығуына жағдай жасаудағы, көлік құралдарын, байланысты, ақпаратты және басқа да әлеуметтік объектілерді мүмкіндіктеріне сай қолайлы ету жөніндегі міндеттерін нормативтік нақтылау және нығайту керек.

Қазақстанның ұлттық заңнамасының мүгедектік саласындағы неғұрлым елеулі кемшілігі заңнамада мүгедектік профилактикасы және мүгедектерді оңалту саласында маңызды құқықтық нормаларды жүзеге асыру тетіктерінің жоқтығы болып табылады.

Сондықтан мүгедектерге қатысты мемлекеттік саясатты реформалау саласындағы маңызды ұсыныс мүгедектерді материалдық қолдау мәселесінен мүгедектік профилактикасына көшу, мүгедектер үшін тыныс-тіршілік ортасын қамтамаыз ету, медициналық, әлеуметтік және еңбек тұрғысында оңалту болып табылады.

Осыған байланысты оңалту бағдарламасын одан әрі дамыту үшін заңнамалық, ұйымдық және қаржылық жағдайларды қамтамасыз ету қажет.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау проблемаларымен байланысты он шақты нормативтік-құқықтық актілер жұмыс істейді. Сондықтан мемлекеттік саясатты жетілдіру шараларының бірі, мемлекетте мүгедектердің құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін қорғау саласындағы заңнаманы бір жүйеге келтіру.

Бір жүйеге келтіруді жүзеге асырған кезде мүгедектердің әртүрлі санаттары мен топтарының құқықтары мен жеңілдіктерін теңестіру мүмкіндігін қарастырған жөн.

Жоғарыда айтылғандармен қатар Қазақстан Республикасының заңнамасында бірыңғай термин жасау талдап жасалмаған. Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияда қамтылған бірқатар ұғымдар енгізілмеген. Әртүрлі нормативтік-құқықтық актілерде әркілі ұғымдар да бар. Осыған байланысты құқық қолдану қызметінде проблемаға ұрынбас үшін бірқатар айқындамалардың қолданылуына назар аудару қажет.

Қазақстанда мүгедектерді әлеуметтік қолдау және қорғауының мынадай бағыттарына көңіл бөлген жөн:

- Мүгедектерді әлеуметтік бейімдеу және еңбек қызметі саласына тартуға жәрдемдесіп жағдай жасау;
- Оңалту мекемелерінің желісін дамыту және олардың материалдық-техникалық базасын нығайту;
- Мүгедектердің әлеуметтік, көлік және рекреациялық инфрақұрылымдар объектілеріне кедергісіз кіріп-шығуын қамтамасыз етуі үшін жағдай жасау.

Әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы заңнама.

Әлеуметтік қамсыздандыру мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздерде «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» 1997 жылғы 16 маусымдағы заңмен реттеледі. Арнаулы мемлекеттік жәрдемақы алуға құқығы бар азаматтарды мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы қатынастар «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақылар туралы» 1999 жылғы 5 сәуірдегі Қазақстан Республикасының заңымен реттеледі.

Қазақстандық мүгедектерді қолдау әлеуметтік төлемдерді (мүгедектігі бойынша жәрдемақы және арнаулы мемлекеттік жәрдемақы) жүзеге асыру, медициналық, әлеуметтік және кәсіби оңалту жөніндегі шаралар қолдану арқылы жүргізіледі.

Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияның 16-бабының 3-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы осы халықаралық құқықтық құжатты бекіткеннен кейін қанаудың, зорлау мен қорлаудың көрініс беретін барлық нысандарын болдырмауға талпына отырып, мүгедектерге қызмет көрсетуге арналған барлық мекемелер мен бағдарламалар тәуелсіз органдардың тарапынан тиімді бақылауда болуын қамтамасыз етуге тиіс.

Конвенцияның бұл ережесі Қазақстанда орын алып отырған өткір және өзекті проблеманы көрсетеді. Мүгедектер мен мүгедек балаларды қоғамға және отбасына кіріктіру саласындағы барлық күш жігер мен табыстарға қарамастан, олардың көпшілігі бүгінгі күнге дейін жабық интернаттарда, психоневро-логиялық интернаттар мен қарттар үйінде қалып отыр.

Бұл мекемелердің басшылары балаларға, сондай-ақ әрекетке қабілетсіз тұлғаларға қатысты заң бойынша қорғаншылық қызметін атқарады, яғни мұндай тұлғалардың мүлкіне иелік етуді бақылайды, олардың оқу бағытындағы, тағдырын шешетін өзге де шешімдер қабылдайды. Мұндай мекемелерді және олардың қорғаншылық қызметін тиісінше атқаруын қадағалау мен бақылауды формалды түрде қорғаншылық және қамқоршылық органдары жүргізеді. Бірақ та мұндай органдар конвенция мәні бойынша «тәуелсіз» бола алмайды, себебі олар интернаттар мен қарттар үйінің басшыларын тағайындайтын әлеуметтік қорғау және білім беру органдары сияқты мемлекеттік атқарушы биліктің сол бір жүйесіне қосылған.

Бұл проблеманы мұндай мекемелерге заңнамалық түрде міндетті қоғамдық бақылауды белгілеу шешуге тиіс деп санаймыз.

Әлеуметтік қызмет саласындағы заңнама.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға әлеуметтік қызметтер көрсету саласындағы қадам «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының заңнамасына 2008 жылғы 29 желтоқсанда ел Президентінің қол қоюы болды.

Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету нарығын одан әрі дамытуға бағытталған «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» заң кепілденген ең төменгі көлемде берілетін арнаулы әлеуметтік қызметтерді дәлдеу мен нақтылауға бірыңғай көзқарас пен принциптердің, сондай-ақ қосымша арнаулы әлеуметтік қызметтердің, заңнамаларды бір жүйеге келтіру және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген арнаулы әлеуметтік қызметтерді беру жөніндегі қатынастарды реттеудің бірыңғай принциптерін талдап-жасау қажеттігінен туындады. Мұнымен қатар әлеуметтік қызметтер мен ұйымдардың құқықтық мәртебесі, әлеуметтік қызмет көрсетудің бірыңғай тетіктері айқындалады, әлеуметтік қызметкерлердің құқықтары мен міндеттері белгіленеді. Әлеуметтік қызметтердің жекелеген түрлерін беру үшін мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс негізінде мемлекеттік сатып алулар тетіктерін пайдалану мүмкіндіктері қарастырылады.

Заңның 14-бабының 1-тармағына сәйкес «Арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету арнаулы әлеуметтік қызметтерге қажеттілікті бағалау мен айқындау жөніндегі әлеуметтік қызметкер айқындайтын өмірлік қиын жағдайда жүрген адамның (отбасының) арнаулы әлеуметтік қызметтерге қажеттілігін бағалау және айқындау негізінде жүзеге асырылады».

Мұнымен бірге заңдарды жетілдіру өз бетінше проблеманы шеше алмайды, себебі Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдарының қолданыстағы заңнамаларды орындауы туралы мәселе бүгін өткір проблема және бұл мүгедек балалардың құқықтарының жаппай бұзылуының негізгі себебі болып табылады.

Бұған қоса, жоғарыда белгіленгеніндей, заңдарда оларды жүзеге асыру тетіктері жиі болмай қалады [3].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 13 сәуірдегі № 39 Заңы. // adilet.zan.kz
2. «Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитетінің Маңғыстау облысы бойынша департаменті» мемлекеттік мекемесінің ережесі mangystau.enbek.gov.kz/
3. Тірек көзі .Көмекке мұқтаж мүгедек жандарға арналған материалдар жинағы., «Аман-Саулық» ҚҚ. Алматы, 2017. – 230б.

ӘОЖ 340.11

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Шагилбаева Альбина Мұратқызы

Есенов атындағы Каспий Мемлекеттік Технологиялар және

Инжиниринг Университетінің «Құқықтану» мамандығының 1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: заң ғылымдарының магистр Әбжами Ақмарал

Аннотация

Бұл тақырыптың өзектілігі мемлекеттік органдардың да, қоғамдық ұйымдардың да, жекелеген азаматтардың да кәмелетке толмағандарды қорғауға бағытталғандығымен түсіндіріледі. Жұмыстың мақсаты – кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғау мәселелерін жан-жақты талдау. Жұмыстың міндеттері халықаралық құқық нормаларын және кәмелетке толмағандардың құқықтық жағдайын реттеу бойынша Қазақстандық заңнаманы қарастыру болып табылады. Жұмыста әртүрлі деңгейдегі кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелерін шешудің негізгі міндеттерін жүзеге асырудың дұрыстығы мен қабілеттілігі туралы қорытындылар жасалды.

Аннотация

Актуальность данной темы объясняется направленностью защиты несовершеннолетних как органами государственной власти, общественными организациями так и отдельными гражданами. Цель работы – комплексный анализ защиты прав и интересов несовершеннолетних. Задачи работы состоят в рассмотрении норм международного права и российского законодательства по вопросам регулирования правового статуса несовершеннолетнего. В работе были сделаны выводы о правильности и способности реализации основных задач о решении вопросов по защите прав и законных интересов несовершеннолетних на всевозможных уровнях.

Abstract

The relevance of this topic is explained by the focus on the protection of minors both by state authorities, public organizations and individual citizens. The purpose of the work is a

comprehensive analysis of the protection of the rights and interests of minors. The objectives of the work are to review the norms of international law and Russian legislation on the regulation of the legal status of minors. Conclusions were drawn about the correctness and ability to implement the main tasks of solving issues related to the protection of the rights and legitimate interests of minors at various levels

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, мемлекеттік саясат, әлеуметтік саясат, әділет.

Ключевые слова: несовершеннолетний, защита прав и интересов несовершеннолетних, государственная политика, социальная политика, правосудие.

Keywords: minors, protection of the rights and interests of minors, state policy, social policy,

Қазақстан аумағында балаларды тәрбиелеудегі қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік-құқықтық акт – «Неке және отбасы туралы» кодекс. Онда балалардың әлеуметтік және материалдық құқықтары анықталған. Балалар – қоғамның әлсіз қорғалған өкілдері және олар ерекше қорғауды қажет етеді. Сондықтан да мемлекет пен халықаралық қоғамдастық жалпы кәмелетке толмағандарды жеке топқа оқшаулаған.

Ювеналды әділет (кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігі) сот төрелігінің мамандандырылған жүйесін, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті заңнама мен мемлекеттік және өзге де органдар мен ұйымдардың кешенін, оларға қатысты сот төрелігін жүзеге асыруды, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарына ден қоюды білдіреді. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттарды құру – Қазақстандағы ювеналды әділет жүйесін дамытудағы маңызды кадам. Ювеналды сот ісін жүргізудің негізгі қағидаттарын дұрыс бекіткен Бірінші халықаралық құқықтық құжат – БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясы.

1994 жылғы 12 тамыздан бастап Қазақстан – БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы халықаралық конвенцияға қатысушы. Аталған Конвенцияны іске асыру мақсатында 2002 жылы «Бала құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. 2003-2006 жылдары республикада «Қазақстандағы ювеналды әділет» халықаралық жобасы іске асырылды, оның шеңберінде Қазақстан Президентінің 2007 жылғы 23 тамыздағы Жарлығымен Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларында алғашқы эксперименттік ювеналды соттар құрылды. Кейіннен, ювеналдық әділет жүйесін дамытудың 2009-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы мақұлданды, ол ювеналдық сот ювеналдық әділет жүйесінің ең маңызды буыны саналатынын анықтады. Пилоттық ювеналды соттар қызметінің оң тәжірибесі ескеріле отырып, мұндай соттар еліміздің барлық облыс орталықтары мен кейбір ірі қалаларында құрылды.

Заңдарды түбегейлі жаңартумен ювеналды соттардағы азаматтық және қылмыстық істердің саны айтарлықтай өсті. Әкімшілік іс құжаттарына енгізілген өзгерістерге байланысты әкімшілік істер саны азайған. Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстар туралы қылмыстық істерді қарау практикасы бұл санаттағылардың көбіне қылмысты жұмыспен қамтылмауына, кәмелеттік жасқа толмауынан жұмысқа орналасу мүмкіндігінің болмауына, ата-анасының ауыр материалдық жағдайына байланысты оқуын жалғастыру мүмкіндігінің жоқтығына, сондай-ақ жұмыс істеуге және оқуға деген ниетінің болмауына байланысты жасайтынын көрсетті. Бұл ата-аналардың жасөспірімдерге көңіл бөлуінің

жеткіліксіздігін, ал жекелеген жағдайларда ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеу мен асыраудан бас тартуын, балалардың мінез-құлқына ата-аналық бақылаудың жоқтығын, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша полиция органдарының қанағаттанғысыз жұмысын көрсетеді.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы келіп түскен істердің 95%-ы кәмелетке толмағандардың құқықтарына қол сұғатын құқық бұзушылық туралы істер санатына жатады, бұлар көбінесе ата-аналар тарапынан тәрбиенің тиісті түрде берілмеуінен туындайды. Қазіргі уақытта республика соттарында кәмелетке толмағандарға қатысты істерді қарау бойынша біркелкі тәжірибе қалыптасты, онда істерді қарау кезінде бірінші кезекте кәмелетке толмағандардың мүдделеріне басымдық беріледі. Бүгінде ювеналды сотта іс жүзінде әрбір іс психологтің қатысуымен қаралады.

Өкінішке қарай, соңғы жылдар ішінде некені бұзу туралы азаматтық істердің өсу үрдісі байқалады. Бұл жалпы қоғамға теріс әсер етеді, осыған байланысты отбасын сақтауға бағытталған жаңа тетіктерді құру қажеттілігі туындап отыр. Олардың бірі – отбасылық соттар құру. Жоғарғы соттың бастамасымен «отбасылық сот» пилоттық жобасы іске қосылды. Халықаралық тәжірибеге негізделген жоба Ақтөбе қалалық соты, Ақтөбе қалалық №3 соты, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты базасында жүзеге асырылуда. «Отбасылық сот» пилоттық жобасының мақсаты – отбасын сақтау және кәмелетке толмаған балаларға қолайлы жағдай жасау. Аталған соттарда бөлек кабинеттер бөлініп, келіссөздер жүргізу үшін арнайы жағдайлар жасалған. Жұмыс тәртібінде үкіметтік емес ұйымдар және ұйымдастырушылық сипатындағы жалпы сұрақтарды шешуге құзыретті мемлекеттік органдардың өкілдерімен тұрақты түрде дөңгелек үстелдер мен семинарлар өткізіліп тұрады.

Қазіргі таңда Жоғарғы соттың қолға алуымен кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотты, азаматтық сотты және мамандандырылған ауданаралық әкімшілік сотты, яғни осы үш бағытты өз құрамына біріктіретін сот құру мәселесі қарастырылуда. Мұндай сот некені бұзу туралы істерді қарап қана қоймай, мәселесі бар отбасыларға дағдарысты еңсеруге, отбасылық агрессорды жауапкершілікке тартуға, тәуелділіктен зардап шегетін адамдарды емдеуден өткізуге көмектеседі. Некені бұздан сақтау мүмкіншілігі болмаған жағдайда қалыпты қарым-қатынас құру және балаға қатысты ата-ана міндеттерін орындауға көмектесумен айналысады.

Ювеналды әділет жүйесінің маңызды қағидаты кәмелетке толмағанның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сотта қорғаудың басымдығы болып табылатындықтан, кәмелетке толмағанға қатысты барлық шешімдерді мамандандырылған сот ғана шығаруы тиіс. Осыған байланысты, ювеналды әділет кәмелетке толмағандардың істері бойынша сот төрелігінің ерекше жүйесі ретінде қаралуы тиіс.

Ювеналды әділеттің әлеуметтік маңыздылығы – сот процеске өзге қызмет пен мекемелердің мамандарын тартусыз қол жеткізе алмайды. Психологтерді, педагогтерді, қорғаншылық және қамқоршылық органдардың өкілдерін тарту кәмелетке толмағанның өмір сүру және тәрбиелену жағдайларын, оның мінез-құлқын, қажеттіліктерін, мүдделерін, ерік-жігерін, психикалық даму дәрежесін, құқық бұзушылықтың туындау себептерін анықтау қажеттілігінен туындайды.

Егер азаматтық істерге тоқталсақ, мысалы, балалардың тұратын жерін анықтау туралы дауларды қараған кезде ата-ананың темпераментінің ұқсастығын (немесе айырмашылықтарын) ескере отырып, ата-аналардың бірінің балаға

психологиялық артықшылық көрсетуін анықтау ұсынылады. Сол үшін сот отырысына қатысуға психологиялық диагностика жүргізіп, талдау мен ұсыныстар дайындайтын психолог тартылады. Сұранысқа байланысты психолог баланың психикалық жай-күйін, жеке-психологиялық ерекшеліктерін, баланың әкесіне не шешесіне және отбасының басқа мүшелеріне қатынасын, сондай-ақ қалыптасқан жанжалды ахуалдың психикалық жай-күйіне әсер етуін, ата-анасына бауырмалдық деңгейін және әрқайсысымен қарым-қатынас қажеттілігін анықтау мақсатында психологиялық диагностика жүргізеді. Психолог талдау кезінде әр ата-ананың психикалық жай-күйін, жеке-психологиялық ерекшеліктерін, ата-аналық ұстанымы мен тәрбиелеу стилі ескеріледі.

Ақтөбе облысының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соты балаларды тәрбиелеуге қатысты істерді қарау кезінде, «Отбасылық сот» пилоттық жобасын іске асыру аясында жасақталған меморандумдар негізінде психологтерді іске тартады. Сонымен бірге ювеналды сотта штатты психологтің пайда болуы соттың істі неғұрлым тез қарауына мүмкіндік берер еді. Нәтижесінде, психолог дауласушы тараптармен әлеуметтік-психологиялық зерттеу жүргізе отырып, сотты іс бойынша дұрыс шешім қабылдауға бағыттайды.

Заң балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды қарауға қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын қорғаншылық органының қатысуын көздейді. Қорғаншы орган сот ұйғарымының негізінде белгіленген тәртіпшен баланың және оны тәрбиелеуге үміткер адамның (адамдардың) өмір сүру жағдайларына тексеру жүргізуге, сондай-ақ тексеру актісін және оған негізделген даудың мәні бойынша қорытынды беруге міндетті. Алайда қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын орган ұсынған тексеру актілерінің барлығы көрсетілген санаттағы істер бойынша дұрыс және дәлелді хабарлама ретінде қабылдауға жатады деп айта алмаймыз. Мысалы, көбінесе, тексеру актілері мен органдардың қорытындылары дәлелді емес, ата-аналардың өзара қарым-қатынасының сипатын және жеке қасиеттерін ашпайтын жалпы сөз тіркестерін жиі қамтиды, балаға қауіп төніп тұруы мүмкін екенін растайтын мән-жайлар, ата-аналық міндетін орындаудан жалтару нақты қандай әрекетпен білінетіні, қалыптасқан психологиялық ахуалда баланың тұру мүмкіншілігі бар-жоғы көрсетілмейді.

Осы тұста балаларды тәрбиелеуге байланысты істердің санаттары бойынша жай-күйді тексеру актісінің қандай да бір әзірленген бірыңғай нысаны жоқтығын атап өту қажет. Негізі, тәрбиелеуге қатысты мәселелердің бар-жоғын анықтайтын зерттеу қорғаншы органмен тексеруді жүргізетін тұлғалар, оның мерзімдері, нақты сұрақтардың көлемі мен мазмұны көрсетіліп белгіленген нысанда жүзеге асырылуы тиіс. Осылайша, қамқоршылық органдары қызметінің белгілі бір критерийлерінің және шешім қабылдауда, қорытынды беруде бірыңғай тәсілдердің болмауы түйткілді мәселелердің бірі болып отыр.

Егер ювеналды әділет саласы проблемаларды о бастан, яғни туындау кезеңінде шешіп, ең бастысы баланы сотқа дейін жеткізбеу мақсатында кешенді жұмыс істесе, нәтиже шынымен де қанағаттанарлық болар еді деп ойлаймыз. Кәмелетке толмағандар үшін сот төрелігі тұлғаның одан әрі криминализациялауына жол бермеуі, баланың әлеуметтен алыстауына емес, әлеуметтік сауықтыруына ықпал етуі тиіс. Мұндай тәсіл қылмыскерді емес, толыққанды азаматты қажет ететін қоғамға тиімді. Бұл ретте құқық бұзушылыққа қарағанда құқық бұзушы тұлғаның өзі

маңызды деген ұғым ювеналдық әділеттің негізгі қағидасы болғаны абзал. Әрине, шынайы ювеналды әділет құру – оңай шару емес. Қазіргі кезеңде ювеналды әділет жүйесін одан әрі нығайту үшін жүйелі түрде судьяларды, прокурорларды, адвокаттарды оқыту сапасын жақсарту, әлеуметтік, психологиялық қолдау және пробация қызметтерін дамыту қажет.

Қорыта айтқанда, ювеналды әділеттің толыққанды қызметі жалпы қоғамның тұрақтылығын нығайтуға, кәмелетке толмағандар арасындағы шиеленісті азайтуға және қоғамда болып жатқан процестерге белсенді ықпал етуге мүмкіндік беріп қана қоймай, еліміздің жарқын болашағын қалыптастыруға үлкен ықпалын тигізеді.

Оқушының мектептегі өмірі тұлғаның азаматтық қалыптасуының шешуші кезеңі болып табылады. Осы жылдары адамгершіліктің дүниетанымы, сенімдері, ұжымшылығы, тәртіптілігі, өзіне және басқаға талап қоюы, адалдығы мен шыншылдығы, қайырымдылығы мен ұстамдылығы, жігерлілігі мен батылдығы қалыптасады.

Бұлардың мазмұнына мемлекет заңдары және қоғамда өмір сүру ерекшеліктерін құрметтеу, қоғам заңдылықтарын бұзуға төзімсіздік, қоғамдық тәртіпті сақтау да енеді. Тұлғаның осы сапалы болашақ еңбек қоғамы азаматының құқықтық мәдениет болмай қоғам алдындағы міндеттерді орындап шешу мүмкін емес.

Құқықтық мәдениет екі тұрғыдан қаралады. Біріншісі кең мәнде. Бұл құқықтық межелер, құқықтық қатынастар, құқықтық мекемелер әрекетінің ауқымын қамтиды. Екіншісі, тұлғалық, педагогикалық және психологиялық мәніне қарау.

Құқықтық мәдениеттің тұлғалық мәнінде – бұл тұлғаның күрделі, кешенді қасиеттері. Негізінен тұлғаның құқықтық мазмұны бар әрекеттер мен қылықтарының орынды бағытын анықтайды.

Адамның құқықтық мәдениеті – күрделі. Әңгіме адам, оның санасы, мінез-құлқы, жүріс-тұрысы туралы болғанда көптеген сұрақтар туындайды. Шындығына келсек, бұл сұрақтарға педагогика, психология, социология, медицина, заң т.б. ғылымдар әлі толық жауап бере алмай отыр.

Дегенмен, қоғам болашағының құқықтық мемлекет тағдырымен байланыстыра қарап отырған шағымызда аға ұрпақ іс-тәжірибесі мен қарым-қатынасты тәжірибесін негізге ала отырып, жас ұрпақтың құқықтық мәселесін педагогика ғылымы мазмұнында қарастырғанымыз жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, Алматы, 2008 жыл
2. Г.Искакова, Н.Газизова, А.Сембаева, Қазақстан Республикасындағы адам құқығы, оқу құралы, Астана, 2008ж, 9 бет
3. Ғ.Сапарғаллиев, А.Ибраева, «Мемлекет және құқық теориясы», Алматы, 2007ж, 198 бет
4. Ғ.Сапарғаллиев, А.Ибраева, «Мемлекет және құқық теориясы», Алматы, 2007ж, 181бет
5. Бабаев С., Оңалбек Ж. «Жалпы педагогика», Алматы, 2005ж, 163-бет
6. Ғ.Сапарғаллиев, А.Ибраева, «Мемлекет және құқық теориясы», Алматы, 2007ж, 197 бет

ӘОЖ 347.78

ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ МӘСЕЛЕСІ**Халықаралық Тараз Инновациялық институты
«Заң» факультеті****Бейсембек Гүлназ Артыққызы ҚҚ-18-1тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Аргынбай Алия Шамшархановна
Заң ғылымдарының магистрі**

Аңдатпа: 21 ғасыр – инновация ғасыры. Қоғам экономика мен әлеуметтік құрылымды трансформациялау сатысында тұр. Заманауи технологиялар зияткерлік меншіктің шекарасын ашуға қазіргі таңда мүмкіндік беріп отыр, бұл әртүрлі елдердің азаматтары арасында ғылыми білім алмасуды айтарлықтай жеңілдетті, сонымен қатар әртүрлі зияткерлік меншік объектілерімен жеке қала немесе тіпті ел аясында ғана емес, жер шарында кедергісіз танысуға мүмкіндік берді. Әлемдегі ең үлкен компьютерлік интернет желісі осы технологиялардың дамуының нәтижесі болды және адамзатқа зияткерлік меншікті айырбастауға мүлдем жаңа мүмкіндіктер ашты десекте болады. Авторлық құқық зияткерлік меншік құқығының құрамдас бөлігі болып табылады және тікелей авторлық құқықты, сондай-ақ сабақтас құқықтарды қамтиды. Интернеттегі авторлық құқық мәселесі ең үлкен қиындық пен түсініксіз жағдайға ие екені бәрімізге мәлім.

Аннотация: 21 век-век инноваций. Общество находится на стадии трансформации экономики и социальной структуры. Современные технологии позволяют открыть границы интеллектуальной собственности, что значительно упростило обмен научными знаниями между гражданами разных стран, а также позволило беспрепятственно знакомиться с различными объектами интеллектуальной собственности не только в рамках отдельного города или даже страны, но и по всему земному шару. Крупнейшая в мире компьютерная сеть интернет стала результатом развития этих технологий и открыла человечеству совершенно новые возможности для обмена интеллектуальной собственностью. Авторское право является составной частью права интеллектуальной собственности и включает как прямое авторское право, так и смежные права. Всем нам известно, что проблема авторского права в интернете имеет наибольшую сложность и неоднозначность.

Annotation: The 21st century is the century of innovation. The society is at the stage of transformation of the economy and social structure. Modern technologies make it possible to open the borders of intellectual property, which greatly simplified the exchange of scientific knowledge between citizens of different countries, and also allowed them to freely get acquainted with various intellectual property objects not only within a single city or even a country, but also around the globe. The world's largest computer network, the Internet, was the result of the development of these technologies and opened up completely new opportunities for the exchange of intellectual property to mankind. Copyright is an integral part of intellectual property law and includes both direct copyright and related rights. We all know that the problem of copyright on the Internet has the greatest complexity and ambiguity.

Кілтті сөздер: авторлық құқық/ интернет желісі/коперайтинг/ зияткерлік меншік /инновация/ HTML/ Google/ Антипират Заңы/ плагиат/Гипермәтін/контент/ YouTube/ ICQ, Skype, Instagram, Facebook, WhatsApp/

Ключевые слова: авторский право / сеть Интернета / коперайтинг/ интеллектуальная собственность /инновация/ HTML/ Google/ Антипиратский закон/ плагиат/ гипертекст/ контент/ YouTube/ ICQ/ Skype/ Instagram/ Facebook/ WhatsApp/

Keywords: copyright / Internet / copywriting /intellectual property /innovation/ HTML/ Google/ Anti-piracy law / plagiarism/hypertext/ content/ YouTube/ ICQ, Skype/ Instagram/ Facebook/ WhatsApp/

Интернеттің пайда болуымен немесе оны бейнелі түрде ақпараттық супермагистраль деп те атайды, бірнеше секунд ішінде миллиондаған бет материал арқылы өтіп, фотосуреттер, журнал мақалалары, баяндамалар, конференция материалдары, жыл сайынғы есептер және басқа да түрлі материалдар алуға мүмкіндік жасады.

Бүгінгі таңда интернетті планетаның кез-келген нүктесінен, соның ішінде авторлық құқықпен қорғалған кескіндерден, мәтіндерден, әдебиеттерден, музыкадан, бейнелеу өнерінен, кинодан және басқалардан алынған ең ыңғайлы ақпарат жеткізушісі деп атауға болады. Демек, ең өзекті екі мәселені талқылай кетейік. [1].

Бірінші проблема. Материалдарды онлайн орналастыру және де иесінің рұқсатынсыз, оларға қол жетімділікті қамтамасыз ету. Көптеген адамдар материалдарды желіде орналастыру тегін деп санайды, сондықтан авторлық құқық бұзылған жоқ деп есептейді. Бірақ автор шығарманы тарату желісі арқылы сатқан кезде өзінің ақысын яғни пайдансын ала алмайды, өйткені көпшілігі бұл жұмысты Интернеттен жүктеп алғандықтан [2].

Екінші проблема. Автор өзінің жұмысын Интернет желісіне жариялағаннан кейін, келесі интернет пайдаланушы адам материалды яғни плагиатты. Көптеген Интернет-дүкендер бәсекелестерден алынған тауарлардың суреттері мен сипаттамаларын қуана-қуана пайдаланады. Бұл жасалынған жұмыстың яғни контенттің ешкімдікі емес дегені дұрыс емес. Автор бұл материалдарды өз еңбегімен өндеп Интернет желісіне шығарып отырғаннан кейін, кез келген жағдайда оның иесі(Автор) бар. Соңғы жылдары "қарақшылық" (пиратство) жаппай орын алып жатыр [3].

Электрондық құжаттар көшіріледі, көбінесе автордың келісімінсіз өзгертіледі, кейде олар жеке жұмыс ретінде беріледі. Осыған байланысты, сайтта шығарманың авторы (авторлары) туралы ақпараттың болмауы осы туындыларды рұқсатсыз пайдаланғаны үшін, сондай-ақ плагиат үшін жауапкершіліктен босатпайды деп айту керек. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 198-бабына сәйкес жауапкершілікке тартылады[4].

Автор өз жұмысын анонимді түрде, яғни атын көрсетпей-ақ пайдалану туралы шешім қабылдай алады. Авторлық шарттың талаптарын және қаламақы мөлшерін келісу үшін құқық иесін іздеу ауыртпалығы туындыларды пайдаланғысы келетін адамның міндетіне айналады, басқа пікірдің бар екенінде атап өткен жөн: Интернетті құқықтық реттеу әлі мүмкін емес. Сондықтан интернеттен эссе жүктеп, басқа адамдардың мақалаларын көшірумен күресу мүмкін емес.

Интернет желісінде мәтіндердің, графикалардың ұрланғаны туралы жиі кездестіріп жатамыз. Бұл кәсіби копирайтерге мәтін құрып бергеніне қаржылай

төлем жасайды, және де клиенттердің веб-сайттарды жылжытуда одан ары дамытуда басқа да мәселелерде қиындықтар туғызады.

Интернеттегі авторлық құқықты қорғау мен сақтаудың келесі маңызды мәселесі-бір интернет-беттен екіншісіне шығу мүмкіндігі немесе басқаша айтқанда гипермәтіндік сілтемелер құру. Мұндай сілтемелер ғаламдық желінің мәні болғандықтан, олардың жоғалуымен Интернеттің өзіне тән бөлігі жоғалып кетеді. Гипермәтіндік сілтеме жасай отырып, пайдаланушы мұндай көшірмелерді жасамайды, басқа біреуге олар қосылған материалдан көшірме жасауға рұқсат ете алмайды. HTML тілі басқа веб-сайттан өзіңіздің Интернет-парағыңызға суретті басқа Қолданушыға сіздің парағыңыздың бір бөлігі болып көрінетіндей етіп қосуға мүмкіндік береді. Мұндай әрекеттерді сөздің толық мағынасында көшіру деп атауға болмайды.

Мысалға келтіретін болсам:

«Google» іздеу алыбы сайтқа авторлық құқықпен қорғалған кітаптар мен үзінділерді орналастырды. Сот процесіне Google France және американдық Google Inc холдингі осы процеске қатысты. Сот басталғанға дейін бір жыл бұрын Google жоба аясында Google Print әлемнің әртүрлі кітапханаларынан кітаптарды сканерледі. Францияда компания қатты сынға ұшырап, бірақ бұл Google-дің одан әрі мінез-құлқына әсер етпеді. Google қарапайым пайдаланушының пайдасына жұмыс істеді деп болжауға болады, дегенмен сот шешімі оның пайдасына шешілген жоқ.

Авторлық құқық белгілі бір шығармашылық қызметтің нәтижесі болып табылатын ғылым, өнер, әдебиет туындылары (сондай-ақ ЭЕМ бағдарламасы мен деректер базасы) жасауға және пайдалануға байланысты құқықтық қатынастарды реттеуге мүмкіндік берді.

Қазіргі уақытта көптеген авторлар өз жұмыстарының нәтижесін интернет арқылы бөлісе алады, бұл көптеген адамдарға өз жұмыстарын тез табуға және бағалауға мүмкіндік береді. Дүниежүзілік желі-бұл әр минут сайын өзгертін ашық кеңістік, және шығарма авторлары үшін бұл плюс жағыннан пайда берсе, екінші жағынан минус та болып табылады. Бір жағынан, жоғарыда айтылғандай, Интернет авторларға аудиториядан жедел жауап алуға мүмкіндік береді, өз жұмыстарының нәтижелерін көптеген адамдарға көрсетуге мүмкіндік беріп отыр.

Екінші жағынан, ашық алаңдарда жұмыстарды жариялау кез келген пайдаланушының өзіне ұсынылған ақпаратпен (графикалық, мәтіндік, иллюстрациялық және т.б.) өзара іс-қимыл жасай алатындығына байланысты белгілі бір тәуекелдерге әкеп соғады. Бұл оған ұсынылған туындыны (немесе оның бөліктерін) көшіруге, сонымен қатар өзгерістер енгізуге, кейіннен автор ретінде көрінуге немесе туындыны жасаушының атын жасыруға мүмкіндік береді. Пайдаланушының мұндай әрекеттері заңсыз және олар үшін жауапкершілік те қарастырылған[5].

Авторлық құқық және (немесе) сабақтас құқықтар объектісінің контрафактілік данасы – жасалуы, таратылуы немесе өзгедей пайдаланылуы осы Заңның ережелеріне не Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттардың нормаларына орай авторлық құқықтың және (немесе) сабақтас құқықтардың бұзылуына әкеп соғатын туындының, жазылған орындаушылықтың, фонограмманың, эфирлік және кәбілдік хабар тарату ұйымдары хабарының данасы. Құқық иеленушінің рұқсатынсыз құқықтарды басқару туралы ақпараты жойылған немесе өзгертілген не авторлық құқық пен сабақтас құқықтарды қорғаудың техникалық құралдарын айналып өтуге мүмкіндік беретін заңсыз пайдаланылатын

құрылғылардың көмегімен жасалған авторлық құқық және (немесе) сабақтас құқықтар объектілері де контрафактілік болып танылады [6].

Бұқаралық ақпарат құралдарында ол "Антипират заңы" деген атқа ие болды. Бұл лицензияланбаған мазмұны бар сайттарды авторлық құқық иесінің өтініші бойынша бұғаттауға мүмкіндік береді. Алайда, ол тек бейне өнімдері үшін пайдаланылады.

Қазіргі уақытта бейне мазмұнын тексеру үшін кез-келген қолданушыға оның өзіндік ерекшелігін білуге мүмкіндік беретін арнайы бағдарламалар немесе қызметтер жоқ. Дегенмен, интернет-ресурстардың әкімшіліктері мен модераторларында көбінесе тексеру үшін өз сценарийлері болады. Мысалы, танымал YouTube видеохостингінде автор, авторлық құқық иесінің рұқсатынсыз пайдаланған тұтас музыкалық композициялар жазылған, жүктелген бейнелерді жиі кездестіруге болады.

Өз құқықтарын қорғауға тырысатын контент жасаушылар копирайт белгісін қолдана отырып, олар туралы Пайдаланушыларға хабарлауға тырысады. Олардың көпшілігі авторлардың аттарын, авторлық құқық иелері ұйымдарының аттарын шығарманың өзінде белгілерін, қолтаңбаларды (бейнелерде, суреттерде) қою арқылы жазады немесе жай ғана көрсетеді. Олардың жұмыстарының нәтижесі заңсыз пайдаланылса да, олар өздерінің авторлығын дәлелдей алады. Көбінесе зияткерлік меншік иелері арнайы жазылым жасау немесе өнімді сатып алу арқылы өздері жасаған мазмұнды қарайтын пайдаланушылардан тікелей ақша табуға мүмкіндік беретін Интернет-ресурстарға көшеді.

Әрине, бұл авторларды болашақта өз жұмыстарын адал пайдаланбаудан құтқармайды, бірақ бұл ықтималдылықты айтарлықтай азайтады.

Осылайша, интернетте авторлық құқықты қорғаудың көптеген жолдары бар, бірақ олардың ешқайсысы авторлық құқық иелерін толығымен қамтамасыз ете алмайды. Қазіргі уақытта басты проблема-қылмыстық кодекстің авторлық құқыққа қатысты құқық бұзушылық туралы баптары жаһандық желіге әсер етпейді және олар үшін қабылданған шаралар оны жүзеге асыру қиын.

Осылайша, Интернет ақпараттық және телекоммуникациялық желі ретінде қоршаған әлем туралы ақпаратты оларды машиналық өңдеуге, яғни шешуге мүмкіндік беретін нысанда беру құралы болып табылады. Неліктен біз Интернет туралы машинамен өңделетін ақпарат ретінде айтамыз? Себебі Интернет екілік жүйе, яғни белгілі бір ақпаратты қамтитын кодтар. Машиналық құрылғы, бүгінгі жағдайда, бұл компьютерлер немесе гаджеттер (мобильді құрылғылар, планшеттер және т.б.), кодтарды шешуге және ақпаратты біз көрген формада ұсынуға қабілетті [7].

Бүгінгі таңда интернеттің "клиенті" (пайдаланушысы) кез-келген адам бола алады, егер компьютер болса (қазіргі әлемде ол сән-салтанат болуды тоқтатты, әдеттегідей) кірістірілген желілік карта немесе модем (бұл да сән-салтанат емес) немесе кез-келген сәнді гаджет бұл телефон немесе планшет болуы мүмкін, онсыз қазіргі уақытта бірде-бір қолданушы өмір сүре алмайды.

Шын мәнінде, бүгінгі күні интернетте кез-келген функция және кез-келген ақпарат қол жетімді. Біз айналамыздағы әлем туралы ақпаратты ғана емес, сонымен қатар әртүрлі қызметтерді пайдалана аламыз. Мысалы, біз банктегі шотты төлей аламыз, пойызға немесе ұшаққа билеттерді брондай аламыз немесе тіпті білім аламыз (әлемнің кез келген нүктесінде болуға және Internet желісі арқылы пәндерді оқуға мүмкіндік беретін қашықтықтан оқыту), тіпті ICQ, Skype, Instagram, Facebook,

WhatsApp сияқты түрлі әлеуметтік желілер, сондай-ақ электрондық пошта арқылы хат алмасу арқылы және т. б. сондай-ақ заңгермен қашықтықта кеңесе ала аламыз.

Интернетті бастапқыда 1969 жылы АҚШ Қорғаныс министрлігі құрған және әскери сатып алу үшін пайдаланылған. Бірақ Интернет біртұтас емес және иесі жоқ болғандықтан, жобаның глобалдылығы арта бастады және әлі де өсіп келеді. Интернет барлығына қол жетімді және біздің қай жерде тұрғанымыз маңызды емес.

Осылайша, біз американдық биліктің шағын жобасы бақылауға алынбайтын нәрсеге айналғанын көреміз. Қоғам өмірінің құқықтық аспектісіне әсер ете алмайтын тез дамып келе жатқан тәуелсіз құбылыс деп қарастырамыз [8].

Бастапқыда барлық уақытта ғылыми-техникалық прогрестің негізгі міндеті сіздермен бірге өмірімізді жеңілдету болды. Ең күрделі тапсырмаларды оңай орындай алатын, құжаттамамен жұмысты жеңілдететін және т. б. компьютерлер жасалды.

Уақыттың өзгеруімен қажеттіліктер де, мүмкіндіктер де өзгерді. Интернеттің пайда болуы компьютерлер арасында ақпарат алмасуды жеңілдетіп, олардың жұмысын біріктіруі керек еді.

Әр түрлі қалалар мен елдерде орналасқан Internet желісі арқылы компьютерлерге қосылу мүмкіндігі тез өсті. Бұл АҚШ үкіметін мемлекеттік тапсырысты орындайтын бірнеше университеттер мен компанияларды біріктіретін алғашқы "ARPANET" ғаламдық желісін құруға итермеледі.

Интернетті шеңберге қою өте қиын, өйткені басынан бастап ешкім желі осындай мөлшерге жетеді деп ойлаған жоқ.

Интернеттің өзін реттеу мүмкін емес, бірақ сіз ішінде не болып жатқанын көре аласыз.

Менің ойымша, бүгінгі таңда интернетте авторлық және сабақтас құқықтарды қорғау өте қажет. Күн сайын зияткерлік қызметтің нәтижелерін заңсыз көшіру және пайдалану көбінен орын алып жатыр.

Ресми премьерараға дейін жасалған фильмдердің қарақшылық көшірмелерін таратқаны үшін құқық бұзушы жеке ойнату саласындағы авторлық құқықты қорғау туралы Заңға сәйкес қылмыстық жазаға тартылады. Ал авторлық құқықпен қорғалған ақпараттың көшірмелерін таратқаны үшін алынбаған пайданы өндіріп алу ғана көзделеді.

Авторлық құқықты бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілік даулы жағдайлардың алдын алу үшін қарастырылған. АҚШ заңы әрқашан даулы мәселелерді шешуге тырысады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Информационное общество. - 2008. - № 3-4. - С. 37.
2. Донников Ю.Е. "Работные сайты" как информационные посредники // Бизнес-информатика. - 2008. - №1. - С. 62..
3. Нарушений авторских и смежных прав в Интернете // Юрист. - 2008. - №2. - С. 62
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
5. Корнева Л. А. интернеттегі авторлық және сабақтас құқықтардың бұзылуын криминализациялаудың кейбір мәселелері // заңгер. - 2008. - №2. - Б. 62.
6. Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-І Заңы.

7. Ақпараттандыру туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ.
8. Леонард Клейнрок (2005). Интернет Тарихы. 2009 жылғы 28 қаңтарда тексерілді.

УДК 347.77

ЗАЩИТА ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ И ИНЫХ ВЕЩНЫХ ПРАВ

Международный Таразский инновационный институт
Факультет «Юриспруденция»
Студент 1 курса: Жирнова Екатерина
Научный руководитель: Жыргалбекқызы Анара

Резюме: В статье рассматриваются некоторые гражданско-правовые способы защиты, к которым относятся самозащита и признание недействительным акта органа государственной власти и органа местного самоуправления.

Түйіндеме: Мақалада өзін-өзі қорғау және мемлекеттік орган мен жергілікті өзін-өзі басқару органының актісін жарамсыз деп тану кіретін кейбір азаматтық-құқықтық қорғау әдістері қарастырылған.

Resume: The article deals with some civil - law methods of protection, which include self-defence and invalidation of an act of a state authority and a local self-government body.

Ключевые слова: способы защиты, самозащита, гражданское право, гражданское процессуальное право, акт органа государственной власти, необходимая оборона, противоправное деяние.

Түйінді сөздер: қорғау әдістері, өзін-өзі қорғау, азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу құқығы, мемлекеттік органның актісі, қажетті қорғаныс, заңсыз әрекет.

Keywords: methods of defense, self-defense, civil law, civil procedure law, act of a public authority, necessary defense, illegal act.

При исследовании вопросов, связанных с защитой вещных прав в отечественном правовом порядке, видится в первую очередь необходимым сформулировать дефиницию вещных прав. Отечественное законодательство не содержит подобной дефиниции, как и не раскрывает признаки, присущие вещным правам. В современной цивилистике существуют многообразные трактовки сущности вещных прав. Единый доктринальный подход на сегодня отсутствует. С учетом того, что на протяжении последнего времени прилагаются активные усилия, направленные на модернизацию, совершенствование гражданского законодательства, проблема нормативной фиксации понятия вещных прав в ГК РК, как представляется, стоит весьма остро.

По мнению проф. Ю.К. Толстого, вещные права следует понимать в качестве прав, которые обеспечивают возможность для обладающего данными правами лица удовлетворить имеющиеся у него интересы, оказывая на вещь, над которой он

осуществляет господство в хозяйственном отношении, непосредственное воздействие [2].

Исследование содержания представленной дефиниции позволяет отметить наличие устойчивой связи анализируемых прав и факта господства лица над вещью в хозяйственном отношении. Следует указать, что в случае, если вещь выбывает из господства лица, которое ею обладает, следствием не обязательно является утрата лицом вещных прав. К примеру, при залоге возможно выбытие вещи из господства у обладателя, однако сохранение за ним права собственности в отношении соответствующей вещи. Как полагает проф. Е.А. Суханов, вещное право необходимо трактовать в виде права, оформляющего и фиксирующего факт принадлежности субъекту гражданско-правовых отношений вещи (объекта имущественного оборота, обладающего телесным, материальным выражением) [5].

Соответственно, как отмечает указанный автор, вещное право определяет статику относящихся к предмету регулирования гражданского права отношений имущественного характера. Динамика указанных отношений закрепляется правами обязательственного характера. Данные права фиксируют факт смены субъекта, обладающего правом собственности. Представленное определение в определенной степени является абстрактным, в то же время это не отменяет его обоснованность и уместность.

Определения вещных прав Ю.К. Толстого и Е.А. Суханова являются основой классической трактовки указанных прав. Отсутствие однозначного подхода к пониманию вещных прав связано в первую очередь с тем, что понятие данных прав должно являться достаточно емким. Для того чтобы дать определение категории, являющейся сложной и емкой, в науке, как правило, выделяются общие для всех ее разновидностей признаки. Соответственно, чтобы определить понятие вещных прав, необходимо определить состав и содержание родовых признаков всей совокупности вещных прав - от права собственности до вещных прав, являющихся ограниченными. Абсолютность вещных прав выступает в качестве одного из ведущих признаков, присущих данным правам.

Норма, закрепленная в статье 264 ГК РК, устанавливает, что собственник может осуществлять защиту принадлежащих ему прав от посягательств со стороны лиц, не обладающих правом собственности на имущество, применяя установленные в законе способы их защиты.

На сегодняшний день ряд цивилистов указывают на наличие указанного признака, как у права собственности, так и у иных прав, и в этой связи критически оценивают возможность его понимания в качестве универсального применительно к вещным правам. В соответствии со статьей 265 ГК РК в предусмотренных случаях, в силу договора либо иного основания, определенного в законе, право на защиту вещных прав приобретает лицом, у которого отсутствует право собственности в отношении соответствующего имущества. Представляется, что указанное мнение является обоснованным в случае, когда право собственности рассматривается в качестве основы вещных прав.

Конституция Республики Казахстан содержит положения об обеспечении целостности и равной защиты всех форм собственности. Эти положения соответствуют статье 17 Всеобщей декларации прав человека, запрещающей произвольное лишение собственности, а также члену Протокола № 1 к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, устанавливающего право каждого физического или юридического лица обеспечивать сохранность своего

имущества и ходатайствовать о прекращении изъятия своего имущества, кроме как в общественных интересах и в соответствии с условиями, предусмотренными законом [1].

Возможность эффективного использования недвижимого имущества напрямую связана с мерами защиты, предусмотренными законом, то есть с тем, чтобы обеспечить реализацию соответствующих смежных прав. Сегодня в Казахстане в собственность граждан и юридических лиц входят различные объекты недвижимого и движимого имущества. В связи с этим одной из ключевых практических задач является обеспечение реальной защиты прав и интересов собственников и иных юридических лиц. В то же время возникает ряд вопросов, связанных с финансированием и регулированием имущественных отношений, реализацией этих отношений, а также их защитой. Практика правоприменения в сфере защиты прав собственности и иных имущественных прав сталкивается с нерешенными вопросами, при этом эффективность реализации закона зависит от единообразного понимания и применения закона.

Любое нарушение прав собственности и других вещных прав должно быть прекращено. Законодательному органу необходимо определить комплекс мер, на основе которых руководство сможет успешно защищать свои права. В силу того, что госорганы, органы, осуществляющие местное самоуправление обладают властными полномочиями, в отношении данных органов не могут предъявляться обязательственно-правовые либо вещно-правовые иски в ситуациях, когда данные органы не являются равноправными участниками гражданского оборота.

Однако со стороны указанных органов в силу осуществляемых ими правомерных либо неправомерных действий могут происходить нарушения вещных прав частных лиц. В этой связи в подобных ситуациях необходимы особые способы для защиты указанных прав. Существуют следующие виды исков, используемых для того, чтобы обеспечить защиту вещных прав частных лиц от совершаемых неправомерно действий госорганов и органов, осуществляющих местное самоуправление [2].

Так, может предъявляться требование о том, чтобы убытки, которые были причинены частному лицу вследствие того, что должностным лицом, органом, осуществляющим местное самоуправление, госорганом совершено деяние, являющееся незаконным (в частности, издан не соответствующий положениям закона или иного правового акта акт, являющийся нормативным либо ненормативным) были возмещены в полном объеме. В случае нарушения вещного права подобным актом либо деянием, указанный общий способ защиты гражданского права предстает и в виде способа, посредством использования которого осуществляется защита вещного права.

В число исков, которые используются, чтобы защищать вещные права частных лиц от действий госорганов, органов, осуществляющих местное самоуправление, совершаемых неправомерно, следует также включать иск, предъявляемый для того, чтобы освободить имущество от ареста, при предъявлении данного иска к финансовому органу государства, когда в соответствии с вынесенным судом приговором предстоит конфискация имущества лица, являющегося подследственным или осужденным. Применительно к действиям должностных лиц, госорганов, органов, осуществляющих местное самоуправление, являющихся правомерными, но ущемляющих присущие субъектам вещных прав интересы, необходимо наличие особых мер защиты указанных субъектов.

Лицо, обладающее правом собственности на имущество, ошибочно включенное в опись, может обратиться с требованием, чтобы данное имущество было освобождено от ареста. Данное требование может быть адресовано к взыскателям, в интересах которых состоялось наложение ареста, и к самому должнику. В случае если арест имущества состоялся в силу того, что его предполагается конфисковать, иск предъявляется государству (финансовому органу) и подследственному (осужденному). В подобном иске фактически содержится требование о том, чтобы признать вещное право в отношении имущества, ошибочно включенного в опись и попавшего в этой связи под арест. В этой связи указанный иск следует рассматривать как особую разновидность иска о признании права [4].

В силу того, что госорганы, органы, осуществляющие местное самоуправление обладают властными полномочиями, в отношении данных органов не могут предъявляться обязательственно-правовые либо вещно-правовые иски в ситуациях, когда данные органы не являются равноправными участниками гражданского оборота. В подобных ситуациях могут предъявляться следующие иски. Может предъявляться требование о том, чтобы убытки, которые были причинены частному лицу вследствие того, что должностным лицом, органом, осуществляющим местное самоуправление, госорганом совершено деяние, являющееся незаконным, были возмещены в полном объеме. Кроме того, с той же целью возможно использование требования по поводу признания недействительности принятого публичным органом акта, который не соответствует положениям закона либо иному правовому акту, вследствие чего были незаконно ограничены возможности реализации вещного права, или вещное право было нарушено.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (общая часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2022 г.)
2. Гражданское право. Под ред. Е. А. Суханова. М.: Волтерс-Клувер, 2019. Т.2.
3. Евстратова Ю.А. Обязательственно-правовые способы защиты права собственности // В сборнике: Частноправовые проблемы в контексте развития современного законодательства. М., 2017. С. 143- 148.
4. Жиритиева О.А., Григорян Г.П., Казарян К.В. Негаторный иск // Развитие и актуальные вопросы современной науки. 2019. № 1 (20). С. 39-44.
5. Каппушева А.А. Право собственности как основа вещных прав // Молодой ученый. 2019. №18 (256).С.222-225.

ӘОЖ:343.9

КИБЕРҚЫЛМЫСТЫҢ БАСҚА ҚЫЛМЫСТАРДАН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫМЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Халықаралық Тараз Инновациялық Институты
Заң факультеті

3 курс студенті: Мамекова Асемей Мейрханқызы
Ғылыми жетекшісі: Аргынбай А.Ш.

Түйіндеме: Бұл мақалада қазіргі замандағы ең өзекеті мәселелердің бірі ақпараттық қылмыстардың, басқа қылмыстардан айырмашылығы жайында. Яғни, бұл қылмыс басқа қылмыстардан несімен ерекшеленеді, қай жерде жасалатыны туралы, киберқылмыскердің шынай өмірдегі қылмыскерден айырмашылығы неде? Оның қылмыс жасау тәсілі қандай? Және де осы қылмыстардың алдын алу жайында өзімнің ойым.

Түйін сөздер: автоматтандырылған технологиялар, киберқылмыс, хакер, фишинг, вирус, IT мамандары.

Аннотация: В данной статье рассматривается одна из самых актуальных проблем современности - информационные преступления, их отличие от других преступлений. То есть чем это преступление отличается от других преступлений, где оно совершается, чем киберпреступник отличается от преступника в реальной жизни? Каков его способ совершения преступления? И мое мнение о профилактике этих преступлений.

Ключевые слова: автоматизированные технологии, киберпреступность, хакер, фишинг, вирус, IT-специалисты.

Annotation: this article deals with one of the most pressing issues of our time - the difference between information crimes and other crimes. That is, how does this crime differ from other crimes, where it is committed, and what is the difference between a cybercriminal and a real criminal? What is his way of committing a crime? And my own opinion on the Prevention of these crimes.

Key words: automated technologies, cybercrime, hacker, phishing, virus, IT specialists.

19-ғасырдың соңы мен 20-ғасырдың бас кезінен бастап қоғам тарихында технологиялық революция өз бастамасын тауып, міне осы күнге дейін адамзаттың өмірін таңғаларлықтай өзгертіп, қарқынды дамып келеді. Бұл революциядан көптеген жаңа ғылым және ілім салалары туындауы арқылы, автоматтандырылған технологиялар тоқтаусыз дамып, өзгеріске түсе бастады. Соның ішінде, байланыс құралдары мен есептеу машиналары пайда болды.

Алғашында, әлеуметтік технологиялар ешбір қауіп-қатерсіз, қоғамға еніп кетті. Алайда, тәжірибие көрсеткендей кез-келген жаңалық адамзатқа тек пайдасын тигізе қоймай, кері әсерінде қоса алып келеді. Пайда табу көзі бар жерде, адамдар пайданы көптеп, кейде шексіз көргісі келеді. Соның салдарынан заң нормаларын кесіп өту де туындайды.

Адамзат өмірі күнделікті жай өмір мен виртуалды өмір болып 2-ге бөлініп кетті. Адамдар ара-қашықтықты қысқартып үйренді, үйден шықпай-ақ жер көру, сөйлесу, көрісу, құжаттар жіберу, құпияларын айту, тіпті сатып алуды орындау

қиынға түспеді. Осының барлығы жаңа азаматтық қатынастарға алып келді, ал адам қатынасқа түскен жерде әрдайым қылмыс орнын тауып өтеді.

Ешкім компьютерлік сауаттылыққа теңдей ие емес, біреулер жетік білсе, екіншілер мүлдем олардан алшақ. Сондықтан біреулер осы қылмыстық қатынастардың субъектілері болса, екіншілері қолсұғушылықтың объектісі болады.

Киберқылмыс – бұл «киберкеңістікте», яғни оның басқа қылмыстардан ең басты айырмашылығы да осында қоғамнан жасырын құпия түрде, электронды құралдар мен құрылғылар арқылы жүзеге асырылатын, заңмен қорғалатын әртүрлі әлеуметтік қатынастарға зиян келтіруге бағытталған, ақпараттық және телекоммуникациялық желілерді пайдалану арқылы, жасалатын қылмыс. Киберқылмыс міндетті түрде құқыққа қайшылық, қоғамдық қауіп, кінәлілік және жазалау сияқты белгілерге ие.

Киберқылмыскердің негізгі мақсаты компьютерлік жүйе және онда таралатын ақпарат болып табылады. Шынайы өмірдегі қарапайым қылмыскерге қарағанда киберқылмыскер дәстүрлі – пышақ және тапанша секілді қаруды қолданбайды. Оның арсеналы – ақпараттық қару, желіге ену, программалық жасақтаманы бұзу, ақпаратты рұқсатсыз алу және компьютерлік жүйенің жұмысын уақытша тоқтатуға қолданылатын барлық құралдар.

Оның үстіне компьютерлік қылмыскерлер іс-әрекетке барарда, аты-жөні мен жұмыс орнын, компания атауларын жүз құбылтып, мың түрлендіретін арнайы бағдарламалық жасақтамаларды қолданады. Әуелде компьютерлік қылмыс десе – кәрі де, жас та «ол – хакердің ісі» деп жауап береді. Өйткені, бұл бүгінде баршаға таныс атау. Бүгінгі барлық киберқылмыстық әрекеттерді жасайтындар осылар, хакерлер. Хакерлердің (Hacker) өзі де – екі топқа бөлінеді, бірі – бағдарламаны алдын ала әзірлеу барысында оның ішіне тез арада құжатсыз өзгертулер енгізіп жіберетін компьютер мамандары. Екіншілері – құпия ақпараттарды шаршамай-талмай тек қана аңдып, ұрымтал сәтті күтіп отыратын алаяқтар.

Қолдарында статистикалық мәліметтері бар ресми тұлғалар, киберқылмыстың іс жүзіндегі ахуалы туралы нақты мағлұматтар беру мүмкін емес деп санайды. Біріншіден, қазіргі заман талабына сай ақпараттық және компьютерлік технологиялардың дамуына байланысты олардың функционалдық мүмкіндіктері де өсе түсуде, ал бұл өз негізінде киберқылмыстар деректерін табу процесін қиындатады. Қылмыстың басқа дәстүрлі түрлеріне қарағанда киберқылмыстан зардап шеккендер көп жағдайда қылмыстық қол сұғушылыққа тап болғандарын сезбейді, немесе қылмыс байқалған кезде құқық қорғау органдарына ол туралы хабар өте кеш түседі. Екіншіден, киберқылмыстарға байланысты қылмыстық істер бойынша анықтау және тергеу істерін жүргізетін мамандардың көбіне техника саласынан білім деңгейлері жеткіліксіз болады. Үшіншіден, көптеген компьютер жүйелері мен желілерінде қорғаныс жүйесі төмен немесе мүлдем жоқ, ал мұндай жағдайда қылмыстық әрекеттің табыспен аяқталуы және “байқатпай кетіп қалу” мүмкіндігі зор. Төртіншіден, өз фирмалары мен кәсіпорындарының беделін ойлайтындар бұл туралы көпшілікке жария етуді, заң орындарына белгілі себептермен құқық қорғау органдарына хабарлауды артық санайды.

Ақпараттық технологиялардағы қылмыстардың түрлері де, шынайы өмірдегі қылмыстардан өзгеше. Оларға:

- парольдерді бұзу және заңсыз кіру;

- банктік карта нөмірлерін немесе банктік деректемелерді ұрлау;
- тауарларды «жалған» интернет-дүкендерде сатып алу (алдын-ала төлеммен);
- «тыйым салынған» материалдарды тарату (жала жабу, порно);
- фишинг (парольдерді, карталарды, кірулерді, кірулерді ұрлау);
- вирустар мен зиянды бағдарламалар;
- интернеттегі қайыршылық (жалған нысандар салу, қайырымдылыққа қаражат жинау, балаларды емдеу);
- пирамида т.с.с қылмыстар жатады.

Киберқылмыстың белгілері мен ерекшеліктерін зерттеу көбінесе белгілі бір қиындықтарды тудырады. Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың заты – заңмен қорғалатын және электрондық жеткізгіш құралдарында қамтылған ақпарат; ақпараттық жүйелер, соның ішінде мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйесі, телекоммуникация желісі, мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстар. Әлемдік қоғамдастықта жаһандық үдерістердің дамуына түбегейлі әсер еткен заманауи құбылыстардың бірі ақпараттық-ком-муникациялық технологияларды қарқынды жетілдіру болды.

Қазіргі уақытта отандық қылмыстық заңнамада арнайы осы қылмыстардың алдын-алуға арналған «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын 7-тарау бекітілген. Аталған тарау келесідей баптарды қамтиды:

- 205-бап. Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе ақпараттық-коммуникациялық желіге құқыққа сыйымсыз қол жеткізу;
- 206-бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз жою немесе түрлендіру;
- 207-бап. Ақпараттық жүйенің немесе ақпараттық-коммуникациялық желінің жұмысын бұзу;
- 208- бап. Ақпаратты құқыққа сыйымсыз иеленіп алу;
- 209-бап. Ақпаратты беруге мәж-бүрлеу;
- 210-бап. Зиян келтіретін компьютерлік бағдарламалар мен бағ-дарламалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе тарату;
- 211-бап. Қолжетімділігі шектелген электрондық ақпараттық ресурстарды құқыққа сыйымсыз тарату;
- 212-бап. Құқыққа қайшы мақ-саттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер ұсыну;
- 213-бап. Ұялы байланыстың абоненттік құрылғысының сәй-кестендіру кодын, абонентті сәй-кестендіру құрылғысын құқыққа сыйымсыз өзгерту, сондай-ақ абоненттік құрылғының сәйкестендіру кодын өзгерту үшін бағдарламаларды жасау, пайдалану, тарату.

Менің пікірімше, жоғарыда аталып өткен қылмыстардың кейбір ерекшеліктерін қарастырып өту қажет. Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі, ең алдымен, олар азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын және заңды мүдделерін, ақпараттық салада қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін бұзады, ақпараттық ресурстардың, ақпараттық жүйелердің және байланыс инфрақұрылымының құпиялылығына, тұтастығына, қолжетімділігіне зиян келтіреді. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды

саралау, ашу және тергеу Қазақстан Республикасының құқық қорғау және арнайы органдар қызметкерлері үшін әлі күнге дейін ауыр міндет болып табылады.

Осыған байланысты кибер-қауіпсіздікті қамтамасыз ету сала-сындағы өзекті мәселелерді дәстүрлі әдістермен және құралдармен толы-ғымен шешуге болмайды және көптеген киберқауіптерге төтеп бере алатын интеграцияланған қауіпсіздік механизмін құруда жүйелі тәсіл қажет. Біріншіден, бұл мемлекеттік органдардың, мемлекеттік емес құрылымдардың, бизнес пен қоғамның осы бағыттағы күш-жігерін үйлестіру. Екіншіден, киберқылмыс жасауға себеп болатын объективті жағдайларды және субъективті мән- жайларды, оларды жүзеге асыру тетіктерін, анықтауды, жолын кесуді, тергеуді жүргізуді және сот қарауындағы тәжірибені қамтитын киберқылмыспен күресудің барабар жүйесін дамыту.

Жалпы компьютерлік қылмыстарға қатысты іс-шараларды қорыта келе, компьютерлік қылмыстылықты ескерту мен алдын алу және күресу шараларын жетілдіру үшін өз тарапымынан ұсыныстар келтіріп кеткенді жөн көрдім:

- ақпаратты қорғаудың мемлекеттік концепциясын ұйымдастыру және енгізу қажет;
- ақпаратты қорғау саласын, ақпараттық технологияларды пайдалану мәселелерін, осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттейтін жаңа заң актілерін қабылдау;
- ақпараттық ресурстармен жұмыс жасау тәртібін белгілейтін ұйымдастырушылық шараларын жүзеге асыру;
- халық шаруалығында қолданылатын компьютерлік техникаларды техникалық жаңарту маңызды болып көрінеді;
- конфиденциалды ақпаратпен жұмыс жасайтын мекемелерге, стратегиялық сипаттағы объектілерді қорғауда қорғаныстың физикалық құралдарын кіргізу қажеттілігі;
- компьютерлік қылмыстарды тергеу саласында мамандандырылған кадрлерді дайындау үшін арнайы бағдарламалар жасау, сонымен бірге, кәсіби дайындықты жетілдіру, компьютерлік біліктілікті арттыру бойынша бағдарламалар мен тренингтер жасау (Ресейде, мысалы, ФСБ Академиясында ақпараттық қауіпсіздік саласы бойынша мамандарды дайындайтын жаңа факультет ашылды);
- заңи жоғары оқу орындарының оқу бағдарламасына «Компьютерлік қылмыстарды саралаудың қылмыстық-құқықтық мәселелері» немесе тағы басқаша дәріс курсы енгізу, және арнайы тергеуші мамандарды дайындау мақсатында арнайы оқу-әдістемелік әдебиеттерді, оқулықтарды, оқу құралдарын шығару;
- құқық қорғау органдарын қазіргі заманғы соңғы технологиялармен, құралдармен қамтамасыз ету;
- компьютерлік қылмыстармен күресуде халықаралық байланысты нығайту және күшейту;
- вирустық шабуылдарға қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша командалық-штабтық оқу-жаттығулар өткізу;
- ақпараттық қауіпсіздік саласында даярланатын мамандар санын арттыруды көздейтін ЖОО-лармен меморандумдар жасасу;
- ақпараттық қауіпсіздіктің өзекті мәселелері бойынша конференцияларды ұйымдастыру және патронаттау;

- ақпараттық қауіпсіздікті және деректерді қорғауды қамтамасыз ету бойынша қабылданатын шаралардың қажеттілігіне қатысты түсіндіру жұмыстары жүргізу;

- мемлекеттік және квазимемлекеттік ақпараттық жүйелердегі осалдықтарды анықтау үшін отандық IT-мамандарды тарту және ақпараттандыру объектілерінде ақпараттық қауіпсіздік бойынша қоғамдық (кәсіби) бақылау тетігін іске асыру;

- техникалық реттеу және метрология жөніндегі уәкілетті орган аккредиттеген АҚ менеджмент жүйесінің сәйкестігін растау жөніндегі мамандарды, консультанттарды, мемлекеттік органдар және ведомстволық бағынысты ұйымдардың сарапшыларын, сарапшы-аудиторларды тарту.

Қазақстан Республикасы жақандану процесі үстінде, оның бірденбір ажырамас бөлігі ол глобалды интернет желісі. Қазіргі жиырма бірінші ғасырдың ең басты жетістіктерінің және кез келген еңбек саласының басты құралының бірі компьютерлік техника құралдары мен телекоммуникациялық интернет желісі. Ғылыми техникалық прогресс бір орында тұрмайды, соған байланысты күнделікті ғылымның жаңа туындылары әлемді тез арада жаулап келеді. Қорытындылай келе, интернет-алаяқтық тек қана бір елдің емес, бүкіл әлемнің назарын аударып отырған мәселе болғандықтан, еліміздің және шет ел заңнамасымен танысып, мұқият сақтықпен жұдырықтай жұмылып, «жеті рет өлшеп, бір рет кес» деген ұстаныммен өз ісімізге сақ болып, тек толық сенімнен кейін ғана ақпараттарды қолданғанымыз дұрыс болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сүйінбай Ж. Киберқылмыс және киберпол, 2014 (<http://egemen.kz/2014/?p=30919>)
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі, 2014.
3. Европейская Конвенция по киберпреступлениям (преступлениям в киберпространстве), 23 ноября 2001 года. (<http://mvd.gov.by/main.aspx?guid=4603>)
4. Рахымжанов А.Қ., Компьютерлік технологиялар саласындағы қылмыспен күресудің өзекті мәселелері. Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 10 қазанда қабылданған «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік концепциясы туралы» №199 Жарлығы.
5. ҚР 2014 жылғы Қылмыстық кодексінің 7-тарауы. – www.adilet.zan.kz
6. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 14 қарашада №174 Жарлығымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының 2016 жылға дейінгі ақпараттық қауіпсіздік Концепциясы».

ӘОЖ 343.195

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СОТ ЖҮЙЕСІ**Халықаралық Тараз инновациялық институты****«Заң» факультеті****Пулатбекова Аида Мадикызы, ҚК-20-3 тобы****Ғылыми жетеші: Асқарбекқызы А. з.ғ.м., аға оқытушы****Аңдатпа**

Сот – сот төрелігін жүзеге асыру, құқық бұзушыларға мәжбүрлеу шараларын қолдану жолдарымен қоғамның және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін заңсыз қол сұғушылықтан қорғайтын мемлекеттік орган. Сот билігінің негізгі міндеті - қоғам және мемлекет өмірінде туындайтын жанжалдар мен дауларды шешу, бұзылған құқықтарды қайтару, құқықтық тәртіпті және заңды бұзғандарды жазалау.

Қазақстан Республикасында сот билігі тұрақты судьялар, сондай-ақ заңда көзделген жағдайларда және тәртіппен қылмыстық сот ісін жүргізуге тартылған алқа заседательдері арқылы соттарға ғана тиесілі.

Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады. Ешқандай өзге органдар мен тұлғалардың судья өкілеттігін немесе сот билігі функцияларын иеленуге құқығы жоқ.

Қазақстан Республикасының сот жүйесін Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, Қазақстан Республикасының Конституциясына және осы Конституциялық заңға сәйкес құрылатын жергілікті және басқа соттар құрайды.

Кілт сөздер: Қазақстан, Сот, Сот билігі, судья, құқық, заң, мемлекет.

Аннотация

Суд является государственным органом, осуществляющим защиту прав и законных интересов общества и граждан от противоправных посягательств путем осуществления правосудия и применения к правонарушителям мер принуждения. Основной задачей судебной власти является разрешение конфликтов и споров, возникающих в жизни общества и государства, восстановление нарушенных прав, наказание нарушителей правопорядка.

Судебная власть в Республике Казахстан принадлежит только судам в лице постоянных судей, а также присяжным заседателям, участвующим в уголовном судопроизводстве в случаях и в порядке, предусмотренных законом. Правосудие в Республике Казахстан осуществляется только судом. Никакой другой орган или лицо не вправе осуществлять полномочия судьи или функции судебной власти. Судебная система Республики Казахстан состоит из Верховного Суда Республики Казахстан, местных и иных судов, созданных в соответствии с Конституцией Республики Казахстан и настоящим Конституционным законом.

Ключевые слова: Казахстан, суд, Судебная власть, права, закон, государство.

Abstrac

The court is a state body that protects the rights and legitimate interests of society and citizens from unlawful encroachments by administering justice and applying coercive measures to offenders. The main task of the judiciary is to resolve conflicts and disputes that arise in the life of society and the state, restore violated rights, and punish violators of

law and order. Judicial power in the Republic of Kazakhstan belongs only to courts represented by permanent judges, as well as jurors participating in criminal proceedings in cases and in the manner prescribed by law. Justice in the Republic of Kazakhstan is carried out only by the court. No other body or person is entitled to exercise the powers of a judge or the functions of the judiciary. The judicial system of the Republic of Kazakhstan consists of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, local and other courts established in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and this Constitutional Law.

Keywords: Kazakhstan, court, Judicial power, rights, law, state.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі

Қазақстан Республикасында сот билігі мемлекеттік билік тармақтарының бірі болып табылады және заңнаманы бұзуға байланысты қоғамда туындайтын қақтығыстарды Конституцияны, заңдарды, басқа нормативтік кесімдерді негізге ала отырып, шешуді мақсат тұтады. Әділ сотты сот тек республиканың атынан, қандай да бір басқа мемлекеттік органның, лауазымды адамдардың, қоғамдық бірлестіктердің, әлеуметтік топтардың, азаматтардың еркінен тәуелсіз жүзеге асырады. Сот жүйесі дегеніміз ҚР аумағында әрекет ететін, ортақ міндеті бар, біртұтас демократиялық принципте ұйымдастырылған және жұмыс істейтін, сот төрелігінің жүзеге асыру жөніндегі қатынастармен өзара байланыста барлық соттардың жиынтығы. Жүйе, ол- белгілі бір өзара байланыстағы өзара тәуелділіктегі элементтер жиынтығы. Сот жүйесінің құрылымы нормативтік құқықтық актілерде бекімін тапқан.

Қазақстан Республикасының Сот жүйесі – бірыңғай демократиялық принциптерге бағытталған жалпы мақсат – міндеттері бар, өз құзыреттері шегінде сот төрелігін орнатуда, сот билігін ж.а. бірегей соттық құрылысын айтамыз. Сот жүйесінің құрылу негізі ҚР-ның Конституциясы болып табылады; яғни сот еліміздің мемлекеттің – ұлттық және әкімшіліктің территориялық бөлінісіне сай құрылды. Жалпы Конституцияға сәйкес сот өндірісіне байланысты барлық проблемалар мен мәселелер мемлекеттің құзырында. Ол дегеніміз ҚР-ның кез-келген субъектілері мен лауазымды тұлғалары соттар мен олардың түрлерін құра алмайды. Қазақстан Республикасындағы сот билігінің құқықтық негіздері Конституцияда бекітілген маңызды функциялардың бірқатарын атқарып отыр. Ол функциялар сот билігін біріншіден, мемлекеттік биліктің дербес тармағы ретінде, екіншіден, мемлекеттік биліктің басқа тармақтарына қатысты тежегіштер мен қарсы салмақтардың ерекше тетігі бар мемлекеттік органдар жүйесі ретінде; үшіншіден өзінің қызметін өзіндік ерекшелікті принциптердің, нысандар мен әдістердің негізінде жүзеге асырушы мемлекеттік билік ретінде; төртіншіден, әділ сотты жүзеге асырушы органдар ретінде сипаттайды.

Қазақстан Республикасының Сот жүйесін Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, Қазақстан Республикасының Конституциясына және осы Конституциялық заңға сәйкес құрылатын жергілікті және басқа соттар құрайды.

Қандай да болмасын атаумен арнаулы және төтенше соттар құруға жол берілмейді. Жергілікті соттарға мыналар жатады:

1) облыстық және оларға теңестірілген соттар (Республика астанасының қалалық соты, республикалық маңызы бар қалалардың қалалық соттары);

2) аудандық және оларға теңестірілген соттар (қалалық сот, ауданаралық сот). Қазақстан Республикасында басқа соттар, оның ішінде мамандандырылған

(әскери, қаржылық, экономикалық, әкімшілік, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі және басқа) соттар құрылуы мүмкін. Мамандандырылған соттарды облыстық немесе аудандық сот мәртебесімен Қазақстан Республикасының Президенті құрады. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының, жергілікті және басқа соттардың Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Елтаңбасы мен өзінің атауы бейнеленген мөрі болады.

Сондай ақ, Сот жүйесінің бірлігі Қазақстан Республикасы сот жүйесінің бірлігі Конституцияда, осы Конституциялық заңда, іс жүргізу және өзге де заңдарда белгіленген, барлық соттар мен судьялар үшін ортақ және бірыңғай сот төрелігі принциптерімен;

- сот билігін барлық соттар үшін сот ісін жүргізудің заңдарда белгіленген бірыңғай нысандары арқылы жүзеге асырумен;

- Қазақстан Республикасының барлық соттарының қолданыстағы құқықты қолдануымен;

- заңдарда судьялардың бірыңғай мәртебесін баянды етумен;

заңды күшіне енген сот актілерін Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында орындаудың міндеттілігімен;

барлық соттарды тек қана Республикалық бюджет есебінен қаржыландырумен қамтамасыз етіледі.

Сот билігінің маңызды, тіпті басты функциясы әділ сотты жүзеге асыру болып табылады. Соттардың Конституция мен заңдар белгілеген өкілеттіктері оларға құқықтық, демократиялық мемлекет қалыптастыру мен дамыту бойынша міндеттерді шешуге қабілетті дербес мемлекеттік билік қасиетін береді. Сот қоғамдық өмірдің құқықпен реттелетін кез келген саласында қоғамның жекелеген мүшелерінің арасында, олар мен мемлекеттің, оның органдарының арасында қақтығыстар туындаған жағдайда төрелік функциясын жүзеге асыруға арналған. Осындай төреліктің негізі Конституция заң болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%82>
2. https://m.egov.kz/cms/kk/articles/court_proceedings/Sudebnaya-sistema-RK?mobile=yes
3. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132>
4. Жүрсінбаев С.К. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары- Алматы: «NURPRESS» баспасы,-2010.-360 бет

ӘОЖ 343.195 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРОКУРАТУРА
ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ

Халықаралық Тараз инновациялық институты

«Зан» факультеті

Мұратбекова Аяжан Жандосқызы, ҚҚ-20-3 тобы

Ғылыми жетеші: Асқарбекқызы А. з.ғ.м., аға оқытушы

Андатпа

Прокуратура органдары биліктің үш тармағының әрқайсысымен функционалды байланыста болса да, ешқайсысына толығымен жатпайды. Мемлекеттік құрылымдағы прокуратураның мұндай өзіндік жағдайы билік тармақтарының қызметін теңестіруге және олардың оңтайлы іс-қимылын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, мемлекеттік қызметтің жеке түрі ретінде прокурорлық қадағалаудың өзгешелігі туады.

Кілт сөздер:Қазақстан Республикасы, прокуратура, Бас прокуратура, жүйе, басқарма, прокурорлық қадағалау.

Аннотация

Хотя прокуратура функционально связана с каждой из трех ветвей власти, она не принадлежит ни к одной из них. Такое уникальное положение прокуратуры в государственном устройстве позволяет уравнивать деятельность ветвей власти и обеспечить из оптимальное функционирование, происходит отличие прокурорского надзора как отдельного вида государственной службы.

Ключевые слова:Республика Казахстан, прокуратура, Генеральная прокуратура, система, управление, прокурорский надзор.

Abstrac

Although the prosecutor's office is functionally linked to each of the three branches of government, it does not belong to any of them. Such a unique position of the prosecutor's office in the state structure makes it possible to equalize the activities of the branches of government and ensure their optimal functioning, there is a difference between prosecutorial supervision as a separate type of public service.

Keywords: Republic of Kazakhstan, prosecutor's office, General Prosecutor's Office, system, management, prosecutor supervision.

Қазақстан Республикасының прокуратурасы — Қазақстан Республикасының аумағындағы заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік-құқықтық актілердің дәлме-дәл және біркелкі қолданылуын, жедел-іздістіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және атқару-орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғарыдан қадағалауды жүзеге асыратын мемлекеттік орган.

Мемлекеттің қызметтің жеке түрі, прокуратураның жүйесі қандай?

Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының біртұтас жүйесін Бас прокуратура, облыстардың прокуратуралары, республикалық маңызы бар республика астанасының прокуратуралары, ауданаралық, аудандық, қалалық және оларға теңестірілген әскери және басқа мамандандырылған прокуратуралар құрайды.

Қазақстан Республикасының прокуратурасы прокурорлық жүйенің жоғарғы бөлігі болып табылады және барлық прокуратура органдарына және оның мекемелеріне басшылық жасайды. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасын Бас прокурор басқарады, оны қызметке республика Президенті Парламент сенатының келісімімен бес жылға тағайындайды.

Бас прокуратурада төрағасы ҚР Бас прокуроры және мүшелері: бірінші орынбасары және орынбасарлары (лауазымына қарай), ҚР Бас прокуроры тағайындаған басқа прокурорлық қызметкерлер болып табылатын құрамда Алқалар ұйымдастырылады. ҚР Бас прокуратурасының құрылымын аға көмекшілері болып табылатын бастықтар басшылық ететін департаменттер, басқармалар және бөлімдер құрайды. ҚР Бас прокурордың ерекше тапсырмалар жөніндегі кеңесшілері мен көмекшілері болады. ҚР Бас прокуроры орынбасарларының да көмекшілері болады.

Департаменттерде, басқармаларда және бөлімдерде аға прокурорлар және прокурорлардың лауазымдары көзделген.

Әрбір бөлімшелерде прокурорлық қадағалау бағыттарының анықталған заңдары есебімен прокурорлық жүйенің функцияларынан шығатын міндеттерді шешеді және орындайды.

Республиканың Бас прокуроры департаменттер, басқармалар және бөлімдер бастықтарын және олардың орынбасарларын, сондай-ақ аға көмекшілерді, кеңесшілерді, ерекше тапсырмалар бойынша көмекшілерді, аға прокурорларды және департаменттердің, басқармалар мен бөлімдердің прокурорларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады.

Аумақтық прокуратуралар аумақтық құрылымдар мен аумақтық бөлінулерге сәйкес құрылған. Әрбір облыста атауы көбінесе облыс атауымен аталатын прокуратуралар бар. Облыс прокуратурасы мен оған теңестірілген прокуратураларды ҚР Президентінің келісімімен ҚР Бас прокуроры тағайындаған прокурор басқарады. Облыс прокурорларының ҚР Бас прокуроры тағайындаған бірінші орынбасарлары мен орынбасарлары болады.

Облыстық, қалалық, аудандық және оларға теңестірілген прокуратуралардың прокурорлық қадағалауды қамтамасыз ету жөніндегі қызметіне басшылық жасайды. Бағынысындағы барлық қызметкерлері мен жұмыскерлері үшін міндетті бұйрықтар, өкімдер, нұсқаулар шығарады.

Аудандық және қалалық прокуратураларды, оларға теңестірілген әскери және өзге де мамандырылған прокуратураларды тиісті прокурорлар басқарады. ҚР Бас прокуроры оларды қызметке тағайындайды және қызметтен босатады. Олар ҚР Бас прокурорына және жоғарғы прокурорларға бағынышты және есеп береді.

Қалалық, аудандық және оларға теңестірілген өзге де прокуратуралардың прокурорлық қадағалауды қамтамасыз ету жөніндегі қызметіне басшылық жасайды. Бағынысындағы барлық қызметкерлер мен жұмыскерлер үшін міндетті бұйрықтар өкімдер, нұсқаулар шығарады.

Бас басқару құқығында ҚР Бас прокуратурасының құрылымына ҚР Бас прокурорының орынбасары болып табылатын Бас әскери прокурор басқаратын Бас әскери прокуратура кіреді.

Әскери прокуратура Одақ кезінде прокуратура органдарының бірыңғай және орталықтандырылған жүйесіне кірді, Қарулы Күштердің негізгі құқық қорғау органы болды. Әскери прокуратура, Қазақстанның әскери әділет органдары жүйесіндегі негізгі құқық қорғау органы болғандықтан, 1992 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Қарулы Күштеріндегі, басқа әскерлер мен әскери

құрамалардағы заңдылыққа жоғары қадағалау жасайды, мемлекет атынан әрекет етеді.

Қазіргі кезде әскери прокуратура органдарының жүйесін Бас әскери прокуратура, округтердің, гарнизондардың және әскерлердің әскери прокуратуралары құрайды.

Көлік прокуратурасы облыстық прокуратураның құқығында 1980 жылы сол кездегі темір жолдар санына қарай құрылып, кейін тиісінше Оңтүстік Шығыс, Орталық және Батыс аймақтық көлік прокуратуралары болып аталды, ол су, әуе және құбыр көлігінде қадағалау жүргізеді.

Мамандандырылған прокуратураларға әскери, көлік (темір жол, су, әуе көліктерінде), табиғатты қорғау және ҚР Ішкі істер министрлігінің қылмыстық-атқарушы жүйесінің түзету мекемелерінде (колония және түрме) заңдардың орындалуын қадағалау жөніндегі прокуратуралар жатады.

Мамандандырылған прокуратуралар аумақтық прокуратураларды алмастырмайды, олардың қызметін толықтырады, бірлесіп прокурорлық қадағалаудың негізгі бағыттары бойынша заңдылықты қамтамасыз етеді.

Прокуратура мемлекеттік қорғау жүйесінің маңызды буыны, ол өзінің конституциялық қорғау функциясын пайдалана отырып, ең алдымен, Республика Президентінің өкәлеттігін қамтамасыз етеді және заң тұрғысынан биліктің барлық тармағына ықпал етуге, олардың қызметін қадағалауға құқылы. Бұл жерде прокуратура биліктің өкілдік, атқарушы және сот органдарын алмастырмайды, өз өкілеттіктерін тиімді пайдалана отырып оларды толықтырады.

Прокурордың басты міндеті-заңның бұзылғандығын айқындау, оны жоюға қол жеткізу, кінәсіздерді қорғау, заң бұзушылықтың жауапкершілігі туралы мәселе көтеру.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000081>
2. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%>
3. Жүрсімбаев С.К. Қазақстан республикасының құқық қорғау органдары.- Алматы: «NURPRESS»,2010.-360 бет
4. <https://stud.kz/referat/show/23319>
5. <http://www.myshared.ru/slide/1363752/>

УДК 347.9

ЗАЩИТА ЧЕСТИ, ДОСТОИНСТВА И ДЕЛОВОЙ РЕПУТАЦИИ ПО ГРАЖДАНСКОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ

Международный Таразский инновационный институт

Факультет "Юриспруденция»

Студент 1 курса: Оралбаева Айсулу

Научный руководитель: Жыргалбеккызы Анара

Түйіндеме: Мақалада ар-намысты, қадір-қасиетті, іскерлік беделді қорғаудың жалпы ұғымдары, азаматтық заңнама бойынша қалай қорғалатыны және оларды қорғауда қандай проблемалар туындайтыны қарастырылады. Бұл тақырып қазіргі уақытта өзекті болып табылады, өйткені әр адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне құқығы басымдыққа ие және үлкен құндылық болып табылады, сәйкесінше, осы құқықтарды қорғаудың не екенін және ең бастысы оның қалай жүзеге асырылатынын білу маңызды.

Резюме: В статье рассматриваются, общие понятия защиты чести, достоинства, деловой репутации, как именно происходит защита по гражданскому законодательству, и какие проблемы возникают при их защите. Данная тема в настоящее время актуальна, ведь право на честь и достоинство почти у каждого человека стоит в приоритете и является большой ценностью, соответственно важно знать, какова же защита данных прав, и главное, как она реализуется.

Resume: The article discusses the general concepts of the protection of honor, dignity, business reputation, how exactly protection occurs under civil law, and what problems arise in their protection. This topic is currently relevant, because the right to honor and dignity is a priority for almost every person and is a great value, respectively, it is important to know what the protection of these rights is, and most importantly, how it is implemented.

Түйінді сөздер: ар-намысты, қадір-қасиетті, іскерлік беделді қорғау; азаматтық құқықтар, азаматтық заңнама.

Ключевые слова: защита чести, достоинства, деловой репутации; гражданские права, гражданское законодательство.

Keywords: protection of honor, dignity, business reputation; civil rights, civil legislation.

Вопросы обеспечения защиты прав и свобод в сфере чести, достоинства, а также деловой репутации всегда вызывали повышенный интерес среди правоведов, социологов, историков, философов, общественных и государственных деятелей. Данное явление имплементируется с особо важной степенью комплексного и всестороннего исследования вопросов, связанных с построением в Республике Казахстан правового государства, в котором реализуются принципы верховенства закона, высшей ценностью признаются основные права и свободы граждан, а также защита этих прав, являющихся одним из основных направлений государственной политики.

Подлежащие рассмотрению в настоящей исследовательской работе, выступающие, с одной стороны, нравственно-философскими категориями, с другой стороны, являющиеся объектами гражданских прав и нематериальными благами,

такие понятия, как «честь», «достоинство» и «деловая репутация», играют важнейшую роль в системе обеспечения, реализации и защиты прав и свобод субъектов гражданских правоотношений.

В свою очередь уровень охраны и степень социальной защищенности принадлежащих физическим и юридическим лицам нематериальных благ отражает уровень развития категории гражданского общества, правовой и социально ориентированной модели любого государства.

Полагаем, что в государстве все возникающие процессы и правовые явления должны быть обусловлены идеей уважительного отношения к достоинству личности, поскольку идея человеческого достоинства всегда лежала в основе функционирования механизма защиты принадлежащих личности прав, свобод и законных интересов.

Правовая охрана рассматриваемых понятий в ряде существующих правовых систем мира возведена в ранг конституционной или в ином виде официально закреплена на самом высшем законодательном уровне, выступает незыблемой гарантией, требующей ввиду своей высокой значимости не только всеобщего признания, но и эффективного механизма реализации, укрепления и всесторонней юридической защиты.

У каждого человека есть свои определенные блага, они могут быть, как материальными, так и нематериальными, и у любого человека есть на них свои права. Одними из ключевых и приоритетных благ являются «честь» и «достоинство», а также и «деловая репутация». Есть множество различных трактовок данным понятиям, но главная в них суть заключается в следующем:

Честь – общественная оценка личности с социально-этической точки зрения, определенная мера духовных, социальных качеств человека. Важным аспектом для определения значения чести является положительная оценка деятельности личности, даваемая общественным мнением, которое в дальнейшем способно преобразоваться в определенное нравственное отношение к ней со стороны общества.

Достоинство – это самооценка, представление о своей собственной ценности как личности. Под достоинством индивида понимается осознание человеком и его окружением факта, что человек обладает определенными интеллектуальными и положительными нравственными качествами. Если достоинство индивида определяется его собственным сознанием, оно имеет субъективную окраску, тогда как честь – это прежде всего объективная социальная оценка личности, которая характеризует репутацию личности в обществе

Деловая репутация гражданина определяется уровнем его профессиональной квалификации. С точки зрения этики репутация представляет собой мнение людей о нравственном облике конкретного человека (группы людей), которое основано на его предшествующем поведении и выражается в признании его авторитета в обществе, будущих заслуг, а также то, как оцениваются обществом его поведение и поступки. Репутация, так же как и честь, в определенной степени зависит от самого человека, так как имеет свойство формироваться на основе поведения человека, его отношения к интересам общества и государства. Репутация человека может иметь положительный или отрицательный окрас, зависящий от степени и характера имеющейся у общества информации о конкретном субъекте.

Таким образом, на основе данного определения понятия репутации можно сделать вывод о том, что репутация тесно взаимосвязана с понятиями чести и достоинства личности.

Право на честь и достоинство является особым субъективным правом человека, поскольку его сущность заключается, прежде всего, в праве всех на неприкосновенность этих благ, а кроме того, в способности требовать правоотношения воздерживаться от нарушения этого права. Из этого вытекает, что необходимость защиты возникает в момент нарушения, тогда как само право существует изначально и является неотъемлемым.

Соответственно, как и любое другое право, честь, достоинство и деловая репутация должны определенным образом защищаться. В сущности, защита данных прав – это некий способ обеспечения нематериальных благ. О данной защите говорится в статье 143 «Защита чести, достоинства и деловой репутации» ГК РК. Благодаря этой статье закона гражданин может в судебном порядке требовать опровержения сведений, которые портят или же задевают его честь, достоинство, деловую репутацию. Но нужно отметить, что у гражданина есть на это право только в том случае, если информатор не докажет свою правоту.

В настоящее время, когда широко распространены информационные ресурсы, принята свобода массовой информации и свободы слова, то защита чести, достоинства и деловой репутации становится гораздо сложнее, вследствие чего возникают некоторые проблемы.

В первую очередь нужно обратить внимание на то, что отсутствуют некоторые понятия в законодательстве Республики Казахстан, которые на самом деле играют важную роль, и значение в контексте гражданско-правовой защиты чести, достоинства, деловой репутации. В законодательстве нет полного раскрытия и описания самой сущности содержания защиты данных нематериальных благ. Отсюда следует, что полная защита их просто невозможна, ведь нельзя из-за данного факта применить нормы ГК РК. Для решения и непосредственно защиты нужно полное, ясное и четкое разъяснения того, что именно защищают, но этого нет. Соответственно правильно оценить действие, сделанное против чести или же достоинства достаточно проблематично.

Еще одной достаточной важной проблемой является неправильное привлечение и наказание Интернет-сайтов в данном спектре вопроса. Вся суть в том, что чаще наказание приходится именно на сайты, на которых размещена информация, которая негативно влияет на честь, достоинство или деловую репутацию. И делают именно в том случае, когда Интернет-сайт не зарегистрирован как средство массовой информации. Наиболее правильной и разумней в данной ситуации привлекать к ответственности именно администраторов таких каналов или же сайтов.

Кроме многочисленных проблем, возникающих при распространении диффамационной информации в Интернете, также следует также учитывать, что в настоящее время в Казахстане нет квалифицированных юристов и судей по компьютерным (в частности, электронным) преступлениям. И здесь возникает вопрос, возможно ли сегодня вынести законное, обоснованное и справедливое решение по делам этой категории.

Проблема компенсации морального вреда, как мера некоторой ответственности тоже является достаточно важной. Суть заключается в том, что государство никак не устанавливает определенные рамки, а именно размера компенсации, ни минимального, ни максимального. И также законодательства не устанавливает те же рамки на само нарушение, то есть не устанавливает пропорций или формулы расчётов такого вреда, передавая решение данного вопроса всецело на усмотрение

суда. Данная проблема должна решаться, а именно должны быть созданы более четкие рамки размеров компенсации при защите чести, достоинства и деловой репутации.

Считаем, что процесс реализации норм, содержащих в себе средства гражданско-правовой защиты указанных нематериальных благ, в настоящее время показывает, что существуют значительные проблемы в теоретической и практической сфере, которые обусловлены недостаточным исследованием объектов защиты.

Решение таких проблем на законодательном уровне путем внесения соответствующих поправок и дополнений, пересмотр ряда положений в отраслевых правовых источниках, в том числе обозначенных в данной работе, в области правоприменительной практики по защите чести, достоинства и деловой репутации, в настоящее время является одним из приоритетных направлений политики нашего государства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (общая часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2022 г.)

2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2022 г.)

3. Костарева Т. А. Судебная защита прав и свобод граждан : научно-практическое пособие. – М., 1999

4. Рузанова Е. В., Беришвили В. Р. Расчет компенсации морального вреда по методике А. М. Эрделевского // Наука сегодня: проблемы и пути решения : материалы Международной научно-практической конференции : в 3 ч. – Самара : ООО «Маркер», 2018. – С. 65–67.

УДК:331.102

ФРИЛАНС - КАК НОВЫЙ ВИД ЗАРАБОТКА: НЕДОСТАТКИ И ПРЕИМУЩЕСТВА

**Международный Таразский инновационный институт,
Юридический факультет**

**Студент 3 курса: Шираханов Даурен Алишерович
Научный руководитель: Аргынбай Алия Шамшархановна**

Резюме: Данная статья раскрывает такую важную тему как свободный специалист, который работает удаленно, самостоятельно выбирая, с кем сотрудничать. Для некоторых фриланс – это подработка, для других – единственный источник дохода. В этой сфере высокая конкуренция. Востребованность и заработок фрилансера напрямую зависят от репутации, качества выполненных проектов. Фрилансер или внештатный работник — термины, обычно используемые для лица, работающего не по найму и не обязательно привязанного к конкретному работодателю в долгосрочной перспективе. «Фриланс» наиболее распространен в сфере культуры и творчества.

Ключевые слова: фриланс, заработок при помощи интернета, удаленная работа.

Түйіндеме: бұл мақалада қашықтан жұмыс істейтін, кіммен жұмыс істеуді өз бетінше таңдайтын еркін маман сияқты маңызды тақырып ашылады. Кейбіреулер үшін фрилансинг-бұл қосымша жұмыс, ал басқалары үшін-табыстың жалғыз көзі. Бұл саладағы бәсекелестік жоғары. Фрилансердің қажеттілігі мен табысы орындалған жобалардың беделіне, сапасына тікелей байланысты. Фрилансер немесе штаттан тыс жұмысшы — бұл ұзақ мерзімді перспективада белгілі бір жұмыс берушіге қарызы жоқ адам үшін жиі қолданылатын терминдер."Фрилансер"мәдениеті саласындағы шығармашылық.

Кілт сөздер: штаттан тыс, интернеттегі табыс, қашықтан жұмыс.

Resume: This article reveals such an important topic as a free specialist who works remotely, independently choosing with whom to cooperate. For some, freelancing is a side job, for others it is the only source of income. There is high competition in this area. The demand and earnings of a freelancer directly depend on the reputation and quality of completed projects. Freelancer or freelance worker are terms commonly used for a self-employed person and not necessarily tied to a specific employer in the long term."Freelancing" is most common in the field of culture and creativity.

Keywords: freelancing, earning via the Internet, remote work.

Фрилансер (англ. freelancer, также свободный художник) — свободный работник. Термин фрилансер обычно приписывается Вальтеру Скотту (используется в романе «Айвенго» (1819) для описания средневекового наёмного воина, букв. «вольного копейщика» (lance — рыцарское копье), но употреблялся и ранее, по крайней мере, с самого начала XIX века.

Фрилансер чаще всего сам предлагает свои услуги — на специализированных онлайн-ресурсах, через газетные объявления или пользуясь «сарафанным радио», то есть личными связями. Фриланс особенно распространён в таких областях деятельности, как журналистика (и другие формы деятельности, связанные с написанием текстов), юриспруденция, компьютерное программирование, архитектура, дизайн во всех его проявлениях (реклама, веб-дизайн, дизайн интерьера и т. д.), перевод, фото- и видеосъёмка, разного рода экспертная и консультационная деятельность, однако фриланс также сильно распространён в строительной области.

В зависимости от отрасли методы внештатной работы различаются и менялись с течением времени. В некоторых отраслях, таких как консалтинг, фрилансеры могут потребовать от клиентов подписать письменные контракты. Занимаясь журналистикой или писательством, фрилансеры могут работать бесплатно или выполнять работу «по заказу», чтобы укрепить свою репутацию или отношения с изданием. Некоторые фрилансеры могут предоставлять письменные оценки работы и запрашивать депозиты у клиентов.

Вопрос о праве собственности на произведение возникает, когда его автор производит его от имени клиента. Этот вопрос регулируется законом об авторском праве, который зависит от страны. По умолчанию право собственности принадлежит клиенту в некоторых странах и автору-фрилансеру в других. Степень, в которой моральная или экономическая собственность на работу по найму может быть изменена на договорной основе, зависит от страны.

У фрилансеров есть множество причин для фриланса, предполагаемые преимущества различаются в зависимости от пола, отрасли и образа

жизни. Например, в отчете Freelance Industry Report за 2012 год сообщается, что мужчины и женщины занимаются фрилансом по разным причинам. Респонденты-женщины указали, что они предпочитают свободу планирования и гибкость, которые предлагает фриланс, в то время как респонденты-мужчины указали, что они занимаются фрилансом, чтобы следовать личным увлечениям или преследовать их[4]. Фриланс также позволяет людям получить более высокий уровень занятости в изолированных сообществах. Еще одним преимуществом является возможность выбирать, с кем работать фрилансеру. Фрилансер берет интервью у потенциального клиента, и они выбирают, работать с этим человеком или компанией или нет.

Фриланс-рынки предоставляют рынок для фрилансеров и покупателей. Поставщики услуг или продавцы создают профиль, в который включают описание предлагаемых ими услуг, примеры своей работы и, в некоторых случаях, информацию о своих тарифах. Покупатели регистрируются и заполняют базовый профиль, а затем публикуют проекты с изложением своих требований. Затем покупатели будут делать ставки на эти проекты по фиксированной цене или на почасовой основе. На многих из этих веб-сайтов есть разделы отзывов пользователей, которые влияют на репутацию фрилансеров, которые размещаются там, и которыми можно манипулировать[1].

Говоря простыми словами, фриланс – это работа на себя, частная практика. Чаще всего фрилансерами называют специалистов в области IT, рекламы и маркетинга, представителей творческих сфер, которые сами ищут заказы, выполняют их и получают за это деньги.

В отличие от удаленной работы, фрилансер не является штатным сотрудником. Его отношения с клиентом не регулируются Трудовым кодексом. С одной стороны, это преимущество, так как можно самому решать, когда и сколько трудиться. Но есть и минусы. Например, отсутствует оплачиваемый отпуск[5].

Никто не рождается готовым специалистом. Все учатся. Чем пытаться найти работу, не требующую знаний и навыков, лучше потратить время на обучение и повысить свою ценность как работника.

Например, дешевые тексты на биржах статей покупают за 150-170 тенге за 1000 знаков. За день вы сможете написать 10 тыс. знаков текста и заработать 1200-1700 тенге. Опытный копирайтер, умеющий писать сложные рекламные тексты, может зарабатывать 11000-15000 тенге в день. Вы можете потратить 1-2 года на обучение и накопление опыта, чтобы затем получать в 10 раз больше, чем зарабатывает человек без знаний.

Королями фриланса сегодня можно назвать программистов. Один час специалиста на рынке может стоить 5600-8500 тенге. За день веб-программист может зарабатывать 35-57 тыс. тенге. На западных биржах фриланса час программиста доходит до \$50, что составляет более 17 тыс. тенге по текущему курсу.

Естественно, для получения таких денег нужен соответствующий опыт, портфолио и владение востребованными технологиями на хорошем уровне.

Но что лучше: ничего не уметь и зарабатывать скромные суммы за часы работы или попытаться чему-то научиться, чтобы зарабатывать больше?

Востребованными услугами в интернете являются:

1) Копирайтинг, то есть написание текстов, статей, постов в социальных сетях на заказ. Проще всего стать SEO-копирайтером. Если вам нравится творческая работа, то можно стать креативным копирайтером. Они получают больше денег. Эти профессии часто выбирают фрилансеры-новички.

- 2) Разработка сайтов и интернет-магазинов. Позволяет хорошо зарабатывать как на создании сайтов, так и на их дальнейшей поддержке и продвижении.
- 3) Заработок на услугах дизайнера. Спросом пользуется разработка дизайна для сайтов, лендингов, а также услуги графических дизайнеров – логотипы, фирменные стили.
- 4) Создание иллюстраций, то есть рисунков для книг, журналов, сайтов. Чтобы выполнять такую работу на фрилансе, нужно уметь рисовать на компьютере.
- 5) Сочинение стихов, поздравлений, текстов песен. Такие услуги заказывают организаторы праздников, дней рождений.
- 6) Монтаж видео. Например, роликов для YouTube. Такие услуги часто заказывают блогеры.
- 7) Получать деньги также можно, выполняя простые задания на разных сайтах[2].

Недостатки и преимущества фриланса:

Преимущества:

- 1) Свободный график. Это важно, если у вас есть дети или вам сложно вставать на работу рано утром.
- 2) Экономия времени и денег на дорогу до офиса, одежду, машину.
- 3) Возможность зарабатывать больше, чем платят в офисе. В среднем доходы на фрилансе могут в 1,5-2 раза превышать зарплату при работе по найму.
- 4) Больше возможностей для реализации своего потенциала.
- 5) Стабильность дохода, так как нет зависимости от одного работодателя.
- 6) Можно сотрудничать с 5-6 разными клиентами. Потеря одного заказа не будет критичной.

Недостатки:

- 1) Необходимо самому искать заказы и общаться с клиентами.
- 2) Пока нет наработанной клиентской базы, портфолио и рейтингов на биржах, могут возникать сложности с поиском заказов.
- 3) Требуется самостоятельно организовывать рабочий день, контролировать себя.
- 4) Не всем легко работать в домашней обстановке. Велик соблазн лечь на диван и отдохнуть.
- 5) Необходимо самому заниматься повышением квалификации, оплачивать курсы, программное обеспечение.
- 6) Нет оплачиваемого отпуска и других социальных гарантий, как при работе по найму.

Платформы и телеграмм каналы для фрилансеров:

1. Кворк – здесь можно продавать различные услуги от консультаций до разработки сайтов, дизайна, программирования. Рекомендую посмотреть все разделы на бирже, чтобы понять, на чем вы сможете здесь зарабатывать.
2. Igescommend.ru – платят за написание отзывов о товарах, которые нужно размещать на этой площадке.
3. Как Просто – нужно писать и размещать свои статьи на сайте, за просмотр которых начисляют деньги. Подойдет начинающим авторам, которым нужен опыт и портфолио.
4. Клуб фрилансеров – группа в сети ВКонтакте, где размещаются вакансии удаленной работы, в том числе для новичков. Рекомендуем вступить и подписаться на обновления.
5. Workle – еще одна компания, которая предлагает работу начинающим фрилансерам. Через Воркле можно устроиться консультантом или продавцом в

банки, финансовые компании и другие организации.

6. Qcomment – биржа для фрилансеров, где новички могут заработать, занимаясь написанием отзывов, комментариев и выполняя другие простые задания. Не требует опыта.

7. Яндекс.Услуги - бесплатная биржа от Яндекса. Много заказов на бытовые и около бытовые задачи. Также встречаются проекты для интернет-специалистов.

Telegram:

1. Вакансии для фрилансеров – бесплатный канал в Телеграме, где размещаются предложения удаленной работы и заказы для фрилансеров. Регулярно обновляется. Рекомендуем подписаться.

2. Дайджест удалённых вакансий – подборки вакансий по дизайну, копирайтингу, разработке и маркетингу.

3. На удалёнке 2.0 – Телеграм канал публикует разовые проекты (фриланс) и вакансии удаленной работы. Много объявлений от студий и агентств.

4. Охотник за головами – один из крупнейших каналов с вакансиями удаленной работы. Обновляется ежедневно. Представлены заказы для программистов, дизайнеров, других IT-специалистов. Много вакансий от студий и агентств.

5. Workzavr - размещает вакансии удаленной работы и проекты для фрилансеров. Есть предложения для копирайтеров, дизайнеров, таргетологов, маркетологов и других специалистов.

6. Норм работа – предложения работы для редакторов, писателей, копирайтеров, контент-маркетологов, SMM-специалистов. Есть офис, есть удаленка.

7. Каталог работы для редактора – канал пригодится всем, кто ищет в Телеграме вакансии для копирайтеров, журналистов и редакторов.

Оформление деятельности и налоги

Раньше фрилансеры оформляли ИП и использовали упрощенную систему налогообложения. Сейчас это предпочтительно, если вы работаете с юридическими лицами. Если ваши услуги заказывают частные лица, то можно регистрироваться в качестве самозанятого.

Плюс такого решения – минимальные налоги, нет бюрократии и не нужно вести бухгалтерию. Все, что требуется – скачать приложение от налоговой, зарегистрироваться в нем и фиксировать все свои сделки. Налоги будут списываться с баланса карты, которую вы укажете в приложении. Определения «фрилансер» в законе нет. Фрилансер — это лицо, которое не состоит в трудовых отношениях с компанией, а выполняет работы по договору гражданско-правового характера. Договор может быть письменным или существовать в устной форме. В декабре 2018 года в закон вступила норма, согласно которой государство обязало фрилансеров заключать с заказчиками договор гражданско-правового характера, чтобы работодатель, в свою очередь, мог удерживать и перечислять соответствующие отчисления. С момента принятия этого закона, самозанятые стали платить практически те же удержания, что и штатные работники. Раньше было так: если специалист не состоял в штате и не был оформлен официально, то у него не было возможности получать пенсионные отчисления, что затрудняло, например, получение банковского займа. Сейчас же фрилансер может получать пенсионные, не являясь штатным специалистом. От ежемесячного оборота фрилансера работодатель удерживает 10 % за пенсионные взносы и ИПН. Ставка индивидуального подоходного налога в соответствии со статьей 320 Налогового кодекса составляет: 10 % – для всех видов доходов; 5 % – для дивидендов[3].

Фрилансер должен зарегистрироваться в качестве ИП, если он будет принимать к себе на работу наемных работников или получит от частного предпринимательства годовой доход, превышающий 12-кратный минимальный размер заработной платы (в 2022 году: $60\ 000 * 12 = 720\ 000$ тенге).

По закону самозанятые могут работать и с юридическими лицами, но на практике многие компании пока не знают, как оформлять отношения с такими исполнителями. Поэтому для ЮЛ понятнее статус индивидуального предпринимателя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Фриланс — свободный полет или полет без запасного парашюта? - ekat.erabota.ru/info/articles/?id=5356
2. Тарасенкова, А.Н. Особенности работы вне офиса: надомный труд, дистанционная работа, фриланс / А.Н. Тарасенкова. - М.: Российская газета, 2013. - 913 с.
3. Работа фрилансера в качестве ИП - <https://www.the-village-kz.com/village/business/howto/9145-frilans-v-zakone>
4. Избиенова Т. А., Целищев А. А. Эволюция "надомного труда" или правовое поле фриланса / Т. А. Избиенова, А. А. Целищев // Трудовое право. 2010. № 2. С. 20-24.
5. Заиченко С. А. Занятость в интернет: нетипичные свойства и новые подходы в изучении / С. А. Заиченко // Экономическая социология. 2002. №5. С. 93-110

УДК 378:304.4

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

Бронова А.А., Кусаинов Р.Р., факультет «Экономики и права»

3 курс

Научный руководитель: Баданина Марина Александровна

старший преподаватель

НАО «Торайгыров Университет»

Термин "устойчивое развитие" впервые был упомянут в докладе "Наше общее будущее" Международной комиссии ООН по окружающей среде и развитию. Она была официально признана и принята международным сообществом в 1992 году. Основным документом, принятым в этот период, также содержит Повестку дня на XXI век, которая демонстрирует важность выравнивания системы образования. Образование в интересах устойчивого развития — это образование, которое создает более социально справедливое общество и предоставляет реальные возможности для различных социальных изменений, необходимых для достижения устойчивого развития в реализации общества и человеческого потенциала [1].

Основные цели и приоритеты концепции устойчивого образования отражены в Повестке дня на XXI век [2]. Таким образом, для построения устойчивой системы образования необходимо:

- Обеспечить просвещение по вопросам охраны и сохранения окружающей среды для всех, независимо от возраста, статуса и т.д.
- Включить концепции развития и охраны окружающей среды во все образовательные программы;
- Дать возможность молодежи и широкой общественности участвовать в решении экологических проблем.

Если мы рассмотрим это руководство специально для Японии, то оно будет резюмировано следующим образом.

- Равный доступ к возможностям качественного образования для всех, независимо от статуса, дохода, условий жизни, других факторов и обстоятельств, в экономической, экологической и социальной сферах;
- Создать правовую и материальную основу для создания полноценной системы образования в интересах устойчивого развития;
- Подумайте о культуре и традициях страны и ее роли в образовании.

Ниже можно перечислить ключевые направления достижения цели устойчивого развития в системе образования.

- Разрабатывать и публиковать учебные и методические материалы для преподавателей, учащихся и исследователей на всех существующих уровнях образования;
- Поощрять использование ИКТ и электронных средств массовой информации для повышения наглядности и эффективности обучения и продуктивного обмена информацией.
- Обеспечить однородность содержания образовательных и учебных материалов, используемых как в формальном, так и в неформальном образовании;
- Разработать эффективные стратегии распространения соответствующей информации [3].

Она ориентирована на создание ОУР в Республике Казахстан.

- Классическое-инженерное экологическое образование, географическое-биологическое-геолого-экономическое образование.
- Учитывать современный уровень образования, который отражает ряд обязательных условий устойчивого развития;
- Наличие активного опыта исследований и научных центров по устойчивому развитию в российских высших учебных заведениях;
- Дистанционное обучение и сертификация - Повышение квалификации профессорско-преподавательского состава и сотрудников в области устойчивого развития.
- Простота доступа к материалам ESD.
- Согласованность образовательных программ на национальном и международном уровнях;

Устойчивое развитие играет важную роль в модернизации и прогрессивном развитии системы образования. Это неудивительно, поскольку внедрение ОУР оказывает благотворное влияние на образовательный процесс и способствует его совершенствованию [4].

В частности, дошкольное, начальное, среднее, высшее и послевузовское образование будет улучшено в направлении устойчивого развития, будет повышена осведомленность общественности, будет обеспечено более качественное обучение и повышение квалификации.

ОУР требует, чтобы все люди были обучены уважению различных культур, признанию равенства для всех и сохранению традиционных знаний. ОУР ведет к лучшему пониманию системного, критического, творческого мышления, отношения к жизни и окружающей среде, а также местных и глобальных проблем, которые являются предпосылками для решения задач устойчивого развития [5].

Приоритетными направлениями обучения устойчивому развитию являются:

- Человеческое мировоззрение - Гражданам следует прививать социальную ответственность как универсальную ценность и как условие выживания на Земле.
- Экологизация общества - в сфере производства и экономики, в структуре социального поведения в целом должен преобладать спрос на экологию.
- Включение в учебную программу прикладных дисциплин, которые вносят социальный вклад в стабилизацию развития.

Область устойчивого развития включает экологическое, социальное и экономическое образование. Образование в интересах устойчивого развития включает планирование, разработку политики, реализацию программ развития, финансы, образование и управление.

Таким образом, роль ОУР в системе образования Казахстана проявляется в следующем виде:

- Развитие системы образования, ее совершенствование и модернизация в соответствии с требованиями современных реалий;
- Экология системы образования
- Воспитывать молодое поколение.
- Акцент на необходимости решения региональных и глобальных проблем;

В настоящее время мы считаем, что сфера устойчивого развития в сфере социальных и гуманитарных наук развивается на достаточном уровне. В целях создания полноценной системы образования в интересах устойчивого развития разрабатываются правовые и физические основы. Обеспечивать экологическое просвещение всех, независимо от возраста и статуса, и вовлекать молодежь и широкую общественность в решение экологических проблем.

Мы стремимся идти в ногу со временем для устойчивого развития социальных и гуманитарных наук.

ЛИТЕРАТУРА:

1. <https://moluch.ru/conf/stud/archive/340/15183/>
2. Повестка дня на 21 век: Конференция ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро. Нью-Йорк: ООН, 1992 [официальный сайт ООН].
3. Немцев И. А. Внедрение идей и принципов устойчивого развития в российское образование.
4. Муртазина Л. Г., Гайсин И. Т. Модель развития непрерывного экологического образования учащейся молодежи: анализ зарубежного опыта.
5. Мельник Т. Е. Роль образования в становлении концепции устойчивого развития общества.

ЕЛ БОЛАШАҒЫ - ЖАЛЫНДЫ ЖАСТАР**Төлеміс Ақжүніс****Ш. Есенов атындағы КМТИУ, «Бизнес және Құқық» факультетінің
«Құқықтану» кафедрасының 3 курс студенті****Ғылыми жетекшісі: з.ғ.ғ.м., оқытушы Шахаева Г.Б.
gulzada.shakhayeva@yu.edu.kz**

Аңдатпа: «Жастар – еліміздің болашағы» деген қанатты сөзді жиі айтамыз. Ал, сол жастардың болашағы, Отанымыздың ертеңгі тағдыры өзіміздің бүгінгі қызметімізді қалай атқарып жүргенімізге тікелей байланысты. Ендеше мына өтіп жатқан жаһандану, ғаламдану үрдістеріне жұтылып, ұлт ретінде жойылып кетпейік десек ұлымызды рухты, қызымызды ғұрыпты етіп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелейік дегім келеді.

Аннотация: Часто произносим крылатую фразу "молодежь-будущее нашей страны". А от того, как мы несем свою сегодняшнюю службу, напрямую зависит будущее этой молодежи, завтрашняя судьба нашей Родины. Я хочу сказать, что в этом процессе глобализации, глобализации, не исчезнем как нация, а воспитаем сына духом, дочку, приблизим к казахской жизни.

Abstract: We often utter the catch phrase "youth is the future of our country." And the future of these young people, the future fate of our Motherland depends directly on how we carry out our current service. I want to say that in this process of globalization, globalization, we will not disappear as a nation, but we will bring up a son in spirit, a daughter, and bring her closer to Kazakh life.

Кілтті сөздер: Заң, азамат, жастар, мен жастарға сенемін

Ключевые слова: Закон, гражданин, молодежь, я верю в молодежь

Key words: law, citizen, youth, I believe in youth

Ұлт болып ұйысып, ел болып еңсемізді көтерген кезеңде қолға алар ісіміздің бірі – ұрпақ тәрбиесі болды. Халқымыздың болашағы – бүгінгі ұрпағы. Бүгінгі таңда мемлекетіміз өз тәуелсіздігін алып, өзінің дербес мемлекеттілігін қалыптастыруда. Болашақ мемлекетіміз ұрпаққа деген сабақтастықтан туындайтын дүние болғандықтан, әр халықтың болашағы жастарына тәуелді екені даусыз мәселе. Егер бүгін жастар өз халқының рухымен тәрбиеленіп өспесе, онда елдің келешегі бұлыңғыр болмақ. Өйткені, ұлттың барша мұрасы жастарға аманат етіледі. Ал, жастар оны сақтамаса және өзінен кейінгілерге тапсырып кетпесе, біртіндеп ұлттың атауы да өшіп жоғалмақ. Бүгінгі жастардың қоғамдық өмірден еш уақыт қол үзбей, өз елін сүйге, салт - дәстүр мен әдет - ғұрпын білуге тәрбиелеуге бүгінгі педагогика ғылымдарының алдында тұрған зор міндеттердің бірі. Қай ғасырда болсын ұлт өмірін өркендетуші саналы да салауатты, ұлтжанды, рухы биік парасатты ұрпақты тәрбиелеу – қоғам алдындағы басты міндеттердің бірі.

Сонымен қатар өз елінің рәміздерін, Ата заңын білуге, әрі құрметтеуге әрбір азамат міндетті. «Бүгінгі өскелең ұрпақ нағыз білімді, жан - жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген, нағыз өз елін сүйетін, ұлт жанды азамат болуы керек», – деп атап өтті ел Президенті Н. Ә. Назарбаев. Кез келген ұлтты қалыптастыратын орта - оның ұлттық мектебі. Сондықтан қазақ мектебінің тағдыры – ел тағдыры. Ұлтымыздың

болашағын ойлаған алаштың ардақтылары мұны әрқашан ескеріп отырған. Қазақ халқының ұлы перзенті Мұстафа Шоқай «Ұлттың мәдениеттен жүрдай рухпен тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жақтайтын пайдалы азамат шықпайды»- деп, ұлт болашағын ұлттық мектепте, ұлттық рухта тәрбиелеу керектігін көрсеткен. Сөз соңында айтарым, қазіргі кезде [1]

«Жастар – еліміздің болашағы» деген қанатты сөзді жиі айтамыз. Ал, сол жастардың болашағы, Отанымыздың ертеңгі тағдыры өзіміздің бүгінгі қызметімізді қалай атқарып жүргенімізге тікелей байланысты. Ендеше мына өтіп жатқан жаһандану, ғаламдану үрдістеріне жұтылып, ұлт ретінде жойылып кетпейік десек ұлымызды рухты, қызымызды ғұрыпты етіп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелейік дегім келеді. «Біз күш-қайратымызды, жастық жігерімізді тәуелсіз Қазақстанның дамуына жұмсаймыз. [2]

Ұлттық мүдде қағидасын сақтау мен ұлттық экономиканы – көтеру басты мақсатымыз»Заманның заңғар тұлғаларының бірі - Мыржақып Дулатов: «Алыстан алаш десе, аттанамын, қазақты қазақ десе мақтанамын», - деп айтқанындай арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты жастарымыз жаңа идеяларды жүзеге асырып, өміршең істердің бастауында тұрғанда бүгінгі жас ұрпақпен әрқашанда мақтанамыз.Халық, ел жастарға сенеді. Ал ол сенімді бүгінгі жастар қалай ақтауда? Әрине, бес саусақ бірдей емес, олай болса жастардың барлығына кінә тағуға болмайды. Десе де бүгінгі жастарға рухани байлық, таза ой, терең білім, адамгершілік, адалдық, қайрат, қала берсе, денсаулығымыз да жетіспейтін секілді. Біз бір қоғамның азғындау жолында тұрған сияқтымыз. Ойланып көрейікші, бізді қазіргі уақытты не қызықтырады? Елбасымыздың Халыққа Жолдауында ХХІ ғасыр білім ғасыры делінген. Олай болса, елімізді өркендету үшін білімді жастар керек, жақсы оқып, жан-жақты білім мен ғылым алуымыз керек. Ел ертеңі – біздердің, келер ұрпақтың қолында деп айтып та, жазып та жатыр. Елімізді көркейту, оны өзімізден кейінгі ұрпаққа жеткізу-біздің борышымыз деп білем.Ел боламын десен, бесігіңді түзе,-дегендей, еңсесін енді ғана көтеріп келе жатқан біздің еліміз үшін дарынды, білімді, жігерлі ұрпақтардың орны бөлек қой. Ал барлық жігер, қайрат, еліміздің болашағы тек жастардың қолында.Елбасымыздың Халыққа Жолдауында: Біздің ұрпақ алдында бабалар қол жеткізген игілікті сақтау, қайта қалпына келтірілген мемлекетімізді нығайту және дүниежүзілік қауымдастық талаптарына сай жаңа сапалық деңгейге көтерілу міндеті тұр,-деп , жастарға зор сенім мен үміт артып отыр. Сол сенімді ақтап, болашағымызды жарқын қылайық.[2]

Ең бастысы жастарда патриоттық сезім болуы керек.Жастарда патриоттық сезім болса,олар шыныменде патриот бола алады.Жастар жалындасын, жалындаған жастар,кез-келген уақытта өзін патриот санай алады және патриот бола алады.Елімізді көркейтетін,жалынды жастар.Әрбір жалынды жастар өз мемлекетін,елін сүйіп,танып оған табынып өсуі қажет.Ең алдымен жастар, бойына рухани адамгершілікті сіңдіре білу керек.Жастарымызды барлық батырлық істерге дайын қылып өсіру керек.[3]

Келешегімізді кемелдендіретін,жастар.Жалындаған жастарымызды көп нәрсеге үйрету керек. Жастарға патриоттық тәрбие берудің бағдарлы идеяларын Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан — 2030 " атты еңбегінің «Қазақстан мұраты» деп аталатын бөлімінде: «...біздің балаларымыз бен немерелеріміз... бабаларының игі дәстүрін сақтай отырып қазіргі заманғы нарықтық экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр болады. Олар бейбіт, абат, жылдам өркендеу үстіндегі күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады» — деп, үлкен үміт артты. Болашақ

жастардың қолында деген ұрандарды жиі айтып, елімізде осы мақсаттарда қолға алынып жатқан жобалар аз емес. Тек оны өз керегіне қарай пайдалану әрбір жастың құзырындағы жұмыс. Мемлекет тарапынан жасылынып жатқан бар мүмкіндіктерді тиімді пайдалануға әрбір жастың өз ұмтылысы болуы тиіс. Өйткені, өмір, ағыны тоқтамақ емес, жастық шақтың да жарқ етіп өте шығары баршаға мәлім. Қашан да, болашағын алыстан бағамдайтын қазақ «қыстың қамын жаз ойла» демеуші ме еді... Ендеше, Қазақстанның жарқын болашағы үшін қандай да бір іс тындыруға міндетті екенімізді естен шығармайық!

Ел ертеңі — білімді жастар. «Бұлақ көрсең көзін аш» дегендей, қазақ жастарын білімге бағыттайық. Елбасы Н.Назарбаев «Қазақстанның болашағы бүгінгі жастар. Сіздер оларға қалай білім берсеңіздер, Қазақстан сол-деңгейде болады» деп атап көрсеткен. Еліміздің болашағы жастардың еңбекқорлығына, талап-тілегіне, арман-мұратына байланысты. Олар ата-бабаларымыздан мұра болып келе жатқан құндылықтарымызды, тарихи дәстүрлерімізді жаңғыртып, оны алға бастырып қана қоймай, экономикасын, ғылымын да дамытуға, жігерлене ел үшін еңбектенуге міндетті. Ендеше жастар еңбек жолына түскенде ғана қоғамын өрге бастыра алады. Отаншыл халық жастары болмаған елдің болашағы қараңғы. Жаңа заман тәуелсіз ел мұраты — жастардың білімі мен біліктілікке талпынып әрекеттенуін, еңбектеніп өсуін талап етіп отыр. «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың мемлекетін нығайтып, көркеюі жолында теріңді төгіп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі екеніңді ұмытпа», — дейді Елбасы бір сөзінде. [3]

Сөз соңында айтарым, қазіргі кезде «Жастар – еліміздің болашағы» деген қанатты сөзді жиі айтамыз. Ал, сол жастардың болашағы, Отанымыздың ертеңгі тағдыры өзіміздің бүгінгі қызметімізді қалай атқарып жүргенімізге тікелей байланысты. Ендеше мына өтіп жатқан жаһандану, ғаламдану үрдістеріне жұтылып, ұлт ретінде жойылып кетпейік десек ұлымызды рухты, қызымызды ғұрыпты етіп, қазақ өміріне жақындатып тәрбиелейік дегім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. ҚР – ның Конституциясы 1995 жыл 30 тамызда.
2. «Волонтер жылы» Егемен Қазақстан 14 ақпан, 2020 жыл.
3. Қаулы Қазақстан Республикасының Президенті Елімізде 2020 жыл «Волонтер жылы» 2019 жылғы 26 тамыз №135
4. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтің «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» жолдау 2019 жыл, 2 қыркүйек

ӘОЖ 343.139.1
ҒТАМР 10.31.01

**ҚР ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША АЛҚАБИЛЕРДІҢ ҚАТЫСУЫМЕН СОТТА ІС
ЖҮРГІЗУ (ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ
АСПЕКТІЛЕР)**

Аманжолов Олжас Маратұлы
НАО Торайғыров Университетінің МЮР-12п тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Колесеников Юрий Юрьевич
к.ю.н., ассоц. проф. (доцент)

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасындағы қылмыстық сот ісін жүргізу тәртібін айқындайтын заңнамада ұлттық құқықтың басқа институттарына қатысты болып жатқан тұжырымдамалық өзгерістер призмасы арқылы алқабилердің қатысуымен болатын мәселелерді жан-жақты зерттеуге арналған. Жұмыста бірінші сатыдағы сот жүзеге асыратын сот ісін жүргізудің ерекше нысаны ретінде алқабилердің қатысуымен сотта іс жүргізудің ерекшеліктері, сондай-ақ оған қатысушылардың іс жүргізу ұстанымдары қарастырылады. Осындай сот талқылауы кезінде анықталған деректерді зерттеу мен бекітудің заманауи қылмыстық іс жүргізу әдістері мен құралдарын пайдалану қажеттілігі зерделеніп, негізделді. Алқабилердің қатысуымен сот төрелігін жүзеге асыруды реттейтін заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді. Алқабилердің қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізу саласында туындайтын проблемалық ұйымдастырушылық-процессуалдық жағдайларды шешудің авторлық көзқарасы берілген.

Кілт сөздер: тарихи-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, статикалық, құжаттық, нақты-социологиялық, алқабилер.

Аннотация

Диссертация посвящена комплексному исследованию проблем с участием присяжных через призму концептуальных изменений, происходящих в законодательстве, определяющим порядок уголовного судопроизводства Республики Казахстан, в соотношении с другими институтами национального права. В работе исследуются особенности производства в суде с участием присяжных заседателей как специальной формы судопроизводства, осуществляемой судом первой инстанции, а также процессуальное положение его участников. Изучена и обоснована необходимость использовать современных уголовно-процессуальных способов и средств исследования и фиксации данных, установленных в ходе такого судебного разбирательства. Разработаны предложения по совершенствованию законодательства, регламентирующего отправлению правосудия с участием присяжных заседателей. Представлено авторское видение решения проблемных организационно-процессуальных ситуации, возникающих в сфере уголовного судопроизводства с участием присяжных.

Ключевые слова: историко-правовой, сравнительно-правовой, статистический, документальный, конкретно-социологический, суд присяжных.

Annotation

The article is devoted to a comprehensive study of problems with the participation of jurors through the prism of conceptual changes taking place in the

legislation that determines the procedure for criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan, in relation to other institutions of national law. The paper examines the features of proceedings in court with the participation of jurors as a special form of legal proceedings carried out by the court of first instance, as well as the procedural position of its participants. The need to use modern criminal procedural methods and means of research and fixation of data established during such a trial has been studied and justified. Proposals have been developed to improve the legislation governing the administration of justice with the participation of jurors. The author's vision of solving problematic organizational and procedural situations that arise in the field of criminal proceedings with the participation of jurors is presented.

Keywords: historical and legal, comparative legal, statistical, documented, concrete sociological, jury trial.

Мемлекеттің сот жүйесін реформалаудың алғы шарты «Қазақстан Республикасының Конституциясын енгізу және толықтыру туралы» 1998 жылғы 7 қазандағы Қазақстан Республикасының Заңы [1] болды, оған сәйкес Қазақстан Республикасының Конституциясының 75-бабының 2-тармағы бойынша мынадай негізгі ережемен толықтырылды: «Заңда көзделген жағдайларда қылмыстық сот ісін жүргізу алқабилердің қатысуымен жүзеге асырылады». Конституциялық норма өзінің одан әрі нормативтік бекітілуін 2000 жылғы 25 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» Конституциялық заңда тапты, оның 1-бабында «Республикадағы сот билігі Қазақстанның тұрақты судьялары өкілдік ететін соттарға ғана емес, қылмыстық процеске қатысатын алқабилерге де жатады» [2]. Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі № 949 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының құқықтық саясатын 2010 жылға дейін дамытудың бұрынғы тұжырымдамасында заңнаманың алдына осы мақсатта шешуші шараларды қабылдау жөнінде нақты міндеттер қойылған болатын. Сот жүйесінің мәртебесін көтеру және алқабилер алқасының қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізу мүмкіндігін қарастыру.

2005 жылы маусымда өткен Қазақстан судьяларының 4-съезінде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев сот-құқықтық реформаның басым бағыттарын айқындап берді. «Бұл институтты (алқабилердің қатысуымен сот талқылауын) енгізу, - деп атап өтті Мемлекет басшысы, - қылмыстық сот ісін жүргізудің жарыспалы қағидатын толық іске асыруға және жалпы алғанда, сот төрелігін жүзеге асыру сапасын арттыруға ықпал етеді. » [3]. Ел Президентінің алға қойған міндеттері мемлекетіміз үшін қолайлы алқабилердің қатысуымен сот үлгісі туралы ғылыми пікірталастардың өршуіне себеп болды.

Зерттеудің мақсаты – қылмыстық процесс ғылымының одан әрі дамуын қамтамасыз етуге, сот ісін жүргізудің сапасы мен тиімділігін арттыруға, қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мен ізгілендіруге, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған теориялық ережелер мен негізделген ұсыныстарды әзірлеу, алқабилердің қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізу орбитасына қатысатын тұлғалар.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымында жинақталған теориялық білімдерді талдау және қорытындылау және оларды диссертациялық зерттеу тақырыбына сәйкес бөлігінде дамыту;

- алқабилер сотын қылмыстық сот ісін жүргізудің күрделі нысаны ретінде және оның қылмыстық іс жүргізу жүйесіндегі орнын белгілеу;
- Қазақстан Республикасында алқабилердің қатысуымен сот құрудың тарихи, әлеуметтік-саяси және ұйымдастырушылық алғы шарттарын анықтау;
- басқа елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, алқабилердің қатысуымен сотта татуластыру рәсімдерін және сот талқылауының қысқартылған нысандарын қолдану мүмкіндігінің теориялық және құқықтық негіздерін зерттеу;
- азаматтарды сот төрелігін жүзеге асыруға тартудың қылмыстық-процессуалдық мәнін, олардың қылмыстық-процессуалдық қызметке тек сауатты ғана емес, сонымен бірге бейтарап қатысушысы бола білу қабілетін ашу;
- алқабилердің қылмыстық-құқықтық және қылмыстық іс жүргізу құзыретін ғылым мен заңнамада анықтау және олардың қызметінің жалпы өлшемдерін әзірлеу қажеттілігін негіздеу;

Зерттеудің әдіснамалық негізі объективті шындықты танудың жалпы және жеке ғылыми әдістері болды. Зерттеу барысында формальды-құқықтық әдіс кеңінен қолданылды, бұл алқабилердің қатысуымен соттың құрылымын ашуға мүмкіндік берді. Танымның әмбебап диалектикалық әдісін қолдану, оның негізінде қылмыстық іс жүргізуді жан-жақты зерттеу, зерттеудің теориялық негізін қалыптастыру мақсатында оның белгілері мен қасиеттерін қарастыру.

Зерттелетін мәселенің ерекшеліктеріне байланысты зерттеу объектісі мен пәніне қатысты тарихи әдебиеттерге жүгіну қажет болды, соған байланысты зерттеу барысында тарихи-құқықтық әдіс қолданылды, оны жасаған алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізу саласындағы заңнама мен тәжірибені дамытудың негізгі кезеңдері мен заңдылықтарын талдауға болады.

Диссертациялық жұмыста алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізудің жұмыс істеуінің оңтайлы механизмін анықтау мақсатында Қазақстанның және бірқатар шет мемлекеттердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасына салыстырмалы-құқықтық зерттеу жүргізілді. Салыстырмалы-құқықтық әдісті қолдану қазақстандық және шетелдік заңнаманың тиісті нормаларын салыстыруға мүмкіндік берді.

Жұмыста осы институтты одан әрі жетілдіру үшін алқабилердің қатысуымен сот дамуының негізгі заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік беретін статикалық әдіс қолданылған; құжаттық әдіс, оның көмегімен қылмыстық істер мен сот тәжірибесінің материалдары негізінде қаралатын санаттағы істер бойынша сот ісін жүргізудің жай-күйі зерделенді; сондай-ақ нақты-социологиялық әдіс, оның негізінде респонденттерден сұхбаттар мен сауалнамалар жүргізілді.

Жұмыстың теориялық негізі қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу құқығы, сот психологиясы, жалпы педагогика және психология ғылымының, сонымен қатар басқа да білім салаларының қазіргі жетістіктері болды.

Диссертацияның нормативтік базасы Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасы, Қазақстан Республикасының «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы», «Алқабилер туралы» заңдары болды [4], зерттеу тақырыбы бойынша Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары және жақын және алыс шетел мемлекеттерінің заңнамалық актілері.

Зерттеу сонымен қатар 250 респондент, оның ішінде судьялар, прокурорлар, тергеушілер, адвокаттар, зерттеушілер, қылмыстық істерді қарауға қатысқан 100 алқабилер, сотқа шақырылған 500 жәбірленуші, оның ішінде алқабилердің

қатысуымен, алқабилердің қатысуынсыз дәстүрлі тәртіппен ауыр және аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін сотталған 350 сотталушы, алқабилердің қатысуынсыз.

Нақты қылмыстық істерді зерделеу, судьялармен, тергеушілермен, адвокаттармен, жәбірленушілермен әңгімелесу авторға қылмыстық сот ісін жүргізуде туындайтын және заңнама мен ұйымдастырушылық-құқықтық құралдарды жетілдіру арқылы шешуге болатын проблемалық мәселелерді анықтауға мүмкіндік берді.

Осылайша, автордың теориялық тұжырымдары, заңнамалық ұсыныстары мен практикалық ұсыныстары алынған нәтижелердің репрезентативтілігін анықтайтын сенімді нақты деректермен дәлелденеді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы бұл диссертацияның алқабилерді тарта отырып, соттардың жұмыс істеу мәселелерін жаңаша зерттеу болып табылатындығында. Алынған нәтижелерге сүйене отырып, жұмыс қазіргі жағдайда алқабилердің қатысуымен сот процестерін ұйымдастыру мен өткізудің теориялық тұжырымдамасын ұсынады.

Диссертация функционалдық және жүйелік тәсілдермен ерекшеленеді, бұл авторға келесі мүмкіндіктерді берді:

- Қазақстан Республикасында алқабилердің қатысуымен сот құрудың тарихи, әлеуметтік-саяси және ұйымдастырушылық алғы шарттарын анықтау;

- сот талқылауына қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету принциптері мен стандарттарын негіздеу;

- қылмыстық сот төрелігінің күрделі нысандарына қатысты олардың теориялық түсінігін талап ететін кейбір қылмыстық іс жүргізу ұғымдарын әзірлеу және ғылыми айналымға енгізу;

- қабылданған шешімнің заңдылығы мен негізділігі тұрғысынан алқабилердің қызметін бағалау критерийлерін анықтау;

- қылмыстық-процестік заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстарды, сондай-ақ алқабилердің қатысуымен сот талқылауын өткізу туралы айыпталушының өтінішхатын қарау тәртібі, алқабилерге кандидаттарды таңдаудың тактикасы мен әдістері, сот отырысына қатысуға рұқсат беру туралы ұсыныстар әзірлеу. қорғау ісі мен жәбірленушінің немесе айыпталушының өкілдері, үкімді тағайындау тәртібі және алқабилердің сыртқы әсерлерден тәуелсіздігі туралы;

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын толықтыру және өзгерту бойынша негізгі ұсыныстар:

1. Қазақстан Республикасы «Алқабилер туралы» Заңының кіріспе бөліміне [5], преамбула сипатында келесі толықтырулар: «Заң алқабилердің қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуының негіздері мен тәртібін заңда көзделген жағдайларда, сондай-ақ алқабилер тізіміне енгізілген және сот істерін қарауға қатысатын азаматтардың құқықтары мен міндеттері. Осы Заң алқабилердің қатысуымен соттардың қызметін қамтамасыз етуге, сондай-ақ алқабилердің өз міндеттерін атқару кезеңінде олардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғауға және қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

2. «Алқабидің құқықтары, міндеттері және қылмыстық істі қарауға байланысты әрекеттерін шектеу» [6] Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 559-бабы мынадай сөздермен толықтырылсын: «сот төрелігін жүзеге асыру кезінде».

3. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 544- бабы алдағы уақытта мынадай редакцияда жазылсын:

«Қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотта алқабилер соты үш судьядан (төраға, запастағы және кеңесші судья) және он алқабиден тұрады».

Төрағалық етуші және запастағы судья үкім шығарылғанға дейін сот отырысы залында, ал кеңесші-судья кеңесу бөлмесінде болады. Үкім жарияланғаннан кейін төрағалық етуші алқабилерге оның құқықтық салдарын түсіндіреді және бапқа сәйкес іс бойынша шешім қабылдау үшін үзіліс жариялайды, түпкілікті үкімді жариялау уақытын белгілейді.

4. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 562-бабының 6-бөлігінің диспозициясы мынадай редакцияда жазылсын: «Сотталушының жеке басы туралы мәліметтер қылмыс оқиғасының жекелеген белгілерін белгілеу үшін қажет болған жағдайларда не сотталушының жеңілдікке лайық екендігін анықтау үшін немесе сотталушы немесе оның қорғаушысы бұрынғы соттылығына байланысты мән-жайлар немесе сотталушының жеке басын сипаттайтын өзге де деректер туралы алқабилерге қате хабарлаған кезде аталған мәліметтер алқабилердің қатысуымен қаралуы мүмкін».

Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік заңнамасын жетілдіру бойынша тұжырымдалған ұсыныстар алқабилердің қатысуымен соттар жұмысының тиімділігін арттыруға және қылмыстық процестің негізгі қағидаттарын нығайтуға бағытталғаны анық.

Осы толықтырулар мен өзгерістерді ұлттық заңнамаға енгізу азаматтардың алқабилер ретінде оны жүзеге асыруға нақты қатысуы арқылы сот төрелігіне қолжетімділікті қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. сотқа сенім реформалардың кепілі: Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Республикасы судьяларының 4-съезінде сөйлеген сөзі // Каз.правда.- 2005. – 4 маусым.
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін жүргізуге алқабилердің қатысу түсінігі // Қылмыстың алдын алу. - 2003. - № 1 (5). - 5 б.
3. Тейман С. Алқабилер соты Қазақстандағы қылмыстық процесті оңды өзгертеді // Заңгер. - 2004. – № 10. - Б.15.
4. Қанафин Д.Қ. Қылмыстық іс жүргізудегі жеке құқықтардың кепілдіктері. – Алматы, 2005. – Б.122-125.
5. Қоғамов М.Ч. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексіне түсініктеме. Жалпы және арнайы бөлімдер. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 896 б.
6. Булеулиев Б.Т. Алқабилердің қатысуымен сот: Қазақстан Республикасындағы қалыптасу және даму перспективалары мәселелері: Автореферат. дис. ... заң ғ.д.: 12.00.11. – Алматы, 2010 – 47 б.
7. Шайкенов С.Т. Қазақстан Республикасындағы алқабилердің қатысуымен сот қызметінің мәселелері: теория және практика: Автореферат. дис. ... заң ғ.д.: 12.00.09. – Алматы, 2010. – 44 б.
8. Мами Қ.А. Қазақстанда алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізу // ҚазҰУ хабаршысы. Құқықтық қатар. - 2002. - № 1 (26). - Б.47.

9. 2007 жылы Қазақстан Республикасындағы алқабилердің бір бөлігімен сот ісін жүргізу мониторингінің нәтижелері туралы есеп. ЕҚЫҰ/ДИАҚБ. – Алматы, 2008. – Б.39.
10. Қазақстан Республикасындағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы: Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2008 жылғы 23 маусымдағы № 09-6/1 жолдауы. // Каз. правда. - 2008. - 28 маусым.
11. Сәрсенбаев Т.Е. Қазақстан Республикасындағы алқабилер институты // Қазақстан Республикасында алқабилер институтын енгізудің заңнамалық негіздері: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. – Астана, 2007. – Б.92.

УДК 004.9

ЗНАЧИМОСТЬ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЮРИДИЧЕСКОЙ СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ.

Сейпышева Д.Р.
магистратура 1 курс,
научный руководитель: Дубовицкая О.Б.,
магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры
«Правоведение»
Некоммерческое акционерное общество
«Торайгыров университет»

Аннотация: в данной статье указаны виды и особенности методов применения технологии в сфере юридического образования.

Ключевые слова: технологии, электронные ресурсы, юристы, обучение, методы.

Abstract: this article describes the types and features of methods of applying technology in the field of legal education.

Keywords: technologies, electronic resources, lawyers, training, methods.

Аңдатпа: Бұл мақалада заңгерлік білім беру саласында технологияны қолдану әдістерінің түрлері мен ерекшеліктері көрсетілген.

Түйінді сөздер: технологиялар, электрондық ресурстар, заңгерлер, оқыту, әдістер.

Сравнительный анализ научных исследований отечественных и зарубежных авторов по применению цифровых образовательных ресурсов при подготовке будущих юристов. Большое внимание в статье уделяется использованию в образовательном процессе информационных ресурсов, в которых учебные материалы могут быть представлены в цифровом (инновационном) формате. По моему мнению, развитие информационно-коммуникационных технологий преподавателями университетов, а также широкое использование цифровых образовательных ресурсов для создания учебно-методической поддержки повысит

качество юридического образования. Грамотное использование информационных технологий повышает педагогическое влияние на формирование творческого потенциала студентов, повышает уровень научной культуры. В заключение автор приходит к выводу, что сегодня необходимо создать единый подход, который выявляет дидактические возможности использования цифровых образовательных ресурсов, содержащих систему стандартов при создании и внедрении продуктов электронных ресурсов в образовательный процесс.

В условиях повсеместной информатизации всей системы образования значительно повышается важность информационно-коммуникационной компетентности педагогических работников. Практика показывает, что сегодня есть все возможности для совершенствования образовательного процесса за счет внедрения новых методов и инструментов информационных - коммуникативных технологии, особенно при преподавании правовых дисциплин. Большое значение играет необходимость подготовки учителей для этих технологий.

Развитие общих образовательных, общих культурных и профессиональных навыков работы с информацией, коммуникативные навыки работы со студентами, умение создавать электронные образовательные издания – все это вместе является основой информационно-коммуникационной компетентности современных преподавателей юридических дисциплин.

Согласно утверждением автора, С.С. Кенжебулатовой, за феномен электронного обучения отвечают текущие изменения в традиционных подходах к учебно-педагогическому процессу. Развитие ИКТ и мультимедиа говорит о широком спектре технологий и инструментов, быстром расширении их возможностей и функций, а также об их применении в образовательном процессе, исключая при этом любые границы географического, культурного, возрастного возраста. [2, 112].

Основой для повышения качества всего образования является уровень квалификации преподавательского состава вузов по информационно-коммуникационным технологиям. Повсеместное использование инструментов ИКТ для создания образовательной и методологической поддержки дисциплин позволяет повысить качество образовательного процесса. Грамотное использование ИКТ преподавателями университетов значительно усиливает педагогическое влияние на формирование творческого потенциала студента, воспитание определенного уровня научной культуры в них [1;90]. Одной из новых педагогических технологий является обучение с использованием цифровых электронных ресурсов (ЦЭФ), которые подчиняются основным законам педагогики и включают традиционные дидактические принципы образования, но дополняются новыми условиями и критериями учебной среды. Существующие исследования психологов, юристов показывают, что эффективность учебного процесса напрямую зависит от уровня активации всех органов чувств, т.е. чем шире чувственное восприятие учащимися учебного материала, тем лучше он поглощается. Это дает основания полагать, что чем разнообразнее и четко разработан и представлен учебный материал, тем эффективнее образовательный процесс. Можно сделать вывод, что наиболее перспективным средством преподавания правовых дисциплин являются цифровые образовательные ресурсы. Эти инструменты основаны на различных информационных технологиях, которые включают в себя не только существующие технические приемы, например, использование гипертекстовой технологии, т.е. при возможности перейти от одного текста к другому с помощью ссылок, но и, например, гипермедиа, то есть синтез гипертекста и мультимедиа (графика, звук,

видео). Кроме того, использование новейших технологий экономит время во многих отношениях и не требует больших затрат на печать для непечатных услуг. Например, такие учёные, как Т.Н. Носкова, Т.В. Павлова считают, что роль цифровых образовательных ресурсов особенно очевидна в процессе самостоятельной внеклассной работы студентов. В разработанных новых образовательных стандартах для самостоятельной работы студенту дается гораздо больше времени в связи с общей сложностью дисциплины. Процесс самостоятельного освоения знаний студентами должен, как правило, иметь индивидуальный характер и происходить в новых информационных условиях, отражающих содержание информационных процессов в современном обществе и в выученной дисциплине [4,135]. С.С. Усанов, считает, что любой вид образовательной деятельности может быть обеспечен различными информационными инструментами. Вопрос выбора учебных пособий решается с учетом специфики содержания учебных целей и задач данной дисциплины. Выделены следующие основания для отбора и сочетания учебных пособий: степень адекватности средств целям и содержанию образования; степень адекватности средств по отношению к организационным формам и методам обучения, уровень эффективности их реализации; с учетом многовариантного принципа обучения учащихся учебных материалов; уровень соответствия средств обучения образовательным целям и задачам для изучаемой дисциплины на данном этапе; [5; 89]. На сегодняшний день в образовательном процессе простая демонстрация учебных материалов (даже с интерактивной доской) является неактуальным вариантом организации занятий, особенно в юридических дисциплинах. Возникает необходимость применения различных методов при выдаче учебных материалов. Например, можно применить слайд-лекции с элементами анимации, что позволит студенту более четко изучить материал. Кроме того, будут эффективными интерактивные модели и динамические флэш-презентации. Однако следует отметить, что для создания анимированных моделей учителями необходимы специальные знания (не только Excel) и достаточно много времени для их развития. С этой целью в университетах должны быть организованы специальные курсы по обучению преподавательского состава необходимым навыкам и знаниям в области развития цифровых образовательных ресурсов. Казахстанские ученые, такие как, Е.Ш.Шамсувалеева, Р.И. Кашапов, считают, что с введением новых образовательных стандартов необходимо создавать и использовать только те электронные образовательные ресурсы, которые строго регулируются временем, содержанием, а также соответствуют образовательным и рабочим программам. Создание таких стандартов должно быть поручено специальным организациям, которые имеют опыт программистов, корректоров, научных консультантов и, конечно же, преподавателей по данной дисциплине [6.116]. Все электронные учебные ресурсы можно разделить по следующей классификации: по образовательному процессу: учебно-методический комплекс для определенной правовой дисциплины, учебная программа, справочники, лекционные заметки, тестовые задания, методологические инструкции для выполнения самостоятельной работы, набор научных публикаций и другие; степень и уровень дидактической поддержки изучаемой дисциплины: отдельный предмет дисциплины, секции, части раздела и другие; по типу образовательного процесса, в котором используется определенный образовательный ресурс: лекции, необходимая образовательная и методологическая поддержка дистанционного обучения или система электронного

обучения и другие; по характеру представления информации: мультимедийный продукт, электронный аналог печатного учебного издания, специальная учебная программа и другие. При развитии цифровых образовательных ресурсов можно выделить дидактические, организационные и технические требования. Педагог-профессор, А.Г. Ахметова, считает, что, в современном вузе должна быть развитая электронная образовательная среда, которая дает возможность развивать инновационные методы обучения, основанные на постоянном взаимодействии как преподавателей со студентами, так и между собой. Эта работа должна быть обеспечена специальными методами построения образовательно-методического комплекса дисциплины, эффективными формами контроля и различными методами коммуникации[6; 351].

Интересна позиция И.К. Войтовича, которая сводится к тому, что алгоритм создания электронных учебных курсов должен основываться на нескольких одинаково важных и необходимых компонентах: отбор и разработка учебного материала по дисциплине или содержанию курса для презентации в электронной (цифровой) форме; определение модели электронного учебного курса с учетом набора дидактических и методологических принципов его строительства; выбор специальных инструментов, с помощью которых будет создан цифровой (электронный) контент; выбор платформы для удаленного размещения контента; освоение новых видов взаимодействия[7;141].

Таким образом, можно сделать вывод, что использование современных информационных технологий в преподавании правовых дисциплин позволит не только обеспечить образовательный процесс, но и выявить некоторые преимущества таких форм организации образовательного процесса. К таким преимуществам относятся: вводится новая организация независимой работы студентов, основанная на индивидуальных характеристиках; интенсивность учебного процесса; мотивация студентов к когнитивной деятельности; существует открытость и доступность учебных материалов на электронных средствах массовой информации, простота; наличие у студентов способности самостоятельно контролировать степень освоения учебного материала (тестирование, решение проблем).

Библиографический список:

1. Айулов, М., Кенжебулатова, С.С. (2016). Электронное обучение как новая парадигма в системе высшего образования. Вестник КарГУ. Серия Педагогика — Бюллетень КарГУ. Серия Педагогика.
2. Арзуманова, Н.В. (2009). «Использование современных информационных технологий в образовательном процессе». "Известия" (Россия) - Труды Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена.
3. Новости информационных технологий / IT News, №12, 2012. – М.: ИТ Медиа, 2012.
4. А.Воловник. Знакомьтесь, информационные технологии. – СПб.: БХВ-Петербург, 2002.
5. В.М. Вдовин, Л.Е. Суркова. Информационные технологии в финансово-банковской сфере. – М.: Дашков и Ко, 2012.
6. С.В. Емельянов, А.Г. Олейник, Ю.С. Попков, В.А. Путилов. Информационные технологии регионального управления. – М.: Едиториал УРСС, 2004.

7.А.Г. Серго, В.С. Пушин. Основы права интеллектуальной собственности. Курс лекций. Учебное пособие. – М.: Интернет-университет информационных технологий, 2005.

ӘОЖ 347.61/.64

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУ КЕЗІНДЕ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ НЕГІЗДЕРІ МЕН ШЕКТЕРІ

Халықаралық Тараз Инновациялық институты
Бейсембек Г.А ҚҚ-18-Ітобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Мусаева А.Я
Заң ғылымдарының магистрі

Аннотация. Отбасылық қатынастар көптеген дереккөздермен заңды түрде реттеледі, олардың арасында Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі ерекше орынға ие. Отбасы құқығының белгілі бір дәрежеде құқық саласы ретіндегі тәуелсіздігі немесе бағыныштылығы туралы үздіксіз ғылыми пікірталас отбасылық қатынастарды реттеуде азаматтық заңнаманы қолдану мәселесі бойынша пікірталасты тудырады.

Отбасылық құқықтың салалық тәуелсіздігі немесе оның азаматтық құқығына бағыну мәселелерін зерттеудегі дәстүрлі әдіснамалық тәсіл өзінің мүмкіндіктерін, соның ішінде отбасы мен азаматтық заңнаманың арақатынасы мәселесін зерттегенде де таусылған сияқты. Біздің ойымызша, отбасылық қатынастарды реттеуде азаматтық заңнаманы қолдануды анықтайтын маңызды мәселе-тиісті ақпаратты қорғау немесе қорғау қажеттілігі деп саналады.

Дәстүр бойынша, азаматтық заңдардың нормалары оларды реттеу үшін қолданылады, дегенмен заң бойынша мұрагерлік тәртібі отбасылық-құқықтық қатынастармен және, ең алдымен, субъектілердің туыстығымен анықталады. Мұрагерлік қатынастарды реттеу көзі ретінде азаматтық заңнаманың ерекше басымдығымен келіспеуге жол берейік. Атап айтқанда, аман қалған ерлі-зайыптылар, некесіз туылған балалар, асырап алушылар және асырап алынғандар сияқты бірінші кезектегі мұрагерлердің мұрагерлік ерекшеліктері көбінесе отбасылық қатынастардың ерекшелігіне байланысты, мұрагерлік құқықтардың негіздері мен мазмұны отбасы заңнамасының нормаларын қолданумен байланысты, атап айтқанда, некені тоқтату және оның мүмкін жарамсыздығы туралы қатынастарды реттеу кезінде, балалардың шығу тегін анықтау үшін, ата-анасының немесе ата-анасының қамқорлығынсыз қалған бала асырап алудың құқықтық салдарын анықтау (мысалы, асырап алынған бала мен шығу тегі бойынша оның туыстары арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды сақтау).

Аннотация. Семейные отношения юридически регулируются многими источниками, среди которых особое место занимает Гражданский кодекс Республики Казахстан. Непрерывная научная дискуссия о независимости или подчиненности семейного права как отрасли права в той или иной степени порождает дискуссию по вопросу применения гражданского законодательства в регулировании семейных отношений.

Традиционный методологический подход к изучению вопросов отраслевой независимости семейного права или подчиненности его гражданскому праву, по-видимому, исчерпал свои возможности, в том числе при изучении проблемы соотношения семейного и гражданского законодательства. На наш взгляд, важным вопросом, определяющим применение гражданского законодательства в регулировании семейных отношений, считается необходимость защиты или защиты соответствующей информации.

Традиционно для их регулирования применяются нормы гражданского законодательства, хотя по закону порядок наследования определяется семейно-правовыми отношениями и, прежде всего, родством субъектов. Допустим несогласие с особым приоритетом гражданского законодательства как источника регулирования наследственных отношений. В частности, особенности наследования наследников первой очереди, таких как уцелевшие супруги, дети, рожденные вне брака, усыновители и усыновленные, во многом зависят от специфики семейных отношений, основания и содержание наследственных прав связаны с применением норм семейного законодательства, в частности, при урегулировании отношений о прекращении брака и его возможной недействительности, для установления происхождения детей, определение правовых последствий усыновления (удочерения) ребенка, оставшегося без попечения родителей или родителей (например, сохранение имущественных и личных неимущественных отношений между усыновленным ребенком и его родственниками по происхождению).

Annotation. Family relations are legally regulated by many sources, among which the Civil Code of the Republic of Kazakhstan occupies a special place. The continuous scientific discussion about the independence or subordination of family law as a branch of law to one degree or another generates a discussion on the application of civil legislation in the regulation of family relations.

The traditional methodological approach to studying the issues of sectoral independence of family law or its subordination to civil law seems to have exhausted its possibilities, including when studying the problem of the relationship between family and civil legislation. In our opinion, an important issue determining the application of civil legislation in the regulation of family relations is the need to protect or protect relevant information.

Traditionally, the norms of civil legislation are used to regulate them, although according to the law, the order of inheritance is determined by family-legal relations and, above all, the kinship of the subjects. Let's admit disagreement with the special priority of civil legislation as a source of regulation of hereditary relations. In particular, the features of inheritance of heirs of the first stage, such as surviving spouses, children born out of wedlock, adoptive parents and adopted children, largely depend on the specifics of family relations, the grounds and content of inheritance rights are related to the application of family legislation, in particular, in the settlement of relations on the termination of marriage and its possible invalidity, to establish the origin of children, determining the legal consequences of adoption of a child left without parental care or parents (for example, preservation of property and personal non-property relations between the adopted child and his relatives by origin).

Кілтті сөздер: неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексі, Азаматтық кодекс, Қазақстан Республикасы, мүліктік және мүліктік емес қатынастар, заңнама, нормативтік құқықтық акті, мәміле, даулы мәміле, ұлттық заңнама.

Ключевые слова: брачный (супружеский) и Семейный кодекс, Гражданский кодекс, Республика Казахстан, имущественные и неимущественные отношения, законодательство, нормативный правовой акт, сделка, спорная сделка, национальное законодательство.

Keywords: Marriage (matrimony) and Family Code, Civil Code, Republic of Kazakhstan, property and non-property relations, legislation, normative legal act, transaction, disputed transaction, national legislation.

Отбасы құқығы ғылымының өкілдері мен осы салада жұмыс істейтін заңгерлер отбасы заңнамасы отбасы мүшелері арасында туындайтын барлық мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды ешқашан реттемеді және априори реттей алмады деген пікірмен келіседі. Бұл жағдайда мұрагерлік кезінде туындайтын қатынастар әдетте мысал ретінде көрсетіледі. Дәстүр бойынша, азаматтық заңдардың нормалары оларды реттеу үшін қолданылады, дегенмен заң бойынша мұрагерлік тәртібі отбасылық-құқықтық қатынастармен және, ең алдымен, субъектілердің туыстығымен анықталады.

Азаматтық заңнаманы отбасылық құқықтың қайнар көзі ретінде сипаттай отырып, зерттеу әдіснамасын сақтау қажет: біріншіден, азаматтық заңнама Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде тікелей қарастырылған жағдайларда отбасылық қатынастарды реттеуде қолданылады; екіншіден, белгілі бір жағдайда тікелей қолданылатын отбасы заңнамасының нормасы болмаған кезде; үшіншіден, кейде бір уақытта жүреді-бірдей қатынастарды азаматтық және отбасылық заңнама нормаларымен қатар реттеу.

Осы мәселе бойынша белгілі бір алаңдаушылықтарды тұқым қуалау құқығы мен заңнамасының қазіргі тұжырымдамасының авторы О. Е. Блинков айтады: "алайда, өткен ғасырда отбасы институты Ұлттық мұрагерлік құқық тәртібінде болған өзгерістер белгілі бір тұлғаларды заң бойынша мұрагерлер қатарына қосу негіздерін қайта қарау қажеттілігін тудырады және туыстық қатынастардың іс жүзінде біртіндеп араласуы мұрагерліктегі негізгі бастама»¹. [1]

Қазақстан Республикасының Неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 42-бабы, ерлі-зайыптылардың ерлі-зайыптылардың біреуінің өтініші бойынша неке шартын өзгерту немесе бұзу үшін Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша сот шешімімен өзгертуге немесе бұзуға болады. Мәмілелердің жарамсыздығы туралы жалпы ережелер сот неке шартын толығымен немесе ішінара жарамсыз деп тану туралы мәселені қараған кезде де қолданылуы мүмкін (Қазақстан Республикасының Неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 43-бабының 1-тармағы). [2]

Қазақстан Республикасының Неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 159-бабы 1-тармағына сәйкес, азаматтық-құқықтық мәмілелерді жасасуды, орындауды, бұзуды және жарамсыз деп тануды реттейтін Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің нормалары алимент төлеу туралы келісімді жасасуға, орындауға, бұзуға және жарамсыз деп тануға қолданылады.

Көбінесе азаматтық және отбасылық заңдардың өзара әрекеттесу проблемасы ерлі-зайыптылардың мүліктік режимін, атап айтқанда ерлі-зайыптылардың белгілі бір түрдегі мәмілелер жасау ережелерін анықтауда көрінеді.

В.Д. Рузанованың мәлімделген идеяны іске асыру перспективалары туралы пікірімен толық ынтымақтасамыз: "жеке құқық жүйесін қалпына келтіру идеясын одан әрі дамыту, әрине, жеке құқықтық және жария-құқықтық салалардағы қатынастарды құқықтық реттеудің типтік ерекшеліктерін анықтау үшін маңызды әдіснамалық негіз болады, бұл өз кезегінде осындай типтік анықтаманы біркелкі бекітуге мүмкіндік береді. Алайда, өзін-өзі ақтаған салалық бөлініс құқық үшін де, заңнама үшін де өз маңызын сақтап қалатынына сенімдіміз»[3]

В.Д. Рузанованың мәлімделген идеяны іске асыру перспективалары туралы пікірімен толық ынтымақтасамыз: "жеке құқық жүйесін қалпына келтіру идеясын одан әрі дамыту, әрине, жеке құқық және жария құқық салаларындағы қатынастарды құқықтық реттеудің үлгілік ерекшеліктерін айқындау үшін маңызды әдіснамалық негіз болады, бұл өз кезегінде осындай үлгілік ерекшелікті біркелкі бекітуге мүмкіндік береді. Алайда, өзін-өзі ақтаған салалық бөлініс құқық үшін де, заңнама үшін де өз маңызын сақтап қалатынына сенімдіміз".[4]

Сонымен бірге, В.Ф. Яковлевтің отбасылық қатынастарға азаматтық құқықты аналогия бойынша қолданудың тиімділігіндегі күмәндері толығымен негізделген, өйткені азаматтық және отбасылық құқық қағидаттары қолданыстағы нормативтік құқықтық актіге ие, бұл заңнаманың тиісті салаларының өзіндік қызметін көрсетеді". [5]

Азаматтық заңнама және отбасылық заңнама тиісті құқық саласының нысаны ретінде толығымен автономды нормативтік массивтер болып табылады. Әр саланың басында сәйкес келеді.[6]

Қазақстан Республикасының қолданыстағы неке(ерлі-зайыптылық)және отбасы кодексінде азаматтық заңдардың ережелерін олардың мәніне қайшы келмеген кезде отбасылық қатынастарға іс жүзінде шектеусіз қолдану шарттары бар. Бұл тек Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі туралы ғана емес екенін ескеріңіз. Азаматтық қатынастарды реттейтін басқа заңдарды қолдану да мүмкін. Қазақстан Республикасының неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 5-бабы, мұндай қолдану үш жағдайда қолданылуы мүмкін: отбасы мүшелері арасындағы қатынастарды реттейтін отбасылық заңнама нормаларының болмауы, осы қатынастарды реттейтін азаматтық заңнама нормаларының болуы; азаматтық заңнаманы қолдану отбасылық қатынастардың мәніне қайшы келмеуге тиіс.

Азаматтық заңнаманы отбасылық құқықтың қайнар көзі ретінде сипаттай отырып, зерттеу әдіснамасын сақтау қажет: біріншіден, азаматтық заңнама Қазақстан Республикасының неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінде тікелей қарастырылған жағдайларда отбасылық қатынастарды реттеуде қолданылады; екіншіден, белгілі бір жағдайда тікелей қолдануға жататын отбасы заңнамасының нормасы болмаған кезде; үшіншіден, кейде бір уақытта бір мезгілде азаматтық және отбасылық заңнама нормаларымен бірдей қатынастарда көрінеді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодекстің 147-бабына сәйкес азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған азаматтар мен заңды тұлғалардың әрекеттері мәмілелер деп танылады.

Мәмілелер екі немесе көпжақты (шарттар) және біржақты болуы мүмкін.

Шарт жасасу үшін екі тараптың (екі жақты мәміле) не үш немесе одан да көп тараптың (көп жақты мәміле) келісілген ерік білдіруі қажет.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 157 - бабы бойынша Мәміле сот оны осындай деп (дауланатын мәміле) тануына байланысты осы Кодексте немесе өзге де заңнамалық актілерде белгіленген негіздер бойынша не

осылай тануына (маңызсыз мәміле) қарамастан, заңнамалық актілерде тікелей көзделген негіздер бойынша жарамсыз болады.

Даулы мәмілені жарамсыз деп тану туралы талапты осы Кодексте аталған адамдар қоя алады.

Кез келген мүдделі тұлға маңызсыз мәміленің жарамсыздығының салдарын қолдану туралы талапты қоя алады. Сот мұндай зардаптарды өз бастамасы бойынша қолдануға құқылы.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 157-1 бабы бойынша Маңызсыз мәміленің жарамсыздығы салдарларын қолдану туралы талапты мәміле тарапы не осы Кодекстің 157-бабының 3-тармағында белгіленген тұлғалар қоюға құқылы.

Жарамсыздығына байланысты және жасалған кезінен бастап жарамсыз болған мәмілелерді қоспағанда, егер осы Кодексте, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде өзгеше көзделмесе немесе мәміленің мәнінен немесе мазмұнынан өзгеше туындамаса, жарамсыз мәміле заңдық салдарларға алып келмейді.[7]

Мәміле жарамсыз болған кезде Тараптардың әрқайсысы екінші Тарапқа мәміле бойынша алынғанның бәрін қайтаруға, ал алынғанды заттай қайтару мүмкін болмаған жағдайда (оның ішінде алынғандар мүлікке, орындалған жұмысқа немесе көрсетілген қызметке пайдалану түрінде болғанда), егер мәміле жарамсыздығының өзге салдары заңда көзделмеген болса, оның құнын ақшамен өтеуге міндетті.

Қазақстан Республикасының неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 34-бабына сәйкес: Ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкін иелену, пайдалану және оған билік ету ерлі-зайыптылардың екеуінің келісімі бойынша жүзеге асырылады.

Ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкіне билік ету жөнінде ерлі-зайыптылардың біреуі мәміле жасасқан кезде екінші жұбайының келісімі қажет болады. Екінші жұбайдың тек қана оның талап етуі бойынша оның келісімі болмаған себептері бойынша және егер басқа тарап осы мәмілені жасасуға екінші жұбайдың келіспеуі туралы білгендігі немесе көрінеу білуге тиіс болғандығы дәлелденген жағдайларда ғана сот ерлі-зайыптылардың біреуінің ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкіне билік ету жөнінде жасасқан мәмілені жарамсыз деп тануы мүмкін.

Ерлі-зайыптылардың біреуі ерлі-зайыптылардың ортақ мүлкіне билік ету жөніндегі мәмілені жасаған кезде ол екінші жұбайдың келісімімен әрекет етеді деп ұйғарылады.

Ерлі-зайыптылардың бірі жылжымайтын мүлікке билік ету жөніндегі мәмілені және заңда белгіленген тәртіппен нотариаттық куәландыруды және (немесе) тіркеуді талап ететін мәмілені жасау үшін екінші жұбайдың нотариат куәландырған келісімін алу қажет.

Мәміле жасауға нотариатта куәландырылған келісімі алынбаған жұбай осы мәміленің жасалғаны туралы өзі білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жыл ішінде мәмілені сот тәртібімен жарамсыз деп тануды талап етуге құқылы.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 182-бабы, 2-3-тармағы:

2-тармағы Талап қою мерзімінің өтуі, егер осы бапта көрсетілген мән-жайлар талап мерзімінің соңғы алты айы ішінде пайда болса немесе бұрынғысынша қала берсе тоқтатыла тұрады, ал егер бұл мерзім алты айдан аспаса - талап мерзімінің өтуі кезінде тоқтатыла тұрады.

3-тармағы Токтата тұруға әкеліп соқтырған мән-жайлар тоқтатылған күннен бастап талап қою мерзімінің өтуі одан әрі жалғасады. Бұл

орайда мерзімнің қалған бөлігі алты айға дейін, ал егер талап қою мерзімі алты айдан аспаса - талап мерзіміне дейін ұзартылады

Жоғарыда айтылғандар азаматтық заңнаманы ескіру ережелерін белгілеу саласындағы отбасылық құқықтық қатынастарға қолданудың шектеулі сипаты туралы кейбір тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

- жалпы ереже бойынша, Қазақстан Республикасының қолданыстағы неке(ерлі-зайыптылық)және отбасы кодексінде тікелей қарастырылған үш жағдайды қоспағанда, отбасылық құқықтық қатынастардан туындайтын талаптарға ескіру мерзімі қолданылмайды;

- отбасылық-құқықтық реттеудің ерекшелігі талаптардың біріне қатысты - ерлі-зайыптылардың біреуі екінші жұбайының нотариалды куәландырылған келісімінсіз жасаған мәмілені жарамсыз деп тану туралы талап қою мерзімінің басталу сәті арнайы белгіленетіндігінде көрінеді, бұл жалпы ережеден ерекшелік болып табылады.

Келісейік, ескіру институты отбасылық қатынастарды реттейтін азаматтық заңнаманың жалғыз институты емес. Сонымен қатар, көп жағдайда жалпы ережелерге, оның ішінде азаматтық құқықтарды қорғау мен қорғауға жүгіну толығымен негізделген.

Алайда, бірнеше рет айтылғандай, тиісті қатынастарды реттеу отбасы құқығының тақырыбын құрайтын қатынастардың ерекше ерекшеліктерін, сондай-ақ отбасы заңнамасының арнайы ережелерін ескере отырып жүргізілуі керек.

Ұлттық заңнаманың мазмұны мен құрылымын зерттеу контекстінде отбасылық құқықтың қайнар көзі ретінде азаматтық және отбасылық заңдардың арақатынасы мәселесіне көп көңіл бөлінеді.

Тиісті мәселелерді зерттеудің толықтығы мен объективтілігі кешенді тәсілмен ғана мүмкін болатын сияқты. Атап айтқанда, азаматтық заңнаманы тікелей Қазақстан Республикасының неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің қарастырылған отбасылық қатынастарға қолданудың негіздері мен шектеріне талдау жасалды; азаматтық заңнаманың нормаларына жүгінудің басқа негіздері анықталып және зерттелді.

Мұндай "араласудың" заңды сипатына қарамастан, "рұқсат ету" критерийі тек отбасылық құқықтық қатынастардың субъектілері ретінде азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғау және қорғау қажеттілігі бола алады. Бұл азаматтық-құқықтық құралдар мен құрылымдарды азаматтық - құқықтық реттеу механизмінде қолдануға мүмкіндік беретін отбасылық қатынастардың мәніне қайшы келмейді.

Осылайша, отбасылық заңнама отбасылық қатынастарды реттеуде азаматтық заңдардан басым болуы керек, оны заң шығарушы органдар мойындауы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Блинков О. Е. өгей ұлдардың, өгей қыздардың және басқа да жекжаттардың мұрагерлік құқықтары туралы. С.: ХХ-ХХІ ғасырлар тоғысындағы Отбасы құқығы: БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясының 20 жылдығына. / Отв.ред. О. Н. Низамиева. М.: Жарғы, 2011. 144 б.
2. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі.
3. Рузанова в.д. Азаматтық құқық және отбасылық заңнама өзара әрекеттесетін жүйелер ретінде: кейбір әдіснамалық мәселелер. / Отбасылық құқық және

- заңнама: жетілдірудің саяси және әлеуметтік бағдарлары: халықаралық, ғылыми-практ. конф. Тверь: Тверь. мемлекет. ун-т., 2015. 208-209 Б.
4. Рузанова в.д. Азаматтық құқық және отбасылық заңнама өзара әрекеттесетін жүйелер ретінде: кейбір әдіснамалық мәселелер. // Отбасы құқығы және заңнама:
  5. Яковлев В.Ф. құқық жүйесіндегі азаматтық құқық // таңдалған жұмыстар. Т. 2: Азаматтық құқық: тарих және қазіргі заман. К.1. М.: Жарғы, 2012.
  6. Ресей Федерациясының отбасылық кодексіне түсініктеме (мақаладан кейінгі) // ответ.ред. О. Н. Низамиева. М.: Даңғыл, 2014. Б.28.
  7. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІ Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ.

ӘОЖ 347.62

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУ КЕЗІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Халықаралық Тараз Инновациялық институты
Бейсембек Г.А ҚҚ-18-1тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Мусаева А.Я
Заң ғылымдарының магистрі

Аннотация. Құқықтық реттеу тақырыбының ерекшелігін ескере отырып, заңнама жүйесін қалыптастыру принциптерін анықтау және негіздеу, отбасылық қатынастарды реттеудегі заңнаманың әртүрлі салаларының нормаларының өзара әрекеттесуінің нысандары мен шектерін белгілеу, сондай-ақ отбасы құқығының қайнар көзі ретінде заңнама жүйесінің мазмұнын анықтау қажет сияқты. Қазақстан Республикасының неке-отбасы заңнамасы: отбасы мүшелері: ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар арасындағы, ал Қазақстан Республикасының неке-отбасы заңнамасында көзделген жағдайларда және шектерде басқа туыстар мен өзге де адамдар арасындағы құқықтар мен міндеттерді, мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды белгілейді, некеге отырудың (ерлі-зайыпты болудың), некені (ерлі-зайыптылықты) тоқтатудың және оны жарамсыз деп танудың шарттары мен тәртібін белгілейді, жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасына орналастырудың нысандары мен тәртібін айқындайды, азаматтық хал актілерін мемлекеттік тіркеу тәртібін реттейді, азаматтық хал актілерін мемлекеттік тіркеуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың функцияларын айқындайды.

Аннотация. Представляется необходимым определить и обосновать принципы формирования системы законодательства с учетом специфики предмета правового регулирования, установить формы и пределы взаимодействия норм различных отраслей законодательства в регулировании семейных отношений, а также определить содержание системы законодательства как источника семейного права. Брачно-семейное законодательство Республики Казахстан: устанавливает права и обязанности, имущественные и личные неимущественные отношения между членами семьи: супругами, родителями и детьми, а в случаях и пределах, предусмотренных брачно-семейным законодательством Республики

Казахстан, между другими родственниками и иными лицами, определяет порядок заключения брака (супружества), устанавливает условия и порядок прекращения брака (супружества) и признания его недействительным, определяет формы и порядок устройства в семью детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, регулирует порядок государственной регистрации актов гражданского состояния, определяет функции государственных органов, осуществляющих государственную регистрацию актов гражданского состояния.

Annotation. It seems necessary to define and substantiate the principles of the formation of the system of legislation, taking into account the specifics of the subject of legal regulation, to establish the forms and limits of interaction of norms of various branches of legislation in the regulation of family relations, as well as to determine the content of the system of legislation as a source of family law. Marriage and family legislation of the Republic of Kazakhstan: establishes the rights and obligations, property and personal non-property relations between family members: spouses, parents and children, and in cases and within the limits provided for by the marriage and family legislation of the Republic of Kazakhstan, between other relatives and other persons, determines the procedure for marriage (matrimony), establishes the conditions and procedure termination of marriage (matrimony) and its invalidation, determines the forms and procedure for placing orphans and children left without parental care in a family, regulates the procedure for state registration of acts of civil status, defines the functions of state bodies that carry out state registration of acts of civil status.

Кілтті сөздер: отбасы, неке, заң, Азаматтық құқық, конституция, Конвенция, нормативтік құқықтық актілер, отбасы құқығы, отбасы институты, заңнама.

Ключевые слова: семья, брак, право, гражданское право, конституция, Конвенция, нормативные правовые акты, семейное право, институт семьи, законодательство.

Keywords: family, marriage, law, civil law, constitution, convention, normative legal acts, family law, family institution, legislation.

Отбасы заңнамасын жетілдіру тек Қазақстан Республикасының неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы нормаларын талдауды ғана емес, нормалары отбасылық қатынастарды реттеуде қолданылатын барлық заңнамалық актілерді сәйкестендіруді қамтиды.

Біріншіден, ұлттық заңнама жүйесі Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық құжаттардың ережелерін жүзеге асыруды қамтамасыз етуі керек, алайда дәстүрлер мен отандық басымдықтарды ескере отырып.

Екіншіден, ережелері отбасылық қатынастарды тікелей немесе жанама түрде реттейтін, бірақ басқа салалық сипаты мен мазмұны бар заңнамалық актілерді тексеру қажет. Атап айтқанда, балалы отбасыларға мемлекеттік қолдаудың қосымша шараларын ұсыну; ата - ана құқықтары мен міндеттерін тиісінше жүзеге асырмағаны үшін жауапкершілік шараларын белгілеу; азаматтардың отбасылық құқықтарын сот арқылы қорғау кезінде арнайы іс жүргізу нұсқамаларын қолдану-осы және басқа да бірқатар мәселелер қайшылықтарды анықтауды, отбасылық және басқа да салалық заңнаманың арақатынасы тұрғысынан тиісті нормалардың басымдықтарын белгілеуді көздейді.

Үшіншіден, Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 4-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының неке-отбасы заңнамасы Қазақстан Республикасының [Конституциясына](#) негізделеді, осы Кодекстен, Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Кодекстегіден өзгеше қағидалар белгіленген болса, онда халықаралық шарттың қағидалары қолданылады.[1]

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының сот жүйесі сияқты дереккөз болмаған жағдайда, оның нақты қалыптасуы туралы, оның ішінде неке және отбасылық құқықтық қатынастардан туындайтын жеке дауларды қарау кезінде айтуға толық негіз бар. Осыған байланысты азаматтардың отбасылық құқықтарын сот арқылы қорғаудың тиімділігі тұрғысынан отбасылық заңнаманы жетілдіру мәселесі арнайы зерттеуді қажет етеді.

Отбасылық құқық көзі ретінде ұлттық заңнаманы дамытудың қазіргі үрдістерін, алғышарттары мен бағыттарын теориялық ұғыну және негіздеу мемлекеттік отбасылық саясат тұжырымдамасын, отбасы заңнамасын жетілдіру тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі шаралардың тиімділігін және нәтижесінде - заң шығарушының азаматтардың жеке мүдделерін іске асыру және мемлекеттің отбасын, ананы, әкені және баланы қорғауы үшін оңтайлы жағдайлар жасауын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді құқықтық мәселелер саласында.

Бұл Азаматтық құқық бойынша оқулықтардың бірінің авторларының пікірлері орынды болып көрінеді. «неке және отбасы заңы», отбасылық құқық сияқты, белгілі бір жүйені құрайды. Алайда, бұл жүйелер тұтастай алғанда да, құрылымы жағынан да бір-біріне тең емес.

В. В. Кулаковтың айтуынша, егер олардың тақырыбын құрайтын қоғамдық қатынастардың қиылысы болса, жеке және қоғамдық құқық нормаларымен бірдей қатынастарды салааралық біліктілік мүмкін. Мысал ретінде, автор құқық бұзушылық үшін жариялы-құқықтық санкцияларды келтіреді, сонымен бірге белгілі бір қоғамдық қатынастардың жеке құқықтық біліктілігі оны мемлекеттік құқық нормаларымен саралау кезінде ескерілуі керек деп айтуға негіз бар екенін атап өтті.[2]

Сонымен қатар, В.В. Кулаков мынаны дұрыс атап көрсетеді: "жеке меншік салалар объектілерінің ұқсастығы жалпы "азаматтық" тамырлармен байланысты, бірақ азаматтық және отбасылық қатынастарды құқықтық реттеудің мақсаттары әртүрлі, ал айырмашылық арнайы субъектілер үшін кепілдіктер жасау қажеттілігімен байланысты, бұл негізінен отбасылық құқықтағы императивті әдісті анықтайды. Сонымен бірге, жеке құқық салаларының "генетикалық" жақындығы, біріншіден, басқа салалық бағыттағы кодекстерде бекітілген нормаларды құқықтық техниканы қолдану ретінде қолдануға мүмкіндік береді (РФ Отбасы Кодексі 4-бабы), екіншіден, жақын қарым-қатынастарды құқықтық реттеуді жеңілдету (мысалы, отбасылық және Азаматтық құқықтағы моральдық зиянды өтеумен, мәміленің жарамдылық шарттарымен, құқықты теріс пайдаланумен және т.б. байланысты).

Шынында да, отбасылық заңнаманы құрайтын көптеген заңдар, олардың егжей-тегжейлі сипаттамалары кейінірек ұсынылатын болады, Әкімшілік құқықтың көптеген нормаларын қамтиды. Мысалы, неке қиюды және бұзуды мемлекеттік тіркеуді, сондай-ақ азаматтық (отбасылық) жағдайдың өзге де актілерін регламенттейтін нормалар ; қорғаншыны (қамқоршыны) өз міндеттерін орындаудан тағайындау, шеттету немесе босату негіздері мен тәртібін көздейтін нормалар және

т. б. Бұдан шығатыны, аталған азаматтық құқық оқулығының авторлары " отбасы заңнамасын құрайтын заңнамалық актілерде отбасылық емес нормалар болуы мүмкін. Сонымен бірге, отбасылық құқық нормалары отбасылық заңдарға жатпайтын, яғни қатаң мағынада отбасылық заң актілері болып табылмайтын нормативтік құқықтық актілерде болуы мүмкін".

Отбасы құқығы-бұл неке-отбасы қатынастарындағы жеке мүліктік емес және мүліктік қатынастарды реттейтін құқық саласы. Әр елде ұлттық және халықаралық заңдардың нормаларын белгілейтін өзіндік ерекшеліктері мен белгіленген тәсілдері бар. Осыны негізге ала отырып, біздің зерттеуіміз Қазақстан Республикасында отбасылық құқықтың болуы мен сапасы мәселесін анықтауға бағытталған, өйткені осы күнге дейін бұл мәселе азаматтық құқық ғылымындағы жеке сала ретінде отбасылық құқықтың дербестігі бөлігінде және оның отбасы институтының Тиімді нормаларын құрудағы рөлі тұрғысынан даулы болып табылады.

Айта кету керек, отбасылық құқыққа қатысты отандық және шетелдік азаматтардан әртүрлі пікірлер бар. Отбасы құқығы-бұл тәуелсіз құқық саласы емес, мысалы, О.С. Иоффенің пікірі бойынша [3]. М. В. Антокольскаяда біз "отбасылық құқықты азаматтық құқықтың саласы ретінде қарастыруға болады, бірақ, әрине, салаішілік ерекшелігі бар" деп атап өтеміз [4]. Көптеген зерттеушілер мұндай пікірді ұстанады, өйткені олардың едәуір бөлігі отбасылық құқықты жеке Ішкі жүйе ретінде азаматтық құқық жүйесіне жатқызады. Тағы бір пікір болды, оған сәйкес отбасылық құқық кешенді сипатқа ие, қазіргі кезеңдегі бұл тәсіл қолайсыз болып саналады.

Сонымен қатар, әлемнің көптеген елдерінде отбасылық құқық сияқты сала жоқ, олар әдетте отбасылық қатынастарды құқықтық реттеу әдісі ретінде әрекет етеді. Бұл отбасылық-құқықтық әдіс императивті болып табылады: оған сәйкес рұқсат ету отбасылық құқықта отбасылық қатынастарды реттейтін және осы құқықтық қатынастарға қатысушыларға белгілі бір құқықтар беретін нормалар басым, бірақ бұл құқықтардың мазмұны императивті немесе біржақты анықталады [5].

Қазақстан Республикасында отбасы құқығы конституциялық құқық нормаларымен айқындалған, ҚР Конституциясының 27 — бабының 1,2,3-тармақтары бөлігінде: мемлекеттің қорғауында-неке мен отбасы, ана, әке және бала; ата-аналардың табиғи құқығы мен міндеті балаларға қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу; ал кәмелетке толған және еңбекке қабілетті балалардың өздерінің еңбекке жарамсыз ата-аналарына қамқорлық жасау міндеті. Олар мемлекеттің отбасылық саясатының негізгі бағыттарының негізін қалады және заңмен бекітілген. Сонымен қатар, Қазақстан әлемдік қоғамдастықтың толыққанды қатысушысы болып табылады және отбасылық құқық бөлігінде халықаралық құқықтың басымдығын мойындайды (Конституцияның 3-бабы), осыған сүйене отырып, отандық заң шығарушы отбасылық қатынастарды реттеу туралы норма шығару процесінде ұлттық отбасы заңнамасының халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына сәйкестігін қамтамасыз етуге ұмтылуға тиіс.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы отбасылық құқығының көздерін талдау Біздің ел отбасылық және неке қатынастарын реттейтін көптеген халықаралық шарттарды ратификациялағанын, ал отбасы және неке саласындағы ұлттық заңнаманың құқықтық нормалары халықаралық шарттардың нормаларына сәйкес келтірілгенін көрсетті. Ратификацияланған: Бала құқықтары туралы Конвенция (1994 жылғы 8 маусым); Балаларды қорғау және шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы Гаага Конвенциясы (2010 жылғы 12 наурыз).

Республика қосылды үйленген әйелдің азаматтығы туралы Конвенция; Шетелде алименттерді өндіріп алу туралы Конвенция; азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы Конвенция және т. б.

Нәтижесінде, 2011 жылы неке туралы кодекстің қабылдануына Қазақстан ұлттық заңнамасының ережелері Гаага Конвенциясының ережелеріне сәйкес халықаралық нормаларға келтірілген. Шетелдік бала асырап алушылардың, ҚР азаматтары болып табылатын балалардың асырап алу тетігін жетілдіру мәселесі аса маңызды болып табылады. Бұл қазіргі уақытта елдің әрбір баланың құқықтарын қорғау міндетінен туындайтын проблемаларды толық көлемде шешуге мүмкіндік береді, өйткені енді қазақстандық билік басқа елдерден республикадан асырап алынған балалар туралы ақпаратты сұратуға және алуға және осылайша олардың өміріне бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік алды.

Отбасылық-неке қатынастарының барлық бағыттары мемлекеттің назарына түсуі үшін біздің елімізде кез-келген мемлекеттің әлеуметтік саясатының бағыттарының бірі ретінде құқықтық реттеудің негіздерін бірден алатын заңнамалық деңгейде отбасылық саясат ұғымын қалыптастыру қажет болды. Мысалы, Ирландия, Конституцияда "мемлекет отбасы негізделген неке институтын ерекше қамқорлықпен қорғауға және оны әртүрлі шабуылдардан қорғауға міндеттеме алады" деп бекітілген [6].

Ал кейбір елдерде Конституцияда некеге нормативтік анықтама беру қажет деп есептелді. Мысалы, Болгария Республикасында, 1991 жылғы Конституцияда (46-бап) "неке-бұл ер мен әйелдің ерікті одағы" деп анықталған. [7] Мысалы, Ресейде заң шығарушы қазіргі заманғы отбасылық саясатты негізгі әлеуметтік институт — отбасы институты ретінде бекітудің керемет үлгісін көрсетеді. Осы тәсілдің нәтижесінде Ресей Заңында отбасылық құқық мектебін қайта құру және заңды, әлеуметтік, экономикалық және медициналық сипаттағы ойластырылған шаралар жүйесіне негізделген қазіргі заманғы отбасылық құқықты қалыптастыру үрдісі байқалады, сонымен қатар отбасының дамуы мен нығаюына және оның проблемаларына тиісті көзқарастың қалыптасуын анықтайды.

Қазақстандық заң шығарушы, сондай-ақ 2030 жылға дейінгі (2016 жыл) отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында [8] көрнекі түрде көрсетілген негізгі бағыттарға сәйкес отбасы институтын құру жөніндегі мәселелерді біртіндеп шешеді, онда Қазақстан Республикасында отбасы институтын нығайту тең әріптестікке негізделген отбасылық қатынастарды қалыптастыру арқылы жүзеге асырылатыны атап өтілді. Дәл осы жерде мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басты бағыттарының бірі отбасы мен некенің оң бейнесін жасау, отбасылық тәрбие, отбасылық дәстүрлер мен құндылықтарды ілгерілету, мәдени — ағартушылық-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру және ұрпақтар сабақтастығын сақтау мәселелері болып табылатыны айқындалған.

Бұл осы салаларда проблемалар бар екенін көрсетеді. Ал проблемаларды шешу үшін міндетті түрде отбасы институтының нормаларын Әлеуметтік және экономикалық ынталандыруға мүмкіндік беретін нормативтік база құру қажет. Қазақстан Республикасында отбасы институтына әсер ететін маңызды проблемалар: тұрғын үйдің болуы; балалар мекемелерінің қолжетімділігі, әсіресе толық мазмұны бар және отбасыларға әлеуметтік жеңілдіктер; қоғамда отбасылық құндылықтар атмосферасының және отбасы басымдығының болмауы болып табылады. Дәл осы бағыттарда елімізде заңнамалық база жетілдірілуде. Тек ағымдағы 2018 жылы ҚР

Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді" [9].-

- көп балалы отбасылар үшін жеңілдіктер мен әлеуметтік кепілдіктерге ресми анықтама беру (71-1-баптың 1-тармағы), бұл тармақты жеңілдіктер мен кепілдіктер көлемін кеңейтуге мүмкіндік беретін көп балалы отбасы толық мазмұнмен толықтыра отырып. Осы редакцияда-бұл құрамында 4 және одан да көп кәмелетке толмаған, бірге тұратын балалары, оның ішінде күндізгі бөлімде, білім берудің барлық түрлерінің ұйымдарында оқитын балалары бар, оқуды бітіргенге дейін 18 жасқа толғаннан кейін (бірақ 23 жастан аспай).71-1-б. 2-т.];

Қазақстан Республикасының неке(ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексінің 3-бабында, біздің ойымызша, заң шығарушы отбасылық құқық тақырыбын анықтауда әртүрлі етістіктерді қолданатыны кездейсоқ емес, бұл отбасылық заңнамада отбасы мүшелері: ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар арасындағы, ал Қазақстан Республикасының неке-отбасы заңнамасында көзделген жағдайларда және шектерде басқа туыстар мен өзге де адамдар арасындағы құқықтар мен міндеттерді, мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды белгілейді, некеге отырудың (ерлі-зайыпты болудың), некені (ерлі-зайыптылықты) тоқтатудың және оны жарамсыз деп танудың шарттары мен тәртібін белгілейді, жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасына орналастырудың нысандары мен тәртібін айқындайды, азаматтық хал актілерін мемлекеттік тіркеу тәртібін реттейді, азаматтық хал актілерін мемлекеттік тіркеуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың функцияларын айқындайды.

Н.Н. Тарусина сот және әкімшілік тәжірибе, отбасылық Заңның нұсқауына байланысты, негізгі отбасылық-құқықтық ұғымдарды (құрылымдарды) түсіндіруге негізделген, заң шығарушының олардың маңызды белгілері туралы хабарламалары жоқ деп атап өтті .[10]

Тиісті қатынастарды тікелей "реттеу" басқа салалық заңнаманың нормаларымен жүзеге асырылады: азаматтық, зейнетақы, әлеуметтік, әкімшілік, азаматтық іс жүргізу және басқалар.

Сондай-ақ, неке және отбасы заңнаманы жетілдіру тұжырымдамасын бекітудің және Қазақстан Республикасының неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексі ғана емес, сонымен қатар басқа нормативті актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобаларын дайындаудың уақтылығын атап өткен жөн. Сонымен бірге, анықталғандай, отбасы заңнамасын және отбасы мүшелері арасындағы қатынастарды реттейтін басқа заңдарды толық сәйкестендіруге жол берілмейді.

Қазақстан Республикасының неке және отбасы құқығының қайнар көзі ретінде ұлттық заңнама мәселелерін зерттеу өзектілік пен ғылыми жаңашылдық, теориялық және практикалық маңыздылық белгілері бар бірқатар тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Біздің ойымызша, отбасын реформалау кезінде құқық заң шығарушы қоғамда қалаған қағидаттар аясында дәстүрлі отбасылық құндылықтардың нормаларын ескеруі керек (мысалы, жол беру немесе жол бермеу "бір жынысты неке"). Тиімді отбасылық құқық осы саладағы құқық бұзушылықтардың жолын кесуге емес, оң реттеуге бағытталуға тиіс отбасылық құқық нормаларын шекті құқықтық реттеу қағидатын көздейтін отбасылық қатынастар, оның қолданысы жекелеген құқықтық нормалар отбасына әсер ету үшін ғана емес сыртқы жағынан, және оның ерікті түрде рұқсат етілуін корреляциялау отбасының ісіне араласу, отбасындағы адал мінез-

құлықтың өзіндік критерийін қамтамасыз ету үшін отбасылық қатынастардың шеңберін анықтау оның мүшелері, қоғам және мемлекет.

Біз ғалымдардың көзқарасын ұстанамыз, негізінен бұл азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымының өкілдері, оған сәйкес заңнама нормаларының тікелей болмауына байланысты қоғамдық қатынастардың белгілі бір салаларын реттеу үшін заң ұқсастығы мен құқық ұқсастығы қолданылуға жатады. Сот отбасылық құқықтық қатынастардан туындайтын нақты дауларды қарау кезінде отбасылық-құқықтық дауларды шешу кезінде болашақта қолданылуы мүмкін тиісті практиканы, ережелерді қалыптастырды.

Қолданылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
2. Кулаков в. в. отбасылық құқықтың салааралық байланысы. / Отбасылық құқық және заңнама: жетілдірудің саяси және әлеуметтік бағдарлары: халықаралық. ғылыми-практ. конф. Тверь: Тверь мемлекет. ун-т. 2015. 130 б.
3. Иоффе, О. С. кеңестік Азаматтық құқық. — Б.3. — Л.: ЛМУ баспасы, 1965. — 181 б.
4. Антоколская, М.в. Отбасы құқығы. — М.: Заңгер, 1996. — 366 б.
5. Покровский, и. А. азаматтық құқықтың негізгі мәселелері. — М.: Жарғысы, 2001. — 354 с
6. Закон РК «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности»: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591> ;
7. (Обнародована в "Държавен вестник", бр.56 от 13 июля 1991 г.)
8. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығы.
9. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 2 шілдедегі № 165-МЫ РНР Заңы.
10. Тарусина Н.Н. Российское семейное законодательство: «Куда бежишь, тропинка милая?...» Научный журнал. Социально-юридическая тетрадь. 2015. № 5. С. 18.

ӘОЖ: 343.352.4

ЖЕМҚОРЛЫҚСЫЗ ЖАРҚЫН БОЛАШАҚ

Ғылыми жетекші: «Мемлекеттік-құқықтық пәндер» кафедрасының
оқушысы Курманалиева Нургуль Сайлаубековна
Муратов Данабек Дауылбай ұлы ҚТ/21-1 студенті

Кілт сөздер: жасырын жемқорлықтар, мансаптан пайдалану, жемқорлықты кемейту, туыстар арасындағы парақорлық

Ключевые слова: скрытая коррупция, злоупотребление служебным положением, снижение коррупции, взятничество между родственниками

Keywords: hidden corruption, career abuse, corruption reduction, bribery between relatives

Аңдатпа: Әлемнің кез-келген мемлекетінде табылатын сыбайлас жемқорлықпен күрес әрқашан қарқынды болған. Бір елдер арылуды мақсат тұтып, оны көрсеткіштерде кемейте білді. Ал кейбір мемлекеттер бұл індетті жою үшін стратегик өзгерістерді мемлекет жүйесіне енгізді. Бұл ұрыныстар мен талпыныстар кей жағдайда пайдасын беруде. Бұл парақорлықты жойғысы келгендер көп, бірақта кейбір өз існе немқұрайлы қараушылардың кесірінен бұл жемқорлықтың беті қайтар емес. Оны жою үшін мемлекетке жүйелі өзгерістер емес, жаңа адамдарды алып келу керек секілді

Аннотация: Борьба с коррупцией, которую можно встретить в любой стране мира, всегда была напряженной. Некоторым странам удалось избавиться от него с целью избавиться от него. А некоторые страны внесли в систему стратегические изменения для ликвидации эпидемии. В некоторых случаях эти усилия оправданы. Есть много желающих искоренить эту коррупцию, но из-за некоторых нерадивых людей эта коррупция не исчезнет. Думается, что для его устранения нужно приводить в государство новых людей, а не системные изменения

Annotation: The fight against corruption, which can be found in any country in the world, has always been intense. Some countries have managed to get rid of it with the goal of getting rid of it. And some countries have made strategic changes to the system to eliminate the epidemic. In some cases, these efforts are worthwhile. There are many who want to eradicate this corruption, but due to some negligent people, this corruption will not go away. It seems that in order to eliminate it, it is necessary to bring new people to the state, not systemic changes

Сыбайлас жемқорлық-бұл мол тарихқа ие үлкен індет. Қазіргі қоғамға мықты қарсылас болып тұрған қауіпті дерт. Бұл дертке шалдығушылар саныда күн санап өсіп барады. Білімділерді басып озған қалталы азаматтар, бұл індеттің таралуына үлкен үлес қосып жатыр. Өз нәпсісіне еріп, қара басының қамын ойлағандар болашағымызға балта шауып, тарихымызға теріс таңба қалдыруда. Осыған орай қазақ қоғамыда кеңес үкіметі ұстанған саясат негізінде жүрмесе екен деп қорқамын. Шығарған заңына атқарған ісі сай болмаған КСРО да көпке бармай құлдырады емес пе?! Билік басында көш бастап жүргендер мемлекеттен бөлек өз жеке заңдарына ие болып, қара халықты талай азаптады емес пе?![1] Ақыры мұның соңы немен аяқталғанынан барлығыңыз хабардарсыздар. Хорлықтарға шыдамаған қарапайым халық өз қазандарын бөлектеп, жеке ұлт болды. Сондықтанда бұл дерттің беті

қайтпай қоғамға төніп тұрған қатерде азая қоймас. Тұңғыш президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың жолдауында: "Заңды бұзған екенсің, оның баптарына сай жауапқа тартыласың" деп бір сөзбен қайырғаны бар. Осыған орай қазақ қоғамына үлкен қасірет орнатып тұрған бұл індетке қарсы тұру өз қолымызда. "Әділдік жоқ жерде пара белең алады», «Дүние– байлық неге керек, денсаулығың болмаса, Төрелігің неге керек, халықтың көңілі толмаса» деген нақыл сөз сот саласында еңбек етіп жүрген қызметкерлердің де бағдары іспеттес. Шыныда да, біз әділ төрелік жасап, жемқорлықтан жоғары тұрған жағдайда ғана халық сеніміне ие боламыз. Бұл жемқорлыққа тойтарыс беру үшін ең алдымен жас мамандарды жұмысқа алу кезінде қатты қадағалану, жемқорлық көрініс берген жағдайда дереу хабарландыру және қатаң шара қолдану, заңды сол салада күшейту және де көш басында отырған билік өкілдеріне деген бақылауды күйшейту керек деп ойлаймын. Себебі қазір халық ызың-сыбысқа өте жақын. Бюджеттегі ақша жымқырылса шенеуніктерден көретінді шығарды. Кім алды кім қойды онысы халыққа қызық емес. Тек билік өкілің бірі назарына іліксе болды "Әй пәленше ақшы жымқырыпты" деп айта салады. Осы қалыптасқан пікірді қалайда қоғамнан құрту қажет. Әрине жоқ емес, жоқтың қасы. Әйтсе де өз көшімізді өзіміз сүйрмесек, ешкім келіп соңымыздан демеу бере қоймас. Сондықтан бюджеттен бөлінген қаржыларды қатаң бақылауға алынуы, құжат жүзінде емес, іс жүзінде дәлелденуде сәлде болса оң сипатын береді деген ойдамын.[2]

Әрине не айтатыны бар, бұл өршіп тұрғар қауіп тек бізде емесқой басқа мемлекеттерде де қарқынды дамып келе жатыр. Десекте дамуы мықты елге пайда әкелер әрекеттерде бар, ал дәл сондай өте дамуы зиянды дүниелерде жетеді. Бұның пайыздық көрсеткішін жедел түрде төмен түсірмесек, арты қайырлы болмасы анық. Мансап өкілдерінің көзін шел басып, нәпсіге құл болып, өзгенің ақысына қарындары мен қалталары азып қалмасы анық. Бұл дертті жүз пайыз жоюға болмасада қарқынды түрде бетіп кері қайтаруға болады. Бұған дәлел Ли Куан Ю есімді Сингапур президенті. Бұл мемлекет барлығымызға белгілі болса керек. Өзінің мықты саясатымен әлемді таң қалдырған жетекшілердің бірі. Ол ең алдымен қазіргі біздің қоғамымызда орын алып тұрған туысқандық деген ұғымды түк-тамырымен жоюды көздеді. Осы билігінің арқасында небәрі елу жыл ішінде әлемдегі ең мардымсыз мемлекеттердің қатарына енді. Шыныменде туыстық қарым-қатынас жемқорлықпен егіз іспеттес. Таныс-тамырың болса істің барлығын шешуге болады деген ой бүткіл қоғамға тараған. Ең алдымен билікте таныстық, туысқандық қатынастарға дем беру керек сияқты, яғни тосқауыл қою керек. Қазағымның қарапайым, кішіпейілдігін осы жердеде пайдаланып кетер жандар көптеп табылады.

Нақты талаппен ата заң бәріне бірдей ортақ деген ұғымды халық санасына әбден сіңірмегенше үстіміз тазарып, жыртығымыз жаңара қоймасы анық. Бұған біреуді кінәлап болмайды. Заң жоқ болса бір жөн. Заң бар, бағынушы жоқ. Таяқтың бір ұшы емес екі ұшы болады. Бірі халық, бірі билік.[3] Осы егіз ұғымның сөйлер сөзі сыңарланбаса, ұрыс қақтығыстар тоқтамайды. Халық соны түсіну керек. Ақырындап барлығыда жөнге келеді. Тек сабыр керек. Өзге елдің саясатына қызығады, тыныш дейді, бірақ олардың тәуелсіз мемлекет болып келе жатқандарына қанша жыл болғанын ойынада алмайды. Патшалық дәуірден бастап келе жатқан мемлекеттер әрине саясаттары мардымсыз болады. Себебі олар қан төгіс кезеңінде түрлі стратегияларды сынап көрген. Болмаған соң бір байламға келген. Ал бізші енді отыз жылға аяқ бастық, ауыз толтырып биліктен сұрарымыз, біздің елімізге тигізер пайдамыздан асып түседі. Әр стратегияны сынап көруге қазір заман талабы сай

келмейді. Халық үшін қолдан келген күшті аянбай жатқан жоғарыдағы ағаларға айтар рақметіміз, берер сөгісімізден көп. Отыз жылдың ішінде атқарған еңбегімізде аз емес. Тек байлыққа еріксіз құл болып қалатындардың кесірінен сәл құлдырауға ұшырасақ болды, қалғандары төңкеруге дайын тұрады. Бірақта жақсылық болған жерде бір жамандықтың болары анық емес пе?! Қоғамға қауіп төндіріп тұрған мына біз. Басқалар келіп асымызға қол сұқпайды. Өзгелермен бөліссек оларда өзіндегі бар, біз мұқтаж болған дүниелермен бөліседі. Тек сол қағаз бен сияда қалып кетпесе игі еді.

Кезінде билік басында отырған қазақтың шебер қаламгері Шерхан Мұртаза айтқандай: "Қазаннан қақпақ кетсе, иттен ұят кетеді. Біздің жас мемлекетіміздің қақпағы ашылған көрінеді. Сондықтан ұяты кеткендердің талан-таражға салғандары ашылып жатыр. [4] Қақпақты ашып тастап, құр сөзден көбік шашып отырғанмен ісіміз өне қоймас. Көзін табайық. Халықты сүйтіп жарылқамасақ, басқа күш жоқ" деп халықтың қамын ойлап, билік басын бастап отырған шенеуніктерге ашшы шындықты жария етті. Шерханда өз заманасындағы бұл сыбайластықты жою үшін көп күрескен. Себебі көп жеке табиғи байлықтарымыздан түскен кіріс көздері ізім қайым жоғалған немесе құжат жүзіне енбеген. Мемлекет алған қарыздар есепке алынбаған. Бұдан көрініп тұрғанындай қазіргі күнде ғана емес, тіпті тәуелсіз ел болған жылдарда да бұл жемқорлықтың ең биік шыңы көрініс беріп тұрғанына айқын дәлел. Бұл ретте ата заңды әлсіз дей алмаймыз, бірақ оны орындаушы мен орындатушылар жоқтың қасы, көбісі немқұрайлы қарайды. Сол себепті бар кінәратты өзімізден қыдыруымыз керек. Әрине кім өз болашағына балта шапқысы келеді. Жақсы жұмыс болса, жақсы оқу болса барлығының оқығысы, істегісі келеді.

Тек сол істің басында қара басын қамданып отырғандар өз әмиянының толғанын ойлап, құн талап етеді. Қиналғысы келмеген халық сұрағанын беріп, қалуын орындап жатады. Жоғарыда айтқанымдай біз өз-өзімізге дұшпанбыз. Осы істерді өзіміз бастап сүттен ақ судан таза боламыз. Сүйте тұра билік басындағылардан ат басындай алтын талап етеміз. Алдамен жөн өзімізден, білмеймізбе сөйлер сөзімізге қақпақ қойғанымыз жөн. Осылай біздің халықты әбден үйретіп тастаған. Қайта рухымызды халық болып, ел болып бірлікте көтерер болсақ, жоғарыдағы ағаларда соған ереді. Негізі қарапайым бұқара биліктің соңынан емес, билік халыққа ілеседі. Дәлел біз не керек десек соны әзірлеуге дайын. Елінің болшағын тарихын халықтан шыққандар жазатын болғандықтан, қарапайым халыққа тигізер пайдалы саясатты ұстанады. Сондықтан халық қамын өзіміз ойламасақ, өз ұлтымызды өзіміз көтермесек, басқа ұлттың басы ауырмайды. Қоғамнан бұл қасыретті жоюға бірге ат салысайық. [5]

Пайдаланған әдебиеттер

1. ҚР Президентінің 2014 ж. 26 желтоқсандағы №986 Жарлығымен бекітілген ҚР-ның 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық саясат: оқу құралы/ Е. Алауханов.- Алматы: Заң әдебиеті, 2009. 256 б.
3. Адамгершілік мемлекеттік қызметшілердің жаңа генерациясы ретінде. / Кабыкенова Б.С., Шаханов Е.А., Джусупова Р.С./ 2011ж
4. Сыбайлас жемқорлық және мемлекет: себептер, салдар, реформалар: О.А.Алякринский/ С. Роуз-Аккерман. ағыл. ауд.- М.: Логос, 2003-356 б

5. Сыбайлас жемқорлық мінез-құлықтың психологиялық тетіктері/
Мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызмет №1,2015.

ӘОЖ:340.1

ҚР КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҰСТАНЫМДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕМЛЕКЕТ

Құқықтану мамандығы 1 курс Тохтар Азизат Естиарқызы
Халықаралық Тараз Инновациялық Институты
Ғылыми жетекшісі: Курманалиева Нургуль Сайлаубековна
з.ғ.м., оқытушы, мемлекеттік құқықтық пәндер кафедрасы
Заң факультеті

Аннотация

Мақалада жалпы Конституциялық құқық — адам, мемлекет пен қоғамның өз тіршілік әрекетін құруына өте қажетті оған лайықты басты ережелерді көрсетеді. Мемлекеттік билікті жүзеге асырумен байланысты пайда болатын қоғамдық қатынастар конституциялық құқықтың пәнін құрайды. Біздің елімізде әркім [Қазақстан Республикасының Конституциясын](#) және заңнамаларын сақтауға, басқа тұлғалардың құқықтары мен еркіндіктерін, ар-ожданы мен абыройын қастерлеуге міндетті екендігін айқын жазылған. Аталған талаптар сақталмаған жағдайда оны бұзушыларға мемлекеттік органдардың алдында ([полиция](#), [прокуратура](#), [сот](#)) жауап беруге тура келеді. Конституциялық құқық қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеуге бағытталған әдістер мен тәсілдер арқылы реттейді. [1]

Кілт сөздер: Конституция, құқық, мемлекет, ұстаным.

Аннотация

В статье показаны общие конституционные права - основные правила, которые очень важны для личности, государства и общества в построении своей жизни. Возникает в связи с выполнением государственной квалификации. В нашей стране написано, что аким обязан соблюдать новые положения Конституции Республики Казахстан, уважать достоинство других людей, свободу и достоинство. В нашей стране четко сказано, что каждый обязан соблюдать Конституцию и законы Республики Казахстан, уважать права и свободы, совесть и достоинство других. В случае несоблюдения этих требований нарушителям придется отвечать перед государственными органами (полиция, прокуратура, суд). Конституционное право регулирует общественные отношения посредством методов и подходов, направленных на правовое регулирование.

Ключевые слова: Конституция, право, государство, позиция.

Annotation

The article shows the general constitutional rights - the basic rules that are very important for the individual, the state and society in building their lives. Occurs in connection with the implementation of state qualifications. It is written in our country that the akim is obliged to comply with the new provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, respect the dignity of other people, freedom and dignity. In our country it is

clearly stated that everyone is obliged to observe the Constitution and laws of the Republic of Kazakhstan, respect the rights and freedoms, conscience and dignity of others. In case of non-observance of these requirements, violators will have to answer before state bodies (police, prosecutor's office, court). Constitutional law regulates public relations through methods and approaches aimed at legal regulation.

Keywords: Constitution, right, state, position.

Осыдан 20 жыл бұрын - 1995 жылдың 30 тамызында жас мемлекетіміздің болашаққа нық қадамымен қабылданған Конституция— тәуелсіз, егемен мемлекеттің конституциялық және құқықтық дамуының жаңа дәрежесіне жол ашқан маңызды мемлекеттік құжат болды. Бұл құжат қазақ бұқарасының демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құруға жаңа жол ашып, бейбітшілік пен ұлтаралық достастық, татулықты қамтамасыз ететін, халқымыз үшін бейбіт заманды қалыптастыра отырып қабылдады. Конституция мемлекетімізді демократиялық, құқықтық, бейбіт және зайырлы мемлекет ретінде орнықтырумен қатар мемлекеттің басты мақсаттарына сүйене отырып Қазақстан мемлекетінің ең жоғары құндылығы – адам, адам өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп белгіледі. Сонымен қатар Конституция еліміздің тарихи қалыптасуына, әлеуметтік дамуына және де салт-дәстүрінің ерекшеліктеріне байланысты қазақ елінің приоритеттерін қолдай отырып қабылданды. Осы қағидаларды ескере отырып, әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіру мақсатында, ұлттың ұлы идеясын ұстанып отырған мемлекетіміздің өмірінде, құқықтық мемлекетті құру жолында саяси реформалар ерекше орын алады. Қазіргі кезде аса дамыған елдерде құқықтық мемлекет принциптерінің іске асуына көз жеткізіп жатырмыз. Бүгінгі бейбіт заманда құқықтық мемлекет — үнемі даму үстіндегі құбылыс болып табылады. Қоғамда болып жатқан әр түрлі процестерге үңіле отырып, жақсы қасиеттерді бойына қабылдап, қоғамның дамуында болып жатқан жағдайларға сай келетін жаңа мазмұндармен толығып жатыр. Құқықтық жүйенің фундаменти, мемлекеттің негізгі құқықтық құжаты. Қазақстан Республикасының Конституциясы барлық қоғам, құқық салаларының заңдық базасы, ал оның нормалары басқа нормалар үшін— жетекші фундаменттік қағида. Егемен Қазақстанның тарихында орын алған 1993 жылғы Конституциямен қоса, бұл 1995 жылғы Конституция да саяси реформалардың жалпыұлттық бағдарламасын іске асырудың, еліміздің құқықтық кеңістігінде терең өзгерістер жасаудың заңды нәтижесі болып табылды. [2]

1995 жылы қабылданған Конституция еліміздің экономикалық, әлеуметтік табыстарға жетуіне, саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуіне, қазақстандық әрбір отбасының әл-ауқатының артуы мен өмір сүруі деңгейінің өсуіне, Қазақстанның демократиялық дамудың жаңа кезеңіне аяқ басуына берік тұғыр жасап берді. Олай болса, Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Конституциясы құқықтық мемлекетті қалыптастыру мен қоғамды демократияландыру жолындағы тарихи маңызды белес болды. Әрі мемлекетіміздің жаңа экономикалық бағытта дамуының құқықтық негізін қалаған, жалпы адамзаттық құндылықтарды, негіздерді таныған, шынайы конституционализмнің орнығуын жалғастырған Негізгі Заң болып табылды. [3]

Мемлекет дамуының жаңа дәуірінде әлеуметтік әділ мемлекет орнықтыру бағыты қуатты серпінге ие бола отырып, Конституцияның мемлекеттілік құрылыс саласындағы ережелер мен нормаларының қолданылуының тиімділігін арттыру, адамның және азаматтың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру

жөніндегі жұмыстарының қарқынын жеделдетуді талап етеді. Осы тұрғыда, билік органдарының, азаматтық қоғам институттарының және азаматтардың ең басты міндеті қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықты, ел Конституциясының ережелері мен нормаларын құрметтеу жағдайында жұмыс жасауы өте маңызды. Конституцияда көрініс тапқан, бекітілген құндылықтар мен адам толыққанды игерген нақты құндылықтар сәйкес келгенде ғана әлеуметтік теңдік орнайды. Адамның құқықтары мен бостандықтар мазмұны заңда көрініс табу арқылы оның практикада қолданылуын анықтайды.[4]

Конституциялық Кеңестің қорытынды шешімдерінде құқықтардың немесе бостандықтардың нақты бір түрінің конституциялық құқық деңгейіне жеткізілуі және Конституцияда оның кепілділігінің жариялануы мемлекеттің осы құқықтар мен бостандықтарды өзі құрайтын жүйелер мен құрылымдар арқылы жүзеге асыруды қамтамасыз етуді міндетіне алғандығын білдіреді, деп бірнеше рет түсіндірілген болатын.

Мемлекет үшін адамға, оның материалдық жағынан әл-ауқаты болуына қамқорлық жасаудан аса маңызды міндет жоқ. Мемлекет адамның лайықты өмір сүру үшін қолынан келген барлық жағдайды жасауға міндетті. Ел Конституциясында әлеуметтік мемлекет құрудың мәні дегеніміз мемлекеттің қажетті экономикалық, әлеуметтік және құқықтық жағдайлар жасай отырып, неке мен отбасы, ана мен әке және бала, азаматтардың денсаулығы және білімі, олардың әлеуметтік қамсыздандырылуы сияқты мәселелердің өкімет тарапынан қорғалуын қамтамасыз ететініне кепілдік беретінімен түсіндіріледі.[5]

Республиканың Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Кез келген экономикалық жетістіктер мен геосаяси жеңістер, әрбір адамның әл-ауқатының артуына әкелмесе, оның үлкен мәні де, құны да болмайды» деген еді. Елбасы әрқашан, тіпті экономикалық дағдарыс күшіне мініп тұрған жылдарда да жүргізіп жатқан саясатының басты бағыттарының бірі қазақстан халқының әл-ауқатын көтеру мәселесі болғаны қазақстан халқына аян.[6]

Конституция адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын бекітіп, еліміздің азаматтарының құқық алдындағы теңдігін қамтамасыз етті, бұлар сөзсіз қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыру және тұрмыс сапасын жақсарту үшін қолайлы жағдай жасайды. Неке мен отбасы, ана мен баланы қорғау, сондай-ақ ата-ананың конституциялық міндеттерін орындау конституциялық мәні бар құндылықтар мен мақсаттарға жатады.[7]

Мысалы, қазақ қоғамының ерекшеліктерін білетін Ш.Уәлиханов қазақтардың әдет құқығы туралы бірсыпыра еңбектерді жазды. Қазақ құқығының мәселелерін ол кең шеңберде қарады, яғни тарихи дамуында және өзіне замандас уақыт жағынан. Ол қазақ әдет құқығын, мұсылман құқығын, ресейлік заңдарын терең біліп, оларды салыстырып, жақсы және жаман жақтарын көрсетті. Қазақстанның құқық ғылымы үшін Ш.Уәлихановтың қазақ құқық тарихы туралы, оның әлеуметтік мазмұны мен келешегі туралы айтқан пікірлерінің маңызы зор. Уәлихановтың пікірінше, «қазақ құқығы рулық құрылыс дәуірінде қалыптаса бастады және ұзақ тарихи дамудың нәтижесі болып шықты. Қазақстанның жерінде мекендеген, кейін қазақ халқының құрамына кірген рулар мен тайпалардың әлі монғолдардың шапқыншылығына дейін әдет-ғұрыптары мен «рулық құқықтары» болған. Бұларды Шынғысхан жоя алмады» деген ойшылымыз. Жалпы бізге дейін жүз жылдар бойы, мүмкін, мың жыл өмір сүрген әдеттік құқылық нормалар туралы Ш.Уәлиханов өзінің белгілі «Записка о судебной реформе» атты еңбегінде жан-жақтан талқылап жазған Қарап отырсақ,

құқықтық жүйе, мемлекеттегі құқықтың орны туралы көптеген ойлар Батыс елдерде ғана емес, өз елімізде де дамыған. Ал мұндай идеялар тек қана теориялық деңгейде емес, тәжірибелік деңгейге де жеткені қазіргі уақытта көрініс тауып отыр.[8]

Бүгін біз Қазақстан Республикасы тәуелсіздікті ала отырып, құқықтық мемлекет қалыптастыру ниетіне беріктігін көрсетуде деп айталамыз. Осыған орай Ел басшымыз Н.Ә.Назарбаев отанымызда толық демократияға бет алған жолымыздағы шешуге тиісті бірінші міндетіміз — шынайы құқықтық мемлекет құру қажет деп белгілейді. Оның ойынша: «Бұл мемлекетте мемлекеттік құрылымдар, саяси процестің басқа барлық субъектілері де, барлық азаматтар да заңдарға ғана сәйкес еңбек етіп, өмір сүруге тиісті. Бұл арада халықты заңдарға өз ықтиярымен бағынуды мойындамайтын, олардың сақталуы мемлекеттің мәжбүрлеуін қамтамасыз етілетін мемлекет бола алмайтынын баса көрсеткен жөн. Сондықтан да құқықтық мемлекет қоғам мен халықтың құқықтық санасының жоғарлығымен сипатталады» Зерттеушілер құқықтық мемлекет негізгі принциптеріне, біріншіден, қоғам ішінде адамның өзінің құқықтары мен міндеттерін жатқызады. Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы және қоғамдық өмірінің барлық салаларын табанды түрде демократияландыруымен тығыз байланысты. Бұл жолда мынадай нақты талаптар қажет: өркениетті заңдылық принципін сақтау, оларды нығайту және бұзбау, құқықты құрметтеу. Ол үшін қоғамның жалпы мәдениеттілігін, әсіресе құқықтық мәдениеттілігін көтеру қажет.[9]

Осы тұрғыдан алғанда біздің мемлекетімізде атқарылатын жұмыстар жетерлік. Олардың ішінде ең негізгісі — ол 1995 жылы қабылданған Конституция. Ол қабылданғаннан кейін Қазақстан өзінің одан әрі даму жолын түпкілікті таңдап алды. Бүкіл халықтық референдумда қабылданған осы Негізгі Заң, шын мәнінде, қоғамдық келісімге айналды. Сол бойынша өкімет Қазақстанды демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетке айналдыруды өзіне басты міндет етіп алды, ал азаматтар Конституцияны және еліміздің заңдарын бұлжытпай орындауға жауапкершілікті өз мойындарына қабыл етті. Осындай өзара міндеткерлік қоғам мемлекеттің одан әрі нәтижелі дамуына тиянақты негіз қалыптастырады және біздің болашаққа сеніммен қарауымызға мүмкіндік береді.[10]

Қазақстан заңнамасы үшін көптеген құқықтық салалары тіптен жаңа болғанына көзіміз жетуде. Біздің мемлекетіміз тәуелсіздік алғаннан бері көптеген заң актілерін талдау арқылы негізге көшіп, оны кеңістік заңдармен салыстырғанда өзгеше әлеуметтік-саяси жүйеге негізделуі көрінеді. Құқықтық жолды таңдаған қандайда да бір мемлекет болмасын, оның басты көрсеткіші заңдылықты мойындау, заңды қатаң ұстауды талап етеді. Біздің қоғамымызда құқықтық бағдар халықтың сайланған Парламенттің қабылдаған заңдары арқылы қалыптасады және сол арқылы бар мемлекеттік істер жүзеге асады. Сондықтан Парламент заң шығарушы қызметін жетілдіру керек. Заң шығарушы қызмет парламенттік депутаттың қызметтілігі мен кәсібилігі, біліктілігінен тікелей тәуелді. Парламенттік қызметіне ашықтық пен сабақтастық қажет деген пікірмен келісуге болады. Жалпы, әділ бәсекелестік сайлау принциптері негізінде қалыптастырылған парламенттік қызмет құқықтық мемлекеттің белгісі болып табылады.[11]

Қазақстандағы құқықтық мемлекет құру жолында кейінгі уақытта тәуелсіз мемлекетіміздің барлық салаларын қамтитын көп заңдар, заңнамалық актілер, заңдық күші бар Президентік жарлықтар қабылданғаны туралы айтылған болатын. Еліміздің Конституциясында құқықтық мемлекет құру стратегиясы күн тәртібіне қойылғаны да белгілі. [12]

Пайдаланған әдебиттер:

1. ҚР-ң Конституциясы 1995 ж. 30 тамыз
2. ҚР Қылмыстық процесілік кодексі 04.07.2014 ж.
3. ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексі 31.10.2015 ж.
4. ҚР Әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы кодексі 05.07.2014 ж.
5. Өміржанов Е. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық.-Алматы: Жеті Жарғы, 2015.176б <http://ecat.tigu.kz/>
6. Сапарғалиев, Ғ., Ибраева, А.Мемлекет және құқық теориясы : Оқулық. . - 2-ші бас. - Астана: Фолиант, 2011. - 356 б. - (Кәсіптік білім). - ISBN 978-601-271-034-2.
7. Өміржанов, Е Мемлекет және құқық теориясы : Оқулық. . - Алматы: Жеті жарғы, 2015. - 176 б. - ISBN 978-601-288-100-4 <http://rmebrk.kz.>
8. Матузов, Н.И., Малько, А.В. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. - Алматы: АйСан-Пресс, 2013. - 583б. -ISBN 978-601-80304-3-7 <http://rmebrk.kz.>
9. Мұсатаев, С. Ш. Қазақстанның саяси ойы: оқу құралы / С. Ш. Мұсатаев. — Алматы : Казахский национальный университет им. аль-Фараби, 2014. — 290 с. — ISBN 978-601-04- 0733-6. — Текст : электронный // Электронно-библиотечная система IPR BOOKS : [сайт]. — URL:<http://www.iprbookshop.ru>
10. Мазарчук, Д. В. История политических и правовых учений: ответы на экзаменационные вопросы / Д. В. Мазарчук. — Минск : ТетраСистемс, Тетралит, 2014. — 128 с. — ISBN 978- 985-7067-91-6. — Текст : электронный // Электронно-библиотечная система IPR BOOKS : [сайт]. — URL: <http://www.iprbookshop.ru>
11. Антология мировой политической мысли: В 5 т. -Т. I: Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. Т. II: Зарубежная политическая мысль: XX в. Т. III: Политическая мысль в России: Вторая половина XIX – XX вв. Т.
12. Аль-Фараби. Афоризмы государственного деятеля // Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. – Алматы 2011г.

ӘОЖ 347.63

**КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ ОТБАСЫ ІШІНДЕГІ
ЗОРЛЫҚ ЗОМБЫЛЫҚТЫ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ**

**Пусурманова Амина ҚҚ-21-1 тобының студенті
Ғылыми жетекші: Курманалиева Нургуль Сайлаубековна,
«Мемлекеттік-құқықтық пәндер» кафедрасының оқушысы**

Андатпа Әлемнің кез келген мемлекетінің саяси немесе экономикалық даму деңгейі, географиялық орналасуы және мәдени ерекшеліктері кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықты жүзеге асыруға байланысты проблемалардың болмауының кепілі болып табылмайды. Үйдегі зорлық-зомбылық көшедегі балалардың үлесінің артуына әкеледі, өйткені олар өздерін қорғауға және ыңғайлы және қауіпсіз орын табуға тырысып, қолайсыз ортадан қашады. Ересектердің қамқорлығысыз балалар қылмыстық бизнеске, заңсыз алаяқтыққа,

денсаулыққа зиян келтіретін немесе өлімге әкелетін заттарды қолдануға тартылуы мүмкін.

Аннотация Уровень политического или экономического развития, географическое расположение и культурные особенности любого государства мира не являются гарантиями отсутствия проблем, связанных с осуществлением насилия над несовершеннолетними лицами. Домашнее насилие порождает увеличение доли беспризорных детей, т. к. они сбегают из неблагоприятной обстановки в попытке защитить себя и найти более комфортное и безопасное место. Без опеки со стороны взрослых дети могут быть вовлечены в криминальный бизнес, незаконные махинации, в употребление веществ, наносящих вред здоровью или приводящих к смерти.

Annatation The level of political or economic development, geographical location and cultural characteristics of any State in the world are not guarantees of the absence of problems associated with the implementation of violence against minors. Domestic violence generates an increase in the proportion of street children, because they escape from an unfavorable situation in an attempt to protect themselves and find a more comfortable and safe place. Without adult guardianship, children can be involved in criminal business, illegal frauds, in the use of substances harmful to health or leading to death.

Кілтті сөздер: криминологиялық ерекшеліктері / кәмелетке толмағандарға қарсы зорлық-зомбылық / отбасылық қылмыстар/ кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық / Жасырын қылмыс

Ключевые слова: криминологические особенности/ насильственные преступления против несовершеннолетних/ преступления в семье/ насилие в отношении несовершеннолетних/ латентная преступность.

Keywords: criminological features / violence against minors / family crimes / violence against minors / hidden crimes.

Кәмелетке толмағандарға қатысты отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық әрекеттерінің криминологиялық аспектілері.

Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымы берген ақпарат жыл сайын 34 жасқа дейінгі 15 мың бала өлтірілетінін көрсетеді. Жарияланған мәліметтер аз болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн, өйткені кейбір өлтірулер апат ретінде қате анықталуы мүмкін. Сонымен қатар, жиналған статистика бойынша әрбір 4-ші адамның балалық шағында физикалық зорлық-зомбылықты бастан өткергенін көрсетеді. Егер біз бұл мәселені мемлекет пен экономика тұрғысынан қарастыратын болсақ, жыл сайын отбасындағы кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылықтың салдарынан мемлекет 94 миллиард доллар жоғалтатынын атап өтуге болады. Бұл санға, егер балалар зардап шекпесе, өсіп, жұмысқа орналаспаса, еңбекке қабілетті азаматтардың салықтарынан мемлекеттің әлеуетті табысы; мүгедектік пен емделуге арналған жәрдемақылар, балалар үйлері үшін бюджет қаражаты және осыған ұқсас шығыстар кіреді

Отбасындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың ерекшелігі-зорлық-зомбылық құрбаны зорлық-зомбылық жасаған адамға байланған және тіпті тәуелді қарым-қатынаста болған кезде оны қорғайтын "Стокгольм синдромы" деп аталатын жиі дамиды жағдайлар. Бұл балалардағы моральдық құндылықтардың арасындағы айырмашылықтың болмауына, қалыптасқан психиканың соңына дейін және отбасындағы ересектердің беделіне толық сенуіне байланысты. Қылмыс жасаған 18

жасқа толмаған адамдар арасындағы сауалнама көрсеткендей, тұрмыстық зорлық-зомбылықты бастан кешіргендер 90% жағдайда бұл мінез-құлық қалыпты және тіпті балаларды тәрбиелеу жүйесінде міндетті деп санайды. Көптеген адамдар зорлық-зомбылық баланы мойынсұнудың жалғыз тәсілі деп мәлімдеді. Респонденттердің көпшілігі ата-аналардың оларға жасаған зорлық-зомбылығын, тіпті ауыр жарақат пен денсаулық пен өмірге қауіп төндірсе де ақтады.

Мұндай жағдайларда мемлекет пен құқықтық салаға көмектесуге тырысудың қиындығы-құқықтық тәртіп органдарына өтініш беру туралы шешімді кәмелетке толған туыстары немесе оның мүдделерін білдіре алатын баланың қамқоршысы, яғни заңды өкілі қабылдайды. Көбінесе мұндай өкіл кәмелетке толмаған баланың ата-анасының бірі болып табылады. Мұндай мәлімдемелердің жиі кездесетін жағдайы-бұрынғы жұбайы немесе бұрынғы әйелі жасаған балаға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты үндеу. Сонымен қатар, 28-бап бар. Куә айғақтарын беру міндетінен босату

1. Ешкім өзіне-өзі, жұбайына (зайыбына) және ауқымы осы Кодексте айқындалған өзінің жақын туыстарына қарсы айғақтар беруге міндетті емес, ол бойынша сотта жақын туысына, отбасына немесе өзіне-өзі қарсы куәландыру жүзеге асырылмауы мүмкін. Үйдегі зорлық-зомбылыққа байланысты қылмыстардың көпшілігі анықталмай қалады, сот талқылауы сатысына жетпейді немесе жәбірленуші өз өтінішін қайтарып алуына байланысты тоқтатылады. Мұндай жағдайлардың себептері көптеген фактілердің жиынтығы болып табылады, мысалы, сотта зорлық-зомбылықтың дәлелі ретінде әрекет ете алатын үшінші тұлғалардың болмауы, құқық бұзушы жәбірленушінің құқық қорғау органдарынан көмек сұрағанын білгенде, қайта ұрып-соғудан қорқу, дәлелден қорқу. тек жәбірленушінің сөзімен құрылған база байыпты қабылданбайды. Сондай-ақ, психиканың "жәбірленушіні айыптау" деп аталатын танымдық қателігі бар, ол зорлық-зомбылықтан зардап шеккен адам зорлық-зомбылық жасауға арандату үшін кінәлі деп санайды, бірақ бұл оның жауапкершілігі бола алмайды. Жоғарыда айтылғандардың бәрінен басқа, кәмелетке толмаған жәбірленушінің тергеу кезінде қалатын жері жоқ, яғни оған зиян келтірген адаммен бірге өмір сүруге тура келеді, бұл зорлық-зомбылықтың жаңа оқиғаларын тудыруы мүмкін, мүмкін бұрынғыдан да қатал.

Жүргізілген талдау негізінде отбасы шеңберінде кәмелетке толмағандарға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық проблемалары өте өзекті және аз пысықталған, өзіне көбірек назар аударуды және бірқатар іс-әрекеттерді талап етеді деп қорытынды жасауға болады.

Ата-аналардың балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа әсер ететін отбасылық факторларды зерттеу.

Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың себебі көбінесе осы отбасының отбасылық қатынастар жүйесінде жасырылады. Сондықтан жағымсыз салдардың алдын алу үшін бұл кемшіліктерді дәл және уақтылы анықтау өте маңызды. зерттеушілер келесі микрожүйелік факторларды анықтады:

1. Ата-аналардың ажырасуы: көбінесе отбасылық жанжалдарға байланысты туындайтын ата-аналардың ажырасуы балаға зиян тигізеді. Сонымен қатар, ажырасқаннан кейін ол ата-анасының бірімен өмір сүруге мәжбүр, ал қайта үйленген кезде өгей әкесі немесе өгей шешесі бар, ол әрдайым ауыртпалықсыз өтпейді және жанжал жағдайларын тудыруы мүмкін, оның салдары балаларға физикалық немесе

психологиялық зорлық-зомбылық әрекеттерін жүзеге асыру болуы мүмкін.оның ата-анасы жағынан да, өгей әкесі немесе өгей шешесі жағынан да.

2. Ата-аналардың алкогольге немесе есірткіге тәуелділігі.

3. Отбасы мүшелерінің саны: көп балалы отбасылардан шыққан балалар әр түрлі зорлық-зомбылыққа ұшырайды, өйткені көп балалы отбасыларда балалар көбінесе ата-аналардың назарынан айырылады, ал көп балалы отбасыларға байланысты тұрғын үй проблемалары көбінесе отбасында стресстік жағдайларды тудырады. Сондай-ақ, көп балалы отбасыларда аға-інілері мен апа-сіңлілері тарапынан балаларға отбасылық зорлық-зомбылық жағдайлары жиі кездеседі. Шетелдік және ирандық зерттеушілер де осындай қорытындыға келді.

4. Толық емес отбасылар. Бұл ата-анасының біреуі жоқ отбасылар. Көбінесе бұл жалғыз басты аналар, ажырасудың салдарынан немесе некеден тыс балаларды туғандықтан жалғыз қалған балаларды өздері тәрбиелейді. Мұндай толық емес отбасыларда балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайлары сирек емес, әсіресе егер анасы отбасының қамқоршысы болса. Ұзақ уақыт бойы ата-анасының біреуі немесе екеуі де жоқ отбасылар арасында балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайлары сирек емес.

5. Ата-аналар арасындағы қақтығыстар: отбасылық жанжалдар-балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың негізгі себептерінің бірі. Мұндай отбасыларда қақтығыстар тек ата — аналар деңгейінде ғана емес, сонымен қатар ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас деңгейінде де байқалады.

6. Отбасының әлеуметтік оқшаулануы, жоғарыда аталған басқа факторлармен қатар, жаман көзқарасқа әсер етеді зорлық-зомбылық балаларға қатысты. Зерттеулер көрсеткендей, әлеуметтік оқшауланған отбасылардағы балаларға қатысты зорлық-зомбылық деңгейі қарапайым отбасыларға қарағанда әлдеқайда жоғары. Бұған отбасылардың оқшаулануы және балалардың құқықтарын қорғау жүйелері мен институттарына қол жетімділігінің шектелуі ықпал етеді.

7. Отбасының экономикалық жағдайы: зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылықтың тағы бір факторы отбасының қолайсыз экономикалық жағдайлары, отбасының әлеуметтік жағдайы және ата-аналардың жұмыссыздығы болуы мүмкін.

8. Ата-аналардың білім деңгейі.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық: қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспект

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың төрт түрін ажырату жоспарлануда:

– Денсаулығына зиян келтірген және (немесе) тән ауруына ұшыратқан қасақана күш қолдану әрекеттері, дене күшін кез келген өзге де пайдалану (бас бостандығынан айыру, психикаға белсенді әсер ететін заттарды қолдануға мәжбүрлеу және басқалар), осындай күш қолдану әрекеттері, сондай-ақ жасына, ауруына, мүгедектігіне, материалдық тәуелділігіне байланысты не өзге де себеппен зардап шегушінің өзін зорлық-зомбылықтан қорғауға қабілетсіз адамның күтіміне, денсаулығына және жеке қауіпсіздігіне негізгі қажеттіліктерді қанағаттандырудан құқыққа қарсы қасақана бас тарту, , оның физикалық немесе психикалық денсаулығына зиян келтіру, физикалық ауырсыну, жеке басының ар-намысы мен қадір-қасиетіне, сондай-ақ психикалық, физикалық немесе жеке дамуына зиян келтіру.

– Психологиялық, яғни ар-намысын және (немесе) қадір-қасиетін қорлау немесе жала жабу, зардап шегушіге, оның жұбайына немесе оның туыстарына, бұрынғы туыстарына, жекжаттарына, таныстарына, Үй жануарларына қатысты

отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жасау қатерлерін айту арқылы қасақана кемсіту, жеке басты куәландыратын құжаттарды қудалау, алып қою, қылмыстар және (немесе) құқық бұзушылықтар жасауға, зардап шегушінің өміріне немесе денсаулығына қауіп төндіретін азғындық мінез-құлыққа немесе іс-әрекеттерге қорқыту не бопсалау арқылы, сондай-ақ психикалық немесе психологиялық тұтастықты бұзуға әкеп соғатын; зардап шегушінің не оның туыстарының мүлкін қасақана жою, бүлдіру немесе ұстап қалу болып табылады.

- Жыныстық, яғни жәбірленушінің жыныстық қолсұғылмаушылығына немесе жыныстық бостандығына қол сұғатын әрекет, оның ішінде күш, қорқыту немесе бопсалау арқылы жыныстық қатынастарға мәжбүрлеу, сондай-ақ отбасы мүшелеріне, оның ішінде кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы кез келген өзге де әрекеттер.

- Экономикалық, яғни, адамды тұрғын үйінен, тамағынан, киімінен, дәрілік препараттарынан, медициналық бұйымдарынан немесе бірінші кезекте қажетті өзге де заттарынан, мүлкінен, заңда көзделген құқығы бар ақша қаражатынан қасақана айыру, мүлікті қасақана жою немесе бүлдіру не мүліктік зиянның өзге де түрін келтіру; ортақ мүлікті иеленуге, пайдалануға тыйым салу немесе кедергілер жасау; асырауындағы еңбекке қабілетсіз адамдарды асыраудан бас тарту;; кәмелетке толмаған отбасы мүшесін, оның ішінде кәмелетке толмаған отбасы мүшесін ауыр және денсаулыққа зиянды еңбекке мәжбүрлеу, сондай-ақ зардап шеккен адам үшін теріс материалдық салдарлар туғызатын өзге де осындай әрекеттер

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық феноменімен тиімді күресу үшін бір қылмыстық заңнаманың жұмысы жеткіліксіз. Қоғамнан тұрмыстық зорлық-зомбылықты жою қажеттігі туралы мемлекеттік деңгейде насихат пен үгіт енгізу қажет; бұқаралық ақпарат құралдарында хабардар ету, білім беру мекемелері мен өндірістік кәсіпорындарда семинарлар мен сынып сағаттарын өткізу жолымен отбасылық зорлық-зомбылық белгілері анықталған жағдайда қайда жүгіну керектігі туралы азаматтарды ағарту қажет; сондай-ақ отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары үшін ғана емес, сондай-ақ отбасылық жанжалдаушылар үшін де оңалту бағдарламаларын енгізу және отбасы проблемаларының шеңберін және оларды шешу жолдарын анықтау арқылы жалпы отбасымен белсенді оңалту жұмысын жүргізу маңызды емес. Отбасындағы зорлық-зомбылық орын алған отбасымен тек психолог, әлеуметтік қызметкер, құқық қорғау органдарының қызметкері ғана жұмыс істемеуі керек, сонымен қатар тәлімгер тағайындау қажет — отбасына көмектесуге мүдделі кез-келген адам тәлімгер бола алады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Крохина Ю.А., Дударева Е. В., Рубцова А. Е. үйдегі зорлық-зомбылық туралы. - Новосибирск: Заңгер, 2015. — 309 Б.
2. Куянова А.В. отбасылық-тұрмыстық жанжалдардың, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және тұрмыстық негізде жасалатын қылмыстардың алдын алу // Әкімшілік құқық және процесс. — 9-шы басылым. — М.: Заңгер, 2015. — 731 Б.
3. Серебряков В.А., Сыров А.П. өмірді кешенді криминологиялық зерттеу мәселелері. Қылмысқа қарсы күрес мәселелері. — 33-ші басылым. — М.: Юрид. Лит, 2017. — 63 б.

ӘОЖ 657.1.02

ЗАҢДЫ ТҰЛҒАЛАРДЫ ҚАЙТА ҰЙЫМДАСТЫРУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАБИҒАТЫ.

**Бектибаева.Б, ҚҚ-20-3, 2-курс «Құқықтану»
Ғылыми жетекшісі: Р.Ш. Бектұрғанова, заң ғылымдарының
магистрі,аға оқытушы
Халықаралық Тараз инновациялық институты**

Аннотация.

Рассматриваются вопросы развития организации юридических лиц как гражданского права, формирования и комплексного развития, определения их места и роли в системе гражданских прав и свобод, а также анализа правоприменительной практики и потенциала развития.

Ключевые слова: коммерческие и некоммерческие организации, инвестиция, производственный кооператив.

Annotation

Intellectual property is methods unifying commodities, works or services of participants of civil circulation and results of intellectual creative activity. In other words, intellectual property is divided by two kinds: first is this work of art, creative or scientific lectures, now-how second - distinguishers of company or person are a trademark, logotype, motto.

Keywords: intellectual property, patent, copyrights.

Құқықтар мен міндеттердің иесі бола білу, азаматтық айналымда құқықтың дербес субъектісі ретінде қатысу, жеке тұлғаға, заңды тұлғаларға да тән. Азаматтық кодекстің 33-бабына сәйкес: «Меншік, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығындағы оқшау мүлкі бар және солмүліктен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге ие болып, оларды жүзеге асыра алатын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым заңды тұлға деп танылады. Заңды тұлғаның өз атауы жазылған мөрі болады».

Заң актілерінде көзделген жағдайларда белгілі бір қызмет түрін жүзеге асырушы заңды тұлғалар үшін басқа қызметпен айналысу мүмкіндігі болмауы немесе шектелуі мүмкін. Заңды тұлға тізбесі заң актілерінде белгіленетін жекелеген қызмет түрлерімен лицензия негізінде ғана айналыса алады. Заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі ол құрылған кезде пайда болады және оны тарату аяқталған кезде тоқтатылады. Айналысу үшін рұқсат алу қажет болатын қызмет саласында заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі осындай рұқсатты алған кезден бастап пайда болады және ол алып қойылған, қолданыс мерзімі өткен немесе Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен жарамсыз деп танылған кезде тоқтатылады.

Заңды тұлғалардың қазіргі таңдағы құқықтық жағдайының азаматтық-құқықтық мәртебесіне арналған зерттеуде төмендегідей тұжырымдар жасалынды: 1. Заңды тұлға азаматтық құқықтық негіздері субъектілердің экономикалық қызмет аясындағы мүддесін жүзеге асыруға заңдық негіз болып табылатын азаматтық құқықтық принциптер мен нормалардың жиынтығы болып табылады.[1]

Бірінші кезең, 1990-1993 жылдар аралығы. Бұл кезеңде Қазақстан Республикасында заңды тұлға экономикалық қызметтің бір түрі ретінде орныға бастады. Сонымен қатар, азаматтық құқықтық негіздерін қалыптастыруға бастау болып табылған заңдар жиынтығы қабылданды. Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасының қабылданып қызмет істеген уақыт аралығын қамтыды (1994 ж. – 1995 ж.). Бұл кезеңде заңды тұлға қызметтің бір нысаны-жеке шаруашылықпен қызмет азаматтық-құқықтық реттеу объектісіне айналады.

Заңды тұлға дамуының үшінші кезеңі, 1995 жылдан осы уақытқа дейінгі аралықты қамтиды. Бұл кезеңде 1995 ж. Қазақ елінің экономикалық азаматтық кодекс қабылданып, заңды тұлға ұйымдық-құқықтық нысандары туралы жеке-жеке заңнама қалыптастырылды. Қазақстан инвестиция тартудың тартымды аумағына айналды. Үлкен – үлкен бірлескен кәсіпорындар өмірге келіп, жұмыс істей бастады.

Адам құқықтары мен бостандықтары жүйесінде ұстаным ретінде экономикалық құқықтардың ішіндегі ең маңызды қатарына жатады. Өйткені, ол заңды тұлға құрылтайшысының мүддесін қанағаттандыруға бағытталған тетіктердің жиынтығы.

Кәсіпкерлік қызметпен айналысу құқығы, конституциялық деңгейдегі адам және азамат құқықтары мен бостандықтары жүйесінде, ерекше қызмет атқаратын өзіндік құрылымдық сипаты бар, субъективтік құқықтың көрініс болып табылады.

Заңды тұлға құқықтық мәртебесі, оның қоғамдағы атқаратын рөлін айқындайтын басты фактор болып табылады. Сондықтан да, заңды тұлға құқықтық мәртебесін белгілі дәрежеде азаматтық құқықтық нормативтер аясында қарастыруымыз қажет. Бұл заңды тұлғаның қоғамдағы рөлін атқаруымен қатар, оның қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етуші тетіктің бірі болып табылады.

Заңды тұлға негізінен белгілі бір ұйымдық-құқықтық нысандарға сүйенеді. Ұйымдық-құқықтық нысандарға Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес әр түрлі деңгейдегі коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар жатады. Заңды тұлға еркіндігін жүзеге асыратын ұйымдық-құқықтық нысандар: өндірістік кооператив, әр түрлі серіктестіктер түрінде жүзеге асыра алады.

Заңды тұлға еркіндігін шектеу азаматтық құқықты, адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге байланысты демократиялық талаптарды сақтау үшін, жеке тұлға мен заңды тұлғаның экономикалық қызметі аясындағы заңды тұлға бостандықтарына уақытша тыйым салу әдістері арқылы және басқа да нысандарда жүргізіледі.[2]

Заңды тұлға қызмет еркіндігі міндеттер де, жүктейді. Заңды тұлға саласындағы негізгі міндеттерге заңды тұлғаның азаматтық заңдарын сақтауға байланысты, заңды алым-салықты уақытында төлеу, қоршаған ортаны қорғауға байланысты міндеттер кіреді.

Заңды тұлға құқықтарын жүзеге асырушы субъектілердің міндеттері мен қатар жауапкершілігі ажырағысыз бірге жүреді. Жалпы заңды тұлға аясындағы жауапкершілік көп жағдайда өздеріне жүктелген міндеттерді орындамаудан немесе тиісінше талапқа сәйкес орындамаудан туындап жатады. Заңды тұлға қатынастарының субъектілері көп жағдайда, өздерінің борыштарына байланысты жауап береді. Заңды тұлға субъектілердің жауапкершілігі азаматтық құқықтық заңдарда немесе заңды тұлға қатынастарды реттейтін арнайы заңдарда тәртіптеліп жатады. Еліміздің азаматтық заңында тікелей заңды тұлғаға байланысты жауапкершілік белгіленбесе, оны біз жалпы адам және азаматтың міндеттерінен басқа да жауапкершіліктің негіздерін белгілейтін талаптардан көреміз. Сондықтан

да, заңды тұлға қызмет еркіндігінің субъектілерінің азаматтық құқықтық жауапкершілігі, жалпы азаматтық меншік қатынастарының т.б. заңдылық тәртібіне қарсы әрекеттерді бұзуда қолданылатын шаралардың жиынтығы деп қабылдағанмыз жөн.

Мақаланың нәтижелерін нақты қолдану туралы ұсыныстар:

1 Қазақстан Республикалық азаматтық заңдарында адам құқықтары мен бостандықтары қатарында нақты көрініс тапқаны мен, оның идеяларын іс жүзінде асудан алшақтап жатыр. Сондықтан, ресми органдар тарапынан Азаматтық құқықтың жоғарыда аталған заңды тұлғаның қазіргі таңдағы құқықтық жағдайына талқылау беру қажет. Мұнда заңды тұлға құруда адам құқықтары мен бостандықтары қатарынан орын тапқан норма екендігін көрсетілуі қажет.

2 Бүгінгі күні заңды тұлғалар мемлекеттік органдар алдында өз мүдделерін азаматтық құқық арқылы жүзеге асыруда. Заңды тұлғаның жеке меншік пен мемлекеттік нысаны құрылуына қарамастан заң алдында бірдей тең қорғалады. Бірақ жаңа құрылған өзін өзі танытпаған заңды тұлғалардың мүдделері нақты мемлекеттік органдардың алдында сырт қалып қойып отыр.

Заңды тұлға қызмет еркіндігі адам құқықтары мен бостандықтары қатарынан орын алған азаматтық құқықтық норма болғандықтан, оны жүзеге асыру мемлекет тарапынан арнайы органның қалыптасуын талап етеді. [3]

3 Бүгінгі күні заңды тұлға қызметін тексеруші мемлекеттік органдардың қатары өте үлкен. Осындай тексерулерді мемлекетте арнайы заң қабылданып тексеруді тек қызметіне күмән тудыратын заңды тұлғалар ғана . Бірақта заңды тұлға қызметімен айналысу құқығын пайдалануға ниет еткен тұлға нақты жүзеге асыру мүмкіндігі өте аз. Себебі жоғарыда аталған мемлекеттік органдардың тарапынан мақылдауын алу өте қиынға соғады. Тіпті ол өзінің қызметін ашқанмен де осы органдар кез келген уақытта қызметіне шек қоюға құқығы бар. Былайша айтқанда, адамның азаматтық құқығы жүзеге аспай отыр. Сондықтан, тексеруші органдардың қатарын азайтып, олардың құзыретін анықтайтын құжаттарға өзгерістер енгізу керек.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы, біріншіден, алға қойылған міндеттерді әдістемелік тұрғыдан зерттеумен, екіншіден, зерттеу объектісі мен пәнін талдау тәсілдері мен әдістерінің жиынтығы отандық саясаттану ғылымында алғаш рет анықталады. Аталмыш мақала барысында бұрын-соңды қорытылмаған ауқымды басылымдар жүйеленіп, ғылыми айналысқа енгізілді.

Мақала нәтижесінде қол жеткізілген теориялық тұжырымдар мен ұсыныстарды енгізу Қазақстан Республикасында заңды тұлғаның қазіргі таңдағы қызмет еркіндігін жүзеге асыруға байланысты проблемаларды шешуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Басин Ю.Г. Юридические лица по гражданскому законодательству РК: Понятие и общая характеристика. Алматы: ВШП Әділет, 2005.

2. Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі жеделдетілген шаралардың 2005-2007 жылдарға арналған бағдарламасы: // Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік: Нормативтік актілер жиынтығы. – Алматы: Юрист, 2006.

3.Гражданское право. Часть первая: Учебник /Под ред.А.Г.Калпина, А.И.Масляева. – М.: Юрист, 2014.

ӘОЖ 342.8

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕ ҚАЗАҚСТАНДА СӨЗ БОСТАНДЫҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ САҚТАЛУЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Рәпілбек Аяулы

Ғылыми жетекшісі: Қадырқұлов Асқар

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстанда бүгінгі таңда өзекті болып тұрған азаматтардың таңдауы бойынша еркін сөйлеу, ойлау, әрекет ету бостандығын жүзеге асыру мәселелері қарастырылған.

В данной статье рассматриваются проблемы реализации свободы слова, свободы мыслей, действий, выбора граждан, которые являются актуальными на сегодняшний день в Казахстане.

This article discusses the problems of implementing freedom of speech, freedom of thought, action, choice of citizens, which are relevant today in Kazakhstan.

Түйін сөздер: адам құқығы, сөз бостандығы, конституциялық құқық, жала жабу, қорлау.

Ключевые слова: права человека, свобода слова, конституционное право, клевета, оскорбление.

Key words: human rights, freedom of speech, constitutional law, slander, insult.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 20 бабына сәйкес, «сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады. Әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар» делінген [1]. Бұл маңызы бар сөздер мені таң қалдырды: расында да бәрі солай ма? Өйткені, бұл деген – Қазақстанда әркім өз ойын еркін, қысылмай, айтылған сөзге өкінбей айтуға құқылы. Ешқандай шектеусіз және тыйымсыз өз жоспарларыңызды жүзеге асыра отырып, өз идеяларыңызды алға жылжытуға болады деп түсінеміз.

Осы тақырып бойынша бірнеше көптеген мақалалар жарияланған, авторлар бұл мәселелерінің егжей-тегжейі мен көптеген аспектілерін талдап, себептерін көрсеткен. Қазір елімізде сөз бостандығына қатысты мәселе жоқ деп жазсақ, өтірік айтқан боламыз. Қиындықтар бар, бұл мәселені халық қана емес, мемлекеттің өзі де жасап отыр.

Жоғарыда айтылғандай, халықтың да кінәсі бар және бұл конструктивті емес, ешқандай объективтіліктен ада, саяси мәселелер мен заң мен мемлекет өкілдерінің мәлімдемелерінен көрінеді. Сондай-ақ, жеке тұлғаларға балағат сөздерді орынсыз қолдану, бүгінде ғаламторда және оның кеңістігінен тыс жерлерде, сонымен қатар аяғында осы әрекеттер қандай салдарға кейін апаратын, айыппұл және басқа түріндегі жазаны қолданатынының ескеру қажет.

Сонымен бірге бұл кейбіреулердің сол сөз бостандығының «артына жасырынып», басқалардың жеке құқығына нұқсан келтіретін, жеке бостандығына қол сұғатын, өмірлік ұстанымдары мен қағидаларына тіл тигізетін сөздер айтуға болмайды. Өйткені, адамның осыған байланысты заңды құқықтарымен қатар, сөздердің әрқашан әртүрлі моральдық-адами сезімдеріне ықпал ететінің де ұмытпауымыз қажет. Осыған мысал ретінде ешкімді бей-жай қалдырмайтын, қызу пікірталастарға, ұзақ дауларға, қарама-қарсы қайшылықтарға ұласатын, кемсітетін діни, нәсілшіл, ұлтшыл тақырыптарды келтіруге болады. Мұндай жағдайда адамдарға сабырлы, жұмсақтық танытып, мәдени сөзді таңдауға кеңес беріледі, дегенмен елімізде сөз бостандығына рұқсат берілген. Көп жағдайда сөз бостандығы жүзеге асырып жатқанда, адамдар саяси дұрыс сөз тіркестерін қолданбайды және оны ескермейді.

Алайда, көршілес Еуропа, тіпті одан әрі алыс Америка елдерінде қазіргі кезде өз ойын ашық, айтылған сөздерді астарсыз, қос мағынасыз, желідегі анонимді адамның қабығына тығылмай жеткізуге, өз елінің мәселелері туралы айтуға, мәселені шешу туралы өз идеяларын ұсынуға дағдыланған, ал бізде бәрі, өкінішке орай, басқаша [2]. Біздің елде заң бойынша адам құқықтары көрсетілген, бірақ сол заңдарды шығаратын және оның жүзеге асыруын қамтамасыз ететін лауазымды тұлғалардыңөзі бұзуға барады.

Соңғы уақытқа дейін Қазақстанның Қылмыстық кодексінде жергілікті және халықаралық құқық қорғаушылар үнемі сынға алған екі бап болды – жала жабу және қорлау. Көптеген жылдар бойы сарапшылар мемлекеттік органдарды бұл баптарды қылмыссыздандыруды, сөз үшін қылмыстық қудалауды жоюды талап етіп келген [3].

2020 жылдың мамыр айында жала жабу туралы бап Қылмыстық кодекстен Әкімшілік бұзушылық кодексіне ауыстырылды. Қорлау бұрынғысынша қылмыстық құқық бұзушылық болып табылады (ҚР ҚК 131-бабы) [4].

Бұл қаншалықты қисынды, сот қандай әрекетті қорлау деп таниды және осы бап бойынша айыпталушыға қандай жаза қауіп төндіретінін білуді жөн көрдік.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне берілген түсініктемелерден «Қорлау – басқа адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін әдепсіз түрде көрсетілген қорлау» деген түсінік берілген.

Бұл жерде маңызды мәселе – сөздердің әдепсіз (әдепке сай келмейтін) формасы.

Сот айыпталушының шын мәнінде қорлайтын сөздер мен сөз тіркестерін қолданған-пайдаланбағанын әлеуметтік нормалар мен моральге сүйене отырып бағалайды. Бұл мәселеде жәбірленушінің бағалауына сенуге болмайды, өйткені барлық адамдардың өзін-өзі бағалауы әртүрлі және тіпті ең зиянсыз сөздер біреуге зиян тигізуі мүмкін.

Сонымен қатар, адамның теріс баға беруі шындыққа сәйкес келе ме, жоқ па маңызды емес. Бұл қорлауды жаладан ажыратады. Яғни, сөздердің мәні рас болуы мүмкін, бірақ оны жеткізу нысаны әдепсіз. Жаман адамды жаман деуге ешкім тыйым салмайды. Бірақ оны балағат сөзбен атағаныңыз үшін ол сотқа бере алады.

Қылмыстық кодекске берілген түсініктемелерде айтылғандай, «дұрыс, әдепті түрде білдірілген нақты түрде айтылған сыни ескертулер, белгілі бір адам туралы теріс пікір айту, оның жағымсыз қасиеттерін айту, оның мінезіндегі кемшіліктерге назар аудару, қорлау болып табылмайды».

Мен қорлау туралы бапты қылмыстан айыру керек екеніне сенімдімін. Біз бұл туралы көптен бері айтып келеміз, жақында парламент депутаттары бұл мәселені тағы да талқылады, бірақ, өкінішке орай, көпшілік үзілді-кесілді бас тартты. Жағдай мынадай, соңғы кездері 131-бап бойынша істер көбейіп, олар жиі мессенджердегі хабарламаларға байланысты болып кетті. Біреу жалпы чатта бірдеңе жазды – болды басталды дау. Ренжіген дереу сотқа жүгініп, жазалауды талап етеді. Ал мұндай құқықбұзушылықты кісі өлтіру, зорлау, ұрлық сияқты қылмыстармен бір қатарыға қою біртүрлі, себебі қорлау үлкен қоғамдық қауіп төндірмейді.

Заң ғылымдарының докторы Н.Хавронюк Қазақстан Қылмыстық кодексінің баптарын талдай отырып, «Жала мен қорлау үшін қылмыстық жауапкершілік әлі де жиі заңды дәстүр болып табылады. Дегенмен, ол бірте-бірте жойылып жатыр».[5]

Мысалы, Эстонияда, Израильде, Украинада, Францияда мұндай мақалалар жоқ.

Қытайдың Қылмыстық кодексінде қорлау мен жала жабуды біріктіретін 246-бап бар: «Ауырлататын мән-жайлар бойынша басқа адамға зорлық-зомбылық немесе басқа әдістерді қолдана отырып, оны көпшілік алдында балағаттау немесе қорлау, не басқа адамға жала жабу мақсатында фактілерді бұрмалау». Бұл үшін жаза – 3 жылға дейін бас бостандығынан айыру, қысқа мерзімді қамауға алу, қадағалау немесе саяси құқықтарынан (сайлау және сайлану, көпшілік алдында сөз сөйлеу, жариялау, жиналыстарға қатысу, іссапарға шығу, мемлекеттік органдарда лауазымдарды атқару, мемлекеттік органдарда және мемлекеттік компанияларда басшылық қызметтерді атқару құқығынан) айыру қарастырылған.

Қорытындылай келе атқым келеді, жала мен қорлау сөзі, тіпті әрекет емес. Жазбаша немесе ауызша түрде сөзді таратуға, ойды жеткізуге байланысты барлық нәрсе сөйлеу және сөз бостандығына қатысты. Сын болса да, пікір білдіру, ақпарат тарату, баға беру, ойынды айту мүмкіндігі үшін халықаралық стандарттар бойынша қылмыстық жауапкершілік болмауы керек. Бұл артық. Олай болса адамдар мүлдем бірдеңе айтуға қорқады, оның не аяғы неге әкелетінін диктаторлық билік режимдегі мемлекеттерде көруге болды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30.08.1995 ж.
2. Абдукаримова З.Т. Проблемы совершенствования нормативного регулирования вопросов реализации конституционного права граждан на свободу слова в РК. Астана, 2010 г. <https://articlekz.com/article/7519>
3. Русакова В. В Казахстане существует уголовная статья за оскорбления. Как она работает? Сайт “Masa media”, 2020 г. <https://www.masa.media/ru/site/azastanda-orlaua-atysty-ylmysty-bap-bar-ol-ay-kezde-oldanylady>
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 03.07.2014 ж.
5. Хавронюк Н. Уголовная ответственность за клевету и оскорбления. А.-2019 г.

ӘОЖ 342.8

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мадыхан Мөлдір

Ғылыми жетекшісі: Қадырқұлов Аскар

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Аннотация

Бұл мақалада сайлау құқығы туралы, сонымен қатар мемлекеттік билік органдарын демократиялық сайлау арқылы тағайындаудың тиімді жолдары жайлы жазылған.

В данной статье рассматривается избирательное право, а также эффективные способы назначения органов государственной власти посредством демократических выборов.

This article discusses the right to vote, as well as effective ways to appoint public authorities through democratic elections.

Түйін сөздер: сайлау құқығы, демократиялық сайлау, сайлау жүйесі.

Ключевые слова: избирательное право, демократические выборы, избирательная система.

Key words: suffrage, democratic elections, electoral system.

Сайлау сайланбалы мемлекеттік лауазымдарға адам таңдау науқыны азаматтардың саясатпен мемлекеттік басқаруға атсалысуының ең көлемді әрі нақты нысаны болып табылады.

Сайлау құқығының қағидалары сайлау кезіндегі халықтың ерік білдіруінің шынайылығын көрсететін және жүзеге асыруға кепілдік беретін талаптар. Бұл қағидаларды бұзу керісінше сайлаудың заңсыздығына, сәйкесінше сайланған өкілдік органның заңсыздығына әкеледі.

Сайлау құқығының әмбебап қағидаларына – жалпыға бірдейлік, теңдік, төте және жасырын дауыс беру қағидалары жатқызылады. Сайлау құқығының материалдық қағидалары, сайлаудың еріктілігінде көрініс табады. Сайлау құқығының іс жүргізу қағидалары – сайлаудың ұдайылығында.

Мемлекеттің саяси жүйесіндегі маңызды буыны – ол сайлау. Оның сипаты өкіметінің сайланбалы органдары құрамына әсер ететіні сөзсіз.

Демократиялық мемлекеттің маңызды белгісі оның азаматтарының лауазымды адамдар мен мемлекеттік билік органдарын, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауға еркін дауыс беру арқылы қатысу болып табылады. Мысалыға, Ресей Федерациясы Конституциясының 3 бабына сәйкес, референдум мен еркін сайлаулар халық билігінің жоғарғы көрінісі болып табылады делінген. Ал Эстония Республикасы Конституцияның 56 бабында бұл елдегі жоғары мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларын халықтың өзі дауыс беру арқылы тағайындайды деп жазылған.

Көптеген басты елдерінде мемлекеттік органдардың басшыларын тағайындау сайлау жолымен, референдум жолымен жүзеге асыратыны анық. Ал бұл дегеніміз, демократиялық қағидаларының тікелей көрінісі.

Демократиялық сайлау негізгі саяси құқықтық институт. Демократия, саяси сайлау процесіне, яғни азаматтар үшін заңмен белгіленген мерзім ішінде олардың мүдделерін білдіруге ғана емес, сайлаушы азаматтармен бекітілген деңгейде дербес даму саясатын жүргізуге ниетті әртүрлі тұлғалар, партиялар арасынан таңдауды мүмкін деп қарастыратын және заңды негізінде таңдау мүмкіндігін қамтамасыз ететін процестен тыс іске асырыла алмайды.

Демократиялық сайлаулар кезеңді болуы тиіс жағдайларға тоқталып кетсек. Демократиялық елдер президентті мәңгілікке сайламайды. Сайланбалы тұлға халық алдында есепті үнемі беріп тұрады (жоспарлы және жоспардан тыс кездесулерді өткізу арқылы).

Демократиялық сайлауларда өкілді, яғни ел халқының көпшілік ересек бөлігін қамтуы тиіс.

Демократиялық сайлаулар түпкілікті болып табылады. Сайлау аяқталғанда сайланбаған қатысушылар (кандидаттар) сайлаушылардың шешімін қабылдауы тиіс. Егер билеуші партия жеңілсе, ол билікті бейбіт жолмен береді. Сайланбағандар енді оппозицияны білдіреді, олар қоғамдық өмірге белсенді араласады.

Бәсең сайлау құқығы, көбінесе Қазақстан Республикасы азаматтарының Қазақстан Республикасының мәслихатының депутаты болып сайлану құқығында көрініс табады.

Конституциямен және сайлау заңнамасымен дауыс беру құқығын иеленетін тұлға сайлаушы болып табылады. Сайлаушылар ретінде Қазақстан Республикасында тек қана мемлекеттің азаматтары ғана табылады.

Сайлаушылар немесе аумақтық бірлік сайлаушыларының жиынтығы (сайлау корпусы) деп аталады, соңғы уақытта берілген терминнің синонимі ретінде (электорат) термині жиі қолданылады. Сайлау корпусы келесідей болып бөлінеді: заңдық сайлау корпусы – тізімге енгізілген сайлаушылар жиынтығы, деректік сайлау корпусы – дауыс беретін беретін сайлаушылардың жиынтығы, нақты сайлау корпусы – тіркелген және кейбір себептерге байланысты тіркелмеген барлық сайлаушылардың жиынтығы.

Қазіргі кезде сайлауда негізі екі сайлау жүйесі қолданылады. Біріншісі, пропорционалдық (тепе-теңдік) сайлау жүйесінің негізгі ұстанымы парламенттегі депутаттық орындар партиялар ұсынған кандидаттардың тізіміне парламенттік сайлауларда берген дауыстардың санына қарай бөлінеді. Екінші, яғни мажоритарлық жүйеден айырмашылығы сайлаушылар жеке кандидатқа емес, ұжымдық партия тізімдеріне дауыс береді, белгілі бір тізімге берілген барлық дауыс қосылады, соның негізінде жалпы қорытынды анықталады. Пропорционалдық сайлау жүйесі Аустрияда, Бельгияда, Грекияда, Италияда, Норвегияда, Финляндияда, Швейцарияда және тағы басқа да елдерде қабылданған.

Мажоритарлық деп дауыс беру нәтижелерін берілген дауыстың көпшілікті принципімен анықтайтын сайлау жүйесін айтады. Бұл жағдайда сайлаулар, әдетте, бірмандатты округ бойынша өткізіледі және көпшілік дауыс алған кандидат жеңген деп саналады.

Мажоритарлық сайлау жүйесінің екі түрі бар, олар абсолютті дауыс көпшілігі және салыстырмалы дауыс көпшілігі дауыс беруге қатысқан 50%+1 дауысты жинаған кандидат абсолютті көпшілік дауыспен сайланды деп саналады. Егер кандидаттардың бірде бірі дауыстардың талап етілген санын жинай алмаған жағдайда сайлаудың екінші кезеңі өткізіледі.

Еліміздегі сайлауды әзірлеумен өткізуді ұйымдастыратын мемлекеттік органдар, сайлау комиссиялары болып табылады. Олардың біртұтас жүйесін мыналар құрайды:

- Республикалық орталық сайлау комиссиясы,
- Аумақтық сайлау комиссиялары,
- Округтік сайлау комиссиялары (бұл комиссияларды кезінде қысқартып тастаған еді, енді биылғы жылдан бастап қайтадан енгізілетін болды),
- Учаскелік сайлау комиссиялары.

Қазақстан Конституциясының 33-бабы 3-тармағына сәйкес сот іс-әрекетке қабілетсіз деп танылған, сондай-ақ сот үкімі бойынша ашық және демократиялық сайлау процесін қамтамасыз ететіндей соңғы өзгерістер 2021 жылы енгізілген болатын. Жалпы «Сайлау туралы» Конституциялық Заңға өзгертулер мен толықтырулар енгізу жөніндегі заң жобасы Парламентте үш оқылымнан кейін барып қабылданады. Енді биылғы жылы Әділет министрлігін конституциялық заң жобасының жергілікті өкілді органдарда әртүрлі партиялардың өкілдігін қамтамасыз ететін сайлаудағы пропорционалдылық жүйедегі сайлауды махоритарлық жүйеде өткізілуі қажеттіліктерінің неғұрлым толық қанағаттандыратын аумақтық дамытуды көздейтінін алға тарта отырып сайлауға өзгерістерді енгізуді жоспарлап отыр.

Бұл өзгерістерді Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың өзі қолдап отыр, себебі демократиялық принциптердің жүзеге асырылуына өзінің оң әсерін береді деп күтілуде.

2021 жылдың 25 шілдесінен бастап ауыл әкімдерін ашық төте сайлау арқылы әр ауылдың тұрғындарының өзі сайлай бастады, енді ары қарай қала, аудан, облыс әкімдерін де сайлау арқылы қызметіне тағайындау үрдісі кеңінен таратылмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30.08.1995 ж.
2. Қазақстан Республикасының «Сайлау туралы» Заңы, 28.09.1995 ж.
3. <https://ult.kz/post/tokaev-el-ushin-saylaudyn-ashyk-adil-otkeni-manyzdy>
4. <https://strategy2050.kz/news/auyl-kimderin-saylau-alay-tip-zhatyr/>
5. <https://www.election.gov.kz/kaz/news/acts/index.php?ID=6527>

ӘОЖ 343.35

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Құдайберген Аяулым

Ғылыми жетекші: Қадырқұлов Асқар

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Аннотация

Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық туралы, сонымен қатар мемлекеттік қызметкерлерінің өз өкілеттіктерін теріс пайдалануы, пара алуының салдары және жемқорлықтың алдын алу туралы жазылған.

В данной статье речь идет о коррупции, а также о злоупотреблении властью государственными служащими, о последствиях взяточничества и предупреждении коррупции.

This article deals with corruption, as well as the abuse of power by civil servants, the consequences of bribery and the prevention of corruption.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік қызмет, жемқорлықтың алдын алу.

Ключевые слова: коррупция, государственная служба, предупреждение коррупции.

Key words: corruption, public service, prevention of corruption.

Мемлекеттің дамуына бармақ басты, бұрынғы өткен ата-бабаларымыз да дөп басып «тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген. Олардың әділдік пен турашылдықты ту еткендігін ғасыр қайраткерлері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би және тағы да басқа біртуар билер мен шешендердің өмірі дәлел болатындығын біз тарихтан жақсы білеміз.

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңында мемлекеттік міндеттерді атқаратын адамдардың, сондай-ақ соларға теңестірілген адамдардың лауазымдық өкілеттігін және соған байланысты мүмкіндіктерін пайдалана отырып не мүліктік пайда алу үшін олардың өз өкілеттіктерін өзгеше пайдалануы, жеке өзі немесе делдалдар арқылы заңда көзделмеген мүліктік игіліктер мен артықшылықтар алуы, сол сияқты бұл адамдарға жеке және заңды тұлғалардың аталған игіліктер мен артықшылықтарды құқыққа қарсы беруі арқылы оларды сатып алуы сыбайлас жемқорлық деп ұғынылады [1].

Ал «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңында мемлекеттік органдардың, ұжымдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының басшылары өз өкілеттігінің шегінде өздерінің кадр, бақылау, заңгерлік және өзге де қызметтерін тарта отырып, заң талаптарының орындалуын қамтамасыз етуге міндетті деп көрестілген [2]. Мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлық қылмыстар және осы тұрғыдағы құқық бұзушылықтармен айналысуының негізгі себептері мыналар болып табылады: мемлекеттік қызметшілердің құқықтық білім дәрежесінің төмен болуы; құқық бұзушылыққа немқұрайды қарайтын, қызметтік тәртібі төмен кейбір мемлекеттік органдар; кейбір мемлекеттік қызметшілердің мемлекет мүддесін емес, өзінің жеке басының жайын күйттеуі; кейбір мемлекеттік орган басшыларының сыбайлас жемқорлық қылмысқа қарсы заң талаптарын орындау жөніндегі жұмысының мардымсыздығы. Әрине, сыбайлас жемқорлық сылып тастайтын сыртқы жара емес, бұл тамырын тереңге жайған, өзге сау органдарын шырмап, тыныс-тіршілігін тарылтатын, сөйтіп олардың толыққанды қызмет етуіне қатер төндіретін қауіпті кесел.

Мемлекеттік қызметте пара беру мен сыбайластықты қандай жағдайда да өздері үшін пайдалы немесе зияны жоқ құбылыс ретінде қарастырады. Мысалы: Мемлекеттік орган аурухана салу немесе оны жөндеуден өткізуге келісімшарт жасасады. Шарт жасасу кезінде жеке мемлекеттік қызметкер шартты онымен «сенімдік қарым-қатынасқа» түскен кәсіпорын өкілдеріне ұсыну үшін олардан пара алады. Бірақ та бірде бір фирма параға кеткен шығындар есебінен өзіне залал келтіре отырып жұмыс жасамайды. Сондықтан «рұқсат» алған мұндай фирма жұмыстың және қолданатын материалдардың сапасын төмендетеді, оған қоса олардың құнын көтеріп жібереді. Соңында тек қоғам зардап шегеді.

Сыбайлас жемқорлық мемлекеттік қызметтегі тұлғалар тарапынан жасалады. Сыбайлас жемқорлықтың құрамдас бөліктерінің бірі мүдделер қақтығысы болып табылады, оның мысалы атқарушы органның басшысы қолданыстағы нормалар мен тыйымдарды айналып өтіп, жақын туысын өз бағынысына орналастыратын жағдай болуы мүмкін. Өмір көрсеткендей, қызмет өкілеттігін теріс пайдалану, билікті не қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану, пара алу, пара беру, паракорлыққа делдал болу, қызметтік жалғандық жасау, көрінеу жалған сөз жеткізу, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе ысырап ету, көрінеу жалған жауап беру, сарапшының жалған қорытындысы немесе қате аудару, жалған жауап беруге немесе жауап беруден жалтаруға, жалған қорытынды беруге не қате аударуға сатып алу, лауазымды адамдардың сот үкімін, сот шешімін немесе өзге де сот актісін орындамау, осындай қылмыстардың барлығы жемқорлық сыбайластық байланыстарды пайдалану арқылы жасалады. Мұндай іс мүдделер қайшылығы ретінде бағаланады, яғни, мемлекеттік қызметшінің жеке мүдделері мен оның қызметтік өкілеттіктері арасындағы қайшылық мемлекеттік қызметшінің өздерінің қызметтік өкілеттіктерін тиісті деңгейде орындамауына әкеліп соғуы мүмкін.

Сыбайлас жемқорлықтың қоғамға тек зиянын тигізіп қоймай, сонымен бірге оң нәтижеге жеткізбейтінін естен шығармауымыз қажет! Өйткені сыбайлас жемқорлық тәсімінде параны көбірек беруші ғана жеңіске жетеді. Бір қорқыныштысы – сыбайлас жемқорлықпен айналысу сол тұлға мен оның жақындарының сана-сезіміне залал келтіріп, дүниетанымдарын бұзады. Қазіргі заманғы әлемде сыбайлас жемқорлықпен күресуді күшейту жұмысы үздіксіз жүргізілуде және әрдайым жетілдірілу үстінде. Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудың пайдакүнемдік ниеті материалдық, мүліктік сипаттағы пайда мен артықшылықтарды алудан ғана емес, сонымен қатар қызметі бойынша жоғарылау, бастыққа жағыну және т.б. түріндегі өзге де жеке мүдделіліктен байқалады.

Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев жемқорлықтың ұлттық қауіпсіздік пен мемлекеттің болашағына нұқсан келтіретінін ашық жеткізіп айтты. Сондықтан, оның тамырына балта шауып, түбегейлі жою қажет. Бұл дертпен бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарып, бірлесіп күресуге шақырды. Мемлекетте оған қажеттінің бәрі бар екенін атап өтті. Қасым-Жомарт Тоқаев биліктің жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жоспарының жеті негізгі шарасын атап өтті

Бірінші – азаматтардың құқығын қорғау. Мен Конституцияға сәйкес ұлтына, дініне, мүлік жағдайына қарамастан барлық азаматтар тең деген ережені басшылыққа аламын. Ешкім де заңнан биік емес. Қол астындағы қызметкерлердің жемқорлыққа қатысы болса, орталықта да, өңірлерде де бірінші басшылар тікелей жауап береді. Сондықтан, кешенді алдын алу шараларын қолға алу қажет

Екінші шара ретінде мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының конструктивті әріптестігін атап, жемқорлықпен күресте күштік шаралар аздық ететінін айтты.

Үшінші шара – қоғамдық бақылауды күшейту.

Төртінші шара – бюджеттік саясаттың ашықтығы.

Бесінші кезекте жемқорлыққа қарсы саясатта өңірлердің рөлін күшейту қажеттігін атап өтті.

Алтыншы міндет – мемлекеттік қызмет көрсету ісіндегі үдемелі цифрландыру.

Жетінші міндет – мемлекеттік сатып алу жүйелерін жетілдіріп, бизнеске әкімшілік қысымды төмендету [3].

Қазақстанда экономиканы жандандыру және ауқымды әлеуметтік түрлендіру жағдайында мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған заманауи әлеуметтік-экономикалық саясатымен тығыз байланысқан бүтіндей стратегияның қажеттілігіне анық көз жеткізілді.

Осыған байланысты 2014 жылдың 26 желтоқсанында Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа стратегиясы бекітілді [4].

Стратегияның мақсаты мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тиімділігін арттыру және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа кез-келген жемқорлықтың туындауына «нөлдік» төзімділік таныту атмосферасын құру жолын қолдану арқылы барлық қоғамды тарту, сондай-ақ Қазақстанда сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету болып табылады.

Біздің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа орын жоқ. Қоғамның барлық күш-жігерін біріктіріп, осы дерттің одан әрі ушықпауы үшін оны тоқтатудың барлық амалдарын қолдану арқылы ғана бұл құбылысқа тиімді түрде қарсы тұруға болады. Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күресу барлық Қазақстан Республикасы азаматтарының азаматтық борышы деп білу керек.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жүргізуші кадрлардың біліктілігінің жеткіліксіздігі, сондықтан олардың жұмысын жетілдіру, ішкі сатқындардан тазарту – ең алдыңғы міндеттердің бірі. Бұл мәселені шешу үшін: жемқорлыққа қарсы ведомстволық бағдарламалар қабылдау керек. Әр ведомствоға өздерінің ерекшеліктеріне сай, сыбайлас жемқорлық қылмыстар құрылымы және жемқорлыққа қарсы күресті жүзеге асыру тәсілдері бар. Олардың әрқайсысына сырттан мамандарды тарту арқылы ерекше бағдарламалар жасау керек. Ведомстволық сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаларды әрбір үш-бес жылда жаңартып отыруды тәжірибеге енгізу қажет. Осы салаға алуан түрлі сыбайлас жемқорлықты жұқтырған мемлекеттік экономикалық және әлеуметтік бағдарламаларға ревизия жасау да жатады.

Басқа елдердегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы табысты бағдарламаларды зерттеп, игеріп, үлгісін тарату. Әлемде Дания, Финляндия, Швеция, Жаңа Зеландия, Канада, Нидерланды, Норвегия, Швейцария, Австралия, Сингапур, Люксембург, Ирландия, Германия, Ұлыбритания, Израиль, АҚШ, Австрия, Исландия, Жапонияда сыбайлас жемқорлық әрекеттері көп болмайды. Себебі билік жемқорлыққа қарсы саясатты табысты жүргізіп отыр. Қытай заңы бойынша парақорлық жасаған адам өлім жазасына кесіледі. ОАР-да сыбайлас жемқорлықты азайту үшін заңдардың көмегімен Үкіметті Парламент алдында есеп беруге міндеттеген. Олар шенеуніктер мен депутаттарға табыстары және басқа да салық төлейтін мүліктері жөнінде декларация тапсыру және мемлекеттік жүйенің ашықтығын қамтамасыз ететін қадамдарды қабылдау арқылы біршама жетістікке жетті. 1995 жылы Ұлыбританияда Нолан Комиссиясы жемқорлықтың алдын алатын 7 қағиданы жариялады. Олар:

1. Риясыздық. Лауазымды қызметкерлер қоғамдық мүддені жоғары ескере отырып, бір шешімге келеді.

2. Сатылмастық. Лауазымды қызметкерлердің өздерін басқа бір адамдарға не ұйымдарға қаржылық тәуелсіздікке қоймағаны дұрыс.

3. Әділдік. Жоғары қызметке тағайындау, келісім шарт жасау, марапаттау мәселелері бойынша шешім қабылдағанда лауазымды қызметкерлер үміткердің кәсіби қабілеттерін, іскерлігін ескеруі тиіс.

4. Есептілік. Лауазымды қызметкерлер қоғамның алдында өздерінің істеген ісі, қабылдаған шешімдері бойынша есеп беріп отыруы керек.

5. Ашықтық. Лауазымды қызметкерлердің шешімдері мен істері қоғамға ашық болуы тиіс. Әр шешім дәйектеліп отыруға міндетті.

6. Арды, абыройды сақтаушылық. Лауазымды қызметкерлер өздерінің мүдделері туралы ашық айтып, егер де осы мүдделері олардың істеген жұмысына қайшылық келтірсе, қоғамның пайдасына әкелетін шешімге келуге тиісті.

7. Басшылық. Лауазымды қызметкерлер осы аталған қағидаларды қолдана отырып, басшылықты орындап, өзінің дұрыс істерімен, мінез-құлқымен үлгі көрсетіп отыруға міндетті. Егерде бізде де осындай құқықтық нормалар енгізілсе, жемқорлық анағұрлым азаятын еді.

Аймақтардың, ірі кәсіпорындардың, салалардың, билік тармақтарының шешімдерін және олардың өкілдерінің әрекеттерін бір-бірімен салыстырып отыру, сыбайлас жемқорлық деңгейінің көрсеткіштерін бұқаралық ақпарат құралдарында тұрақты жариялау және пайдалану;

Халықаралық ынтымақтастық. Егер ұлттық сыбайлас жемқорлық нақты бір елдегі жалпы проблемалардың пайда болуына себеп болса, халықаралық өзара әрекеттен туындаған сыбайлас жемқорлық осы өзара әрекеттердің толық жетілмегеніне байланысты. Сондықтан өзара әрекет ету тетігін жетілдіруге бағытталған күш қолдану қажет. Сонымен қатар сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жемісті нәтиже беру үшін мынадай ұсыныстар ескерілуі тиіс [5].

Мұның бәрі елімізде құқықтық мемлекеттің іс жүзінде орнауына, заңның үстемдігіне, әр адамның қауіпсіз өмір сүруіне, қоғамдық тәртіптің нығаюына, әлеуметтік ахуалдың жақсаруына, ең бастысы ұлттың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және тұрақты дамуға жеткізеді. Сондай-ақ, сыбайлас жемқорлықпен пәрменді күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттыру керектігінің маңызы зор. Халық өздерінің құқықтарын, өздеріне қарсы қандай да бір құқыққа қайшы іс-әрекет жасалған жағдайда қандай іс-қимыл қолдану керектігінің нақты жолдарын толық білулері қажет. Әсіресе, жастардың осы тұрғыда сауатты болуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы, 18.11.2015 ж.
2. Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңы, 23.11.2015 ж.
3. https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings/kazakhstan-prezidenti-kasym-zhomart-tokaevtyn-toragalagyymen-sybailas-zhemkorlykka-karsy-is-kimyl-maseleleri-zhoninde-kenes-otti.
4. Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы.
5. Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы материалдар. А., 2015 ж.

ӘОЖ 342.413

ҚАЗІРГІ ТАҢДА МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ МӘСЕЛЕСІ

Сагимбеков Арнур

Ғылыми жетекшісі: Кадыркулов Аскар

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Аннотация

Бұл мақалада біз қазіргі Қазақстандағы тіл саясатын талдап, оның әрі қарай даму перспективаларын анықтауға тырыстық. Мақаланың тақырыбы қазіргі кезеңдегі Қазақстан мемлекетінің тіл саясаты болып табылады. Зерттеу тақырыбы – бұл процестің себептері, динамикасы және салдары.

В данной статье проводится анализ языковой политики в современном Казахстане и определяются перспективы ее дальнейшего развития. Тема статьи – государственная языковая политика Казахстана на современном этапе. Предметом исследования являются причины, динамика и последствия этого процесса.

This article analyzes the language policy in modern Kazakhstan and determines the prospects for its further development. The topic of the article is the state language policy of Kazakhstan at the present stage. The subject of the study is the causes, dynamics and consequences of this process.

Түйін сөздер: мемлекеттік тіл, тіл саясаты, қазақ тілі.

Ключевые слова: государственный язык, языковая политика, казахский язык.

Key words: state language, language policy, Kazakh language.

Қазақстан Республикасында тілдік қатынастарды реттеу елдің болашағы үшін зор маңызы бар аса маңызды мәселе болып табылады. Тарихи зерттеудің пәні мемлекеттің ішкі саяси кешенінің құрамдас бөліктері болды: Қазақстан егемендік алғаннан кейінгі тілдік ахуалдың күрделенуіне байланысты ұлттық, білім беру, діни, ақпараттық, тілдік саясат. Олардың әрқайсысын зерттеу белгілі бір саладағы әлеуметтік қатынастарды реттеу мәселелерін тереңірек талдауға мүмкіндік береді. Тіл саясатын зерттеудің дербес объектісі ретінде анықтау тілдік қатынастарды реттеудің ерекшеліктерін ашып қана қоймай, сонымен бірге мемлекеттің саяси жүйесі туралы тұтас көзқарасты қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл жағдай заманауи зерттеулер тақырыбын өте өзекті етеді.

Қазіргі Қазақстан ұлттық бірліктің бірегей үлгісін жасай отырып, өркендеу мен прогресс жолымен ілгерілеп келеді. Оны дамытудың басты біріктіруші идеяларының бірі мемлекеттік тілді қалыптастыру идеясы болып табылады, оның аса маңызды факторы мемлекеттік тілдің мәртебесін нығайту болып табылады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Қазақстан халқына арналған жолдауында «Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналатын кезең келеді деп есептеймін. Бірақ мұндай дәрежеге жету үшін бәріміз даңғаза жасамай, жұмыла жұмыс жүргізуіміз керек» деп, қазақ тілін дамытуға қатысты өз ойымен бөлісті. Мұны тек жекелеген азаматтар тобына емес, ұлтына қарамай тұтас Қазақстан халқына бағытталған сөз деп қабылдаған жөн. Тәуелсіздік жылдары мемлекеттік тілдің әлеуетін арттыруға арналған бірқатар маңызды істер атқарылғанымен, әлі күнге шешімін күткен

мәселелер баршылық. Бұл орыс тілінің бүгінгі күнге дейін ұлтаралық, қоғамдық қатынас тілі ретіндегі рөлін сақтап келе жатқанына байланысты айтылып жүрген сын-пікірлерге қатысты.

Осылайша, зерттеу тақырыбының маңыздылығы, ең алдымен, қазіргі мемлекеттерде билікті жүзеге асыру құралдарының бірі ретінде тіл саясатының негіздерін зерттеудің маңыздылығын мойындайтындығында. Зерттеудің маңыздылығы Қазақстандағы тілдік реформаның күрделі процесін оның саяси аспектісінде жан-жақты талдау қажеттілігімен де негізделген. Мұндай талдау Қазақстан Республикасының саяси жүйесін жалпы зерделеу үшін негізді қамтамасыз етеді.

Тіл саласындағы қазіргі жағдайға байланысты елімізде әртүрлі пікірлер бар. Кейбір азаматтар елдің көпұлтты құрамын ескере отырып, толерантты саясатты одан әрі жалғастыру қажеттігін алға тартады. Тағы бір топ елде деколонизация саясатының жоқтығын сынға алып, мемлекеттік тілдің әлеуетін арттыру үшін түбегейлі қадамдар жасаудың қажеті жоқ екенін атап өтті. Мемлекеттік тіл мәселесі – мемлекеттік мәні бар, біз бен сіздің басты проблема [1]. Осы орайда мемлекеттік тілді дамыту, оның қолдану аясын одан әрі кеңейту және мәртебесін көтеру мәселесін барлық жерде кеңінен қолға алып, тікелей ұйымдастыру іс-шараларын жүргізу қажеттігін тұрақты күн тәртібіне қою керек. Қазақ тілін оқыту әдістемесі туралы сөз болғанда бұл проблеманың ішінен басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту мәселесін жеке бөліп қарастырмаса болмайды. Өйткені, қазіргі таңдағы көп жұмыс істеліп, жан жақты қарастырылып отырған проблема – орыс тіл аудиториясында қазақ тілін оқыту проблемасы. Сонымен қатар, бұл мәселе тілдік коммуникацияның тікелей зерттеу объектісі бола келіп, қазіргі кезеңде өзекті мәселе болып отырған қазақша сөйлеуге үйретудің тиімді жолдарын табуға көмектеседі.

Біздің республика – егемен мемлекет. Тіл мәселесі – республиканың тәуелсіз мемлекет ретіндегі дербестігі мәселесі. Біз Қазақстанда өмір сүріп жатырмыз, сондықтан да біздің еліміздің ұлттық саясатының базалық элементтерінің бірі қазақ мәдени өзегін мақсатты дамыту болғанын және солай болып қала беретінін айқын түсінуге тиіспіз.

Тарихқа шолу жасасақ, 1991 жылдан бастап, тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан қазақ тілін мемлекеттік тіл деп жариялады. 1995 жылғы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясында 7-бапта көзделгендей: "Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тілі – қазақ тілі" делінген [2].

Алайда қазіргі таңда Қазақстан халқының мемлекеттік тілді меңгеру көрсеткіші бойынша өңірлер арасында бірыңғайлық жоқ. Бұл тиісті өңірдің географиялық орналасу ерекшелігі мен тұрғындардың этникалық құрамына байланысты.

Коммуникативтік функцияларды орындау көлемі бойынша Қазақстанда басым тілдер арасында келесі жағдай қалыптасты:

- қазақ тілі – 20-25%,
- орыс тілі – 75-80%,
- қалған тілдер – 5%-дан аспайды.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында республикада Қазақстан халықтарының барлық тілдерін, әсіресе мемлекеттік тілдерді дамытуға бағытталған тіл саясаты жүргізіле бастады. Мемлекеттік тілді дамыту және енгізу жөніндегі уәкілетті орган – Мәдениет және ақпарат министрлігінің Тіл комитеті құрылды. Республикада тіл

саясатын жүзеге асыруға бағытталған іс-шаралар өткізілді: бюджеттен қомақты қаражат бөлінді.

«Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және талдамалы зерттеулерге» сүйенсек қазақ тілін меңгерген респонденттердің ең көп саны Қызылорда (97,9%), Атырау (94,7%) облыстары мен Шымкент қаласының (91,9%) тұрғындары. Қазақ тілін Қостанай облысында (24,9%), Батыс Қазақстан облысында (26,3%) және «Ақмола облысында (42,7%) меңгерген. Бұл тиісті өңірлерде тіл саясатын жандандыру қажеттігін білдіреді [3].

Мамандардың пікірінше, 1989 жылдан 1997 жылға дейінгі кезеңді қамтыған тіл саясатының келесі кезеңі жаңа саяси жүйенің шынайылығына жауап беретін жаңа заңнамалық базаны құрумен сипатталады. 1989 жылы "Қазақ КСР тілдері туралы" Заң қабылданды, ол қазақ қоғамындағы қазақ тілінің екінші кезектегі жалпы үрдісін бұза алмады [4]. Орыс тілі бұрынғысынша басым болды, ал қоғамдық өмірдің мемлекеттік органдар сияқты салаларында, сондай-ақ көлікте, армияда, медицинада ол талап етілмеген болып шықты.

Республика егемендік алғаннан бері жағдай өзгеруде. Ұлттық тарихқа, мәдениетке, салт-дәстүрлерге және ана тіліне деген қызығушылық артуда. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында белгілі бір реваншистік көңіл-күй қайтымсыз салдарға әкеп соқтыруы мүмкін еді, сондықтан республика халқының көп этностық құрамын ескеретін осындай тіл саясатын әзірлеу және жүзеге асыру қажет болды. Қысқа мерзімде қазақ тілінің мәртебесін мемлекеттік тіл деңгейіне дейін көтеруге ықпал еткен, бұл ретте мемлекеттік тілді және елдің басқа да тілдерін білмеу себептері бойынша кемсітушілікке жол бермейтін нормативтік құжаттар әзірленді. Бірінші кезекте сөз 1995 жылғы ҚР Конституциясы, сондай-ақ 1997 жылғы "Қазақстан Республикасындағы тіл туралы" ҚР Заңы және тәуелсіз Қазақстанның ұлттық тіл саясатының негізін құрайтын басқа да бірқатар заңнамалық құжаттар туралы болып отыр [5]. Бұл заңнамалық база жалпы қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі және орыс тілінің ресми тіл ретіндегі мәртебесін арттырады, яғни. қазақстандықтардың қоғамдық өмірінің барлық салаларына қазақ тілін енгізуге күрт көшу мүмкіндігі берілмейді. Мұндай саясат Тәуелсіздік алғаннан кейінгі республикадағы нақты жағдайдан туындады – қоғамдық өмірдің барлық саласында орыс тілі басым болды, сондықтан тілдік жағдайды өзгерту үшін уақыт қажет болды.

Қазақстан Республикасының қазіргі заңнамасында орыс тілінің ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретіндегі мәртебесін айқындайтын бірыңғай норма жоқ – бұл еш жерде түсіндірілмеген. Бұл жоғарыда аталған кеңес Заңын қолданудан туындайтын норма. Бұл норма Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясында да қамтылған, онда қазақ тілі республикадағы мемлекеттік тіл болып айқындалған, ал орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі мәртебесін алған.

Бұл норма әдетте заңмен белгіленбейді-азаматтардың өздері бір-бірімен қай тілде сөйлейтінін анықтай алады. Көптеген елдерде мұндай тіл-бұл мемлекеттің азаматтары білуі керек мемлекеттік тіл.

Және де, осы уақытқа дейін азаматтардың фамилияларын дұрыс жазу жоқ. Кейде бірдей фамилияны жазудың ондаған нұсқалары бар. Жүз жыл бұрын хатшы құлақпен жазғандай, отыз жылдық тәуелсіздіктен кейін де қалды. Мен мысалдар келтірмеймін – оған дәлел өз төлқұжаттарыңызды ашып, "қазақ" деген фамилияларыңыздың барлық гаммасын көресіз!

Қазақстан Республикасы Конституциясының 7-бабының 2-тармағында орыс тілі ресми тіл болып табылмайды, мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі

басқару органдарында тек ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады деп көзделгенін атап өткен жөн [2]. Осыны ескере отырып, Қазақстанда орыс тілі ресми тіл де, ұлтаралық қатынас тілі де болып табылмайды – оның мәртебесі жоқ деген қорытынды жасауға болады.

Сонымен қатар, заң шығарушылық парадокс Конституцияда қазақ тілі мәртебесі бар, бірақ бұл жөнінде заң жоқ. Сондықтан екі негізгі тілдің жұмысын анықтап, нақтылайтын уақыт келді. Бірақ бұл қазақ халқының санасына, мүдделеріне, азаматтардың көңіл-күйіне қарсы болады.

Бірінші кезектегі міндет:

Қазақстан азаматтарының мемлекеттік тілді меңгеруі мемлекет үшін бірінші кезектегі міндет болып қалатынына сенімдімін. Өкінішке орай, әлі күнге дейін мемлекеттік тілді білуге міндетті лауазымды тұлғалардың тізбесін бекіту туралы көрсетілген «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» ҚР Заңының 23-бабы орындалмай отыр. Мемлекеттік қызметшілердің өздері мемлекеттік тілде сөйлемейтінін және сөйлемейтінін ащы сезіммен айтуға тура келеді. Сонымен қатар, тәуелсіздіктің 30 жылдық тарихында өз тілін білмейтін адамдар аз болды. Мемлекеттік тілде оқытатын мектептердегі барлық пәндер 12 жыл бойы қазақ тілінде оқытылуы тиіс екенін түсінетін кез келді.

Ана тілі оны үйрену қажеттілігі туындағанша дамымайды. Қазір қазақ халқының саны артты, сондықтан мемлекеттік тілге деген қажеттілікті күшейту қажет. Бұл үшін алғышарттар жасау керек деп санаймын. Мысалы, жұмысқа орналасудағы басты талап мемлекеттік тілді білу болуы тиіс. Әрине, бұл өте танымал шара емес, бірақ сонымен бірге мойындау керек: түбегейлі нақты шешімдерсіз нәтиже болмайды.

Тіл – кез келген ұлттың басты өлшемі. Тіл бар болса, ұлтымыз, еліміз, жеріміз бар деп айта аламыз. Ең алдымен бізге, қазақтарға тіл керек, оны түсінетін кез келді.

Егерде, қазір қабылданып жатқан шаралар, сондай-ақ іске асырылып жатқан мемлекеттік бағдарламалар 2030 жылға қарай ресми құжаттаманың 100%-ына, телехабарлар және радиобағдарлардың 90%-ына, оқу бағдарламаларының осындай санының мемлекеттік тілде өтуіне ықпал етуге тиіс. Осылайша, 2030 жылға қарай қазақ тілі үстем тілге айналады – деп қазіргі қазақ елі толық сенеміз.

Осыған байланысты өзге ұлт өкілдерінің қазақ тілін белсенді үйренуі өзекті болып отыр. Айта кету керек, жоғары сынып оқушылары, колледждер, жоғарғы оқу орны студенттері арасында мемлекеттік тілді меңгеруге ниет бар. Өз кезегінде, мемлекет тілді меңгеру үшін барлық жағдайды жасауда. Айта кету керек, қазақ тілін дәріптеу, кейбіреулер айтқандай, қонақжай қазақ жерін мекендеген түрлі этникалық топтарды иеліктен шығаруға себеп емес. Керісінше, Мемлекеттік тіл бүкіл ұлтты ұйыстыратын басты құндылыққа, егемен мемлекетті құру үшін берік іргетасқа, халықты бүкіл ел бойынша топтастыруға негіз болатын кері үрдіс байқалады [6].

Сонымен қатар, мемлекеттік тілді жаппай меңгерумен қатар, ұлттық мақтаныш сезіміне негізделген қазақ патриотизмінің рөлі мен маңызы артып келеді. Патриотизм азаматтардың саяси мәдениетінен көрініс тауып, күш, халық бірлігі мен мемлекет тұтастығының қайнар көзіне айналатыны белгілі. Мемлекеттік тілді білу – патриоттық парыз екенін түсіну керек, оны көптеген отандастар да түсінеді, бірақ орындағысы келмейді.

Түйін, Қазақстан – федерация емес, біртұтас мемлекет. Мемлекеттік тіл бір болуға тиіс. Басқа тілдерді қорғаймыз деп, мемлекеттік тілді кемсітуге болмайды.

Сондықтан заңдарды өзгертіп, қазақ тіліне оның бірден-бір және нақтылы қызмет ететін мемлекеттік тіл ретіндегі нақты мәртебесін қайтарып беру керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және талдамалы зерттеулер.-А. 2020 ж.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 ж.
3. <https://legalacts.egov.kz/>
4. "Қазақ КСР тілдері туралы" Заңы, 22 қыркүйек 1989 ж.
5. "Мемлекеттік тілде құжаттар дайындауды жүзеге асыратын мемлекеттік әкімшілік қызметшілерді көтермелеу туралы" Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 2001 жылғы 21 қыркүйектегі №117 өкімі.
6. Хасанулы Б. Развитие государственного и других языков – фактор демократизации Республики Казахстан.//Вестник ПГУ. Сер. Социологические науки.-2011.-№ 1.-С.166-176.

ӘОЖ 328

**ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ ПАРЛАМЕНТ ЖӘНЕ
ПАРЛАМЕНТАРИЗМНІҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ДАМУЫ**

**Халықаралық Тараз Инновациялық Институты
«Заң» факультеті**

«Азаматтық және қылмыстық құқық» кафедрасы

Ғылыми жетекшісі: заң ғылымдарының магистрі Датеева А.М.

1 курс студенті: Таттыбаева Ж.А.

Аңдатпа. Парламентаризм — әлемдегі қазіргі саяси процестің маңызды элементтерінің бірі. Демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудың маңызды шарты - тиімді парламенттік қызмет.

Аннотация. Парламентаризм представляет собой один из наиболее важных элементов современного политического процесса в Республике Казахстан. Неотъемлемым условием построения демократического, правового и социального государства является эффективная парламентская деятельность.

Abstract. Parliamentarism is one of the most important elements of the modern political process in the world. An indispensable condition for building a democratic, legal and social state is effective parliamentary activity.

Кілтті сөздер: мемлекет, парламент, парламентаризм, конституция. Ключевые слова: государство, парламент, парламентаризм, конституция. Key words: state, parliament, parliamentarism, constitution.

«Парламент» деген сөз француздың «parler» — «сөйлеу» деген сөзінен шығып, соның өзімен-ақ парламенттік қызметтің басты ерекшелігін білдіріп тұр: парламент тек заңдарды қабылдайтын өкілдікті орган емес, ол сонымен бірге халықтың қалауын ескере отырып, талқылаулар мен пікір талас арқылы мемлекеттің,

ұлттың мүддесіне сәйкес келетін саясатты белгілеп, соның негізінде заңдардың күрделі архитектурасын анықтап, заңнамалар жүйесін жария түрде түзетін демократиялық институт. Парламент демократиялық жүйесі қалыптасқан елдерде тек мемлекеттік биліктің бір тармағы ғана емес, сонымен бірге аса іргелі де перспективалық жоспарларды жүзеге асыратын, елдің үдемелі дамуының әлуатті құралы. Демократиялық мемлекеттердің саяси өмірінде, ондағы сан салалы қоғамдық процестерде парламенттердің ерекше роль атқаратыны белгілі.

Демократия жолына бұрын түскен елдердің онды тәжірибесі көрсетіп отырғандай парламент елдің үдемелі, тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етеді, сол арқылы адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың және өркениетке лайықты өмір сүруінің кепілі мен негізін қалайды. Осы себептен бұл демократиялық институттың маңызы мен қажеттілігі айрықша. Оған қоғамның әлеуметтік-экономикалық күрделі организмінің құқық пен заңдылық арнасында қалыптасып қызмет жасауы мен дамуының бүкіл қозғалысын заңдар арқылы бағыттау, реттеудің тарихи миссиясы жүктелген. Қазіргі қоғамда парламенттің маңызы зор, ол әр түрлі саяси күштердің мүддесін көрсетеді және келісімге, компромисске келуді іздейтін жол болып табылады. Парламент қазір әлем елдерінің басым көпшілігінде бар. Кейбір елдерде басқаша аталады: Ресейде Мемлекеттік Дума, АҚШ-та Конгресс, Сирияда Ұлттық кеңес, Исландияда Альтинг, Моңғолияда Ұлы хурал, т.с.с.[1].

Шетелдердің конституцияларын құқықтық-салыстырма тәсілімен талдай отырып, белгілі бір өзіне тән ерекшелік сипаттарына қарамай, бәрінде де парламент мемлекеттік биліктің жоғары өкілеттік органы болатынын көреміз. Сондай-ақ Парламенттің, сайып келгенде, заң шығарушылық қызметіне, мемлекеттік бюджетті қабылдауда, мемлекет басшыларын және одан да басқа мемлекеттік билік органдарын құруда, сол сияқты заңдарды орындау барысы жайлы үкіметті бақылауда шексіз құқыққа ие болатыны анықталды. Мысал ретінде АҚШ Конституциясын алайық. Оның 1-бабына көз жүгіртсек, АҚШ-тың конституция заңдарына байланысты барлық заңдық өкілеттік сенат пен палаталар өкілдерінен тұратын Құрама Штаттары Конгресіне берілетініне куә боламыз. Сол сияқты Жапония Конституциясының 41-бабында да: “Мемлекеттік биліктің жоғары органы және мемлекеттің бірден-бір заң шығарушы органы Парламент болып табылады”, - деп жазылған. Эстония Республикасы Конституциясында заң шығарушылық билігі Мемлекеттік жиналысқа тиесілі(59-бап) екені жазылған. Осы Конституцияның 65-бабында Мемлекеттік жиналысқа негізгі өкілеттік құқық бекітіліп, осыған орай Мемлекеттік жиналыс; заңдарды қабылдайды; Президентті сайлайды: Премьер-министрге немесе министрлерге сенімсіздік жайлы шешім қабылдайды; мемлекеттік бюджетті қабылдап, оның орындалуы жайлы есепті бекітеді: Президенттің ұсынысымен Мемлекеттік сот төрағасын, Эстония банкі кеңесінің төрағасын, мемлекеттік бақылаушыны, әділет канцлерін, Қорғаныс күштерінің қолбасшысын немесе Бас қолбасшысын тағайындайды, сондай-ақ елдің Конституциясына сәйкес, Мемлекеттік өмірдің басқа да мәселелерін шешеді[2].

Қазіргі таңдағы шет елдердегі парламенттік қызметтің ұйымдасуы. Франция Парламентінің Ұлттық жиналысы өзінің төрағасын өзінің өкілеттілігінің барлық мерзіміне сайлайды. Парламент төрағасы мемлекетте ресми түрдегі төртінші адам болып саналады (Республика Президенті, Премьер-министрі, Парламенттің жоғарғы палатасы – Сенатының төрағасынан кейінгі). Ол палаталар қызметінде үлкенде нақты рөлге ие. Жарыс сөздерді дайындап және ұйымдастырады, пікір-таласты

басқарады, регламенттің сақталуын қадағалайды, тәртіпті қамтамасыз етеді; отырысты кез келген кезде үзуге, тоқтатуға құқықты (бірде бір депутат төрағадан рұқсат алмай сөйлеуге құқығы жоқ); Ұлттық жиналыстың дұрыс жұмыс істеуіне жауап береді. Ол сондай-ақ Ұлттық жиналыстың Бюро отырысына төрағалық етеді. Оған Конституциялық кеңестің тоғыз мүшесінің үшеуін тағайындау құқы берілген. Ол бұл Кеңеске не ол, не бұл заң, не келісім конституцияға дұрыс келмейді деп тапса, онда қалаған кезінде өтінішпен баруға құқылы. Сенат төрағасы әр 3 жылда, Сенат жаңартылғаннан кейін қайта сайланады, әр Ұлттық жиналыс төрағасы иеленген құқықтарды иеленіп, пайдаланады. АҚШ Конгресі өкілдері палатасының спикері – Конгрестің бірден-бір өте беделді қайраткері. Бұл орынға кандидатураны палатадағы ең көп фракция ұсынады және палата отырысында бекітіледі. Палата спикері палата жұмысына төрағалық жасайды, ең көп фракцияны басқарады, заң жобаларын қарау тәртібін белгілейді, қабылданған заң жобаларын комитеттерге жібереді, реттік мәселелердің бәріне соңғы шешім шығарады. Оған палата мүшелеріне сөз беру не сөз бермеу құқығы берілген. Конгрестегі оның ықпалымен, салмағымен санаса отырып елдің Президенті, кабинет мүшелері спикермен іскерлік байланыс жасайды және саяси мәселелер жайлы оны хабардар етіп отырады. Спикердің рөлі әсіресе әкімшілікпен қарым-қатынаста, егер президент басқа партияға тиісті болып, ал өкілдер палатасын басқа партия бақылайтын кезеңде күшейе түседі. Сенат төрағасы болып АҚШ-та президент саналады. Вице-президент сенат төрағалығы міндетін оқтын-оқтын атқаратындықтан, көпшіліктен тұратын фракция ұсынысымен Сенат өз қатарындағы көпті көрген, құрметті қайраткердің бірін уақытша төраға етіп сайлайды. Ол өзіне бұл фракцияны қабылдап алып, Сенат қуаттаған заң жобаларына қол қояды. Әрине, Сенат төрағасының қызметі мен өкілеттік аумағы өкілдер палатасының спикері қызметі мен өкілеттік аумағына қарағанда маңыздылығы жағынан кемшін жатады[3].

Бұл мәселелердің ішіндегі саяси және құқықтық практикалық тұрғыдан маңыздысы әрі күрделісі — парламенттік басқару пошымының парламентаризм түсінігімен ара қатынасы. Өткен тарихқа шолу жасасақ, парламенттің өмірге келуі парламентаризм институтының қалыптасуына негіз болды. Жалпы алғанда, парламентаризм – парламенттің өкілетті және заңшығарушы орган ретіндегі басым рөлін мойындайтын мемлекеттік билік жүйесі. Парламентаризм парламентсіз өмір сүре алмайды, ал парламент парламентаризм элементтерінсіз өмір сүре алады. Кеңестік парламенттер дәуірінде осылай болды. Парламентаризм элементтері ең алдымен биліктерді бөлу, өкілдік және заңдылық болып табылады. Мұндай Парламенттің болуы халықтық егемендікке арқау болып, демократия туралы сөз қозғауға мүмкіндік береді[4].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Америка Құрама Штаттарының Конституциясы. 1787 жылғы №1 Конституциялық заңы. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnstUS.htm>
2. Эстония Республикасы Конституциясы. 1992 жылғы № 59 Конституциялық заңы. <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/>
3. Эстония Республикасы Конституциясы. 1992 жылғы № 65 Конституциялық заңы. <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/>

4. Жапония Конституциясы. 1947 жылғы № 41 Конституциялық заңы.
<https://legalns.com/>

ӘӨЖ 347

ҚР-ДАҒЫ КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ҚОРҒАЛУЫ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТ ТАРАПЫНАН БЕРІЛЕТІН ҚОЛДАУЛАР.

Атабек Арнат

Ғылыми жетекшісі: Ильясова Индира Сәмединовна.,
Халықаралық Тараз инновациялық институты,
Желтоқсан 69 «Б»

Аңдатпа. Бұл мақалада кәсіпкерлердің құқықтарының қаншалықты деңгейде қорғалып жатқандығы баяндалады.

Кілтті сөздер. Кәсіпкер, құқық, мемлекет, заң, кәсіпкерлік қызмет, тұлға.

Аннотация. В данной статье описывается уровень защиты прав предпринимателей.

Ключевые слова. Предприниматель, право, государство, право, предпринимательская деятельность, лицо.

Abstract. This article describes the level of protection of the rights of entrepreneurs.

Key words. Entrepreneur, law, state, law, entrepreneurial activity, person.

КәсіпкерлікКәсіпкерлік азаматтық-құқықтық реттеу объектісі болып табылады. Азаматтық құқықтың нормалары кәсіпкерлік саласында пайда болатын құқықтық қарым-қатынасты ғана реттемейді, онда кәсіпкерлердің құқығы мен заңды мүддесін сыбайлас-жемқорлықтан қорғауға бағытталған бірқатар нормалар бар.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі жадталған жүйе құратын заң болып табылады, ол мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастың барлық ауқымын реттейтін құқықтық негіз болып қызмет етеді, нарықтық экономика жағдайында дамиды.

Азаматтық заңнамамен реттелетін қатынас саласында кәсіпкерлер заңмен тыйым салынғаннан басқа кез-келген іс-әрекет жасауға құқылы. Кәсіпкерлердің құқығы мен заңды мүдделерін қорғау – бұл құқыққа қол сұқпауды қамтамасыз етуге, бұзған жағдайда және бұзу салдарын жойған кезде оны жүзеге асыруға, жандандыруға бағытталған заңмен қарастырылған іс-шаралар жүйесі. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 9-бабы құқықты қорғайтын органдарды, қорғау құралдарын (тәсілдерін) және қорғау тәртібін белгілейді – сот, арбитраж немесе аралық сот.

Кәсіпкерге Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 2-бабымен танысу қажет, онда азаматтық кодекстің негізгі қағидаларының біреуі бекітілген – кім болса да жеке істерге араласпауы.

Бұл қағиданың мағнасының бірі – билік және басқару органдарына кәсіпкерлер өз мүлкіне қалай билік жүргізіп, өз пайдасын бөліп, кірісін пайдаланып жүргеніне ықпал жасауға тыйым салынуы.

Осы қағидаға сәйкес сондай-ақ ешкімнің рұқсатын, келісімін алу, ақпарат беру қажет емес, егер осыған ұқсас талаптар тікелей заңмен бекітілмесе.

Біріншіден, кәсіпкерлік түсініктің мағынасын түсіну қажет.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 10-бабы келесідей анықтама береді: «Кәсіпкерлік – ол меншік формасына қарамастан, тауарларға (жұмыстар, қызмет көрсету) сұранымды қанағатандыру арқылы таза табыс алуға бағытталған, жеке меншікке (жеке кәсіпкерлік) немесе мемлекеттік кәсіпорынды шаруашылық жүргізу (мемлекеттік кәсіпкерлік) құқығына негізделген азаматтардың және заңды тұлғалардың бастамалы қызметі. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан, тәуекелмен және мүліктік жауапкершілікпен жүзеге асырылады».

Кәсіпкерлік қызмет анықтамасынан шаруашылық қызмет келесі қажетті белгілермен сипатталады:

а) нарықта өнім, қызмет көрсету, жұмыстар өндіру және сату арқылы кіріс (пайда) алуға бағытталған;

б) бастама болып табылады, яғни кәсіпкердің тек өз ықтияры бойынша оның мүддесіне сәйкес және оның өз қарауы бойынша жүзеге асырылуы мүмкін. Небір жетекші органның немесе тұлғалардың бұйрығы немесе тікелей нұсқауы бойынша іс-әрекетті жүзеге асыруды кәсіпкерлік деп есептеуге болмайды;

в) кәсіпкердің толық мүліктік дербестігі базасында жүзеге асырылады. Кәсіпкер мүліктік базаның меншігі болып табылады, ол кәсіпкерлік барысында болуы мүмкін мүліктік шығын мен шығыстың толық қаупін көтереді;

г) кәсіпкер азаматтық айналымда өз атынан сөйлейді.

Екіншіден, кәсіпкер Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 10-бабының 3-тармағын зерттеуі керек, онда кәсіпкерлерді қорғау және қолдау тәсілдері қаралады:

1) кәсіпкерлік қызметті, қызметтің лицензияланатын түрлерінен басқа, ешкімнің рұқсатын алмай-ақ жүзеге асыру мүмкіншілігі.

Конституцияның 10-бабы Қазақстан Республикасының әр азаматының, арнайы рұқсат талап етілетін қызмет түрлерінен басқа (лицензия), ешбір шектеусіз және рұқсатсыз кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқығын бекітеді. Кәсіпкерлік қызметті лицензиялаудың негізгі міндеті не өз-өзінен немесе оны ойдағыдай емес жағдайда жүзеге асырған кезде мемлекеттік немесе азаматтар мүддесін бұзуы мүмкін түрлерін шектеу болып табылады.

Кәсіпкерлікті лицензиялауға заңнамалық негіз болып «Лицензиялау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 17 сәуірдегі Заңы қызмет атқарады. Лицензияны беру шарттары бұзылған жағдайда ол заңсыз деп мойындалуы мүмкін. Лицензияны мерзімінен бұрын тоқтату, кері қайтарып алу, оның іс-әрекетін тоқтата тұру немесе оны заңсыз деп мойындау заңнамалық актілермен бұлтартпай белгіленген және сыбайлас-жемқорлыққа жол бермеу үшін оған қатаң сәйкес болуға тиіс.

2) кәсіпкерліктің барлық түрлерін экономиканың барлық саласында бір тіркеу органда шамасынша жеңіл тіркеу тәртібі.

«Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілеттіктерді есепке ала тіркеу туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 17 сәуірдегі Заңымен заңды тұлғаларды тіркеудің жалпы тәртібі белгіленген, оның ішінде

кәсіпкерлік қызметпен айналысатындарды да. Тіркеу кезінде кәсіпкерлік қызметпен айналысу заңдылығы тексеріледі.

Қазіргі жағдайда мағынасыз деген желеумен тіркеуден бас тартуға тыйым салынады (тауарлар мен қызмет көрсетуге сұраныс жоқ, зор бәсекелестік, т.б.). Тіркелу үшін кәсіпкер-өтініш беруші тек қана бір тіркеуші органға жүгінуге тиіс. Егер заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу туралы заңмен талап етілетін құжаттар ойдағыдай құрастырылған болса, тіркеуші органның тіркеуден бас тартуға немесе өтініш берушіден небір қосымша бұрыштамалар, келісімдер, рұқсат және т.б. талап етуге құқығы жоқ. Осы заңның 6-бабы заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу тәртібін қарайды.

Заңды тұлғаны тіркеу үшін тіркеуші органға ҚР Әділет министрлігі белгілеген форма бойынша өтініш беріледі және мемлекеттік және орыс тілдерінде құрастырылған үш дана құрылтай құжаттары қосымша беріледі.

Өтінішке Қазақстан Республикасының заңнамасымен белгілеген тәртіппен куәландырылған құрылтай құжаттарды қосымша берумен бірге құрылтайшы немесе өкілетті құрылтайшы қол қояды. Сол мезетте тіркеуші органға заңды тұлғаның орналасқан орнын куәландыратын құжат, сондай-ақ заңды тұлғаның мемлекеттік тіркеу үшін жинақты бюджетке төлегенін куәландыратын түбіртек немесе құжат тапсырылады. Шағын кәсіпкерлік субъектілері олардың орналасқан орнын куәландыратын құжат тапсырмайды. Заң және басқа заңнамалық актілермен қарастырылғаннан басқа небір құжаттар мен мәліметтерді талап етуге тыйым салынады. Тіркеудің мағнасы жариялылық жағдайын жасайтынында, себебі тіркеуші орган арқылы кез келген мүдделі тұлға заңды тұлғаны сипаттайтын барлық материалдармен танысуға құқылы, егер олар жабық немесе мемлекеттік немесе коммерциялық құпия болып табылмаса. Коммерциялық құпияны сақтаудың заңды қамтамасыз ету кәсіпкерлер мүддесін қорғаудың (Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 42-бабы) маңызды шарасы болып қызмет етеді.

Коммерциялық (кәсіпкерлік) құпия заңмен қорғалады. Коммерциялық құпияны құрастыратын мәліметтерді белгілеу тәртібі, оны қорғау құралдары, сондай-ақ коммерциялық құпия құрамына кіруге тиіс емес мәліметтер тізілімі заңнамамен белгіленеді. Коммерциялық құпияға мемлекеттік бақылау функцияларын, тергеу немесе сот іс-әрекеттерін орындау арқылы, қызмет жағдайымен және т.б. қол жеткізе алатын тұлғалар оны басқа тұлғаларға жарияламауға міндетті.

3) мемлекеттік органдармен жүзеге асырылатын кәсіпкерлік қызметті тексеруді заңнамалық актілермен шектеу.

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметті және бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыратын органдардың қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілердің көптеген саны қабылданған. Оларға «Жеке меншік кәсіпкерлік туралы» және «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есеп жүргізу туралы» Қазақстан Республикасының заңдары, Бас прокурордың 2004 жылғы 1 наурыздағы бұйрығымен бекітілген шаруашылық субъектілер қызметін тексерудің барлығын есепке алу бойынша нұсқау. Кәсіпкер оларға оның қызметін тексерумен байланысты сұрақтар пайда болған жағдайда жүгіне алады. Тексеріс тағайындалғаны туралы акті негізінде тек қана бір тексеріс жүргізіледі. Тексеріс тек қана тексеріс тағайындалған актіде көрсетілген лауазымды тұлғамен (тұлғалармен) жасалады.

4) кәсіпкерлік қызметті заңнамалық актімен қарастырылған негіз бойынша шығарылған сот шешімі бойынша мәжбүрлікпен тоқтату.

Кәсіпкерлік қызмет кез-келген негіз бойынша тоқтатылуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 49-бабы заңды тұлғаның сот шешімі бойынша таратылу жағдайларын қарайды:

банкрот болған жағдайда;

заңды тұлғаны оны құрғанда заңнамалық бұзушылық жіберілген кезде тіркелгенін заңсыз деп мойындаған кезде;

заңды тұлғаның жарғылық мақсаттарына қайшы қызметті әрдайым жүзеге асырғанда;

қызметті тиісті рұқсатсыз (лицензиясыз) немесе заңнамалық актілермен тыйым салынған қызметті, немесе бірнеше дүркін немесе дөрекі заңнамалық бұзушылықпен, оның ішінде декларация бермеумен жүзеге асырылса;

заңнама қарастырған басқа жағдайларда.

5) заңнамалық актілермен жеке меншік кәсіпкерлік үшін тыйым салынған жұмыстар, тауарлар және қызмет көрсету түрлерін, экспортқа немесе импортқа тыйым салынған немесе шектелген тізілімдерін белгілеу.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 49-бабының 2-тармағымен заңнамалық актілермен тыйым салынған қызметті жүзеге асырған кезде заңды тұлғаны сот тәртібінде таратуын қарастырады. Мұндай актілермен жеке меншік кәсіпкерлік үшін тыйым салынған жұмыстар, тауарлар және қызмет көрсету түрлерін, экспортқа немесе импортқа тыйым салынған немесе шектелген тізілімдер қарастырылуы мүмкін.

Мемлекеттік заңды тұлғалар үшін шектеу олардың құрылтай құжаттарымен және олардың құқықтық мәртебесі туралы нормативтік актілермен, сондай-ақ Қазақстанның халықаралық келісімдерімен қарастырылған.

6) мемлекеттік органдарды, лауазымды тұлғаларды, сондай-ақ басқа тұлғаларды және ұйымдарды кәсіпкерлер алдында олардың қызметіне заңсыз кедергі жасағаны үшін заңнама белгілеген мүліктік жауапкершілікке тарту.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 922-бабы мемлекеттік органдармен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, сондай-ақ олардың лауазымды адамдарымен келтірілген зиян үшін жауапкершілік қарастырылады. Мемлекеттік органдардың заңнамалық актілерге сәйкес емес актілер шығарғаны нәтижесінде келтірілген зиян сот шешімі негізінде, акт шығарған органдардың, лауазымды адамдардың кінәсіне қарамастан, орнын толтыруға жатады.

Зиян орны мемлекеттік қазына есебінен толтырылады.

Лауазымды адамдардың, мемлекеттік органдардың әкімшілік басқару саласындағы заңсыз іс-әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) келтірілген зиян орны осы органдардың билігінде тұрған ақша есебінен жалпы негізде толтырылады.

7) атқарушы, бақылаушы және қадағалаушы органдарға кәсіпкерлік субъектілермен осы органдардың функциясына жататын міндеттерді орындауға келісім-шартқа тұруға тыйым салу.

Кәсіпкерлік субъектілерімен келісім қатынастарға түсу «Сыбайлас-жемқорлықпен күрес туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 2 шілдедегі Заңымен қарастырылған сыбайлас-жемқорлықпен күрестің негізгі қағидаларына қайшы, оның 5-бабының 9 тармағы бақылау жасайтын жеке және заңды тұлғаларға кәсіпкерлік қызметпен айналысуға мемлекеттік реттеудің болмауы туралы жариялайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасының азаматтық Кодексі 2020 ж. 25 маусымындағы № 346-VI заңымен.
3. www.zharar.com.

ӘОЖ 341.21

А 14

**МЕМЛЕКЕТТІ ДАМЫТУДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ
НЫҒАЙТУДЫҢ РОЛІ**

Талап А.Е.,

**М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі-Абдурахманова К.Р., құқық және экономика магистрі**

Түйінсөз

Құқықтық мәдениетті зерттеу қылмыстық құқықтың репрессивті шараларына және әділет үлгісіне ғана қатысты емес, азаматтық құқық, міндеттер мен мүмкіндіктерге де қатысты болуы шарт.

Аннотация

Изучение правовой культуры должно касаться не только репрессивных мер уголовного права и модели правосудия, но и гражданских прав, обязанностей и возможностей.

Annotation

The study of legal culture should be concerned not only with repressive measures of criminal law and the model of justice, but also with civil rights, obligations and opportunities.

Кілт сөздер: Императивті және диспозитивті құқық, құқықтық сана, құқықтық мемлекеттің теориясы, құқықтық мәдениет.

Ключевые слова: императивное и диспозитивное право, правосознание, теория правового государства, правовая культура.

Keywords: Imperative and dispositive law, legal consciousness, theory of the rule of law, legal culture.

Құқықтық мемлекеттің теориясы заңның үстемділігі мен оның әлеуметтік өмірді реттеуші ретінде тануға негізделеді. Бұл рөл заңға жай ғана құрметтен гөрі маңыздырақ және жан-жақты. Адамдардың заңға қатысты қатынасы қандай болса да, соңғысы олар үшін кез келген істің бастауы болып табылады.

Заңгерлер құқық әрекеті билік тарапынан барлығына қаратылған бұйрық, талаппен анықталады дейді. Ешкімге заңға білместік желеуімен бағынбауға рұқсат берілмеген. Бірақ заңды білу әрбір адамның өз құқығын қорғауға мүмкіндік береді.

Императивті және диспозитивті құқықтық норманың екі аспектісі қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыруда түрлі әсер етеді. Бірақ құқықтың түрлілігі сондай, бұл аспектілердің әсерімен өзгеріп кетпейді. Құқықтық мәдениетті зерттеу

қылмыстық құқықтың репрессивті шараларына және әділет үлгісіне ғана қатысты емес, азаматтық құқық, міндеттер мен мүмкіндіктерге де қатысты болуы шарт.

Құқықтық мәдениеттің негізгі көрсеткіші құқықты білу болып табылады. Түрлі мемлекеттерде адамдардың құқыққа қатынасын зерттейтін әр қилы зерттеулер жүргізіліп отырады. Осылайша жетпісінші жылдары Кеңес одағы мен Еуропа мемлекеттерінде құқықты білуге қатысты зерттеулер жүргізілді. Сонда поляк зерттеулері құқықты түсінуге қатысты, венгер зерттеулері құқықты білу мен жеке тұлғалардың сотқа шағымдары туралы болған. Ал кеңестік ғалымдар өз сараптамасын индивидтің социалистік құқыққа құрметін арттыратын факторларын назарға алған.

Қазақстанда соңғы уақытта құқықтық сананың түрлі аспектілерін зерттеуге байланысты, құқықтық және адамгершілік сананың өзара әрекетін түсінуге қатысты көптеген еңбектер жариялануда.

Белгілі бір әлеуметтің құқықтық мәдениетін зерттеу үшін индивидтің құқықты, оның мотивтерін, мақсат, қалыптарын қабылдауын қарастыру керек. Мұнда маңызды рөл құқықтық білімге беріледі. Ақпараттану құқықтық жетілдіруді қамтамасыз ететін негізгі каналдардың бірі болып отыр. Жинақталған ақпаратты және құқықтық білімді құқықтық сенім мен ұстанымға айналдыру, құқыққа сай әрекет ету әдеттері, құқықтық білімге сай әрекет етуге дайындық, яки заңға сәйкес әрекет етудің негізі болып табылады. Өз құқығын қолдану, міндеттерін орындау, құқығы бұзылып жатқан жағдайда оны қорғай білу қабілеттеріне алғы шарт болады.

Қоғамдық қатынастардағы терең өзгерістер қоғам санасындағы, жекелей алғанда құқықтық санадағы өзгерістерге себепші.

Сауалнамаға қатысқандардың көп бөлігі үшін, олар үшін бүгінгі таңда негізгі құқықтар болып қауіпсіз өмір, денсаулықты сақтау және тегін медициналық көмек құқығы, адам ар-ожданын сақтау құқығы, дұрыс өмір үшін кіріс құқығы саналған. Жалпы алғанда, өмір сүрудің қажетті деңгейін қамтамасыз ететін экономикалық құқықтар алға шыққан, ал қоғамды демократияландыруды қамтамасыз ететін құқықтарға аса мән берілмеген. Бұл құқықтар игілікті өмірдің физикалық тұсын қамтиды, алайда рухани тұсына да қатысы бар, дәл осы құқықтар бұзылып жатыр және бұзылудың қаупі төнуде.

Бүгінгі таңда қылмыс өсуде, Қазақстан халқының көп бөлігінің өмір сүру деңгейі төмен, құқық бұзушылық жиі орын алады, еңбекпен қамту мен дұрыс төлемақы кепілдігі жоқ. Өкінішке орай, әлі күнге дейін Қазақстанда заң адамдардың әрекетін қадағалайтын, олардың әрекеттерінің шегін анықтайтын, олардың заңды мүдделерін қорғайтын нақты қызмет етіп отырған құқықтық кеңістік орнаған жоқ. Қазір ақша, биліктік орын, туыстық қатынас және т.б. күші басымдырақ болып отыр. Адамның жоғарғы шені немесе жеке байланыстары заңның алдында көлбегейлеп жүруге мүмкіндік беретін жағдайлар қаншама. Шенеуніктердің заңсыздық пен парақорлықпен күресі аса нәтижелі емес. Осының барлығы адам құқығы мен бостандығының құнын көк тиын етеді. Құқықтық қорғау жүйесін бекіте түсу тиіс. Құқықты қамтамасыз ету жүйесін біртіндеп халықаралық стандарттарға сәйкес ету қажет.

Қазақстандағы құқықтық жүйенің тиімсіз екендігін сауалнама сандары айтуда. Азаматтар өздерін заңмен қорғалған деп есептемейді. Сауалнамаға қатысқан әрбір 4-ші адам біздің елде құқықтар мүлдем сақталынбайды деп есептейді. 70%-ы олар қашанда жүзеге асады деп есептемейді. Тек аз ғана бөлігі (4%) өздерін толықтай заңмен қорғалған деп есептейді. Тәуелсіздік жылдарында елдің өркениетті қызмет

етуі үшін көптеген заңдар қабылданды, алайда оларды жүзеге асыру механизмі кешігуде, заңның алдында барлығы бірдей қағидасы сақталмауда.

Берілген зерттеулердің негізінде мына мәселені түсінуге болады, адамдардың құқықтық сауаттылығы мен олардың заңдарды білу қажеттілігі арасындағы белгілі бір тәуелділік. Күнделікті өмірде жиі тоғысқандықтан мазмұны көпшілікке жақсы белгілі және мазмұны көпшілікке белгісіз заңдар да бар.

Адамдар заңды неғұрлым нашар білсе, өздеріне кепіл етілген құқықтар мен мүмкіндіктер көлемін қолдана алмағандықтан қиын жағдайларда көмексіз қалады. Құқықтық сауаттылық деңгейі көтерілген сайын билік емес, заң қоғамды реттеуші күшке айналады.

Халықты бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құқықтық ағарту қоғамның құқықтық мәдениеті мен санасын дамытуға мүмкіндік береді.

Заңдар Конституциядағы мәселелерді түрлі құқықтық реттеу салаларына қатысты нақтылайтын болғандықтан, бұл заңды құбылыс болып табылады. Конституция мен басқа да заңдардың адам құқығының кепілі ретіндегі эксперттік бағаның төмен болуы, құқыққа деген сенімнің жоқтығын көрсетеді. Конституция тиімділігін «орташа» деп тек әрбір төртінші адам, ал заңдарды мамандардың үштен бірі ғана бағалаған. Егер «төмен» және «ешқандай» бағаларын қосатын болсақ, екі жағдайда да 50% эксперт заңнаманың адам құқықтарын бұзуға байланысты күресті теріс бағалағандығын көреміз. Алынған мәліметтер қазақстандық қоғамда құқықтық еркіндік дәрежесінің төмендігін көрсетеді.

Құқық бұзушылықтың жоғарғы көрсеткіші құқықтық ригоризмнің жайылғандығын, көпшілік тұрғындардың қылмыспен күрес шараларының қаталдана түскендігін және өлім жазасының сақталғандығын қалайтындығын көрсеткен. Көптеген адамдар өз ортасындағы адамдардың құқықбұзушылық әрекеттерге немқұрайлы қарайтындығы, жеке бастарының құқық талаптарына селқос қатынасы құқықтық бағыттардың тұрмыстық деңгейдегі сәйкессіздіктерін көрсетеді.

Алайда барлық жайтты тек құқықтық сананың төменділігімен түсіндіріп қана қоюға болмайды. Өйткені құқықтық сана психологиялық интеллектуалдық құбылыс ретінде нақты қолданыстағы заңнамалық норма мен категориялар негізінде қалыптасады. Егер бүгінгі таңда көптеген қазақстандықтар салық төлуден жалтарып отырса, оған заңнаманың үйлесімсіздігі, Салықтық кодекстің кереғарлығы, салықтық салымның жоғарылығы себеп. Бұл мәліметтер симптомдық болып келеді, өйткені олар республикалық фискалдық және қаржылық жүйенің тиімсіздігін көрсетеді. Бұл мемлекет экономика саласында «ойын ережесін» қайта қарастыруы қажет екендігін көрсететін белгі болып табылады. Сондай ақ салық салу мен несие беру заңнамалық негізін жетілдіру қажеттігіне нұсқауда. Халықтың құқықтық сана деңгейін көтеру үшін заңнамаларды жетілдіру қажет, көптеген әлеуметтік-экономикалық және моральдік-психологиялық сипаттағы кемшіліктерге нұсқау қажет.

Бүгінгі таңда биліктің барлық тармақтарын жергіліктіден жоғарғы құрылымдарын «ашық» ететін уақыт жетті. Ашықтық тек қоғамдық бақылау мен тәуелсіз баспаны қалыптастыру арқылы ғана жүзеге асады. Либералды, адам құқықтарын құрметтейтін саяси жүйе іскерлік сын практикасын, ақпаратпен еркін алмасуды кеңейтіп, бекітуі тиіс.

Қазақстанда құқықтық мемлекеттің орнауы мен азаматтық қоғамға кедергі көптеген факторлар бар, олардың ішінде ең маңыздысы оның азаматтарының консервативті санасы болып келеді. Көптеген сауалнамалық зерттеулер көрсеткендей, Қазақстанның аға буынының өкілдері азаматтық қоғам құндылықтары

мен құқықтық мемлекет құру және сәйкесінше жоғарғы құқықтық мәдениетті қалыптастыруға оң көзқараста еместігін көрсетіп отыр.

Адамдардың санасының деңгейі әрекет белсенділігі, жеке-меншік, азаматтық қоғам, кәсіпкерлік, таңдау еркіндігі секілді нарықтық жүйе атрибуттары, өмірге қанағаттанушылық, бүгінгіні бағалау, ертеңге үміт секілді әлеуметтік көңіл күй көріністері арқылы анықталды.

Практика барлық мемлекеттер үшін шиеленістерді шешетін әдісті таба алған жоқ, сірә таба да алмас. Бірақ қалай болғанда да теңдік, еркіндік, әділеттілік, адамгершілік қағидаларына негізделетін жалпы адамзаттық құндылық нормаларын басшылыққа алатын механизм ең маңыздысы болуы қажет.

Зерттеу көрсетіп отырғандай, қалалық тұрғындар үшін ауылдықтарға қарағанда нарықтық жүйе көп қиындыққа соқтыруда. Нарыққа қатысты қалалықтардың қатынасын үшке бөлуге болады:

1. Нарықтық реформаларды пайдалы және қажет деп санайтын топ. Олардың ісі алға басуда (4,7%);

2. Экономикалық өзгерістерді пессимистік тұрғыда қарсы алатын адамдар, көбіне бұл өзгерістер олардың салын суға батырып, шарасыз жағдайда қалдыруда (32%);

3. Реформаны байыпты деңгейде сынаушы тұлғалар. Олар оптимистік рухта, қиындықтармен қатар оң өзгерістер де бар екенін айтады. Өмірлерінің эмоционалдық фоны берекетті десек те болады(63,3%).

Келтірілген нәтижелер мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

Адамдардың менталитеті экономика секілді тез өзгеріске түсе алмайды. Көптеген тұрғындар нарықтық қатынастарға дайын емес, өйткені бұған дейін олар қатаң деңгейдегі бақылау астында болған. Нарыққа өтіп, азамат мемлекет қарамағынан босанып еркіндікке шықты, бірақ оның бойы өзіне ғана арқа сүйеуі тиіс бұл еркіндікке әлі үйренбеген еді. Нарықтық жүйе индивидуализм, жаңа ой, кәсіпке жақын болуды талап етеді, әрі әлеуметтік және меншіктік таптық бөлініске әкеледі. Ол жалпы санада әділетсіздік ретінде қабылданады.

Бүгінгі таңда адам еркін, бірақ заңсыз жолдармен табыс табуға кірісу арқылы қоғам үшін қауіпті болуы да мүмкін. Жалпы алғанда халық нарықтық өзгерістерге қарсы емес, алайда оның жемісін аз бір топ қана көріп отырғандығы қынжылтады. Мысалы, жекешелендіру, жерге жеке меншік орнату, барлық өндірістік жеке тұлғалардың қолына, шетелдіктерге өткізу, акциялаудың жабық формасы, банктік жеңілдікті несиелер беру мәселелері бойынша біркелкі пікір жоқ. Шенеуніктердің парақорлығы мен қылмыстың өсуі де халықтың наразылығын арттыруда. Көпшіліктің пікірі бойынша мемлекет қылмыстық топтарға қарсы қауқарсыз болып отыр.

Көпшілік жағдайларда көпшілік заңды бұзу әбестік емес деп санайды. Тіпті заңды сақтауға қатысты жағымсыз жағдай қалыптасқан. Тіпті ақылды адам заң оған кедергі етіп жатса, оны айналып өтудің жолын қашан да табады. Көбінесе көпшілік заңды бұзбай өмір сүру мүмкін еместігін айтады. Көпшілік заңның қалыптасқан жағдай талаптарына жауап бере алмайтындығын, сондықтан да оған жүгінудің қажеті жоқ екендігін айтады. Заң басқа да жазылмаған заңдар да бар ортада үлкен маңызға ие емес. Заңды бұзбастан өз құқығың мен мүдденді қорғай алмайсың деген пікірлер де бар.

Қоғамда парақорлыққа деген ет үйренушілік байқалады. Заң нормаларының мазмұны «шынайы практикаға» сай келмеуі біздің маман ретінде шеберлігіміздің төмендігіне дәлел емес пе?

Құқыққа деген қатынас, мемлекеттік органдарға деген қатынастың көрсеткіші азаматтардың құқыққорғау органдары жұмысының тиімділігі жайындағы көзқарастары болып отыр. Құқықтық тематика бойынша қоғамдық пікірдің негативті стереотиптері құқықтық сананың дефектілерін көрсетеді, қоғам мүшелерінің құқыққа қарсы әрекетінің деңгейін анықтайды.

Көп жағдайда адамдар мемлекеттік құрылымдармен байланысқысы келмейді, құқық қорғау органдарына сенбейді. Көпшілік құқығы бұзылып жатса да құқық қорғау органдарына жүгінбейді, себебі олардың шын мәнінде, қайтарымсыз көмек көрсететіндігіне, құқығын қорғайтындығына нанбайды. Сенімсіз мемлекеттік биліктен аластауға әкеледі. Осыдан көптеген адамдар полицияға барудың, салықты төлеудің қажеттілігін сезінбейді.

Қазақстандық қоғамның азаматтық қоғамға жетуіне әлі біраз бар секілді, себебі оның негізгі сипаты мемлекеттің барлығына және жекелей заң негізінде қызмет көрсетуі болып табылады.

Қоғамдық санада мемлекеттік қызметкерлер бюрократ шенеуніктер ретінде қабылданады. Кез келген азамат олардың өз лауазымын шектен асыра қолданғандығының, қарапайым адам құқықтарын және ар-ожданды құрметтемегендігінің куәсі болған. Көптеген азаматтардың қабылдауында құқыққорғау органдары мемлекеттік машинаның дәл өзі секілді, алайда оның көп тарапты және көп қызметті екендігі естен шығарылады. Құқыққорғау органдарына осылайша түсетін үлкен жауапкершілікті, қоғамдық сенімді ақтай білу қажет.

Жалпы құқықтық сана сот және әкімшілік құқықтық сананы құқықты қолданушылардың жеке қасиеттеріне байланысты қабылдауға бейім. Талас тудырған мәселенің нәтижесі заңға емес, соттың көңіл күйі, прокурор ұстанымы, адвокаттың талапшылдығы, сотқа сырттан келетін күшке байланысты деген пікір де тұрақты көрініс табуда. Заңмен бекітілген процедуралардың құқықты қорғайтындығына деген күмән көпшіліктің құқық қорғаушы органдарға емес, бұқаралық ақпарат құралдарына, депутаттарға, Президентке жүгінуіне әкеліп отыр.

Қоғамдық пікірді өзгерту үшін оның құрылымының түгелімен «ашық» болуы қажет. Ресми органдар мен жауапты тұлғалардың әрекеті мен актінің позитивтілігі қалыпты жағдайға айналуы тиіс, әрбір адамда өзін алданып қалуы мүмкін екендігі жайлы ой да туындамауы қажет. Билік ие болғандар өздерін таңдаған халықтың алдындағы міндеткерліктерін сезінуі керек. XX ғасырдың екінші жартысындағы тарихтан нақты мысал Франция президенті Шарль де Гольдің ерікті отставкаға кетуі бола алады. Оған себеп, оның үкіметі дайындаған өзін-өзі басқару органдарын қайта құру туралы заң жобасын референдумға шығарғаннан соң, көпшілік сайлаушылардың одан бас тартуы болды. Ол заң жобасы бойынша қоғамның әлеуметтік экономикалық салаға кеңінен араласуы қарастырылған болатын, яки, жұмысшылар кәсіпорын кірісінде, қызметкерлер мемлекеттік мекемелерді басқаруда, студенттер жоғарғы оқу орындарында белгілі бір күшке ие бола алады.

Нарықтық экономика, демократиялық қоғам, құқықтық мемлекетке өту барысында кез келген заңдық акция, мейлі ол заңнамалық ұсыныс, мейлі үкіметтік қаулы, түрлі әлеуметтік бірлестіктер мен институттар гуманистік экспертизадан өтуі тиіс. Ол бүгінгі және келешек ұрпақтың, адам мен адамзаттың игілігіне қайшы

келмейтіндігіне көз жеткізілу қажет. Ол ішкі дүниенің жаршысы, рухани норматив секілді болып келгені абзал.

Мемлекеттің тиімділігі және адамның оған деген сенімі өзара байланысты тамырлар секілді. Олардың негізінде нақты құндылық ретінде өзара сыйластық жатыр. Оны қалыптастыруда жетекші рөл мемлекетке тиесілі. Мемлекет тиімді болған сайын, оның шенеуніктердің адалдығы мен тәртіптілігін ынталандыруға мүмкіндігі де көп. Шенеунік өз атына кір келмеуін ойлаған сайын, оның мемлекетке деген қатынысы мына қалыпқа сай келеді: мемлекет мүддесі бірінші орында, өз мүддесі - екінші орында.

ҚР бастан кешіріп жатқан бұл кезең тарихи тұрғыдан оның дамуының бір бөлігі ғана болып келеді. Сондықтан жас егемен елдің көтерер жауапкершілігі әлі көп. Өз азаматтарының әрекетету ережелерін жасақтайтын немесе өзгертетін жария билік азаматтарды олардың өздері құрып, қуаттандырып отырған мемлекетке белгілі бір тәуелділігін орнатады. Билікке деген сенім қоғамдық пікірді есепке ала отырып анықталу керек. Тұрақты түрде қаладағы, ауыл, аудандағы тұрғындардан билік өкілдерінен кімді әділ және жауапкершілігі мол деп санайтындығы туралы сауалнамалар алынуы қажет. Осы сауалнамалар мемлекеттік жүйеде белгілі бір шенді алуда негізгі баға бола алады.

Сондай-ақ адамдардан кімнің заңды жиі белден басатынын да бағалауға беруге болады. Егер шенеунік осы тізімге ондаған мәрте түсіп жатса, оны жұмыстан шығару қажет. Бұл әдістердің барлығы ашық түрде жүруі тиіс.

Құқықтық мемлекеттік құруда экономикалық және саяси жүйелерді ғана емес, қоғамның менталитеті мен психологиясын да өзгерту қажет болады.

Құқықтық мемлекеттің теориясы оның негізі ретінде заңның үстемдігін танып, оны әлеуметтік өмірді реттеуші рөлін мойындауда болып табылады. Бұл заңға деген құрметтен әлдеқайда тереңірек нәрсе. Біздің пікірімізше, адамның заңға деген қатынасы қандай болған күнде де барлық әрекеттің бастауы болуға тиіс. Ол заңның үкімет пен тұрғындар үшін жағдайлар мен оларды шешу жолдарын ұсынып, «ойын ережесін» қалыптастыратындықтан ғана емес, ол терең психологиялық деңгейде игілікті және игіліксіз, рұқсат берілетін және рұқсат берілмейтін әрекеттерге нұсқайды, рұқсат берілген және рұқсат берілмеген дүниелерді көрсетеді, осы арқылы әрекеттердің жағымды және жағымсыз модельдерін қалыптастырады.

Бүгінгі таңдағы Қазақстанның құқықтық жағдайы құқықтық сананың деңгейін көтеруге, азаматтардың құқықтық нигилизмін жоюға, қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыруға үндейді. Заң мен құқыққа деген құрмет әр адамның жеке ұстанымына айналуын талап етеді.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1.Сартаев С. С., Қалшабаева М. Ж. Қазіргі даму үдерісіндегі кәметелке толмағандардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің қалыптасу ерекшеліктері: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2014.
2. Сапарғалиев Г. С. Ибраева А. С. Мемлекет және құқық теориясы. – Астана, 2006.
3. Байниязов Р. С. Теоретические вопросы правосознания. - Саратов, 2001.
- 4.Алибеков,С.К. Қылмысты саралаудың ғылыми негіздері.Оқу құралы Алматы: 2019ж
5. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: Оқу құралы / -Алматы: Қазақ университеті, 2016ж.

6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 03.07.2014. - Алматы: Жеті Жарғы. – 2020 ж.

ӘӨЖ.343.43

АДАМДЫ САУДАҒА САЛУ –ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ЕҢ БІР ЗАЛАЛАДЫ ҚҰБЫЛЫСЫ

Әсен Н.Қ.

Ғылыми жетекшісі: Р. Бектұрғанова
Халықаралық Тараз инновациялық институты
Тараз қаласы., Желтоқсан 69Б

Аннотация

В данной статье речь идет о таком преступлении как торговля людьми. Актуальность темы исследования не вызывает никаких сомнений. В обществе имеет место злостное нарушение конституционных прав и свобод человека и гражданина. Данное преступление имеет международный характер. Рассматриваются различные аспекты борьбы с этим преступлением.

Ключевые слова: Гражданин, свобода, рабство, торговля, похищение, принуждение, преступление, проблема.

Abstract

In this article we are talking about such crimes as human trafficking. Background research is not in doubt. In society there is a willful violation of the constitutional rights and freedoms of man and citizen. This crime is international in nature. Various aspects of the fight against this crime.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі жоғары стандарттарды белгілейді, бірақ осы құқықтардың сақталмауы туралы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің атына келіп түсетін шағымдар конституциялық кепілдіктердің болу жағдайының өздігінен айтарлықтай жақсаруына әкеп соқпайтынын куәландырады. Құқықтар мен бостандықтардың кепілдіктерін қамтамасыз етудің қолда бар тетіктерінің тиісті деңгейде болмауында және олардың сақталуына жеткілікті бақылаудың жоқтығында. Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарына адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын іске асыру кепілдіктерін қамтамасыз ету жөніндегі мәселелері бойынша қарастыру болып табылады. Осының негізінде адамдардың конституциялық құқықтарының шектелуі ауыр қылмыс түрлеріне алып келеді, яғни адам саудасы. Адам саудасы бұл – ауыр қылмыс. Қазіргі таңда күнде адам саудасы деген атауға жұртшылықтың еті үйреніп алды. Адам саудаланыпты десе үйреншікті жағдай секілді, мал сатылыпты дегендей ғана естілуі мүмкін. Оған қарсы тұруға бір елдің де күші жетпейді. Сондықтан адамды саудалайтын саудагерлермен күресті әлем қолға алды. Біріккен Ұлттар Ұйымы бұған бастамашы болды. [1.209-2226]

XX ғасырдың басынан бастап осы күнге дейін адамды саудаға салу күннен - күнге дамып келе жатқан қылмыс түрі болып табылады. Қазіргі таңда

қылмыстың бұл түрін ауқымды трансұлттық проблемалардың қатарына жатқызсақ та қателеспейміз. Криминология көзқарасынан алатын болсақ, бұл қылмыстың жасалуынан көптеген мемлекеттерге залал келіп отыр, сол себепті бұны осындай көлемдегі проблема ретінде қарастырамыз.

Адамды саудаға салу — қазіргі қоғамның ең бір залалды құбылыстарының бірі, бұл мәселе әлемдік құқық қорғаушылармен 1903 ж. көтеріле басталған. Бұл мәселенің етек алуы Ұлыбританиядан Еуропа континенталдық мемлекеттеріне жезөкшелік мақсатымен әйелдерді сатудан бастама алады. Осылайша «ақ құлдық» термині пайда болды, алайда, уақыт өте келе, бұл термин жалпылама «адамды саудаға салу» терминімен ұштасып кеткен. Басқа мемлекеттерге «хат жазысу бойынша жұп табу», үй қызметшісі, даяшылар және фотомодельдер, т.с.с. ретінде әйелдерді тасымалдау оларды секс-бизнесе енгізудің ең бір кең таралған нысаны болып қалыптасты. Сол уақыттан бері адамды саудаға салу әрдайым сараптаманы қажет ететін болды. Сонымен қатар көптеген даулар мен дискуссиялардың пәні болып табылады. Бірақ, көптеген ресми құжаттарға, публикацияларға және бұл мәселе бойынша ғылыми еңбектерді қарастырсақ, жалпы алғанда «адамды саудаға салу» деген терминді қозғағанда ол бірден «әйелді саудаға салу» мағынасымен ассоциацияланады. Және бұл жерде әйелдерді жезөкшелікке, порнобизнеске, сексуалдық саладағы әрекеттерге жұмылдыру үшін саудаға салынатындығын атап өткен орынды. «Адамды саудаға салу» ұғымы бұдан да кеңірек мағынада қарастырылғаны жөн: бұл қылмыстың жәбірленушісі ретінде жасына, жынысына қарамастан кез-келген тұлға бола алады. Саудаға салудың мақсаты ретінде зорлы неке, зорлы еңбек, үй шаруасында пайдалану, өндіріс пен агросекторларға пайдалану, тапсырыс бойынша немесе зорлап бала тапқызу, сексуалдық бизнесте пайдалану сияқты бағыттарды көрсетуге болады. Ер адамдарды әйелдерге қарғанда жиі құрылыс салу, өндіріс, ауыл шаруашылығы салаларында; ал балаларды — қайыршылыққа, тіленшілікке (попрошайничество) салу салаларында пайдаланады; ал кез келген жынысты және кез-келген жастағы тұлғаларды — олардың ішкі мүшелерін трансплантация пайдаланады.

1997-2016 жылдардың соңғы сараптамалары бойынша адамды саудаға салу қылмысының құрбаны болғандардың нақты — 175 000 адам, ал қазіргі таңда бұл сан 700 000-нан 4 000 000-ге дейін ауытқу ортасында. ИТАР-ТАСС көрсетуі бойынша Қазақстан, Ресей, ТМД елдерінен және Орталық Еуропа елдерінен тек қана АҚШ-на 50 мыңнан астам әйелдер мен қыздар жезөкшелікке, құлдық еңбек етуге сатылып жатқаны анықталып отыр. Біздің мемлекетімізде бұл мәселе он шақты жылдар бұрын етек ала бастады. Бұл мәселені өзге мемлекеттерге қарағанда тежеп тұрған құбылыстардың қатарына мемлекеттік идеологияны, ұлттық менталитетті, экономикалық тұрақтылықты және құқық қорғау органдарының қызметін жатқызуға болады.

Қазіргі таңда адамды саудаға салуға толық анықтаманы 2008 жылдың 4 маусымында Қазақстан Республикасымен ратификацияланған «Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын толықтыратын Адамдарды, әсіресе, әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу мен жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттама» бере алады. Осы құжат бойынша «адам саудасы» күш қолданамын деп қорқыту және оны қолдану немесе мәжбүрлеудің басқа да нысандарын қолдану, ұрлау, алаяқтық, алдау, билікті асыра пайдалану, пайда табу жолымен адамдарды қанау мақсатында арбауды, әкетуді, жасыруды, сатуды жүзеге асыруды білдіреді.

Адамды саудаға салу әлем бойынша өте кең ауқымды қылмыс болып табылады, және ол қылмыстық әрекеттердің өте жылдам дамиды түріне жатқызылады, және ол есірткі мен қару сатуға қарағанда әлеуметтік бақылауды айналып өтетін қылмыс болып табылады. Есірткі мен қару сатуды сөз қылған екенбіз, онда адамды саудаға салу осы екі қылмыс түрінен кейін әкелетін пайдасы бойынша үшінші кезектегі қылмыс екенін атап кеткен жөн. Адамды саудаға салу айтусыз мөлшерге дейін дамып жатыр: жылына 800 000 адам, әсіресе әйелдер және балалар шекаралар арқылы сатылып және сатып алынып жатыр, және бұл қылмыстың көлемі тоқтамай етек алуда. Европол (Еуроодақтың полициялық одағы) мәліметтері бойынша, адамдарды саудаға салудан түсетін жылдағы пайда 19 миллиард АҚШ долларына дейін жетеді.

Әйелдерді сексуалдық мақсатта пайдалану үшін саудаға салу көптеген миллиард доллар айналымды жасырып отырған көлеңкелі нарық болып қалыптасты. Бұл қылмыстың құрбаны Ресей, Қазақстан, Украина және бұрынғы Кеңес Одағы мемлекеттерінің әйелдері мен қыздары болып табылады. Және осындай сипаттамасымен әйелдің әлемдегі статусына нұқсан келтіріп отыр. Егер де мемлекеттегі азаматтардың басым бөлігі потенциалды тұрғыда тауар ретінде қарастырылып, олар сатылып немесе сатып алына алатын болса, мемлекеттегі демократия туралы қалайша сөз қылуымызға болады?! Адамды саудаға салу өте терең криминализацияланған құбылыс болып табылады, ол әлемдегі мемлекеттердің басым бөлігінде таралған, және олардың жағдайында көрініс тапқан. Қылмыстың бұл түрі әлеуметтік теңсіздікті тудырады, еңбек нарығына кері әсер етеді, адамдар «қорын» азайтады, адамдар ресурсына зардаптар әкеледі..[2.386]

Ал адам саудасына мысал көп. Перштедей пәк жаңа туған сәбиден бастап, жасөспірімдер, жап-жас қыздар мен арулар, аяқ-қолы балғадай ерлер – бәрі-бәрі еркінен тыс сатылады, не күштеп зорлыққа жығылады, құлдыққа түсіп, ауыр жұмыстарға жегіледі. Көзі қарақты жандар мұны айтпаса да күнде естиді. Сондықтан оған барынша жол бермес үшін, яғни алдын алу шараларын қамдау мен қарастыру мақсатында БҰҰ-ның Қазақстандағы кеңсесі мен Халықаралық көші-қон ұйымының Қазақстандағы миссиясы Оңтүстік Африка, АҚШ және Беларусь Республикасының Қазақстан Республикасындағы елшілігінің және Қазақ МЗУ университетінің ПМ-нің және «Көмек» орталығының қатысуымен Дүниежүзілік адам саудасына қарсы күрес күніне арналған іс-шара өткізді.

Онда БҰҰ-ның Қазақстандағы тұрақты үйлестірушісі Стивен Тулл, АҚШ-тың Қазақстандағы уақытша сенімді өкілі елші Джон Ордвей, ОАР-дың Қазақстан Республикасындағы елшісі Шириш Манаклал Сони, Беларусь Республикасының Қазақстандағы уақытша сенімді өкілі Дмитрий Зорин, Орталық Азия елдеріндегі үйлестіруші, Халықаралық көші-қон ұйымының Қазақстандағы, Қырғызстандағы, Түрікменстандағы және Өзбекстандағы миссиясының басшысы Деян Кесерович және Адам саудасының құрбандарына арналған «Көмек» уақытша тұру орталығының төрайымы Анна Рыль сөз сөйледі.

Іс-шараға қатысушылар Қазақстан Республикасы адам саудасы проблемаларын шешуде елеулі ілгерілеушіліктерге қол жеткізгенін атап өтті. Соның бір дәлелі – қылмыстар үшін жазаны қатаңдату мақсатында заңнамаға түзетулерді енгізу, сондай-ақ адам саудасы түсінігін БҰҰ-ның трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына сай адамдарды, әсіресе, әйелдер мен балаларды сатудың алдын алу және жолын кесу туралы хаттамаға сәйкес келтіру болып табылады.

2004 жылы жарияланған АҚШ мемлекеттік департаментінің адам саудасына қарсы күрес туралы жыл сайынғы баяндамасында Қазақстан Республикасы рейтинг бойынша адам саудасына қарсы күреске айтарлықтай күш жұмсайтын елдердің тобына жатқызылған. Өйткені атқарылып жатқан істер де бар екені рас.

Мәселен, Адам саудасына қарсы күрес жөніндегі комиссияның жұмыс органының функциялары Әділет министрлігінен Ішкі істер министрлігі мен Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне берілді. Осыған байланысты ПМ-де аталған комиссияның 27-ші отырысы өткен болатын.

Комиссия міндеттеріне сәйкес министрлік қазіргі кезде Қазақстан Республикасы Үкіметінің адам саудасымен байланысты қылмыстарды болдырмау және оған қарсы күрес жөніндегі іс-шаралардың 2015-2017 жылдарға арналған кезекті жоспарын әзірлеуде. Оның негізіне: ТМД-ның адам саудасына қарсы күрес жөніндегі 2014-2018 жылдарға арналған бағдарламасы және 2012 жылы Қазақстан Республикасына келген сапарының қорытындысы бойынша БҰҰ арнайы баяндамашысы Г.Шахиняның берген ұсынымдары алынды. . [3.1556]

Мұнда адам саудасына қарсы іс-қимылмен қатар, адам саудасының құрбандарына көмек көрсету бойынша заң шығару жұмысы, ұйымдастырушылық-практикалық, алдын алу іс-шаралары, сондай-ақ құзырлы органдармен, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдармен ынтымақтастық қамтылады. Одан басқа «Арнайы әлеуметтік қызметтер туралы» заңға енгізілген соңғы түзетулерге сәйкес ПМ қатыгездіктің дәрежелерін айқындау бойынша уәкілетті мемлекеттік орган болып табылады. Қазір ПМ Денсаулық сақтау, Білім және ғылым, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрліктерімен бірлесіп, көрсетілген критерийлерді әзірлеуде. Болашақта бұл адам саудасының құрбандарына арнайы әлеуметтік қызметтерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Буряк, М.Ю. Правовая борьба с торговлей людьми // Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность. Монография. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2011. — С. 209-222.
2. Полянская Е.М. Проблемы использования рабского труда и торговли людьми. Автореферат кандидатской диссертации – Москва, 2014 г.
3. Бекмагамбетов А.Б. Торговля людьми: доктринальный и законодательный подход к проблеме противодействия (на материалах Казахстана и России) - Костанай, 2015 г., 247 с

ӘОЖ 347.273

ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРІ

Есенбек Бекарыс Нұрланұлы
Ғылыми жетекшісі: Р. Бектұрғанова
Халықаралық Тараз инновациялық институты

Аннотация

Ипотечный кредит-это способ привлечения финансовых ресурсов в форме кредита, выдаваемого под залог недвижимости, т. е. ипотечные 'коммерческие банки' страховые и другие кредитно-финансовые учреждения под залог недвижимости (земля' строительство ' и др.).

Ключевые слова: Здания и сооружения, единый имущественный комплекс, жилые дома и квартиры, часть жилых домов, гостиницы, дома отдыха, дачи, садовые участки.

Abstract

A mortgage loan is a way to attract financial resources in the form of a loan issued against real estate, i.e. mortgage 'commercial banks' insurance and other credit and financial institutions secured by real estate (land 'construction', etc.).

Ипотекалық несие жылжымайтын мүлік кепілімен берілетін несие нысанында қаржы ресурстарын тарту тәсілі, яғни ипотекалық, коммерциялық банкілер, сақтандыру және басқа несие-қаржы мекемелері жылжымайтын мүлік (жер, құрылыс, тағы басқа) кепілімен беретін несие. Үймереттер мен ғимараттар, бірыңғай мүліктік кешен ретінде қаралатын институттық бірліктер, тұрғын үйлер мен пәтерлер, тұрғын үйлердің бір бөлігі, қонақ үйлер, демалыс үйлері, саяжайлар, бақ телімдері, гараждар мен тұтыну мақсатындағы басқа да құрылыстар, аяқталмаған құрылыс нысандары, әуе, теңіз, өзен кемелері, ғарыштық нысандар, көп жылдық екпе ағаштар, жалгерлік құқық ипотекалық несие үшін салынатын кепілзат бола алады. Мемлекет қорлар мен орман қорлары, мемлекет шекараға іргелес жерлер, кепілге салуға заңмен тыйым салынған басқа да нысандар кепілзат бола алмайды. Ипотекалық несиені алу мақсатына қарай қысқа мерзімді (ағымдағы қажеттілікті қанағаттандыру үшін) және ұзақ мерзімді ипотекалық несие болып бөлінеді. Ипотекалық несие кезінде қарызгерде меншікті пайдалану құқығы сақталады. Несие толық өтелгеннен кейін несиегерге берілген меншік құқығы жойылады. Өтеу нысандары: тұрақты, тіркелген пайыздық мөлшерлемелі ипотека кәдуілгі ипотека немесе төлем біркелкі төленіп отыратын ипотека; пайыздық мөлшерлемесі өзгермелі ипотека. Нарықтағы несие беру құралдары айналысының мүмкіндігіне қарай жабық ипотека; ашық ипотека; лимиттелмеген ипотека; шектеулі-ашық ипотека; шоғырландырылған ипотека түрлеріне бөлінеді.[1.1]

Қазақстанда ипотекалық несиелеу меншік туралы Кеңес Үкіметінің заңы қабылданғаннан кейін мүмкін бола бастады. Шын мәнінде алғашқы ипотекалық несиелеу тұрғын үй құрылыс мемлекеттік бағдарламасымен 1994-1995 жылы жүзеге асырыла бастады. Ал бүгінгі таңда коммерциялық банктердің дәстүрлі – базалық қызметі – экономиканы және халықты несиелендіру. Бұл қызмет банктік қызмет көрсету аясындағы маңыздыларға және банкінің актив операцияларына жатады.

Көптеген елдерде ипотекалық несиелендірудің халықты тұрғын үймен қамтамасыз етудегі ролі баршаға белгілі. Шағын болса да тұрақты табысы бар халық топтары үшін тұрғын үй сатып алуға жағдайлар жасаумен қоймай, ипотекалық несиелендіру құрылыс саласына инвестициялар тартуға мүмкіндік беріп, қор рыногының жаңа сегменті - ипотекалық құнды қағаздар рыногының әрекет етуіне септігін тигізді. Осының барлығы тақырыптың өзектілігін, зерттеу объектісін және мәнін, сондай-ақ оның мақсаттары мен міндеттерін таңдауға негіз болды.

Қазақстандағы ипотекалық несиелендірудің даму жолдарын талдау көзделіп отыр. Мұндай мақсатқа коммерциялық банкте тұтынушылық несиелендіру жөніндегі қалыптасқан көзқарастарды және оны арттыруға бағытталған іс-шараларды жүйеге келтіру қажеттілігінен туындап отыр.

Ипотекалық несиелендірудің көптеген елдерде халықты баспанамен қамтамасыз етуде атқаратын ролі көпшілікке мәлім. Табыстары шағын болғанымен, оны тұрақты алатын азаматтар үшін тұрғын жайды меншікке сатып алуға жағдай жасаумен қатар, ипотекалық несиелендіру жүйесі құрылыс саласына инвестициялар тартуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ ол қор рыногының жаңа сегменті - ипотекалық құнды қағаздар рыногын қамтамасыз етеді.[2.2]

Қазақстан Республикасының Үкіметі өткен жылдың тамыз айында ұзақ мерзімді тұрғын үй құрылысын қаржыландырудың және ипотекалық несиелендіру жүйесін дамытудың концепциясын мақұлдады. Концепция бойынша жұмыс Ұлттық Банктің бастамасымен жүргізілді. Бұл ретте Елбасының несиелерге қарапайым халықтың қол жетімділігін қамтамасыз ету жөніндегі тапсырмасын, сондай-ақ қолда бар ішкі инвестицияларды құрылыс саласын дамытуға тарту мақсатын орындаудың жаңа жолдарын іздестіруге талпыныс жасалды. Тұрғын үй құрылысын қаржыландырудың жаңа жүйесін дамыту үшін көптеген жағдайларда тұрақты алғышарттар бар деп айтуға болады. Әрине, ең алдымен, бұл тұрғын үйге мұқтаж азаматтар санының ұлғаюы, бұған бір жақтан ескі тұрғын үйлердің тозуы да септігін тигізуде. Сонымен қатар, Қазақстан экономикасының дамуы еңбекке қабілетті халықтың тұрақты табыс алу мүмкіншіліктері зор өңірлерге, мысалы мұнай өндірілетін аумақтарға қоныс аударуына ықпал етті. Ал, бұл жағдай тұрғын үйге деген қосымша сұраныстың өсуіне әкеп соқты.

Соңғы жылдары орын алып отырған оңтайлы жағдайдың біріне халықтың жинақ қаражаты деңгейінің өсуін жатқызуға болады. Алайда, ол жинақтар тұрғын үйге мұқтаж азаматтардың көбіне тұрғын үйдің құнын біржолата толығымен төлеуге мүмкіндік бермейді. Осыған орай, ипотекалық несиелерге деген сұраныс та туындауда.

Сонымен қатар, елеулі ішкі инвестициялық потенциалдың, ең алдымен зейнетақы жүйесі тарапынан туындап келе жатқан потенциалды атап өткен жөн. Зейнетақы салымдарын экономиканың нақты секторына тарту идеясы бірнеше жылдар бойы талқыланып келеді. Бірақ, болашақтағы зейнеткерлердің күнкөріс қаражатына айналмақ бұл жинақ қаражаттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі аталмыш идеяны жүзеге асыруға тежеу болып келеді. Сондықтан, зейнетақы жинақтары инвестицияланатын болса, олар қамтамасыз

етілуі тиіс. Осы мүмкіндікті ипотекалық құнды қағаздарды, яғни жылжымайтын мүлік ипотекасымен қамтамасыз етілген құнды қағаздар шығару және орналастыру жолымен банктерді қайта қаржыландыруды жүзеге асыру жүйесі көздейді.[3.3]

Әлемдік практикада ипотекалық несилендірудің әртүрлі модельдері қолданылуда. Олар несилендіру және қайта қаржыландыру процесінің ұйымдастырылуы әдістерімен, мемлекеттің қатысу дәрежесімен бір-бірінен ерекшеленеді. Қалыптасқан экономикалық жағдайда АҚШ, Германияның, Малайзияның және Ресейдің тәжірибесі негізінде жинақталған небір жүйелер «гибридін» қолдану керектігі шешілді. Сондықтан, ипотекалық рынокта оператордың функцияларын атқаруы тиіс, несиелік ресурстардың тез арада қайтарылуын және банктер мен банктік емес ұйымдардың өтімділігі проблемасының шешілуін қамтамасыз ететін, ипотекалық несиелер берілді жүзеге асыратын арнайы мамандандырылған ұйым – Қазақстандық ипотекалық компанияны құру туралы шешім қабылданды.

Компанияның құрылтайшысы болып алғашқы кезеңде Ұлттық Банк болып белгіленді. Компанияның төленген жарғылық капиталы бүгінгі таңда 1,0 млрд. теңге құрайды. Кейін компанияның капиталына халықаралық қаржы ұйымдарының және екінші деңгейдегі банктердің қатысуы жоспарлануда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://kk.m.wikipedia.org>
2. Банк терминдері мен ұғымдарының қазақша-орысша сөздігі. / Ғ. Сейіткасымов, Б. Бейсенғалиев, Ж. Бекболатұлы — Алматы: Экономика, 2006. ISBN 9965-783-20-9
3. «Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне ипотекалық несиелендіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заң;

**«ҒЫЛЫМИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ – БОЛАШАҚ ЖАСТАРДЫҢ
ҚОЛЫНДА»**

**атты студенттердің XIV Республикалық ғылыми- тәжірибелік конференциясының
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ**

Қазақстан, Тараз, 11-12 ақпан, 2022 ж.

СБОРНИК ТРУДОВ

**XIV Республиканской научно-практической конференции студентов
«НАУЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО И ИННОВАЦИЯ – БУДУЩЕЕ ЗА МОЛОДЕЖЬЮ»**

Казахстан, Тараз, 11-12 февраля, 2022 г.

**Works of the XIV Republican scientific and practical conference of students
«SCIENTIFIC CREATIVITY AND INNOVATION – THE FUTURE FOR YOUNG
PEOPLE»**

Kazakhstan, Taraz, 11-12 February, 2022

**Журналда жарияланған мақалалардың стиліне, мазмұнына, грамматикалық
қателеріне редакциялық алқа мүшелері жауап бермейді**

**Сверстано и отпечатано с авторских оригиналов
Ответственность за научное содержание и грамматические ошибки несут авторы**

III-ТОМ

**Есепті б.т. 17. Шартты б.т. 16,6
Қағазы офсеттік
Офсеттік басылым. Таралымы 50 дана
Тапсырыс № 19**

**ХТИИ баспаханасы,
080000, Тараз қ., Жамбыл даңғылы, 73А**